

Piastowskie kolekcje ze zbiorów
Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu

Digitalizacja i udostępnienie

**Piastowskie kolekcje ze zbiorów
Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu**

Digitalizacja i udostępnienie

Imago Silesiae

Imago Europae

Tom 4

Redakcja serii

Grażyna Piotrowicz i Ewa Pitak

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

**Piastowskie kolekcje ze zbiorów
Biblioteki Uniwersyteckiej
we Wrocławiu
Digitalizacja i udostępnienie**

Praca zbiorowa pod redakcją Iwony Bińkowskiej
i Diany Codogni-Łańcuckiej

Wrocław 2015

Książka promuje wyniki projektu

Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

Digitalizacja i udostępnienie

realizowanego w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu

w ramach programu *Dziedzictwo kulturowe – priorytet 6 – Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego*

Recenzent

Prof. dr hab. Anna Mańko-Matysiak

Kierownik projektu

Grażyna Piotrowicz

Koordynator

Ewa Pitak

Koncepcja i redakcja naukowa

Iwona Bińkowska

Diana Codogni-Łańcucka

Współpraca redakcyjna

Katarzyna Grodecka

Monika Michałkiewicz

Anna Paraschidu

Tłumaczenia na język angielski Tomasz Górski

Tłumaczenia na język czeski Jaroslav Lipowski

Tłumaczenia na język niemiecki Dalia Żminkowska

Fotografia na okładce

Andrzej Malenda

Projekt, opracowanie graficzne, skład, łamanie, druk i oprawa:

Grafpol Agnieszka Blicharz-Krupińska,

ul. Czarnieckiego 1, 53-650 Wrocław

tel. +48 507 096 545; fax +48 71 797 88 80

© 2015 Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

ISBN 978-83-910595-9-3

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Uniwersytet
Wrocławski

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
Ewa Pitak	
Założenia i realizacja projektu <i>Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie</i>	9
Grażyna Piotrowicz	
Działania organizacyjne i merytoryczne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu w obszarze ochrony, zabezpieczenia i udostępniania kolekcji historycznych	16
Dariusz Przybytek	
Piastowie legnicko-brzescy w dziejach Śląska	33
Weronika Karlak	
<i>Bibliotheca Piastorum Bregensis</i> – szkolny księgozbiór dziedzictwem kulturowym śląskich Piastów	48
Miroslaw Osowski	
<i>Bibliotheca Rudolphina Legnicensis</i> – renesansowa kolekcja księcia Jerzego Rudolfa	71
Weronika Karlak	
<i>Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis</i> – od zbiorów kościelnych do biblioteki miejskiej	82
Małgorzata Turowska	
Książęce znaki własnościowe w kolekcjach piastowskich Brzegu i Legnicy (ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu)	95
Ryszard Len	
<i>Speculum vitae et mundi</i> . Grafika w drukach dawnej Biblioteki Gimnazjum w Brzegu i legnickiej Rudolfiny	122
Katarzyna Łabuz	
Stan zachowania piastowskich kolekcji w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu	139

Katalog dzieł

<i>Libri theologici</i>	151
<i>Libri juridici</i>	159
<i>Libri politici</i>	166
<i>Libri medici</i>	174
<i>Libri historici</i>	182
<i>Libri philosophici</i>	193
<i>Libri musici</i>	206
Źródła rękopiśmienne	209
Bibliografia	209
Indeks	218

Autorzy not katalogowych

AK	Alicja Konik
DCL	Diana Codogni-Łańcucka
EK	Elżbieta Kazimierczyk
IB	Iwona Bińkowska
JZ	Joanna Ziobro
LB	Lucyna Biały
MO	Mirosław Osowski
MT	Małgorzata Turowska
RL	Ryszard Len
WK	Weronika Karlak

Wstęp

Na portalu *Dziedzictwo kulturowe w badaniach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* oraz w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego użytkownicy Internetu mogą od niedawna poznać zawartość i wygląd ponad 1700 starych druków pochodzących z trzech historycznych bibliotek śląskich. Stało się to możliwe dzięki projektowi *Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie*, realizowanemu w roku 2015. Projektem objęto dwie biblioteki książęce – brzeską, założoną przez Jerzego II, i legnicką Jerzego Rudolfa oraz bibliotekę przy kościele św. św. Piotra i Pawła w Legnicy. Wspólną cechą zgromadzonego materiału źródłowego jest związek z dynastią Piastów.

Projekt wskazuje niedocenianą, we wcześniejszych badaniach nad historią kultury Śląska, problematykę zbieractwa książek i dalszych losów tworzonych bibliotek. Zaprezentowane wyniki przeprowadzonych prac powinny być krokiem w kierunku systematycznych badań nad proveniencją i szeroko rozumianym zjawiskiem kolekcjonerstwa.

Udostępniony materiał wizualny straciłby wiele ze swojej użytkowej wartości, gdyby nie towarzyszące mu opracowanie merytoryczne w postaci rekordów z informacjami katalogowymi. Z tego samego powodu do rąk Czytelników trafia również tradycyjna publikacja podsumowująca realizację projektu. W pierwszej części, zawierającej eseje, książka daje możliwość poznania szczegółów przedsięwzięcia, jego miejsce w wieloletniej polityce udostępniania zbiorów specjalnych Biblioteki Uniwersyteckiej oraz przybliża problemy konserwatorskie związane z zabytkową materią starych druków. Główny akcent jest jednak położony na wskazanie historycznych, kulturowych i artystycznych wartości trzech nowożytnych księgozbiorów.

W drugiej części publikacji znalazł się wybór cennych druków w układzie odtwarzającym tematyczny podział kolekcji na książki z zakresu teologii, prawa, polityki, medycyny, filozofii i muzyki. Podstawowym kryterium wyboru, oprócz ukazania szerokich ram tematycznych, geograficznych i światopoglądowych gromadzonych książek, była chęć udokumentowania zainteresowań intelektualnych twórców oraz kolejnych właścicieli i użytkowników księgozbiorów. Ważne były także unikatowe cechy egzemplarzy druków, dokumentujące ślady bezpośrednich, nieraz intymnych, związków między książką a jej czytelnikiem. Nie bez znaczenia pozostawała atrakcyjność wizualna dzieła i jego oprawy oraz rzadkość występowania w innych bibliotekach europejskich.

Układ noty katalogowej każdego dzieła to uproszczony opis bibliograficzny z wyborem literatury i komentarzem skupiającym się na szczególnych cechach indywidualnego druku. Publikacja jest wynikiem pracy zespołu bibliotekarzy z różnych oddziałów Biblioteki Uniwersyteckiej – przedstawicieli odmiennych dziedzin nauk humanistycznych. Dzięki temu komentarze w notach ukazują wielość horyzontów badawczych, jakie pojawiają się przy pracy nad tak fascynującymi kolekcjami.

Wykonawcy projektu i Autorzy książki mają nadzieję, że nie tylko zawartość merytoryczna, ale również atrakcyjność wizualna przyciągnie uwagę Czytelników do niełatwych w odbiorze zbiorów specjalnych. Zapraszamy do poznania dawnych księgozbiorów, w których utrwalił się skomplikowany obraz umysłowego życia i wrażliwości ludzi z kolejnych epok.

Redakcja i Autorzy

Założenia i realizacja projektu *Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie*

Program Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 2015 „Dziedzictwo kulturowe – priorytet 6 – Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego” mający na celu zainicjowanie kompleksowego procesu opracowania i cyfryzacji materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zgromadzonych w instytucjach, których działalność nie jest nastawiona na osiąganie zysków, oraz w uczelniach państwowych zainspirował pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej do ubiegania się o dofinansowanie zadania pn. *Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie*. Wniosek – złożony w ramach naboru I/2015 – został bardzo dobrze oceniony przez komisję sterującą i uzyskał (w skali od 0 do 100) 91,20 punktów. Zgodnie z regulaminem programu instytucją zarządzającą priorytetem był Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOZ). Rolę kierownika projektu w Bibliotece Uniwersyteckiej przyjął dyrektor BUWr Grażyna Piotrowicz. Oficjalna decyzja ministra dotycząca dofinansowania projektu wpłynęła do Biblioteki 16 marca 2015 r., jednocześnie NIMOZ zwrócił się do Uniwersytetu Wrocławskiego (UWr) z prośbą o uzupełnienie wniosku. Po przyjęciu przez NIMOZ zaktualizowanego wniosku dalszym etapem działań organizacyjnych było podpisanie umowy, w której zleceniodawcę reprezentował Piotr Majewski – Dyrektor Narodowego Instytutu Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów, a zleceniobiorcę – prof. Adam Jezierski, Prorektor ds. Badań Naukowych i Współpracy z Zagranicą UWr. Wniosek otrzymał dotację w kwocie 299 599,00 zł, w tym na wydatki inwestycyjne przyznano 168 399,00 zł, a na wydatki bieżące – 131 200,00 zł. Wkład własny Uniwersytetu został zaplanowany na 716 033,00 zł, co stanowiło 70,50% całości zadania. W toku realizacji, po wyłonieniu dostawców sprzętu i usług, kwoty te uległy nieznacznej korekcie. W wyniku zapytań ofertowych wyłoniono dostawcę skanera specjalistycznego do digitalizacji rękopisów i starych druków, dostawcę sprzętu fotograficznego oraz wykonawcę materiałów promocyjnych.

Główne założenia projektu

Przedmiotem projektu były zasoby trzech historycznych bibliotek związanych z przedstawicielami dynastii Piastów na Śląsku i przechowywanych obecnie w Oddziale Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej:

- brzeskiej biblioteki książęcej założonej przez Jerzego II (*Bibliotheca Piastorum Bregensis*),
- legnickiej biblioteki książęcej Jerzego Rudolfa (*Bibliotheca Rudolphina Legnicensis*),
- legnickiej biblioteki przy kościele św. św. Piotra i Pawła (*Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis*)¹.

¹ Por. eseje Weroniki Karlak oraz Mirosława Osowskiego w niniejszej publikacji.

Z łącznej liczby ok. 13 tys. dzieł wybrano, zgodnie z ustalonymi wskaźnikami projektu, 1720, których digitalizacja miała z założenia osiągnąć wskaźnik 252 000 plików o objętości 18 TB.

Realizacja projektu obejmowała kilka etapów:

- wybór obiektów do digitalizacji i sporządzenie listy 1720 tytułów
- wybór 10 obiektów do konserwacji
- drobne prace konserwatorskie i przygotowanie obiektów do skanowania
- opracowywanie danych merytorycznych w formacie MARC21 lub Dublin Core
- skanowanie z oryginałów i opracowywanie metadanych technicznych
- skanowanie z mikrofilmów
- fotografowanie opraw
- archiwizację plików master w formacie TIFF lub RAW
- przygotowanie plików prezentacyjnych
- publikację digitalizatów w Bibliotece Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego oraz za pośrednictwem podstrony w portalu *Dziedzictwo kulturowe w badaniach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*
- opracowanie materiałów promocyjnych – folder, publikacja książkowa, materiały dla mediów
- zorganizowanie konferencji promującej rezultaty projektu.

Wykonawcy projektu

W działaniach uczestniczyło duże grono pracowników oddziałów zbiorów specjalnych, a przede wszystkim: Oddziału Starych Druków (wybór obiektów i opracowanie merytoryczne), Oddziału Naukowej Dokumentacji Dziedzictwa Kulturowego (opracowanie merytoryczne i skanowanie), Pracowni Konserwacji Zbiorów Specjalnych (wybór obiektów, całościowa konserwacja dziesięciu woluminów, drobne prace konserwatorskie), Pracowni Reprografii i Digitalizacji (skanowanie z oryginałów, skanowanie z mikrofilmów, fotografowanie opraw, opracowywanie metadanych technicznych, archiwizacja plików master, przygotowanie plików prezentacyjnych, publikacja digitalizatów). Ponadto wkład autorski w prezentację kolekcji piastowskich wnieśli pracownicy Oddziału Zbiorów Graficznych, Oddziału Zbiorów Kartograficznych i Oddziału Zbiorów Muzycznych. Redakcja naukowa publikacji i portalu tematycznego powierzona została pracownikowi Oddziału Zbiorów Graficz-

1. Katalogi biblioteki księcia Jerzego Rudolfa, fot. Andrzej Malenda, 2015

nych. Kierownik projektu odpowiedzialny był za organizację konferencji promującej projekt oraz za kontakty z mediami. Większość prac wykonali etatowi pracownicy BUWr na zasadzie oddelegowania w ramach umowy o pracę (co w znacznej mierze stanowiło wkład własny Biblioteki w realizację projektu). Niektóre zadania zrealizowano bezkosztowo (eseje w publikacji, referaty na konferencję, materiały dla mediów), a najwyższe kwotowo dofinansowanie z MKiDN na pokrycie kosztów wynagrodzeń z tytułu umów cywilnoprawnych ograniczyło się do wynagrodzenia za digitalizację 720 obiektów wraz z archiwizacją plików master.

Infrastruktura

O rezultacie wyników pracy zdecydował nie tylko ilościowy i jakościowy wkład zespołów pracowników dysponujących dużą wiedzą, doświadczeniem zawodowym oraz sięgających po nowe rozwiązania technologiczne, lecz znaczenie miało także nowoczesne wyposażenie Pracowni Reprografii i Digitalizacji BUWr w skanery dziełowe (skanery Zeutschel do formatów A0, A1 i A2, skaner do digitalizacji z mikrofilmu (Zeutschel OM 1600) i kamery fotograficzne). Dodatkowo, dzięki dotacji ministerialnej, stan posiadania Biblioteki wzbogacił się o specjalistyczny stół do reprodukcji rękopisów i cennych druków typu „Grazer Buchtisch” oraz o wysokiej jakości sprzęt fotograficzny (korpus aparatu Nikon D810, obiektywy: HASSELBLAD HC Macro 120 mm f/4 II, Sigma A 50 mm f/1.4 HSM DG, AF-S NIKKOR 28-300 mm f/3,5-5,6G ED VR). Zakupiono także system do zarządzania kolorem X-Rite i1 Publish Pro 2.

Urządzenie typu „Grazer Buchtisch” pozwoliło na digitalizację obiektów o małym rozwarciu bloku książki. Specjalna konstrukcja stołu zapewnia skanowanie przy kącie otwarcia mniejszym niż 140°, fotografowanie prostopadłe do karty książki oraz – przez zastosowanie podciśnienia – odpowiednie napięcie każdej karty. Dzięki tej inwestycji będzie można wykonywać kopie cyfrowe obiektów, które dotychczas były pomijane ze względów konserwatorskich².

Fundamentalne znaczenie dla uzyskiwania wysokiej jakości skanów ma dofinansowany przez Ministerstwo system do zarządzania kolorem. Pozwala on na dokładną kalibrację kolorystyczną, kontrolę jakości barwy oraz pomiary dokładności odwzorowywania i jako taki stanowi niezbędne narzędzie do skanowania zabytkowych obiektów z kolekcji historycznych, grafik i map.

Wybór obiektów oraz przegląd konserwatorski

Wybór obiektów do digitalizacji wymagał znacznego nakładu pracy magazynierów, pracowników merytorycznych Oddziału Starych Druków oraz konserwatorów z Pracowni Konserwacji Zbiorów Specjalnych. Wybór odbywał się na podstawie przygotowanych wcześniej enumeratywnych list sporządzonych głównie w oparciu o określone ramy chronologiczne kolekcji piastowskich, wstępny przegląd konserwatorski oraz notację dzieła w bibliotecznym Inwentarzu Zbiorów Zdigitalizowanych. Jako podstawowe kryteria typowania obiektów zastosowano: znaczenie historyczno-kulturowe dzieł, atrakcyjność wizualną, stan zachowania. Nie bez znaczenia była także ich objętość, ponieważ – z założenia wstępnego wniosku – rezultatem końcowym projektu miało być wytworzenie 252 000 plików.

W toku prac niezbędne okazały się korekty sporządzonej listy 1720 dzieł. Z jednej strony, pomimo wcześniejszych przeglądów, niektóre dzieła należało wykluczyć – bądź to z uwagi na wykryte w trakcie skanowania defekty, bądź to ze względów konserwatorskich. Z drugiej strony ilość dzieł

² Szala 2015 oraz dostęp elektroniczny <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=65453>.

2. Pracownia Konserwacji Zbiorów Specjalnych, fot. Jerzy Katarzyński, 2015

wzrastała, gdy w trakcie prac ujawniały się nierozpoznane wcześniej klocki introligatorskie.

Wszystkie trzy księgozbiory, z których wybierano obiekty, w opinii konserwatorów BUWr wymagały różnorodnych zabiegów konserwatorskich. Z uwagi na losy książek tylko nieliczne zachowały się w bardzo dobrym stanie³. Również nieliczne poddane były wcześniej zabiegom konserwatorskim. W wyniku realizowanego projektu wykonano całościową konserwację dziesięciu woluminów. Wszystkie obiekty wymagały oczyszczenia z kurzu i powierzchniowych zabrudzeń, ponieważ pominięcie tych zabiegów uniemożliwia

otrzymanie skanów dobrej jakości. Szczególną uwagę przywiązywano do oczyszczania opraw, które stanowią istotny walor wybranych kolekcji. W woluminach wymagających niewielkiej ingerencji konserwatorskiej przeprowadzono drobne naprawy w formie podklejania kart naddartych, prostowania kart, wzmacniania opraw itp.

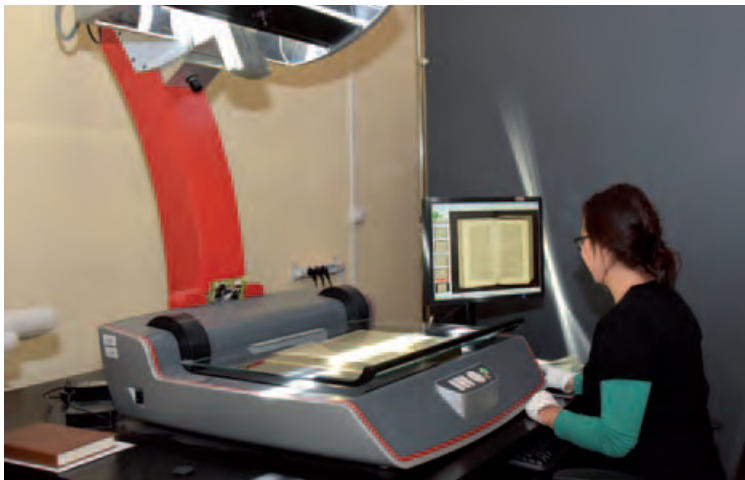
Opracowanie merytoryczne

Każde dzieło digitalizowane w Bibliotece Uniwersyteckiej otrzymuje rekord w wewnętrznym *Inwentarzu Zbiorów Zdigitalizowanych*. Inwentarz zapewnia kontrolę nad przebiegiem prac związanych ze skanowaniem wszystkich zbiorów BUWr, informuje o ilości wykonanych plików oraz ich lokalizacji. Podstawowym formatem opracowania bibliograficznego dzieł kolekcji piastowskich był format MARC21. Zespół osób katalogujących z Oddziału Starych Druków sporządzał komplet rekordów (rekordy bibliograficzne i rekordy haseł wzorcowych) w formacie MARC21 dla starych druków, wprowadzając je do narodowego centralnego katalogu NUKAT. Z uwagi na skomplikowaną materię katalogowania tej kategorii zbiorów, trudne i pracochłonne odczytywanie znaków własnościowych i czasochłonne ustalenia niezbędne przy opracowywaniu rekordów haseł wzorcowych – zamieszczenie wszystkich opisów w NUKAT jest pracą długoterminową. W realizacji projektu spełniony został warunek założenia rekordu starego druku w formacie MARC21, chociaż nie zawsze ze spełnieniem warunków szczegółowego przebadania obiektu pod względem proveniencji oraz założeniem haseł pomocniczych dla właścicieli. Na bazie podstawowego zestawu pól w formacie MARC21 był wykonywany opis w formacie Dublin Core, zastosowanym w systemie dLibra, który obsługuje Bibliotekę Cyfrową UW jako jedną z platform dostępu do digitalizatów, oraz opis zgodny ze standardem MIDAS dla publikacji prezentowanych na podstronie portalu *Dziedzictwo kulturowe w badaniach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*.

³ Por. esej Katarzyny Łabuz w niniejszej publikacji.

Digitalizacja

Wykonanie 252 000 plików w czasie ośmiu miesięcy wymagało dużego wysiłku operatorów skanerów, fotografów, pracowników kontrolujących pliki i wykonujących archiwizację plików master. 1000 obiektów poddano digitalizacji w ramach oddelegowania pracowników etatowych BUWr, a 720 obiektów – w ramach umów cywilnoprawnych. Wysokiej jakości urządzenie oraz fachowy, kompetentny i posiadający duże doświadczenie w digitalizacji zbiorów zabytkowych zespół wykonawców tego zadania gwarantowały przeprowadzenie digitalizacji z poszanowaniem standardów i zasad przyjętych dla zasobów dziedzictwa kulturowego. Nadrzędnym czynnikiem było stosowanie się do prawideł zachowania ochrony dzieł oraz wierności odwzorowywania. W zależności od typu dzieła wykonywano skany w rozdzielczości 300, 400 i 600 DPI, a cyfrowe kopie opraw sporządzano przy użyciu dobrej klasy pełnoklatkowego i średnioformatowego aparatu fotograficznego. Każdy obiekt zdigitalizowany posiada metadane techniczne zawierające takie informacje, jak m.in.: numer identyfikacyjny, data wytworzenia kopii cyfrowej, typ urządzenia, rozdzielczość, status praw autorskich kopii, właściciel praw autorskich kopii itp. Zgodnie z zapisem umowy dotyczącej dofinansowania zadań w ramach priorytetu ze środków finansowych Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego kopie wzorcowe zapisów w formatach graficznych TIFF lub RAW przekazane zostały do Biblioteki Narodowej.

3. Pracownia Reprografii i Digitalizacji, fot. Jerzy Katarzyński, 2015

Udostępnienie w sieci

Udostępnienie w sieci zdigitalizowanych dzieł z kolekcji piastowskiej zostało zrealizowane poprzez dwie platformy: Bibliotekę Cyfrową Uniwersytetu Wrocławskiego (BCUWr) (<http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra>) oraz podstronę w portalu tematycznym *Dziedzictwo kulturowe w badaniach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (http://dk.bu.uni.wroc.pl/piastowskie_kolekcje). Publikacja w BCUWr stanowi nie tylko podstawową formułę prezentacji zbiorów Biblioteki, lecz także dzięki systemowemu połączeniu z Europeana – biblioteką cyfrową, wirtualnym muzeum i archiwum mającym na celu udostępnienie dziedzictwa kulturowego i naukowego Europy w Internecie, wprowadza zdigitalizowane zbiory w globalny obieg naukowy i tym samym znacząco poszerza liczbę odbiorców wykonanego zadania. Prezentacja na portalu *Dziedzictwo kulturowe* umożliwia wygodne dla użytkownika odniesienie do ikonografii i opisów związanych z Piastami śląskimi, opracowanych we wcześniej realizowanych przez Bibliotekę projektach. Dla obu platform udostępniania sporządzono centralny zapis plików prezentacyjnych. Przy ich przygotowaniu wykorzystana została aktualnie najnowocześniejsza technologia IIPIImage gwarantująca dużą wydajność oraz integrację z przeglądarkami opartymi o język HTML5, co zapewnia dostępność prezentacji również na urządzeniach mobilnych (tablet,

smartfon). Dodatkową zaletą zastosowanej technologii jest jej elastyczność w przyszłościowym dostosowaniu plików prezentacyjnych do nowych wersji formatów⁴.

Promocja

Promocję projektu Piastowskie kolekcje w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu zrealizowano na kilku płaszczyznach. Przede wszystkim rezultaty badań nad księgozbiorami zaprezentowano w niniejszej publikacji. Dodatkowo opis projektu utrwalony został w formie ilustrowanego folderu wydanego w czterech wersjach językowych: w języku polskim, angielskim, niemieckim i czeskim. Odpowiednie wersje językowe mają zastosowanie także w interfejsach Biblioteki Cyfrowej i portalu tematycznego, co sprzyja korzystaniu ze zgromadzonych materiałów przez użytkowników zagranicznych. Zarówno publikacja, jak i folder będą rozesłane do polskich i zagranicznych instytucji kultury – bibliotek i muzeów. Przygotowane zostały materiały informacyjne do zamieszczenia na stronie domowej Biblioteki oraz w innych serwisach internetowych, w tym w serwisie głównym Uniwersytetu Wrocławskiego. Ponadto rolę ważnego źródła informacji spełniła prasa lokalna i regionalna. Pismo uczelniane „Przegląd Uniwersytecki” dystrybuowane do ważniejszych uczelni krajowych i zagranicznych wraz z jego mutacją „Akademisches Kaleidoskop” skierowaną na obszar niemieckojęzyczny również przyczyniło się do rozpowszechnienia rezultatów projektu.

Podsumowanie zadania i ocena osiągniętych wskaźników uzyskały wymiar medialny dzięki konferencji zorganizowanej w grudniu 2015 r.

Podsumowanie

Dbłość o kolekcje stanowiące dziedzictwo kultury europejskiej, zapewnienie szerokiego dostępu do zbiorów historycznych, organizacja warsztatu naukowego w zakresie badań historii książki i bibliotek na Śląsku – to zadania wpisane w misję Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Dotacja Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego pozwalająca na intensyfikację cyfryzacji zasobów bibliotecznych przyspieszyła realizację tych zadań, wzbogaciła infrastrukturę Pracowni Reprografii i Digitalizacji, wzmogła zabiegi konserwatorskie, zachęciła do prac badawczych.

Jak przy każdym realizowanym projekcie zatrudnieni w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu specjaliści różnych dziedzin zintegrowali swe działania, by osiągnąć zamierzone efekty, zainicjować i wdrożyć nowe narzędzia oraz usprawnić metody pracy.

Summary

The assumptions and realization of the project *The Piast collections from Wrocław University Library. Digitization and access*

The project *The Piast collections from Wrocław University Library. Digitization and access*, realized by Wrocław University Library from March 1st, 2015 to December 31st, 2015, aimed at digitizing and rendering available in the Internet of 1 720 works selected out of historical libraries connected with the Piast dynasty in Silesia, namely Brieg library established by George II of Brieg, Liegnitz library founded by Georg Rudolph of Liegnitz, and St. Peter and St. Paul Church library in Liegnitz. The selection was conditioned both by content matter and by visual attractiveness. Bibliographical cataloging was effected in MARC21 and in Dublin Core formats. Internet access was realized on two levels: Digital Library of University of Wrocław and subpage in theme

⁴ Szala, Raczyński 2015 oraz dostęp elektroniczny http://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/64480/PU_2015_03.pdf.

portal Cultural Heritage in Wrocław University Library Research. Ten volumes were conserved, equipment and digitization software purchased, and promotional action realized.

Résumé

Předpoklady a realizace projektu *Piastovské sbírky v univerzitní knihovně ve Vratislavi. Digitalizace a zpřístupnění*

Účelem projektu *Piastovské sbírky v univerzitní knihovně ve Vratislavi. Digitalizace a zpřístupňování*, který realizuje knihovna od března do prosince 2015, byla digitalizace a zpřístupnění na webu 1720 děl vybraných z historických knižních sbírek spojených s dynastií Piastů ve Slezsku: březské knížecí knihovny založené Jiřím II., lehnické knížecí knihovny zaležené Jiřím Rudolfem a knihovny při kostele sv. Petra a Pavla v Lehnici. Při výběru děl jsme se řídili jejich věcnými hodnotami, jakož i přitažlivým vzhledem. Bibliograficky byla tato díla zpracována ve formátech MARC21 a Dublin Core. Na webu byla zpřístupněna ve dvou plánech: prostřednictvím digitální knihovny Vratislavské univerzity a substránky v tematickém portálu *Kulturní dědictví ve výzkumech univerzitní knihovny*. Byla provedena konzervace deseti svazků. Zakoupili jsme hardware i software k digitalizaci. Byla uspořádána propagační akce.

Zusammenfassung

Ziel und Umsetzung des Projekts *Die Piasten-Sammlungen in der Universitätsbibliothek Wrocław. Digitalisierung und Bereitstellung*

Das Projekt *Die Piasten-Sammlungen in der Universitätsbibliothek Wrocław. Digitalisierung und Bereitstellung* wurde von der Universitätsbibliothek von März bis Dezember 2015 durchgeführt. Das Ziel des Projekts waren die Digitalisierung und Bereitstellung im Internet von 1720 Altdrucken, die aus den historischen Sammlungen der Dynastie der Piasten in Schlesien stammen. Es sind folgende: die von Georg II., Herzog von Brieg, gegründete Brieger Bibliothek, die Bibliothek von Georg Rudolf, Herzog von Liegnitz, und die Bibliothek an der St. Peter und Paul-Kirche in Liegnitz.

Bei der Auswahl der Werke richtete man sich nach ihren inhaltlichen Werten sowie ihrer visuellen Attraktivität. Bibliographische Beschreibungen wurden im Format MARC21 und Dublin Core angefertigt. Die Bereitstellung der Quellen im Internet erfolgt auf zwei Plattformen, und zwar über die Digitale Bibliothek der Universität Wrocław und eine Unterseite im Themenportal *Kulturerbe-Forschung der Universitätsbibliothek*. Es wurden Restaurierungsarbeiten an zehn Bänden durchgeführt, spezielle Ausstattung (Geräte und Software für die Digitalisierung) angeschafft sowie eine Popularisierungskampagne lanciert.

Działania organizacyjne i merytoryczne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu w obszarze ochrony, zabezpieczenia i udostępniania kolekcji historycznych

1. Wprowadzenie do tematu

Ochrona zbiorów była przedmiotem troski i jednym z priorytetowych działań różnorodnych typów bibliotek już od lat i pojawiła się wraz z wynalazkiem druku. Jednak skala problemu zwiększyła się wraz z rosnącą gwałtownie produkcją książek i czasopism. Powodem tego było ich niszczenie spowodowane złą jakością papieru, degradacją materiałów bibliotecznych na skutek czynników chemicznych i mikrobiologicznych oraz ingerencji człowieka, głównie użytkownika.

Chociaż pierwsze inicjatywy konserwatorskie sięgają końca XIX w., to jednak dopiero w latach 60. XX w. rozwinęto podbudowane naukowymi badaniami – metody konserwatorskie. Początkowo stosowano je jednostkowo w odniesieniu do pojedynczych dokumentów bibliotecznych, lecz z czasem, ze względu na rosnące potrzeby (degradacja związana z rozwojem cywilizacji i zanieczyszczeniem środowiska, klęski żywiołowe itp.), zaczęto poszukiwać skutecznych metod nadających się do zastosowania na skalę masową, w odniesieniu do dużych kompleksów materiałów bibliotecznych.

1.1. Ochrona i zabezpieczanie zbiorów

Ochrona zbiorów jest zespołem różnorodnych i złożonych działań zmierzających do zapewnienia zbiorom bezpieczeństwa i dobrego stanu zachowania. Stanowi przy tym jedno z podstawowych zadań biblioteki i jest – choć nie zawsze to sobie uświadamiamy – ściśle związana z innymi funkcjami, takimi jak gromadzenie czy udostępnianie zbiorów. Pełna ochrona bowiem to większa żywotność zbiorów, dłuższy czas ich użytkowania, eliminacja ograniczeń w dostępie do nich i do informacji w nich zawartych.

Pierwsze próby zintensyfikowania działalności konserwatorskiej obejmowały m.in. laminację, dezynfekcję w komorach próżniowych, budowę systemów do odkwaszania i wzmacniania kruszącego się papieru oraz suszenie za pomocą liofilizacji. Ponieważ jednak tymi metodami, pomimo wysiłków i znacznych nakładów finansowych, nie udało się rozwiązać wszystkich problemów w tym zakresie – coraz częściej zaczęto stosować konserwację zapobiegawczą¹.

Rozpoznanie głównych zagrożeń materiałów bibliotecznych oraz konieczność szybkiego rozwiązywania narastających problemów spowodowały, że działalność profilaktyczną, realizowaną poprzez podejmowanie działań zapewniających zbiorom bezpieczne warunki przechowywania, rozszerzono także na działania mające zabezpieczać treść zbiorów, w tym także poprzez prze-

¹ Stachowska-Musiał 1999, s. 10-11.

noszenie ich na inne nośniki i udostępnianie w formach zastępczych².

Biorąc pod uwagę ww. oczekiwania – zwrócono uwagę na znaną od lat 20. XX w. technikę mikrofilmowania, która charakteryzowała się trwałością nośników (nawet do kilkuset lat), bezpieczeństwem, niewygórowanymi kosztami wytwarzania mikrofilmów oraz łatwością ich odczytywania (przy użyciu specjalnego typu czytników). Ta technika była (i jest) szeroko stosowana przez wiele bibliotek na świecie, głównie ze względu na trwałość wytworzonych kopii. Nie można jednak powiedzieć, że cieszyła się pełną akceptacją wśród użytkowników bibliotek, głównie ze względu na niezbyt komfortowy sposób długotrwałej pracy ze zmikrofilmowanym tekstem, przy wykorzystaniu czytników.

Jednakże na skutek rozwoju techniki komputerowej i technologii cyfrowej w końcu lat 80. XX w. pojawiły się niedrogi i powszechnie dostępne mikrokomputery oraz dyski optyczne typu CD-ROM, które okazały się tanimi w produkcji, pojemnymi i wygodnymi w użyciu nośnikami danych komputerowych. Nowe medium umożliwiało znaczną miniaturyzację tekstu, uzyskanie kopii wiernej oryginałowi, a ponadto gwarantowało szybki i wygodny dostęp do dowolnie wybranych fragmentów dokumentu. Biorąc pod uwagę fakt, że jednocześnie intensywnie rozwijały się sieci komputerowe, które pozwoliły zastąpić lokalny dostęp do cyfrowych zasobów przez dostęp zdalny i to dla wielu użytkowników jednocześnie, cyfrowe obrazy dokumentów, w porównaniu z mikrofilmami, stawały się coraz bardziej popularną formą zabezpieczania treści dokumentów. Nowa technologia umożliwiała sprawne tworzenie, przechowywanie, reprodukcję, przesyłanie oraz udostępnianie dokumentów w postaci cyfrowej i spotkała się z dużym zainteresowaniem ze strony bibliotek.

1.2. Proces digitalizacji – charakterystyka i podstawowe problemy

Dokumenty (obiekty) cyfrowe mogą powstawać od razu w formie cyfrowej (*digital born*) lub być do niej przenoszone w wyniku procesu digitalizacji dokumentów analogowych (*digital reborn*). Digitalizacja polega na tworzeniu cyfrowych odwzorowań obiektów źródłowych wraz z odpowiednim opisem informacyjnym. Odwzorowania cyfrowe mają najczęściej postać obrazów nieruchomych (np. pliki rastrowe), obrazów ruchomych (pliki wideo) oraz zapisów dźwięku (pliki dźwiękowe); mogą też mieć postać tekstową (tekst zwykły lub adnotowany). Jako obiekty cyfrowe posiadają one postać plików zapisywanych w odpowiednich formatach. Jednemu obiektowi źródłowemu może odpowiadać wiele plików, np. książce – pliki graficzne z obrazami poszczególnych stron.

W bibliotekach digitalizacja rozumiana jest jako proces przetwarzania fizycznej jednostki bibliotecznej lub jej części, albo nagrania analogowego na postać cyfrową. W wyniku tego procesu powstają obiekty cyfrowe, które mają swój pierwowzór analogowy, znajdujący się w tych instytucjach³.

² Woźniak, Rams 2003, s. 54.

³ Standardy 2008, s. 15.

Jako forma ochrony zbiorów bibliotecznych digitalizacja znana była już od lat 70. XX w., ale prawdziwe jej przyspieszenie nastąpiło w latach 90., kiedy to okazała się atrakcyjną – pod względem efektywności, kosztów i zasięgu – formą masowego zabezpieczania zbiorów. Korzyści płynące z zastosowania techniki cyfrowej, gwarantującej m.in. wysoką jakość kopii, funkcjonalność, kompletność, multimedialność, dostępność, łatwość kopiowania, łatwość przeszukiwania itp., spowodowały, że biblioteki zaczęły ją chętnie stosować do zabezpieczania i udostępniania (także popularyzowania) swoich zbiorów.

1.2.1. Najczęściej stosowane metody

Najczęściej stosowaną metodą digitalizacji jest zwykle skanowanie za pomocą skanera. W efekcie takiego procesu powstaje obraz dokumentu zapisany w postaci pliku graficznego, który można przeglądać, ale nie przeszukiwać pełnotekstowo. Proces skanowania może przebiegać bezpośrednio z wykorzystaniem oryginału lub przy zastosowaniu medium pośredniego, np. mikrofilmów lub mikrofisz. Wykorzystywanie oryginałów często uważane jest za metodę inwazyjną, gdyż w procesie digitalizacji może dojść do ich naświetlenia lub uszkodzenia. Natomiast integracja procesów mikrofilmowania z digitalizacją uznawana jest za rozwiązanie idealne, eliminujące wszelkie niebezpieczeństwa zagrażające oryginałowi dokumentu.

Jeśli zależy nam na pełnotekstowym przeszukiwaniu tekstu dokumentu, warto zastosować skanowanie z użyciem techniki optycznego rozpoznawania znaków (*OCR – Optical Character Recognition*). Zmniejsza to zużycie wymaganej pamięci komputera i przyspiesza proces transmisji plików. Metoda ta jednak jest znacznie droższa, wydłuża proces digitalizacji i wymaga dobrej jakości tekstu w dokumencie oryginalnym. Należy jednak pamiętać, że tekst poddany procesowi OCR można znacznie lepiej wykorzystać, poddając go np. procesowi tzw. granulacji, czyli podziału na mniejsze elementy i poprzez zabiegi czysto informatyczne przygotować dostęp do wybranych jego fragmentów (np. rozdziałów, akapitów, wybranych zdań, fraz słownych czy zawartych w nim elementów graficznych).

Aby uzyskać cyfrowy obraz obiektu bibliotecznego, można też zastosować aparat cyfrowy lub kamerę cyfrową. Ta technika wykorzystywana jest zwłaszcza w przypadku materiałów, które ze względu na stan zachowania lub format nie nadają się do zdigitalizowania za pomocą skanera. Choć nie naraża oryginałów na uszkodzenie, jest ona jednak bardziej pracochłonna i powolna niż wykorzystanie skanera.

1.2.2. Opis dokumentów cyfrowych

Do opisu dokumentów (obiektów) cyfrowych służą metadane, czyli najprościej ujmując, „dane o danych”. Definiowane są one jako „zwięzły i systematyczny zestaw informacji odsyłającej, który może być użyty do efektywnego i trafnego wyszukiwania większych zestawów informacji (czyli samych dokumentów elektronicznych)”⁴.

Natomiast w rozumieniu Rozporządzenia MSWiA z dnia 30 października 2006 roku o niezbędnych elementach struktury dokumentów elektronicznych metadane definiuje się jako „zestaw logicznie powiązanych z dokumentem elektronicznym, usystematyzowanych informacji opisujących ten dokument, ułatwiających jego wyszukiwanie, kontrolę, zrozumienie i długotrwałe przechowywanie oraz zarządzanie”⁵.

⁴ Nahotko 2000.

⁵ Dz.U. 06.206.1517, par. 2.1.

Metadane umożliwiają identyfikację obiektów cyfrowych, zarządzanie nimi, dostęp, używanie, czynią też sensownym długotrwałe przechowywanie i przyszłe migracje na nowe formaty danych. Metadane dla tworzonych w procesie digitalizacji obiektów cyfrowych są znacznie obszerniejsze i niekiedy bardziej złożone od metadanych dla obiektów fizycznych stanowiących oryginały. W zależności od tego, z jakim zestawem informacji mamy do czynienia, można wyodrębnić rozmaite kategorie metadanych. Podstawowy podział wyróżnia trzy kategorie metadanych:

- opisowe – dotyczące obiektu źródłowego i jego ewentualnych powiązań z innymi obiektami;
- administracyjno-techniczne – ułatwiające lokalne zarządzanie zasobami cyfrowymi (np. możliwość reprodukcji, zasady dostępu raz dane dotyczące parametrów technicznych zapisu cyfrowego);
- strukturalne – dotyczące struktury treści odwzorowania cyfrowego (np. w przypadku książki – stron, rozdziałów, ilustracji, okładki, przynależności do kolekcji itp.).⁶

Przy opisie obiektów cyfrowych najpierw próbowano dostosować do tego celu funkcjonujące w bibliotekarstwie od lat formaty danych, zwłaszcza najbardziej popularny format MARC. Dokonywało się to najpierw poprzez dodawanie nowych pól opisu do rekordu formatu MARC, które dotyczyły specyfiki dokumentów elektronicznych: 856 – lokalizacja elektroniczna, 256 – charakterystyka dokumentu elektronicznego i 538 – uwagi o wymaganiach systemowych, a następnie też poprzez dostosowywanie rekordów formatu MARC do struktur SGML i XML, w efekcie czego powstały odpowiednio formaty: MARC DTD i MARC XML.

Poza tym trendem dostosowywania starych formatów do nowych potrzeb pojawiły się też zupełnie nowe schematy kodowania, dostosowane do wymagań środowiska cyfrowego. Przykładem takiego standardu jest format Dublin Core, składający się ze zbioru 15 podstawowych elementów danych, uznanych za przydatne do opisu dokumentów elektronicznych (tytuł, twórca, opis, wydawca, współtwórca, data powstania zbioru, typ zasobu, format, identyfikator zasobu, źródło, język, relacja odsyłająca do innych zasobów, miejsce i czas chroniony zasięgiem treści oraz własność źródła). Wymienione 15 elementów opisu, w razie potrzeby, można dodatkowo uzupełniać w oparciu o dwie grupy kwalifikatorów: uszczegółowiające wymienione elementy i identyfikujące schemat kodowania⁷.

1.2.3. Finansowe, organizacyjne i prawne aspekty digitalizacji

Digitalizacja wpłynęła na jakość utrwalania, przechowywania i przekazywania informacji i wywołała poważne zmiany w funkcjonowaniu bibliotek. Jednak nie należy zapominać, że jest ona sporym obciążeniem finansowym i wyzwaniem organizacyjnym dla zainteresowanych nią instytucji. W skali kraju problemy te zostały szeroko omówione w *Programie digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009-2020*⁸. Raport został opracowany na zlecenie Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego jako jeden z Raportów o Stanie Kultury.

⁶ *Standardy* 2008, s. 17.

⁷ Więcej informacji na temat Dublin Core [online] [dostęp 12 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.bn.org.pl/dla-bibliotekarzy/nfs/metadane/dublin-core>.

⁸ Program digitalizacji dóbr kultury oraz gromadzenia, przechowywania i udostępniania obiektów cyfrowych w Polsce 2009-2020 [online]. [dostęp 13 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportDigitalizacja/Program%20digitalizacji%202009-2020.pdf>.

Por też: http://www.mkidn.gov.pl/media/docs/2012/20120315_digitalizacja_MKiDN.pdf.

Wysokie nakłady wiążą się z koniecznością zakupu odpowiedniego sprzętu, oprogramowania i szkoleń personelu lub w przypadku wykorzystania outsourcingu (zlecenie wykonania usług na zewnątrz) – opłacenia usług specjalistycznej firmy realizującej proces digitalizacji. Niemalym problemem jest też sama organizacja (logistyka) całego przedsięwzięcia w bibliotece, tj. typowanie materiałów bibliotecznych, techniczne przygotowywanie ich do procesu skanowania (tu często wchodzi w rachubę oczyszczenie i/lub zabiegi konserwatorskie), poddawanie procesowi skanowania na urządzeniach zapewniających minimalną ingerencję w zbiory (zwłaszcza historyczne), ewentualne poddawanie ich także procesowi optycznego rozpoznawania znaków OCR, obróbka skanów, zaopatrywanie powstałych skanów w metadane, archiwizacja i/lub prezentacja skanów w repozytorium czy bibliotece cyfrowej.

Przy doborze materiałów do skanowania, przeznaczonych też do późniejszej prezentacji w repozytorium lub bibliotece cyfrowej, należy nie tylko uwzględniać ich wartość i stan zachowania, ale również pamiętać o przestrzeganiu i pełnym poszanowaniu praw własności intelektualnej. Dodatkowo nakładają się na to prawa instytucji do gromadzenia, ochrony i udostępniania pewnych materiałów oraz oczekiwania użytkowników związane z dostępem, prywatnością i poufnością. Wszystkie te wymagania powinny zostać uwzględnione.

1.2.4. Archiwizacja danych cyfrowych

Archiwizacja materiału cyfrowego, powstałego w wyniku digitalizacji, stanowi odrębny poważny problem dla bibliotek, gdyż szybkie starzenie się sprzętu komputerowego i oprogramowania oraz nie tak długa, jak w przypadku nośników mikrofilmowych, wytrzymałość nośników komputerowych narażają zgromadzony materiał cyfrowy na bezpowrotną utratę.

Najczęściej w bibliotekach na świecie wykorzystuje się obecnie trzy typy archiwizacji:

- poprzez zachowanie technologii (polega na zachowaniu oryginalnego starego oprogramowania i sprzętu komputerowego, wykorzystanych do wytworzenia zasobów cyfrowych);
- poprzez emulację technologii (polega na wyposażeniu komputerów w oprogramowanie pozwalające im współpracować z przestarzałą platformą sprzętową);
- poprzez migrację informacji cyfrowej (polega na przenoszeniu informacji cyfrowej na nowe technologiczne rozwiązania, zanim stare wyjdą z użycia).

Niestety, nie istnieje jedno uniwersalne rozwiązanie problemu długoterminowej archiwizacji danych cyfrowych oraz brak jest ogólnie przyjętych, jednolitych standardów archiwizacji i uregulowań prawnych w tym zakresie. Co najwyżej można kierować się tu doborem metod postępowania, w oparciu o tzw. najlepsze praktyki, zastosowane i sprawdzone przez inne instytucje. Na wybór odpowiedniej metody przez konkretną bibliotekę oddziałuje bowiem szereg czynników natury: ekonomicznej, organizacyjnej, technologicznej i legislacyjnej.

1.3. Inicjatywy na rzecz cyfrowej ochrony światowego dziedzictwa kultury

Możliwości, jakie zrodziła technologia cyfrowa, zdecydowanie przewyższające technologie analogowe, spowodowały, że zainteresowały się nimi nie tylko instytucje kultury i dziedzictwa narodowego, ale ze względu na towarzyszące rozwojowi ochrony cyfrowej niebezpieczeństwa związane z możliwością utraty danych cyfrowych (z powodu ewolucji wyposażenia i oprogramowania), z brakiem standardów archiwizacji oraz uregulowań prawnych – także różne organizacje i stowarzyszenia międzynarodowe, jak np. IFLA, UNESCO, ONZ, które wypracowują ogólne strategie

digitalizacji zbiorów, uruchamiają programy digitalizacji, tworzą różnorodne serwisy informacyjne poświęcone tej tematyce.

W Europie wiele inicjatyw podjęła Komisja Europejska, która uznała digitalizację za jeden ze strategicznych priorytetów swej działalności. W marcu 2000 r. Rada Unii Europejskiej przyjęła tzw. Strategię Lizbońską, w której znalazła się inicjatywa *eEuropa – Społeczeństwo informacyjne dla wszystkich*. Następnie w czerwcu tego roku przyjęto *Plan Działań eEuropa 2002*, który zakładał ułatwienie dostępu do Internetu, jako niezbędnego warunku budowy społeczeństwa wiedzy, oraz upowszechnianie naukowego i kulturowego dziedzictwa Europy poprzez sieci globalne, z pełnym wykorzystaniem możliwości, jakie stwarza technologia cyfrowa. Jeszcze w listopadzie 2000 r. w Luksemburgu zorganizowano spotkanie poświęcone problematyce efektywnego wykorzystania digitalizacji do prezentacji europejskiego dziedzictwa kulturowego, przy ścisłej współpracy państw członkowskich i Komisji Europejskiej. W ślad za tym powstało szereg programów, np. *eContent*, *Kultura 2000*, *Piąty Program Ramowy*, *Media Plus*, których celem była pomoc w tworzeniu, wykorzystywaniu i dystrybuowaniu treści cyfrowych.

W następnym, 2001 r., w Lund w Szwecji odbyło się spotkanie poświęcone wypracowaniu mechanizmów harmonizacji programów digitalizacji w Europie, podczas którego opracowano tzw. „Założenia z Lund”, w którym to dokumencie znalazło się szereg wytycznych dla krajów członkowskich oraz dla instytucji Unii Europejskiej. Na bazie tych ustaleń uruchomiono programy badawcze dotyczące technologii cyfrowych i ochrony zasobów, a także inicjowanie wielu działań i projektów w ramach programu *Technologie Społeczeństwa Informacyjnego* oraz *Digi-CULT* – projekty ochrony dziedzictwa kulturowego. W następstwie spotkania w Lund rozpoczęto realizację programu *MINERVA* (*Ministrial Network for Valorising Activities in digitization*), rozszerzonego następnie w postaci *MINERVA+* na państwa

ubiegające się o akcesję w Unii. Potem przyjęto *Kartę Parmeńską*, w której zwrócono uwagę na konieczność podejmowania i istotę digitalizacji, harmonizację strategii krajowych, wypracowywanie standardów i koordynowanie działań na poziomie krajowym i międzynarodowym. Ponadto przyjęto ujednolicony model oceny strategii i programów digitalizacji. W ślad za tym poszło jeszcze przygotowanie i uruchomienie dwóch następnych programów ramowych: szóstego i siódmego oraz programu *eContentPlus*. W czerwcu 2005 r. Komisja ogłosiła strategię *i2010: Europejskie społeczeństwo informacyjne na rzecz wzrostu i zatrudnienia*⁹, która promowała otwartą konkurencyjną gospodarkę cyfrową oraz podkreślała rolę technologii informacyjnych i komunikacyjnych, jako czynnika wspierającego integrację społeczną i podnoszącego jakość życia. We wrześniu 2005 r. Komisja ogłosiła dokument *i2010: Biblioteki cyfrowe*¹⁰, w którym zajmowała się trzema aspektami

⁹ i2010: Europejskie społeczeństwo informacyjne na rzecz wzrostu i zatrudnienia {SEC(2005) 717} (2005). [online]. [dostęp 13 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/81718541PL6.pdf>.

¹⁰ i2010: Biblioteki cyfrowe {SEC(2005) 1194} {SEC(2005) 1195} (2005) [online]. [dostęp 13 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0465:FIN:PL:PDF>.

funkcjonowania informacji cyfrowej w środowisku cyfrowym: dostępem online, digitalizacją zbiorów analogowych oraz konwersją i przechowywaniem zasobów cyfrowych.

Wszystkie te inicjatywy i przedsięwzięcia stworzyły europejskim instytucjom kultury, w tym bibliotekom, możliwości pozyskiwania dodatkowych środków na cele cyfrowego zabezpieczania dziedzictwa kultury w ramach wykorzystania przygotowanych programów.

Kontynuacja tych działań będzie też możliwa w nowej perspektywie finansowej na lata 2014-2020, w której Polska otrzyma z europejskiego budżetu spójności 82,5 mld euro. Środki te wykorzystane będą na realizację 6 programów operacyjnych, w tym m. in. w ramach *Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko* przewidziano oś priorytetową – *Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego*, z alokacją z Funduszy Europejskich w wysokości 467,3 mln euro¹¹.

Warto też wspomnieć o inicjatywie budowy *Europejskiej Biblioteki Cyfrowej*, z którą wystąpiło sześć państw członkowskich Unii (w tym Polska) w 2005 r., jako reakcją na ogłoszenie w 2004 r. przez firmę *Google Inc.* rozpoczęcia prac nad ogromnym projektem digitalizacji zbiorów pięciu dużych i znaczących bibliotek oraz utworzeniem na ich bazie wielkiej biblioteki cyfrowej w Internecie. W efekcie tych działań Europejska Biblioteka Cyfrowa – *Europeana*¹² rozwinęła się bardzo intensywnie i obecnie współtworzona jest przez ponad 2000 europejskich instytucji dziedzictwa kulturowego, które umożliwiają dostęp do różnego typu treści.

2. Ochrona, zabezpieczanie i udostępnianie dziedzictwa kulturowego w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu

Powstała po zakończeniu II wojny światowej Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu nie należy do zwykłych bibliotek uczelnianych, które dysponują tylko księgozbiorem naukowym i dydaktycznym, bezpośrednio związanym z funkcjonowaniem Uczelni, lecz posiada też niezwykle bogate historyczne zbiory specjalne.

2.1. Charakterystyka zbiorów

Zbiory współczesnej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu opierają się na trzech filarach: ocalałym księgozbiorem przedwojennej Biblioteki Uniwersyteckiej jako biblioteki akademickiej, zbiorach przedwojennej Biblioteki Miejskiej jako biblioteki regionalnej oraz na zbiorach zabezpieczonych, pochodzących z bibliotek opuszczonych po zawierusze wojennej¹³.

Przedwojenna Biblioteka Uniwersytecka rozpoczęła swoją działalność w 1811 r. wraz z utworzeniem we Wrocławiu przez króla Prus Fryderyka Wilhelma III państwowego Uniwersytetu, powstałego wskutek połączenia katolickiej Leopoldiny z przeniesioną z Frankfurtu nad Odrą ewangelicką Viadriną. Jej zbiory uformowały się na zasobach trzech historycznych bibliotek: Akademii Leopoldyńskiej, frankfurckiej Viadriny oraz Centralnej Biblioteki Śląskiej. Przed wybuchem II wojny światowej Biblioteka liczyła ok. 800 tys. woluminów. II wojna światowa spowodowała utratę niemal $\frac{3}{4}$ jej zasobów. Ocalałe zbiory dawnej Biblioteki Uniwersyteckiej liczyły 211 917 wol., w tym: 132 649 wol. druków zwartych nowych, 15 000 wol. czasopism, 8500 wol. dysertacji uniwersyteckich, 3141 jednostek rękopisów, 46 364 wol. starych druków, 21 wol. sta-

¹¹ Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 przesłany do Komisji Europejskiej (notatka prasowa). [online]. [dostęp 13 sierpnia 2013]. Dostępny w: <http://www.fundusze.uj.edu.pl/documents/31275205/2e3c11cf-3048-4639-8e88-67a98e484b6e>.

¹² Europeana. [online]. [dostęp 14 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.europeana.eu/portal/>.

¹³ Migoń 1994, s. 69-76.

rych druków muzycznych, 726 wol. nowych druków muzycznych oraz 5516 jednostek zbiorów graficznych¹⁴.

W obliczu strat przedwojennej Biblioteki Uniwersyteckiej podstawą księgozbioru nowo powstałej Uczelni stał się księgozbiór dawnej Biblioteki Miejskiej, przekazany jej przez prezydenta Wrocławia, na podstawie aktu z 8 VI 1946 r. Przedwojenna Biblioteka Miejska powstała w 1865 r. w efekcie scalenia trzech bibliotek funkcjonujących przy ewangelickich kościołach wrocławskich: pod wezwaniem św. Elżbiety (*Rehdigeranum*), św. Marii Magdaleny (zbiory magdaleńskie) i św. Bernardyna (*Bernardina*). W dniu wybuchu wojny zbiory Biblioteki Miejskiej liczyły ponad 350 000 woluminów, w tym ok. 5000 rękopisów, 600 inkunabułów 32 000 druków okolicznościowych i 18 000 map, grafik i portretów¹⁵. W rezultacie działań wojennych Biblioteka Miejska straciła część inkunabułów, rękopisów, starych druków, a także zbiorów kartograficznych, graficznych i muzycznych. Z ocalałych zasobów dawnej Biblioteki Miejskiej pozostało: 180 tys. wol. druków zwartych nowych, 56 504 wol. czasopism, 9144 wol. zbiorów śląskich dotyczących miasta Wrocławia (*Wratislaviana*), 94 634 wol. starych druków, 1987 jednostek rękopisów, 3339 wol. starych druków muzycznych, 6185 wol. nowych druków muzycznych, 557 jednostek zbiorów kartograficznych¹⁶.

W zbiorach powojennej Biblioteki Uniwersyteckiej, poza rewindykacją przedwojennych zbiorów Biblioteki Miejskiej i Biblioteki Uniwersyteckiej, zabezpieczono ponad milion woluminów z opuszczonych bibliotek śląskich i górnołużyckich¹⁷. W tym m.in.: Bibliotekę kościoła św. św. Piotra i Pawła z Legnicy, Bibliotekę księcia Jerzego Rudolfa z Legnicy, Bibliotekę Gimnazjum Brzeskiego (tzw. Biblioteka Piastowska), Bibliotekę Milicha ze Zgorzelca, Bibliotekę Górnołużyckiego Towarzystwa Naukowego ze Zgorzelca, Bibliotekę Gimnazjum Kłodzkiego, bibliotekę z zamku Czocho, fragmenty Biblioteki Schaffgotschów z Ciepliec-Zdroju. Ponadto, dążąc do polonizacji zbiorów, Biblioteka uzyskała fragmenty księgozbiorów podworskich z terenów Małopolski: Potockich z Krzeszowic (4540 wol.) oraz Sanguszków z Gumnisk (4624 wol.)¹⁸.

Od 1945 r. nowo otwarta Biblioteka Uniwersytecka wzbogacana była systematycznie nabytkami – zwłaszcza polskimi, zgodnie z ustalonym uniwersalnym profilem gromadzenia zbiorów – niezbędnymi dla studentów i pracowników Uczelni oraz stosownie do jej roli w regionie – jako biblioteki specjalizującej się w piśmiennictwie dotyczącym przede wszystkim Śląska. Już w pod koniec lat 40. XX w. zbiory Biblioteki osiągnęły wielkość zbiorów przedwojennych i był to czas, w którym zasoby zabytkowe dominowały nad księgozbiorem dydaktycznym.

Obecnie Biblioteka Uniwersytecka liczy ok. 2,4 mln wol.¹⁹, z czego 500 tys. wol. to historyczne zbiory specjalne, wśród których wymienić warto największą w kraju i w Europie Wschodniej kolekcję starych druków (300 tys. wol.), największy w kraju zbiór bogato iluminowanych rękopisów średniowiecznych (3 tys. jedn.), drugą co do wielkości w Polsce kolekcję inkunabułów (prawie 3300 dzieł), bogate zbiory graficzne, muzyczne, kartograficzne oraz śląsko-łużyckie.

Historyczne zbiory specjalne Biblioteki stanowią polskie i europejskie dziedzictwo kulturowe. Dlatego Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu podejmuje szereg działań organizacyjnych i merytorycznych, aby je chronić, zabezpieczać i udostępniać.

¹⁴ Ożóg 1995, s. 81.

¹⁵ Kumor 1998, s. 108.

¹⁶ Ożóg 1995, s. 79.

¹⁷ Ożóg 1995, s. 238.

¹⁸ Ożóg 1995, s. 110.

¹⁹ Sprawozdanie za rok 2014 z działalności Biblioteki Uniwersyteckiej i bibliotek specjalistycznych Uniwersytetu Wrocławskiego. [online]. [dostęp 14 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.bu.uni.wroc.pl/sites/default/files/images/doc/sprawozdanie-2014.pdf>.

2.2. Działania organizacyjne w zakresie ochrony i zabezpieczania

Zachowane części dawnych zbiorów stanowią dumę Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu i dostarczają źródeł do wielu badań naukowych. Dlatego też już w pierwszym okresie istnienia powojennej Biblioteki, po uporządkowaniu jej wszystkich zbiorów i wydzieleniu historycznych zbiorów specjalnych, w strukturze organizacyjnej tej instytucji utworzono działy, których zadaniami były odpowiednio: ochrona i konserwacja (Pracownia Konserwacji Zbiorów Specjalnych), zabezpieczanie (Stacja Foto-Mikrofilmowa przekształcona z czasem w Pracownię Reprograficzną, a następnie w Pracownię Reprografii i Digitalizacji) oraz opracowywanie zbiorów (w wydzielonych oddziałach zbiorów specjalnych), mające ułatwiać ich udostępnianie.

W zadania Pracowni Konserwacji Zbiorów Specjalnych (PKZS) wpisano nie tylko usuwanie skutków degradacji zbiorów, naprawę uszkodzeń i przywracanie im pierwotnego lub zbliżonego do pierwotnego stanu zachowania, ale też ścisłą współpracę z każdym z oddziałów zbiorów specjalnych w kwestii doradztwa związanego z zapobieganiem (przeciwdziałaniem) niszczeniu, powodowanemu m.in. złą jakością papieru (fascykuly i opakowania bezkwasowe), degradacją materiałów bibliotecznych na skutek czynników środowiskowych (utrzymywanie właściwej temperatury i wilgotności w pomieszczeniach magazynowych). Po powodzi w 1997 r. Biblioteka została wyposażona w komorę próżniową do dezynfekcji zbiorów i liofilizator (w 2014 r. uruchomiono też dodatkową, dużą – liczącą 5m³ – komorę dezynfekcyjną w nowym gmachu BU), a pracownicy PKZS przy współudziale personelu poszczególnych oddziałów zbiorów specjalnych współdecydują też w kwestii podejmowania działań w zakresie dezynfekcji i/lub osuszania zbiorów.

Z czasem działalność profilaktyczną, realizowaną poprzez podejmowanie przedsięwzięć zapewniających zbiorom bezpieczne warunki przechowywania, rozszerzono w Bibliotece Uniwersyteckiej także na prace mające zabezpieczać ich zawartość treściową. I tak od roku 1951 (wraz z utworzeniem Stacji Foto-Mikrofilmowej) Biblioteka prowadziła systematyczne zabezpieczanie zbiorów specjalnych na mikrofilmach i fotokopiach. Procesowi temu poddawane były przede wszystkim kolekcje: rękopisów, muzykaliów, starych druków, pocztówek oraz gazety śląskie. Mikrofilmowanie dawało bowiem możliwość archiwizowania materiałów bibliotecznych oraz ochronę oryginałów poprzez sporządzanie ich kopii z mikrofilmów. Jeżeli istniał mikrofilm, to oryginał udostępniany był czytelnikowi tylko w wyjątkowych przypadkach, określonych w regulaminie BUWr. Informacje o mikrofilmach znajdowały się i znajdują w katalogach lub kartotekach poszczególnych oddziałów zbiorów specjalnych. Przy działaniach tych ściśle współpracowały ze sobą: PKZS, poszczególne oddziały zbiorów specjalnych oraz Pracownia Reprografii.

W 1999 r. Biblioteka rozpoczęła też digitalizację zbiorów i ich zabezpieczanie w formie cyfrowej na płytach CD-ROM, w Pracowni Reprografii. Początkowo wykorzystywano do tego celu aparat cyfrowy i przedsięwzięcie nie miało wymiaru masowego. Proces digitalizowania miał służyć zabezpieczeniu, ochronie i archiwizacji zbiorów oraz poprawieniu dostępu użytkowników do zbiorów specjalnych. Głównym motywem podjęcia prac była chęć poprawy dostępu do zbiorów

specjalnych przez umożliwienie czytelnikom korzystania z kopii w postaci cyfrowej i sukcesywne wycofywanie z użytkowania cennych oryginałów. Rozpoczęcie digitalizacji nie spowodowało zaprzestania mikrofilmowania zbiorów. Dopiero w początkach drugiej dekady nowego millenium nastąpiły pod tym względem zmiany.

2.3. Planowe zabezpieczanie zbiorów przez ich mikrofilmowanie i digitalizację

Z czasem Pracownia Reprograficzna wzbogaciła się o nowy sprzęt i mogła zwiększyć zakres prac digitalizacyjnych. Dla potrzeb konwersji cyfrowej opracowano wstępny projekt „Digitalizacja zbiorów BUWr”, w którym założono, że w pierwszej kolejności procesowi temu poddawane będą zbiory specjalne o szczególnej wartości, a następnie wybrane pozycje ze zbiorów nowszych, cieszące się największym zainteresowaniem użytkowników. Ze względu na wzrost ilości prac związanych z digitalizacją i obróbką kopii cyfrowych w 2006 r. dokonano zmiany organizacyjnej w strukturze Pracowni Reprograficznej, wydzielając w niej osobną Sekcję Digitalizacji i Mediów Cyfrowych. Spowodowało to też zmianę nazwy całej pracowni na Pracownię Reprografii i Digitalizacji.

W myśl założeń przyjętych w ramach projektu, każdy oddział zbiorów specjalnych sporządza wykaz pozycji do digitalizacji, uwzględniający następujące główne kryteria doboru: unikatowość, zły stan zachowania (m.in. ocena stanu zachowania papieru, bloku książki i oprawy), częste wykorzystanie przez użytkowników oraz szczególne znaczenie zbiorów pod względem naukowym, kulturowym i dydaktycznym. Za selekcję i dobór materiałów do digitalizacji odpowiadają pracownicy poszczególnych oddziałów.

Opracowanie techniczne wytypowanych materiałów, polegające na przeprowadzeniu niezbędnych zabiegów konserwatorskich, poprzedza sporządzenie opisów bibliograficznych wytypowanych obiektów.

Po wykonaniu tych prac obiekty są dostarczane do Pracowni przez pracowników poszczególnych oddziałów Biblioteki i tam rejestrowane. Następnie zbiory poddawane są mikrofilmowaniu i skanowaniu. Za przebieg procesu, obróbkę komputerową plików, opis pozycji z zastosowaniem metadanych, zabezpieczenie plików i ich archiwizację odpowiada Pracownia Reprografii i Digitalizacji, przy współudziale Oddziału Komputeryzacji BUWr.

W BUWr przez wiele lat wykorzystywana była metoda integracji procesów mikrofilmowania z digitalizacją, która eliminowała wszelkie niebezpieczeństwa zagrażające oryginałowi dokumentu, jednak w zdecydowanym stopniu podrażała i wydłużała proces digitalizacji. Obecnie proces mikrofilmowania zachowano jedynie w stosunku do XIX i XX-wiecznych gazet drukowanych na kwaśnym papierze. Wraz z nastaniem nowego millenium odstąpiono od mikrofilmowania pozostałych typów zbiorów specjalnych, zabezpieczając je tylko poprzez wykonywanie kopii cyfrowych.

2.4. Projekt własny Biblioteki: *Elektroniczne publikowanie, prezentacja i dystrybuowanie treści cyfrowych*

Biorąc pod uwagę możliwości, jakie stwarza współczesna technologia cyfrowa, oraz szereg oczekiwanych korzyści, jakie może użytkownikom przynieść oparta na niej forma usług, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu postanowiła zaangażować się w projekt elektronicznego publikowania, wraz z prezentacją treści, zarządzaniem nią i praktykami dotyczącymi jej dystrybucji. Miał on przebiegać wieloetapowo i w pierwszej kolejności dotyczyć utworzenia w Bibliotece własne-

go wydawnictwa publikacji elektronicznych w formie e-booków, wydawanych na CD i/lub DVD, następnie zainicjowania działalności własnej biblioteki cyfrowej, pozwalającej na sieciową dystrybucję pełnotekstowych publikacji (zdigitalizowanych i/lub *born digital*) oraz uruchomienia – w oparciu o zdigitalizowane katalogi kartkowe zbiorów historycznych – tzw. usługi *digitalizacji na żądanie* (*digitize on demand*), pozwalającej na tworzenie cyfrowych kopii zbiorów specjalnych, zgodnie z zasadą *just in time*, i dostarczanie ich nie tylko zainteresowanym użytkownikom, lecz również uzupełnianie nimi zasobów biblioteki cyfrowej. W efekcie tych działań w czerwcu 2004 r. opracowany został całościowy projekt e-Wydawnictwa BUWr wraz z jego ostateczną nazwą, logo i planem publikowania w nim dwóch serii wydawniczych: *e-Biblioteka Historyczna* (rozpowszechnienie w naukowym opracowaniu oraz w najnowocześniejszej formie unikatowych zbiorów BUWr) oraz *e-Biblioteka Dydaktyczna* (wydawanie podręczników, skryptów i innych druków zwartych, przeznaczonych dla studentów UWr). W jesieni 2004 r. uruchomiono wydawnictwo publikacji elektronicznych o nazwie e-Wydawnictwo BUWr i opublikowano w nim pierwszą książkę elektroniczną²⁰. Do chwili obecnej (rok 2015) w e-Wydawnictwie BUWr wydano sześć e-booków, a dwa następne są przygotowywane na listopad br.

Z kolei ze względu na możliwość udostępniania publikacji elektronicznych w Internecie, co w zdecydowany sposób ułatwia wymianę oraz dystrybucję myśli zawartych w pracach naukowych – w grudniu 2005 r. uruchomiono Bibliotekę Cyfrową Uniwersytetu Wrocławskiego (BCUWr)²¹, w której wydzielono m.in. kolekcję *Dziedzictwo kulturowe*. Kolekcje Biblioteki Cyfrowej Uniwersytetu Wrocławskiego obejmują zdigitalizowane zbiory, które ze względu na ich wartość historyczną, treść, format i zakres terytorialny stanowią dziedzictwo kultury europejskiej lub regionalnej. Oryginały poddane procesowi digitalizacji obejmują następujące formaty: książki (w tym stare druki), czasopisma, rękopisy, fotografie, nuty, mapy, karty pocztowe, grafiki. Uwzględniają one także materiały edukacyjne, wystawy i inne. Zakres terytorialny kolekcji *Dziedzictwo kulturowe* dotyczy obszaru niemal całej Europy, a *Regionalia* obejmują cały Śląsk i Łużyce, ze szczególnym uwzględnieniem Dolnego Śląska i Wrocławia. Projekt „Biblioteka Cyfrowa Uniwersytetu Wrocławskiego” realizowany jest w oparciu o środki własne Biblioteki. BCUWr jest biblioteką instytucjonalną, która rozwija się bardzo dynamicznie i obecnie (2015 r.) liczy prawie 53 tys. obiektów cyfrowych, z czego niemal 38 tys. to kopie cyfrowe dokumentów zaliczanych do kolekcji *Dziedzictwo kulturowego*. BCUWr oparta jest na wykorzystaniu oprogramowania dLibra i od 2007 r. wchodzi w skład Federacji Bibliotek Cyfrowych (FBC), zrzeszającej ponad 130 krajowych bibliotek cyfrowych, których zasoby mogą być przeszukiwane wspólnie, w oparciu o jeden punkt dostępu. Od 2009 r., dzięki agregacji dokonywanej przez FBC, zbiory BCUWr trafiają też do europejskiej biblioteki cyfrowej – *Europeany*.

²⁰ Piotrowicz, Kalota, Kotyńska.

²¹ Biblioteka Cyfrowa UWr. [online]. [dostęp 17 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra>.

Warto nadmienić, że Biblioteka dokonała też zeskanowania kartkowych i tomowych katalogów zbiorów specjalnych, zaopatrzyła je w rewersy elektroniczne i niektóre z nich także w dodatkowe funkcjonalności (np. linki do skanów opisywanych dokumentów oryginalnych) i udostępniła je poprzez swoją witrynę internetową, dostarczając w ten sposób użytkownikom informację online na temat niemal 95% swoich historycznych zbiorów. Dla niektórych z nich uruchomiono w Internecie także usługę „digitalizacji na żądanie” (*digitize on demand*). Polega ona na zaoferowaniu użytkownikowi na preferencyjnych warunkach, w oparciu o zdigitalizowany katalog (np. starych druków), możliwości zamówienia w Bibliotece – cyfrowej kopii wybranego dzieła. Użytkownik opłaca wykonanie kopii, deklarując jej wykorzystanie do celów niekomercyjnych, oraz wyraża zgodę na umieszczenie kopii cyfrowej dzieła w BCUWr. W ten sposób użytkownicy pośrednio przyczyniają się do wzbogacania zasobów Biblioteki Cyfrowej UWr.

W związku z realizacją licznych projektów, związanych z opracowaniem, digitalizacją i udostępnianiem w wersji cyfrowej bogatych zbiorów specjalnych BUWr, stanowiących krajowe, a nawet europejskie dziedzictwo kulturowe, utworzono w Bibliotece – Oddział Naukowej Dokumentacji Dziedzictwa Kulturowego, którego pracownicy finansowani są z pozyskanych grantów i projektów. Natomiast bazy danych stanowiące efekty zrealizowanych przedsięwzięć prezentowane są w spójnej formie na portalu tematycznym *Dziedzictwo kulturowe w badaniach BUWr*.

Prowadzenie planowej digitalizacji zbiorów, napełnianie Biblioteki Cyfrowej UWr, realizacja licznych projektów związanych z digitalizacją zbiorów wymusiły w 2011 r. konieczność utworzenia i wdrożenia w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu zintegrowanego z Biblioteką Cyfrową UWr. systemu zarządzania zdigitalizowanymi zbiorami, czyli Inwentarza Zbiorów Zdigitalizowanych (IZZ).

Z kolei w 2014 r. z inicjatywy Biblioteki Uniwersyteckiej zostało uruchomione dla Uczelni – Repozytorium UWr (RUWr)²², które rejestruje i prezentuje dorobek pracowników i doktorantów Uczelni. Realizacja projektu RUWr wpisuje się w działalność Biblioteki Uniwersyteckiej, która popiera inicjatywę *Open Access* (OA) – budowania otwartego dostępu do wiedzy. Repozytorium instytucjonalne Uniwersytetu Wrocławskiego ma za zadanie prezentować i popularyzować dorobek naukowy pracowników Uczelni.

2.5. Finansowanie prac digitalizacyjnych

Prace związane z planową digitalizacją zbiorów specjalnych, które wchodzą w skład dziedzictwa kulturowego Polski i Europy, prowadzone są w oparciu o budżet własny Biblioteki. Ponieważ jednak jej możliwości finansowe w tym zakresie są ograniczone i bardzo skromne, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu od lat poszukuje sposobów na dofinansowywanie tych procesów. Jedną z takich możliwości, jednak funkcjonującą w bardzo ograniczonym zakresie, daje wdrożona usługa „digitalizacja na żądanie”. Inną, zdecydowanie większą szansę stwarza udział w projektach i sięganie po pozabudżetowe środki finansowe, przygotowywane bezpośrednio w ramach różnorodnych programów celowych, związanych z zabezpieczaniem dziedzictwa kulturowego. Realizacja projektów w ich ramach często pozwala także na nabywanie specjalistycznego sprzętu optoelektronicznego i/lub komputerowego, który umożliwia lub wspiera realizację prac digitalizacji zbiorów i ich prezentowania w Internecie.

²² Repozytorium UWr. [online] [dostęp 20 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra>.

2.5.1. Udział w projektach

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, wykonując ogromny wysiłek organizacyjny, od ponad dekady przygotowuje wnioski aplikacyjne celem pozyskania grantów na realizację projektów. Zdobywanie dodatkowych środków finansowych w ramach projektów traktowane jest jako źródło wspierające realizację jej celów, związanych z ochroną, zabezpieczeniem, udostępnianiem i popularyzacją zbiorów specjalnych, poprzez ich digitalizację, opracowanie i organizowanie do nich bezpłatnego dostępu w Internecie. W przeciągu ostatnich kilku lat Biblioteka wzięła udział w wielu interesujących przedsięwzięciach projektowych²³, które zawsze komponowane były (i są) w sposób pozwalający także na zasilanie nowo powstałymi obiektami cyfrowymi BCUWr i (jeśli to tylko możliwe) zakup cennego sprzętu optoelektronicznego do digitalizacji zbiorów i archiwizacji danych.

Z ważniejszych przedsięwzięć zrealizowanych w Bibliotece w okresie ostatniej dekady wymienić tu można m.in. następujące projekty międzynarodowe i europejskie:

1. *Bibliotheca Sonans* (realizowany w ramach programu Kultura 2000 w okresie od 1.09.2004 do 30.08.2005);
2. *ENRICH* (realizowany w ramach programu eContentPlus w okresie 1.12.2007-30.11.2009);
3. *Biblioteka byłego Uniwersytetu we Frankfurcie nad Odrą (1506-1811) – opracowanie i digitalizacja zbiorów zachowanych we Wrocławiu* (realizowany w dwóch etapach z przerwami od 2003 r. do 2009 r.);
4. *Machsor mechol haschana* (zrealizowany w 2008 r.);
5. *Dziedzictwo Regionu i Europy. Cymelia ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnianie w sieci* (realizowany w okresie 01.02.2010-30.01.2015 i współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego);
6. *Imago Silesiae Inferioris online. Mapy, plany i widoki Dolnego Śląska ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie w sieci* (realizowany w okresie 01.02.2010-30.01.2015 i współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego).

Zrealizowano też m.in. następujące projekty krajowe:

1. *Ochrona europejskiego dziedzictwa kulturowego – mikrofilmowanie zabezpieczające, digitalizacja i popularyzacja wybranych, poczytnych periodyków śląskich XIX w. ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (realizowany w okresie 1.10.2005-15.11.2006);

²³ Projekty. [online] [dostęp 20 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.bu.uni.wroc.pl/o-bibliotece/projekty>.

2. *Ochrona europejskiego dziedzictwa kulturowego – digitalizacja i mikrofilmowanie wybranych, niszczących ze względu na zakwaszenie papieru gazet śląskich ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (realizowany w okresie 5.11.2007-30.10.2008).
3. *Rękopisy muzyczne ze zbiorów Uniwersytetu Wrocławskiego i Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (gromadzone do 1945 r.) – projekt scalenia informacji o rozproszonej kolekcji na poziomie katalogów RISM* (realizowany w okresie 2007-2009);
4. Projekt *Śląskie Archiwum Ikonograficzne* (realizowany w latach 2007-2010);
5. Projekt *Interaktywna, multimedialna bibliografia Śląska. Cz. I. Stare druki i druki zwarte XIX w. ze zbiorów Gabinetu Śląsko-Łużyckiego Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (realizowany w latach 2007-2011);
6. Projekt *Ornamenta Poloniae Mediaevalia. Sztuka średniowieczna na ziemiach polskich: katalog form i detalu na tle europejskim* (realizowany w okresie lipiec 2009-lipiec 2012);
7. *Opracowanie i zabezpieczenie kolejnej partii rękopisów muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (realizowany w okresie 1.10.2009-30.04.2010);
8. *Upowszechnianie cennych źródeł do badań poprzez digitalizację unikatowych gazet i czasopism z kolekcji śląsko-łużyckiej Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu* (realizowany w okresie 04.03.2014-28.10.2014);
9. *Bibliotheca Rudolphina. Księgozbiór muzyczny księcia legnicko-brzeskiego Jerzego Rudolfa* (realizowany w okresie 27.10.2014-13.03.2015);

oraz realizowany w roku 2015 projekt

10. *Piastowskie kolekcje ze zbiorów BUWr. Digitalizacja i udostępnienie* (marzec-grudzień 2015 r.).

Wszystkie ww. projekty przyczyniły się (lub przyczyniają) do zwiększenia masy krytycznej zdigitalizowanego materiału, zabezpieczającego cenne oryginały zbiorów specjalnych w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Pozwoliły też na zakup specjalistycznego sprzętu do digitalizacji: kilku skanerów dziełowych służących do skanowania z oryginałów w kolorze zbiorów w różnych formatach (A0, A1, A2), skanera do mikrofilmów Zeutschel OM 1600 (umożliwia szybkie skanowanie całych zwojów mikrofilmów w odcieniach szarości), cennego specjalistycznego sprzętu fotograficznego, a także sprzętu sieciowego i komputerowego (m.in. wiele serwerów, macierzy dyskowych, jednostek centralnych itp.). Przy okazji realizacji Projektu *Piastowskie kolekcje...* Biblioteka nabyła specjalistyczne urządzenie skanujące, tzw. *Grazer Buchtisch*, które pozwoliło na skanowanie trudno rozwierających się i wielkoformatowych egzemplarzy zbiorów specjalnych.

Dzięki realizacji projektów w chwili obecnej BUWr dysponuje jedną z lepiej wyposażonych Pracowni Digitalizacji w kraju, co w połączeniu z zespołem doświadczonych specjalistów w tej dziedzinie stwarza jej możliwość partycypacji w nowych, innowacyjnych przedsięwzięciach i projektach. Przykładem takiego działania może być przystąpienie BUWr w 2013 r. do *Centrum Kompetencji ds. Digitalizacji – IMPACT (IMPACT – Centre of Competence)*²⁴ i udział w charakterze podwykonawcy w badaniach narzędzi programistycznych wykorzystywanych do digitalizacji w ramach międzynarodowego projektu *Succeed*, wchodzącego w skład 7. Programu Ramowego. Za efekty tych prac i wdrożenie ich rezultatów do swojego *work-flow* Biblioteka uzyskała wyróżnienie.

Korzystając ze swych doświadczeń w dziedzinie digitalizacji, w roku bieżącym Biblioteka Uniwersytecka została zaproszona także do partycypacji (w charakterze podwykonawcy) w innowacyjnym projekcie *PREFORMA*²⁵ realizowanym w ramach 7. Programu Ramowego.

²⁴ IMPACT - digitisation.eu. [online] [dostęp 25 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.digitisation.eu/>.

²⁵ PREFORMA. [online] [dostęp 25 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.preforma-project.eu/external-partners.html>.

2.6. Archiwizowanie plików cyfrowych

W BUWr do celów archiwizowania plików cyfrowych wykorzystuje się strategię migracji informacji cyfrowej, polegającą na przenoszeniu danych cyfrowych na nowe technologiczne rozwiązania, zanim stare wyjdą z użycia. W początkowym okresie prowadzenia zabezpieczania zbiorów przez digitalizację do archiwizowania stosowano składowanie na dyskach optycznych typu CD-ROM i DVD, z czasem zaczęto wykorzystywać zapis na pojemnych dyskach, które instalowane i przechowywane są w macierzach dyskowych, posadowionych w serwerowniach zlokalizowanych w różnych budynkach Biblioteki. Bardzo ważną funkcję w kontekście zarządzania zarchiwizowanymi plikami zdigitalizowanych zbiorów pełni też Inwentarz Zbiorów Zdigitalizowanych (IZZ).

3. Uwagi końcowe

W Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu prowadzona jest planowa polityka zabezpieczania najcenniejszych zbiorów specjalnych poprzez ich digitalizację, która finansowana jest ze środków własnych Biblioteki. Ponadto podejmowane są próby partycypacji w różnorodnych projektach, które pozwalają zdobyć zewnętrzne środki finansowe na ten cel. Powołanie e-Wydawnictwa BUWr, utworzenie Biblioteki Cyfrowej UWr., digitalizacja i udostępnienie w Internecie wielu katalogów kartkowych i tomowych dotyczących zbiorów specjalnych oraz zainicjowanie usługi *digitalizacja na żądanie* to przedsięwzięcia, które mają wspomagać digitalizację i służyć włączeniu w globalny, sieciowy obieg naukowy informacji o cennych źródłach oraz ich pełnotekstowej zawartości treściowej. Mają one też pełnić funkcje marketingowe i popularyzować najcenniejsze, często unikatowe, zbiory specjalne Biblioteki. Uruchomienie tych inicjatyw pozwala, przy wykorzystaniu nowoczesnych form przekazu (e-booki, BCUWr., Europeana, Portal – *Dziedzictwo kulturowe*), prezentować

w formie dobrej jakości zapisu cyfrowego historyczne zbiory Biblioteki, które niedostępne są dla ogółu społeczeństwa. Metoda ta pozwala Bibliotece nie tylko na skuteczne realizowanie własnej polityki marketingowej (reklama zbiorów i promocja usług), lecz również na wypełnianie społecznych (popularyzacja wiedzy na temat polskiego i europejskiego dziedzictwa kulturowego) i uczelnianych (wspieranie dydaktyki i badań naukowych) funkcji informacyjno-edukacyjnych.

Artykuł ilustrują fotografie opraw dzieł z kolekcji piastowskich ze zbiorów Oddziału Starych Druków, wykonane w ramach projektu przez Andrzeja Malendę.

Summary

Wrocław University Library organizational and content-matter activities for conservation, digital preservation and access to its historical collections

The first part of the article introduces the fundamental notions for collections conservation and preservation, with special attention paid to recently most popular technology of digitization. Next, various aspects of collection digitization, i.e. technological, organizational, financial, and legal are presented, as well as the European and world initiatives connected with cultural heritage collection preservation are briefly discussed. Against such background in a chronological order detailed initiatives and long-term strategy of Wrocław University Library are offered in reference to conservation, digital preservation, online access and popularizing the cultural heritage materials contained in its rich special collections.

Organizační a věcné činnosti Univerzitní knihovny ve Vratislavi v oblasti ochrany, zajištění a zpřístupňování historických sbírek

První část článku zahrnuje základní pojmy z oblasti ochrany a zajištění sbírek a zohledňuje zejména poslední nejpožívanější technologii digitalizace. Dále jsou prezentovány různorodé aspekty procesu digitalizace sbírek, tj. technologické, organizační, finanční a právní a krátce uvedeny i světové iniciativy směřující k zabezpečení sbírek kulturního dědictví. Na tomto pozadí byly podrobně, chronologicky, prezentovány četné aktivity a dlouhodobá strategie činnosti Univerzitní knihovny ve Vratislavi s ohledem na ochranu, zabezpečení, zpřístupňování a popularizaci sbírek kulturního dědictví, jež je obsaženo v jejích bohatých speciálních sbírkách.

Zusammenfassung

Organisatorische und inhaltliche Maßnahmen der Universitätsbibliothek Wrocław [deutsch Breslau] zur Erhaltung, Sicherung und Bereitstellung historischer Sammlungen

Im ersten Teil des Artikels werden grundlegende Begriffe aus dem Bereich der Erhaltung und Sicherung der Buchbestände, insbesondere der zuletzt allgemein genutzten Technik der Digitalisierung eingeführt. Des Weiteren werden vielfältige Aspekte der Digitalisierung, d. h. aus technologischer, organisatorischer, finanzieller und rechtlicher Sicht, erläutert sowie europäische und weltweite Initiativen zur Sicherung des kulturellen Erbes kurz erörtert. Vor diesem Hintergrund werden mehrere Initiativen und die langfristigen Strategien der Universitätsbibliothek Wrocław bezüglich Erhaltung, Sicherung, Bereitstellung und Verbreitung der in ihren Sondersammlungen enthaltenen wertvollen Bestände des kulturellen Erbes detailliert und in chronologischer Reihenfolge dargestellt.

Piastowie legnicko-brzescy w dziejach Śląska

W historiografii polskiej najwięcej miejsca poświęca się Piastom królewskim, którzy nie tylko stworzyli, ale i umocnili oraz nadali kształt projektowi politycznemu nazwanemu Polską, gdzie panowali aż do śmierci Kazimierza Wielkiego w 1370 roku. Warto jednak przypominać, że pochodzący z bocznej linii Piastów kujawskich król Kazimierz wcale nie był ostatnim Piastem, ponieważ kilkudziesięciu z nich żyło i rządziło jeszcze na Mazowszu i Śląsku przez ponad 300 lat. Paradoksalnie najdłużej właśnie przetrwała linia najstarsza, wywodząca się od pierwszego syna Bolesława Krzywoustego – księcia seniora Władysława Wygnańca, którego ostatni bezpośredni potomek Jerzy Wilhelm legnicko-brzeski zmarł w listopadzie 1675 roku, tj. w czasie, gdy w Polsce obejmował władzę Jan III Sobieski.

Literaturę tematu tworzyły pokolenia mediewistów i historyków czasów nowożytnych, ale w bogatej historiografii Piastów szczególnie cieszy fakt pojawienia się już w XXI w. szeregu monografii i prac syntetycznych, rzucających całkiem nowe światło na ich rolę w przeszłości Śląska.

Fakt przetrwania dynastii piastowskiej poza granicami Polski tak długo bez istotnych związków z państwem, które stworzyła, zastanawiał wielu – zwłaszcza że pośród przede wszystkim Piastów śląskich nie brakowałoby kandydatów na polski tron. Byli wśród nich książęta wybitnie zdolni politycznie, ustosunkowani w Europie, gospodarni, ciekawi świata i wrażliwi na prądy kultury mecenasi, ale zdarzali się też nazbyt często nieodpowiedzialni politycznie awanturnicy, niezwykli okrutnicy, wyklęci przez kościół i rozrzutni bankruci. W barwnej palecie potomków Mieszka I na Śląsku poczesne miejsce zajmuje właśnie wspomniana wyżej linia Piastów legnicko-brzeskich, którą zapoczątkował Bolesław Łysy Rogatka (1242-1278), najstarszy syn Henryka II Pobożnego i bł. Anny Czeskiej, a wnuk Henryka I Brodatego i św. Jadwigi. W niczym jednak nie przypominał swoich wielkich i bogobojnych rodziców i dziadków. Zasłynął bowiem jako władca nieudolny, za to zuchwały awanturnik, wiarołomca i wyklęty bankrut o rogatej duszy (stąd też przydomek). Panowanie rozpoczął od utraty władzy na większości terytorium odziedziczonym po ojcu, podziału księstwa śląskiego i nieszczęśliwej zamiany dzielnicy wrocławskiej na legnicką ze swoim młodszym bratem Henrykiem III Białym. Potem niezadowolony z tej zamiany prowadził długie wojny z młodszymi braćmi, sprowadzając do kraju na własną zgubę obcych żołdaków opłaconych z niemieckiej pożyczki, której spłacić nie mógł. W 1250 r. sprzedał Niemcom Ziemię Lubuską, która była bramą do Polski. W rezultacie został uwięziony w Legnicy przez własne rycerstwo, dopóki nie przyrzekł, że „się w swych sprawach porachuje z sumieniem”¹.

Wypuszczony, wiarołomnie mścił się za uwięzienie na własnych poddanych. Wojna z bratem doprowadziła Rogatkę do skrajnej nędzy. Książę zastawił zamki, wyprzedał klejnoty, konie i broń, ale najemnego wojska i tak nie spłacił. Napastowany nieustannie przez wierzycieli, opuszczony przez własnych rycerzy i wzgardzony przez poddanych, łupionych regularnie przez jego żołdaków, Rogatka znalazł się w takiej biedzie, że częściej chodził pieszo, niż jeździł konno. Nie mogąc ścierpieć

¹ Boras 1978, s. 115 i nast.

1. Św. Jadwiga kąpiąca małego Bolka Rogatkę, miniatura w *Legendzie o św. Jadwidze*, Kodeks Hornigowski, s. 16; OR sygn. IV F 192

tej kompromitacji rodu, jego brat Henryk III pojmał go i przetrzymał we Wrocławiu tak długo, aż domowych wrogów w Legnicy nie uspokoił. Rogatka, przywrócony przez brata do władzy w Legnicy niczego się jednak nie nauczył i dalej knuł przeciwko Henrykowi, ale otwartą wojnę prowadził z drugim bratem – Konradem, któremu w 1255 r. zmuszony był wydzielić dzielnicę głogowską.

Stratę postanowił powetować sobie, przywłaszczając dobra i prawa feudalne biskupa wrocławskiego Tomasza, którego napadł, porwał i uwięził, zakuwając w kajdany w warunkach tak ciężkich, żeby uzyskać od więźnia jak najwięcej ustępstw. W zaistniałej sytuacji interweniował sam metropolita gnieźnieński Pełka, który wykłął księcia, jednak to niewiele pomogło. W końcu sprawa trafiła do papieża, który nakazał nawet wyprawę krzyżową przeciw niemu. Nikt jednak nie kwapił się do niej i cierpiący w więzieniu biskup zmuszony został do ustępstw na rzecz Rogatki. Ten zaś za całe zamieszanie oskarżył... braci, których, podobnie jak biskupa, także zamierzał porwać i szantażować. Ci jednak, przejrawszy jego zamiary, okazali się sprytniejsi i to Rogatka wpadł w ręce Konrada, który tak długo go więził, dopóki ten nie zwrócił wszystkich pieniędzy wymuszonych na biskupie.

Postępki Rogatki martwiły jednak najbardziej zaniedbywaną przez niego najbliższą rodzinę. Jego żona Jadwiga i matka bł. Anna nieraz musiały wspominać smutną przepowiednię babki, św. Jadwigi, która mając z małym jeszcze wnukiem do czynienia, poznała go aż nazbyt dobrze. Zastwardziałości księcia nie zmieniły jednak ani ich prośby, ani groźby braci, ani klątwy kościoła, aż dokonał tego ubogi mnich franciszkański Bertold, którego kazania odmieniły księcia tak bardzo, że odbył publiczną spowiedź i pieszą pielgrzymkę pokutną ze Złotoryi do wrocławskiej katedry, szczerze żałując za grzechy i obiecując poprawę i zadośćuczynienie. Proces absolucji grzesznika trwał dwa lata i w 1262 r. papież zdjął interdykt z biskupstwa wrocławskiego i klątwę z księcia,

przywracając go na łono wspólnoty chrześcijańskiej. Jednak długi Rogatki i tak aż do śmierci spłacali jego bracia, których Bolesław przeżył, a po ich zgonie zamierzał przejąć kontrolę nad nieletnimi bratankami. Szczególnie zależało mu na wrocławskim dziedzictwie małoletniego Henryka IV Probusa. Ten jednak uzyskał wsparcie polityczne potężnego króla Czech Przemysła Ottokara II i swojego przyjaciela księcia wielkopolskiego Przemysła II, przyszłego króla Polski. Rogatka oczywiście nic sobie z tego nie robił i w 1277 r. porwał księcia, a następnie więził go w tym samym Wleńniu, co niegdyś biskupa wrocławskiego. Ponieważ Rogatka wraz z synem Henrykiem V Grubym powstrzymał odsiecz wielkopolskich sojuszników Henryka, wrocławski książę musiał za odzyskaną wolność słono zapłacić. Niemniej uwolniony rozpoczął błyskotliwą karierę polityczną, godną poważnego kandydata już nie tylko na najważniejszego księcia Śląska, ale nawet króla Polski. Zwłaszcza że po śmierci Rogatki w 1278 r. mało kto kwestionował przywódczą rolę ambitnego i wspieranego przez bogaty Wrocław Henryka Probusa, który w latach 1288-1290 nawet opłonił Kraków. Drogę na Wawel utorowało mu zwycięstwo kuzyna i wspomnianego wyżej syna Rogatki, Henryka V Grubego legnickiego, nad wojskami Władysława Łokietka. Był to niesłychanie przełomowy moment w historii Polski, której upragnione zjednoczenie pod królewskim berłem śląskiego Piasta wydawało się być na wyciągnięcie ręki. Niestety, Henryk Probus w 1290 r. został otruty, a wielka szansa zmarnowana, tym bardziej że nie pozostawił potomka.

Osierocone księstwo wrocławskie przeszło wbrew woli Probusa nie w ręce Henryka III głogowskiego, ale – wskutek sprzeciwu patrycjatu wrocławskiego wobec niego – pod władanie Henryka V Grubego z Legnicy, który uzyskał też warunkowe poparcie biskupa wrocławskiego Tomasza II i króla Czech Wacława II. Tak doszło do przejściowego zjednoczenia księstwa legnickiego i wrocławskiego w jednym ręku. Henryk V zwany Grubym, Otyłym lub Brzuchatym, był w przeciwieństwie do ojca człowiekiem sprawiedliwym i uczciwym, zwolennikiem pokojowego załatwiania wszelkich spraw. Tak też, pomny na złe doświadczenia ojca, wyjątkowo bezkonfliktowo wydzielił graniczną dzielnicę jaworsko-świdnicką młodszym braciom: Bernardowi i Bolkowi.

Henryk V, skupiając władzę w najbogatszej części Śląska, stał się najpotężniejszym Piastem w tym kraju, choć nie pozbawionym wrogów, wśród których najniebezpieczniejszym okazał się jego zawistny kuzyn Henryk III głogowski. Domagał się on realizacji testamentu Probusa i zwrotu księstwa wrocławskiego. Zapobiegliwy Henryk V, znając zwyczaje swojej rodziny, dobrze się pilnował. Jednak w listopadzie 1293 r. padł ofiarą zdrady najbliższego otoczenia i został przez Głogowczyka porwany, skuty i uwięziony w specjalnie skonstruowanej skrzyni, w której Gruby nie mógł ani siedzieć, ani stać, ani leżeć. Po półrocznej nieludzkiej katuszy, straciwszy nadzieję na odsiecz sojuszników, książę poszedł na bardzo trudny dla siebie kompromis i wydał kuzynowi kilkanaście grodów oraz 30 tysięcy grzywien „odstępnego” za zachowanie Wrocławia, do którego wrócił w bardzo złym stanie zdrowia. Pomimo młodego wieku nie zdołał zregenerować organizmu i załamany zmarł z początkiem 1296 r., dwa tygodnie po skrytobójczym morderstwie króla Polski Przemysła II.

W ten sposób Śląsk i cała Polska znalazły się w najgorszym momencie rozbicia dzielnicowego. Wydawało się niemal pewnym, że pojawiające się z różnych stron idee zjednoczeniowe skończą się panowaniem obcego władcy – Wacława II – króla Czech (1297-1305) i Polski (1300-1305). Jako pretendent do polskiej korony zgłosił się także Henryk głogowski, ale tym razem trafił na wyjątkowo ambitnego i charyzmatycznego przeciwnika – Władysława Łokietka (1320-1333), który po wielu latach zmagania pokonał wprawdzie wszystkich konkurentów do polskiego tronu, ale walcząc na wielu frontach, nie był w stanie upilnować coraz bardziej zorientowanych na Pragę Piastów śląskich².

² *Dolny Śląsk* 2006, s. 104 i nast.

Trzej synowie Henryka V Grubego podzielili spadek na trzy różnej wielkości części: legnicką, wrocławską i brzeską. Tę ostatnią, najmniejszą i wtedy jeszcze najuboższą, wybrał najstarszy z braci – Bolesław III Hojny (1296-1352), znany także jako Rozrzutny, bo w żaden sposób nie dbał o pieczęć. Jednakże jego rozrzutność okazała się cechą mniej negatywną niż sposób postępowania młodszego brata z Legnicy – Władysława, który wdał się całkiem w dziadka Rogatkę. Najpierw zamienił się z Bolesławem dzielnicą legnicką na brzeską, potem rozmyślił się i wzorem dziadka prowadził beznadziejną, braterską wojnę, na której stracił majątek. W końcu pojmany i zakuty w kajdany oszalał, a zwolniony – funkcjonował jako rycerz rabuś. Zwycięski brat, Bolesław III legnicko-brzeski, też niedługo cieszył się sukcesem. Skuszony bowiem pragnieniem zemsty za upokorzenie ojca napadł, pokonał i doprowadził do nędzy Konrada oleśnickiego, jednego z synów Henryka Głogowskiego, ale sam także popadł w długi i wystąpił o pomoc do brata, Henryka VI Dobrego, księcia wrocławskiego, który umiejętnie gospodarując, umiał skorzystać z rozwoju handlowego śląskiej stolicy i doszedł do sporego majątku. Henryk odrzucił propozycję zamiany dzielnic argumentując, że już dawniej spłacił brata. Jednak Bolesław uparcie, prawem starszeństwa, pragnął Wrocławia. W dążeniach swych próbował różnych forteli. Nie mogąc uprowadzić brata, porywał jego poddanych i najeżdżał księstwo wrocławskie. Henryk VI usposobiony pokojowo nie chciał wojny, więc próbował pośrednictwa wszystkich trzech sąsiednich władców – króla Polski Władysława Łokietka, króla Niemiec Ludwika IV bawarskiego i króla Czech Jana Luksemburskiego – zięcia Bolesława legnicko-brzeskiego.

Wobec braku męskiego potomka Henryka, Bolesław ograniczył swoje żądania do przeniesienia praw do księstwa wrocławskiego na swoich synów, ale Henryk VI wolał zapisać swoje księstwo, za które tak cierpiał jego ojciec – królowi Czech, co nastąpiło 4 kwietnia 1327 r. Stało się to nie tylko ku zgrozie brata i jego rodziny, która całkowicie została z dziedziczenia Wrocławia wykluczona, ale przede wszystkim miało fatalne i decydujące konsekwencje dla Polski, która właśnie traciła Śląsk. Jan Luksemburski, stając po stronie Krzyżaków w wojnie z Władysławem Łokietkiem w latach 1327-1329, zhołdował niemal wszystkie śląskie księstwa (z wyjątkiem jaworsko-świdnickiego). Pod koniec 1335 r. zrealizował „testament” Henryka VI, włączając księstwo wrocławskie do Korony Czeskiej, a w 1344 r. mianował się „zwierzchnim księciem Ślązaków” (*supremus dux Slezianorum*)³.

Od chwili przyjęcia zwierzchnictwa korony czeskiej książęta śląscy nie byli już suwerennymi władcami, lecz podlegali władzy króla czeskiego i coraz bardziej ulegali nie tylko politycznym wpływom Pragi, ale kulturalnej germanizacji. Zamiast popularnych dotychczas w rodzie imion Bolko, Przemko, Mieszko, Władysław czy Kazimierz, coraz więcej było wśród nich europejskich Jerzych, Konradów, Henryków czy Ludwików. W stosunkach z koroną starali się zachować swoje przywileje i możliwie niezależną pozycję. Udało im się to w dobie jagiellońskiej (1470-1526), kiedy to zdołali nawet rozszerzyć swoje uprawnienia, np. uzyskując prawo do swobodnego dysponowania księstwem na wypadek bezpotomnej śmierci księcia. Od 1527 r. Habsburgowie zaczęli jednak stosować politykę centralistyczną, a później nawet absolutystyczną, przed którą książęta śląscy drżeli niczym polska szlachta przed *absolutum dominum*. Dlatego też Piastowie śląscy dla zrównoważenia nacisków własnych habsburskich suzerenów szukali często wsparcia u władców sąsiednich – w Polsce i w Brandenburgii. Ze względu na ewidentnie prohabsburską politykę królów polskich w naturalny sposób zwyciężyła wśród nich opcja probrandenburska. Stąd najliczniejsze mariaże Piastów legnicko-brzeskich z domem Hohenzollernów – przez niemal dwa wieki. Opcja ta nie tylko zaciążyła na ich zbyt często antypolskim nastawieniu, ale także na całkowitym znienawiedzeniu jako książąt Rzeszy. Jaskrawym przykładem może tu być postać Fryderyka II legnickiego, który wspierając berlińskich szwagrow na każdym niemal kroku przeciwko Polsce, zawarł z nimi

³ Herzig, Ruchniewicz, Ruchniewicz 2012, s. 44.

w 1537 r. układ o przeżycie. Unieważniony wprowadzić dziesięć lat później przez króla Ferdynanda I Habsburga, ale wykorzystany skutecznie po dwóch wiekach przez nomen omen Fryderyka II króla Prus, jako argument do zaboru Śląska.

Pośród synów Bolesława III Hojnego, jak i wszystkich Piastów śląskich tego czasu, najwybitniejszą rolę odegrał książę Ludwik I brzeski (1352-1398), który dzięki swojej wytrwałości oraz talentom politycznym i dyplomatycznym wybił się wyraźnie ponad przeciętną swojej epoki. Cechowała go nie tylko wielka wrażliwość i rozliczne talenty gospodarskie, ale także dar długowieczności i po prostu dopisywało mu szczęście. Zaraz po objęciu władzy odkryto pod Legnicą bogatą żyłę złota, która była tak wydajna, że w ciągu tygodnia dawała ok. 100 funtów tego kruszcu. Eksploatowanie złoża pozwoliło księciu uporządkować bardzo zaniedbane po ojcu Bolesławie sprawy finansowe, i to zarówno te rodzinne, jak i państwowe (książęce) oraz mieszczańskie. Uwolnieni od ciężaru długów mieszczaństwo brzeskie było mu bardzo wdzięczne, a Ludwik nadał im nowe przywileje, jak budowa sukiennic i nowych kramów czy przekazanie w ich ręce autonomicznego sądownictwa miejskiego. Książę dał się poznać jako świetny administrator i bezstronny rozjemca, a jego umiejętne rządy zjednały mu wiele sympatii na całym Śląsku i dworze praskim, tak że współcześni nadali mu w pełni zasłużenie chlubny przydomek Sprawiedliwego.

Ludwikowi także zawdzięczamy powstanie wielu dzieł należących do kanonu osiągnięć polskiej kultury średniowiecza, i to zarówno w dziedzinie budownictwa, jak i mecenatu kultury. W 1353 r., w rok po objęciu samodzielnych rządów w Brzegu, zlecił sporządzenie legendy obrazowej o świętej Jadwidze, tzw. *Kodeksu Lubińskiego* – wspaniale iluminowanego rękopisu, wręcz komiksu, który pozostaje do dziś nieocenionym źródłem ikonograficznym do historii średniowiecznej Polski (ryc. 1). Dzieło to dotyczy bowiem nie tylko najważniejszych wydarzeń z dziejów XIII-wiecznego Śląska, ale przybliża także wiele elementów życia codziennego, o których z pisanych roczników i kronik niewiele wiemy, czyli strojów, broni, budowli, wyposażenia wnętrz itd.

W 1364 r. Ludwik objął rządy opiekuńcze nad bratankami – Rupertem legnickim i Wacławem, biskupem wrocławskim – i razem z nimi skłonił Piotra z Byczyny (kanonika ufundowanej przez siebie kolegiaty brzeskiej) do napisania w latach 1382-1385 słynnej *Kroniki książąt polskich*, pracy fundamentalnej, opartej na polskiej tradycji historiograficznej, łączącej dzieje Śląska ściśle z dziejami całej Polski oraz zdecydowanie potępiającej zabór tej ziemi przez Luksemburgów. To ostateczne przesłanie dzieła najdobitniej wyraża zdanie, że miasto Wrocław „przeszło za grzechy panów przyrodzonych [tj. Piastów] do obcych ze zgubą wolności książąt polskich”⁴.

2. Drzewo genealogiczne Piastów, w: D. Czepko, *Gynaeceum Silesiacum Ligio-Bregense*, Leiptzig 1626; sygn. 367090

⁴ Heck 1975, s. 83; Czapliński, Kaszuba, Wąs, Żerelik 2010, s. 91.

Ludwik I był nawet inicjatorem pierwszych wykopaliisk archeologicznych w Polsce prowadzonych w Ryczeniu (powiat górowski), aby potwierdzić lokalizację nieistniejącej już wówczas legendarnej siedziby biskupów wrocławskich z XI wieku.

W 1371 r. książę ufundował w Brzegu kolegiatę św. Jadwigi, która obok zadań religijnych odgrywała także ważną rolę humanitarną, utrzymując szpital, i dydaktyczną – prowadząc szkołę. Książę przywiązywał do tej fundacji wielką wagę i pozostawił jej w spadku swą bogatą bibliotekę z dziełami teologicznymi, księgami liturgicznymi i prawniczymi.

W ciągu długiego, 40-letniego panowania stał się najważniejszym śląskim księciem, który wyraźnie starał się emancypować wobec dworu praskiego, nieustannie bowiem i z uporem określał w dokumentach swojej kancelarii miejscowości śląskie jako położone w Królestwie Polskim – *in Regno Poloniae*. Przypuszczalnie próby uwolnienia się od zwierzchnictwa czeskiego miały związek z ambicjami księcia wystawienia swojej kandydatury na tron Polski po śmierci króla Ludwika Węgierskiego (1382), a jako lennik czeski kandydować do korony polskiej nie mógł. Niemniej, niezrażony niepowodzeniem, książę swoich polskich zainteresowań nie zaniedbywał i utrzymywał więcej niż przyjazne stosunki z królestwem Jadwigi i Jagiełły.

Był w tej kwestii wyjątkiem od reguły zobojętnienia wobec spraw polskich większości zniemczonych już Piastów dolnośląskich, których interesy materialne i polityczne, powiązania rodzinne i wierność wobec suwerena kazały pozostawać w orbicie blasku korony Luksemburgów.

Po śmierci Ludwika I (1398) jego synowie początkowo podzielili się spadkiem, ale też szybko wpadli w konflikt i wojnę o sukcesję (1411-1414), z której zwycięsko wyszedł Ludwik II brzeski – faworyt cesarza Zygmunta Luksemburskiego i europejski wagabunda, który zasłynął założeniem pierwszego śląskiego zakonu rycerskiego Obroży Psów Gończych.

W XV w. nie udało się nie tylko utrzymać jedności księstwa legnicko-brzeskiego, ale wskutek kolejnych konfliktów i kompromisów między piastowskimi dziedzicami uległo ono dalszemu rozdrobieniu, a w wyniku zastawu przeszło częściowo nawet pod władzę książąt górnoszląskich.

Do ponownego zjednoczenia księstw doprowadził dopiero Fryderyk I w połowie XV stulecia, w dobie dużego zamieszania politycznego w Koronie Czeskiej, o którą po wygaśnięciu Luksemburgów zabiegali zarówno polsko-litewscy Jagiellonowie, jak i narodowi królowie Czech (Jerzy z Podiebradów) i Węgier (Maciej Korwin). Inwestyturę na zjednoczone księstwo legnicko-brzeskie przyjął Fryderyk w 1469 r. właśnie od króla Węgier Macieja Korwina, który opanował Śląsk, Morawy i Łużycę. W wojnie tej piastowski książę wystąpił czynnie przeciw armii polskiej, która najechała Śląsk i jego księstwo. Polakom nie tylko nie udało się zdobyć Brzegu, ale zostali pokonani pod Oławą. Ciekawostką tej kampanii było utworzenie obozów jenieckich w Brzegu, Oławie i Opolu dla Polaków, którzy nie mogli wykupić się z niewoli. Wszyscy umarli od zarazy. W efekcie wojny król Władysław II Jagiellończyk opanował Pragę i koronował się na króla Czech. Niemniej lwia część Korony Czeskiej (w tym Śląsk) pozostała w rękach Macieja Korwina aż do jego śmierci w 1490 r. Fryderyk wykorzystał to do zjednoczenia księstwa: w 1479 r. wykupił z zastawu stołeczny Brzeg, a w 1485 r. przyłączył okręg lubiński do księstwa legnickiego. Umarł w 1488 r. podczas przygotowań do wojny z tradycyjnym rodzinnym wrogiem – Janem II Szalonym, Piastem głogowsko-żagańskim.

Po jego śmierci i regencji matki księstwem od 1498 r. wspólnie władali synowie – Fryderyk II legnicki i Jerzy I brzeski, którzy w 1505 r. znowu podzielili się dziedzictwem przodków, ale na krótko. Niemal półwieczne rządy księcia Fryderyka II (1498-1547) były dla księstwa szczęśliwe. Książę okazał się być człowiekiem renesansu, z którym zapoznał się we Włoszech podczas pielgrzymki do

Jerozolimy w 1507 r. Po powrocie z wyprawy śródziemnomorskiej prowadził wojnę z Wrocławiem, który odmawiał mu prawa bicia własnej monety. Książę przedkładał jednak nad oręż działania dyplomatyczne i uznał arbitraż jagiellońskich władców Korony Czeskiej. Lubił porządek w przestrzeni publicznej, w 1512 r. stanął na czele związku miast zwalczających bandytyzm. Jego aktywność została doceniona w Pradze i w 1516 r. książę został królewskim namiestnikiem Dolnego Śląska (dla księstw dziedzicznych Korony). W 1521 r., po śmierci młodszego brata Jerzego, objął władzę także w Brzegu, a dwa lata później z ziem pozyskanych od Jana Turzona (brata zmarłego biskupa wrocławskiego) oraz rodziny Kurzbachów utworzył księstwo wołowskie, które stało się od tamtej pory stałym trzecim członem księstwa legnicko-brzeskiego.

Fryderyk II prowadził mądrą politykę gospodarczą i finansową. Jego skarb był zawsze pełny, zasilany regularnie dochodami z prosperujących dóbr książęcych, podatków i opłat z miast oraz czynszów od poddanych. Poważnym źródłem bogactwa księcia była mennica legnicka, która biła wzorowaną na polskiej monetę. Gotówką właśnie za 44 tys. dukatów sfinansował zakup księstwa wołowskiego oraz wziął w zastaw (za 100 tys. guldenów) bogate księstwa głogowskie i ziębieckie. Pieniądze pozwoliły księciu na rozwijanie działalności kulturalnej i oświatowej, czego wyrazem było ufundowanie luterkańskiego gimnazjum humanistycznego w Złotoryi oraz inne inicjatywy w Legnicy i Brzegu, włącznie z nieudaną próbą powołania uniwersytetu luterkańskiego. Fryderyk II zreorganizował także i wzmocnił aparat administracyjny swoich księstw oraz pod pretekstem zagrożenia tureckiego w 1529 r. przebudował w warowną fortecę legnicki zamek⁵. Wobec zagrożenia inwazją turecką wprowadzono także nową ordynację obronną kraju i książę został dowódcą dolnośląskiego okręgu wojennego, odpowiedzialnym za wystawienie odpowiedniego komputu tzw. wojsk wybranieckich.

Będąc powinowatym Jagiellonów i Hohenzollernów, reprezentował interesy tych ostatnich jako dyplomata w czasie wojny polsko-krzyżackiej 1519-1521 i uczestniczył w hołdzie Albrechta Hohenzollerna w Krakowie 10 kwietnia 1525 r., a niespełna dwa lata później – 11 lutego 1527 r. – we Wrocławiu sam oddał razem z innymi książętami i stanami Śląska hołd lenny nowemu królowi Czech Ferdynandowi I Habsburgowi.

W tym czasie jego dziedziczne księstwo należało do najznamienitszych i najbogatszych księstw śląskich, ale też niestety do ostatnich księstw piastowskich. Wymierali bowiem po kolei Piastowie mazowieccy (1529) i opolsko-raciborscy (1532), którym król Ferdynand I Habsburg kategorycznie zabronił przeniesienia praw dziedzicznych na kogoś innego niż król Czech.

W 1547 r. habsburski król doprowadził do uznania swych praw spadkowych w stosunku do księstwa legnicko-brzeskiego na wypadek wymarcia następców Fryderyka II. Ci zaś w osobach jego legnickich następców – Fryderyka III (1547-1559) i Henryka XI (1559-1581) – poprzez nierozważną politykę nieraz ułatwiali ingerencję królewską w wewnętrzne sprawy księstw. Prowadzili bowiem do tego stopnia rozrzutny tryb życia, że król w porozumieniu ze stanami księstwa zastosował wobec nich areszt domowy.

Zwłaszcza Henryk XI był uważany za *enfant-terrible* swojej rodziny, o którym napisano: „kondotier, który życie strawił na pijaństwie, hulankach i rozpuście, skarb wyczerpał i zadłużył na pół miliona talarów”⁶. Rozpowszechniana w Rzeszy zła opinia o księciu miała też jednak podłoże polityczne, gdyż zaprzyjaźniony z Jagiellonami Henryk, dwukrotnie zgłaszając swoją kandydaturę na warszawską elekcję królewską, zaangażowany był zdecydowanie propolsko i antyhabsbursko. Sam

⁵ Leszczyński 1975, s. 96 i nast.

⁶ Leszczyński 1975, s. 96 i nast.

Cesarz Maksymilian skarżył się, że „ks. Henryk wszelkie praktyki knuje w Polsce także z Batorym, (...) któremu nie tylko Legnickie chce ustąpić, ale że się także przyczynił do zjednania mu miasta Wrocławia”⁷. Cesarzowi zaniepokojonemu częstymi wizytami Henryka w Rzeczypospolitej sam książę wyjaśnił, że „pochodzi ze szlacheckiej krwi królów polskich, przeto ta krew w nim jeszcze wre i on Polaków lubi”⁸. I właśnie podkreślanie tego, że Piastowie śląscy wywodzą się z pierwszej dynastii królów polskich, a tym samym przypominanie dawnej przynależności Śląska do Polski, stało się głównym powodem nienawiści, z jaką spotykał się Henryk w Rzeszy. Habsburgowie najbardziej pamiętliwi wobec wrogów domu austriackiego nie wybaczyli tej „zdrady” Henrykowi XI nawet po śmierci, zakazując sprowadzenia jego ciała z Krakowa do rodzinnej Legnicy, mieli bowiem powody do uzasadnionych obaw, że Polska o utraconą ziemię kiedyś się upomni.

A wszystko to działo się w czasie, kiedy skutkiem wzrastającego bogactwa i autonomicznego ustroju Śląska książęta i stany śląskie zaczęły odgrywać większą rolę w zarządzaniu krajem. Wbrew Koronie całkowicie podporządkowali sobie system skarbowy, do którego od 1570 r. król nawet nie miał wglądu. Wzięli także na siebie obowiązek obrony kraju i przejęli niemal całkowicie inicjatywę ustawodawczą, tworząc prawne ramy funkcjonowania Śląska i jego społeczności. Siła polityczna, jaką osiągnęli książęta i stany śląskie w XVI wieku, znalazła swój wyraz w sztuce i architekturze. Najbardziej reprezentatywne budowle wzniesli właśnie książęta legnicko-brzescy w Legnicy (1532), Chojnowie (1547) i Brzegu (1546), przebudowując swe dotychczasowe zamki w renesansowe rezydencje ze wspaniałymi bramami wjazdowymi, bogato zdobionymi rzeźbami, sławiącymi zarówno wielkość fundatorów, jak i królewskie pochodzenie ich dynastii. Nie bez związku z tą antyhabsburską emancypacją była rozwijająca się w tym czasie i wspierana przez dolnośląskich Piastów reformacja⁹.

Godnego siebie następcę zostawił Fryderyk II w Brzegu, gdzie jego syn Jerzy II Czarny (1547-1586), ze względu na wyjątkowe osiągnięcia w dziedzinie mecenatu nauki i kultury, otrzymał rzadki, ale jakże pochlebny dla władców przydomek – Wspaniały. Podobnie jak ojciec, książę był znakomitym gospodarzem finansującym swoje inicjatywy głównie z handlu, górnictwa, rolnictwa, produkcji materiałów budowlanych i saletry oraz hodowli: koni, bydła, owiec, ryb, pszczoł, a nawet bażantów i sokołów. Gospodarność księcia wyrażająca się kwotą 100 tys. talarów rocznego dochodu sprawiła, że pod jego rządami księstwo brzeskie rozkwitło jak nigdy wcześniej. Pełny skarbiec umożliwił realizację wielu przedsięwzięć budowlanych, oświatowych i kulturalno-artystycznych. Brzeg stał się jedną z ważniejszych w Europie środkowej kolonii artystów.

Dzięki wzorowemu gospodarowaniu mógł książę wielkie sumy przeznaczać także na budownictwo, dzięki czemu „swoim spadkobiercom pozostawił kraj tyłu budowlami, zamkami, twierdzami i udogodnieniami życiowymi ozdobiony i udoskonalony, że stare księstwo ledwo się rozpoznawało, a na nowe nie bez podziwu patrzyło. Lubował się nie tylko w renesansowej architekturze, ale staraniem jego powstało także wiele pięknych ogrodów, alei, stawów i łąźni”¹⁰. Tak samo książę zadbał o doinwestowanie infrastruktury gospodarczej i hydroinżynierskiej księstwa brzeskiego, wzmacniając brzegi Odry, budując mosty, tamy, młyny i nierzadko kamienne już drogi, a w samym Brzegu wodociągi i brukowane ulice.

Jako człowiek renesansu i humanista na każdym kroku dawał książę przykłady nie tylko nowoczesnych sposobów gospodarowania, ale i myślenia w kategoriach interesu społecznego. Zabiegał bowiem zarówno o dobrobyt poddanych, jak i optymalne wykorzystanie ich talentów poprzez

⁷ Mosbach 1860, s. 143.

⁸ Leszczyński 1975, s. 96 i nast.

⁹ *Historia Śląska*, s. 138 i nast.

¹⁰ Boras 1978, s. 377.

finansowanie nauki biedniejszej młodzieży szlacheckiej czy mecenat artystów. Nie zaniedbał też filantropii, budując i finansując szpital w Brzegu. Kontrolował jakość usług handlowych i rzemiosła, regulował płace i ceny oraz sposoby sprzedaży detalicznej artykułów spożywczych, a także walczył ze spekulacją, nakazując wprowadzenie żelaznych odważników w sklepach. Nad każdym stanem książę sprawował opiekę prawną, często osobiście wysłuchując różnych spraw. W duchu ewangelicznej ascezy i ewangelickiego purytanizmu pilnował moralności i porządku publicznego. Polecił wybijać na swych monetach dewizę: „Pragnę służyć innym”¹¹. Praktykowany w jego księstwie „kodeks karny” był drakoński. Wykroczenia karano pręgierzem, kradzież – szubienicą, mord – łamaniem kołem, a świętokradztwo – stosem. Cudzołożników piętnowano rozpalonym żelazem i wypędzano z miasta. Popierano browarnictwo i przynoszący zyski wyszynk alkoholi, ale zwalczano pijaństwo, wydając surowe przepisy o porach otwarcia karczm, które

musiały być zamknięte po wieczornym dzwonie i podczas niedzielnych nabożeństw. Absencję na uroczystościach religijnych lub wyjście z kościoła podczas kazania karano więzą lub robotami publicznymi. Gorliwość religijna księcia, jego wielkoduszność i hojność budziły autentyczną społeczną sympatię poddanych.

Największym pomnikiem jego panowania jest przebudowany i rozbudowany w stylu renesansu włoskiego zamek książęcy w Brzegu – najpiękniejszy tego rodzaju zabytek na Śląsku. Z wyraźnie wzorowanym na Wawelu dziedzińcem oraz bogato zdobioną rzeźbami piastowskich przodków bramą wjazdową. Całość wykonana w latach 1544-1562 pod kierunkiem włoskiego mistrza Jacoba Pahra, przybyłego z Lombardii z liczną „familiją”. Książę do końca życia wyposażał wnętrze zamku, sprowadzając doń wzorem królów Polskich niderlandzkie gobeliny i obrazy. Urządził w nim także okazałą bibliotekę, gromadząc jeden z największych i najwartościowszych księgozbiorów na Śląsku: kilkaset woluminów o treści historycznej, politycznej, prawniczej, geograficznej, teologicznej i medycznej oraz należących do literatury pięknej. Wśród nich było wiele bezcennych poloników odziedziczonych po piastowskich antenatach, jak wspomniana już wyżej kronika książąt polskich (*Chronica principum Poloniae*), kodeks ostrowski z legendą św. Jadwigi, dzieła Marcina Kromera czy opublikowana drukiem konstytucja *Nihil novi*, czyli Zbiór przywilejów i praw Królestwa Polskiego z 1506 r. Zamek Jerzego II stał się wzorem dla innych rezydencji na Śląsku oraz ogniskiem życia kulturalnego, miejscem zjazdów, uroczystości i popisów poetów¹².

3. Brama wjazdowa zamku w Brzegu, fot. H. Klette, ok. 1940; OZG Inw. Fot. 2781

¹¹ Boras 1978, s. 384.

¹² *PSB*, t. 11, 1964, s. 185 (opr. Krystyna Pieradzka).

Drugą najświetniejszą fundacją księcia jest gimnazjum brzeskie, które należało do najlepszych zakładów oświatowych na Śląsku, wzorowane w strukturze na wrocławskim gimnazjum św. Elżbiety. Nauczano w nim filozofii, prawa, teologii, retoryki, dialektyki, przedmiotów ścisłych, literatury i języków klasycznych. Każdego roku przewijało się przez jego renesansowe mury pół tysiąca uczniów, wielu z odległych rejonów Śląska, Czech i Rzeczypospolitej. Książę Jerzy II obdarował gimnazjum cennym i pokaźnym księgozbiorem, liczącym ponad 400 rękopisów i wczesnych druków.

Do zasług księcia zaliczyć należy także fundację mauzoleum Piastów brzeskich z nagrobkami własnej rodziny, fundację szpitala, współfinansowanie renesansowego ratusza miejskiego, przebudowanie zamkowego kościoła św. Jadwigi, z freskami przedstawiającymi drzewo genealogiczne Piastów, i wiele innych inicjatyw składających się na piękno i dumę renesansowego miasta.

Książę Jerzy II około 1560 roku przebudował także siedzibę rodową legnicko-brzeskiej linii Piastów we Wrocławiu, tj. zespół kamienic przy Szewskiej 49, gdzie dziś mieści się Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego. To wtedy budynek od strony ul. Uniwersyteckiej (właśnie wyremontowany fragment budynku Instytutu Historycznego) został złączony z gmachem od ul. Szewskiej. Rezydencja księcia Jerzego II składała się z wysokiego, trójkondygnacyjnego, dziewięcioosiowego domu frontowego, murowanego z cegły i tynkowanego, przykrytego stromym dwuspadowym dachem. Wejściem do budynku był renesansowy portal ozdobiony kartuszami herbowymi Piastów i Hohenzollernów, wmurowanymi wtórnie w ściany boczne dzisiejszej sieni Instytutu Historycznego.

Dwór brzeski znajdował się pod urokiem kultury polskiego odrodzenia. Świadczy o tym nie tylko duża ilość poloników w bibliotece książęcej, ale także liczne akcenty polskie w wystroju wznoszonych przez księcia budowli. Percepcję tworzonych w Polsce wartości kulturalnych ułatwiała dość powszechna w otoczeniu brzeskiego księcia znajomość języka polskiego. Na dworze brzeskim recytowano poezję Jana Kochanowskiego i inne utwory polskiego renesansu¹³.

Jerzego II starali się naśladować jego dwaj wnukowie: Jan Chrystian brzeski (1591-1639) i Jerzy Rudolf legnicki (1595-1653), mecenasi największych śląskich poetów wczesnego baroku – Marcina Opitza i Fryderyka von Logau. Obaj byli bibliofilami, kolekcjonerami malarstwa, protektorami szkół i fundatorami budowli, jednak czasy ich panowania przypadły na okres pustoszącej Śląsk wojny trzydziestoletniej, kiedy to bardzo trudno było zarządzać swoim majątkiem książętom reprezentującym obóz przeciwny Habsburgom, których wojska na zmianę ze Szwedami dewastowały ich księstwa. Mimo to obaj umiejętnie administrowali schedą po ojcu, mając duże zrozumienie dla oświaty, kultury i sztuki. Jan Chrystian zasłynął jako sponsor gimnazjum brzeskiego, a Jerzy Rudolf jako odnowiciel gimnazjum w Złotorii. Książę legnicki wznowił także i tym razem nieudaną inicjatywę swojego pradziadka Fryderyka II organizacji uniwersytetu luterńskiego. Niemniej udało mu się powołać w 1646 r. fundację św. Jana, która wspierała finansowo szkoły i kościoły protestanckie. Najcenniejszą pozostałością jego panowania jest jednak biblioteka książęca, słynna Rudolfiną, którą zaopatrzył w wiele cennych książek zakupionych we Włoszech.

W 1614 Jerzy Rudolf za przykładem swojego brata Jana Chrystiana dokonał konwersji na kalwinizm, czym podkreślił swoje zaangażowanie po stronie Hohenzollernów nie tylko w sporach religijnych. Podczas wojny trzydziestoletniej przebywał na wygnaniu (w latach 1633-1648) wskutek okupacji swoich ziem przez wojska cesarskie, formalnie jednak sprawował dalej rządy. W różnych okresach swego panowania był na przemian zadeklarowanym wrogiem austriackich Habsbur-

¹³ Leszczyński 1975, s. 96 i nast.

4. Plan Brzegu w XVII wieku; OZK sygn. 2512-IV.B.

gów, polskich Wazów, katolicyzmu i Rzeczypospolitej, w której największym i bodaj jedynym jego przyjacielem był znany skądinąd protektor kalwinizmu, litewski magnat i zdrajca ojczyzny Bogusław Radziwiłł, częsty gość w Legnicy.

Jerzy Rudolf był władcą wszechstronnie wykształconym i wspierał rozwój kultury oraz nauki. Posiadał również wykształcenie muzyczne – książę kształcił się w rzemiośle kompozytorskim podczas pobytu we Frankfurcie nad Odrą, kolekcjonował druki i manuskrypty dzieł muzycznych, utrzymywał kontakty ze znanymi kompozytorami swojej epoki. Henryk Schütz, uznawany za najwybitniejszego kompozytora niemieckiego przed Janem Sebastianem Bachem, dedykował Jerzemu Rudolfowi swój zbiór pieśni religijnych *Cantiones sacrae*. Książę zmarł bezpoczątnie w 1653 r. we Wrocławiu w swoim rodzinnym – wspomnianym już wyżej – pałacu przy ul. Szewskiej, który kilkanaście lat później został przebudowany przez księcia Chrystiana II w stylu wczesnego baroku i w kształcie istniejącym do dziś. Chrystian II (żył 1618-1672) był trzecim, najmłodszym synem Jana Chrystiana brzeskiego, po którym razem z braćmi – Jerzym III (żył 1611-1664) i Ludwikiem IV (żył 1616-1663) objął w 1639 r. księstwo brzeskie we wspólny zarząd. Bracia zarządzali zgodnie, odbudowując dziedzictwo ojca, a od 1653 r. także stryja, ze zniszczeń wojny trzydziestoletniej. Dbali o rozwój miast, rzemiosła i handlu, a przede wszystkim o system podatkowy. We własnym interesie nie pozwalali na nadużycia szlachty wobec chłopów. O ich zapobiegliwości świadczą patenty Ludwika IV z 1654 r. o rzemiośle, handlu i sprawach procesowych poddanych, w których duże znaczenie miało zniesienie monopolu handlowych i wprowadzenie na terenie miast wolnego handlu. Odbudowywano zniszczony wojną sektor górniczy i hutnictwo miedzi.

W 1654 r. w drodze losowania podzielili się dziedzictwem ojca i stryja w taki sposób, że najstarszy Ludwik IV wziął ks. legnickie, Chrystian II wołowskie, a Jerzy III brzeskie. Książęcy bracia, zarządzając razem czy osobno, wzorem swojego ojca dbali o rozwój oświaty, kultury i sztuki. Jerzy III przeprowadził niezbędne prace renowacyjne w stuletnim już zamku swojego pradziadka. Park zamkowy ufortyfikowano, a miasto Brzeg zamieniono w twierdzę, wprowadzając na polecenie cesarza, ale na koszt księstwa.

Jerzy III był wielkim miłośnikiem sztuki medalierskiej i mecenasem brzeskiego gimnazjum. Ludwik IV legnicki przeprowadził udaną fuzję ufundowanej przez stryja Jerzego Rudolfa szkoły św. Jana z istniejącą od 1309 r. legnicką szkołą św. św. Piotra i Pawła w jeden zakład oświatowy, który dał początek późniejszej słynnej Akademii Rycerskiej, będącej prężnym ośrodkiem życia umysłowego i kulturalnego całego Śląska.

Na rozwój oświaty i mecenat kulturalno-artystyczny nie żałował także najmłodszy z braci Chrystian, który rozbudował i upiększył barokowy pałac w Oławie.

Wszyscy trzej bracia zgodnie z duchem epoki otaczali się przepychem materialnym i duchowym, lubowali się w balach, ucztach, polowaniach i turniejach. Na ich dworach coraz bardziej zaczęła dominować kultura francuska. Żona Ludwika IV legnickiego, Anna Zofia, stworzyła w swojej letniej posiadłości salon literacko-artystyczny, nazwany od jej imienia Zofiówka. Księżna zapraszała tam pisarzy, uczonych i artystów na spotkania, na których recytowano utwory literackie, dyskutowano o literaturze i omawiano nowinki naukowe. W tych ostatnich gustował szczególnie Ludwik IV, który pasjonował się rozwojem fizyki, chemii, techniki i sztuki wojennej. Urządził na zamku legnickim warsztat mechaniczny i laboratorium, w którym przesiadywał godzinami. Uwielbiał fechtunek i strzelectwo. W 1661 r. zdobył nawet tytuł „króla kurkowego” w Legnicy, a rok później wystąpił na turnieju rycerskim w Meklemburgii, gdzie uległ fatalnemu wypadkowi, wskutek którego przedwcześnie i bezpotomnie zmarł¹⁴.

Do rozwoju społeczno-ekonomicznego ostatnich księstw piastowskich przyczyniła się też zagwarantowana pokojem westfalskim swoboda wyznania ewangelickiego. Tolerancyjna polityka książąt spowodowała napływ licznych emigrantów religijnych nie tylko z bezpośrednio rządzonych przez Habsburgów katolickich części monarchii, ale także z Rzeczypospolitej, co pozwalało na szybkie zagospodarowanie powojennych pustek.

Wspomniane już wyżej wiązanie się legnicko-brzeskich Piastów z Hohenzollernami, jako przeciwwaga dla domu habsburskiego, nie oznaczało jednak całkowitego zerwania z tradycją i językiem polskim na terenie księstwa. Książęta pozostawali często jeśli nie w serdecznych, to dobrych lub przynajmniej poprawnych stosunkach z Rzeczypospolitą i Polakami. Szczególnie dobra atmosfera pod tym względem panowała na dworze brzeskim, gdzie istniało duże zrozumienie dla potrzeby używania i uczenia języka polskiego, którym władała znaczna część ludności księstwa. Dobrze władał polszczyzną książę Jan Chrystian, który wiele lat spędził na emigracji m.in. w Polsce i swoje polskie sympatie z powodzeniem zaszczepił dzieciom. Jego brandenburska żona Dorota Sybilla z Hohenzollernów nie tylko nauczyła się języka polskiego, aby się porozumieć z poddanymi męża, ale także wspierała nabożeństwa ewangelickie w języku polskim i wydała drukiem najstarsze dziełko w zakresie polskiej oświaty ludowej¹⁵. Ich najmłodszy syn Chrystian II nie tylko wychował się w Rzeczypospolitej, ale pozostał do końca życia jej wiernym patriotą, wspierając zamiast siebie kandydaturę swojego przyjaciela Michała Korybuta Wiśnio-

¹⁴ Jedyńy syn Ludwika IV i Anny-Zofii zmarł w dzieciństwie, za: Leszczyński 1975; Boras 1978, s. 421.

¹⁵ „Prosta rada dla niewiast ciężarnych i rodzących, także i w innych słabościach, szczególnie na wsi do użytku”, za: Dziwulski 1972, s. 41.

wieckiego w elekcji warszawskiej w 1668 r. i udzielając azylu wygnanym z Rzeczypospolitej „braciom polskim” – arianom (do 1671 r.).

Wreszcie na paradoks zakrawa fakt, że ów repolonizowany i przedostatni – jak się okazało – Piast zamierzał nadać swojemu pierworodnemu i jedynemu synowi imię legendarnego praojca rodu – właśnie Piast. Nie doszło do tego z powodu sprzeciwu pastora, który oprotestował pogańskość tego na wskroś słowiańskiego imienia i w rezultacie ostatni potomek rodu Mieszka otrzymał na chrzcie imiona Jerzy (po bliższych przodkach) Wilhelm (po ojcu chrzestnym), w czym po raz kolejny objawiła się polityczno-rodzinna bliskość domu piastowskiego i brandenburskiego, gdyż małego Piastowicza do chrztu trzymał książę prusko-brandenburski, ostatni lennik Korony Polskiej, Fryderyk Wilhelm Wielki Elektor.

Ojciec rozmawiał z synem po polsku i po niemiecku w zależności od otoczenia, będąc dumnym z dorastającego i wzbudzającego ogólną sympatię syna. Zadbał o jego wykształcenie i chłopak oprócz polskiego i niemieckiego opanował także włoski, hiszpański, francuski i oczywiście łacinę. Gruntowne humanistyczne wykształcenie, oczywiście w duchu kalwińskim, zapewнили mu towarzysze ojca jeszcze z czasów jego studiów na słynnej Viadrinie, na który to uniwersytet młodzieńca przygotowywano. Książę był zdolny i lubił się popisować na dworze nie tylko wyniesionymi z lekcji retoryki oracjami w różnych językach, ale pasjonował się także łowiectwem. Zdrowemu i ochoczemu duchowi nie towarzyszyło jednak zdrowe ciało księcia, gdyż będąc po matce bardzo wrażliwym, często chorował¹⁶.

W 1665 r. po bezpotomnej śmierci stryjów umarł także nowo narodzony brat księcia Jerzego Wilhelma, który w ten sposób jako 5-letni chłopiec stał się ostatnim potomkiem rodu. Każde urodziny księcia uroczyście obchodzono na zamku w Brzegu, który na powrót stał się stolicą piastowskiego księstwa. Legnicę uznawano za miejsce dość pechowe, co zresztą potwierdziło się w nieszczęśliwym i przedwczesnym zgonie (w wieku 54 lat) księcia Chrystiana II na legnickim zamku w 1672 r. Do tego przed pogrzebem księcia spłonęło całe miasto. Podpalacza schwytano i spalono żywcem, ale nie zmieniło to faktu, że księstwo zostało osierocone. 12-letni Jerzy Wilhelm przebywał już wtedy we Frankfurcie nad Odrą, gdzie pobierał nauki. Państwem administrowała księżna Ludwika – wdowa i matka, którą – po odsunięciu przez nią niemieckich doradców męża i zastąpieniu ich Francuzami – podejrzewano nie bez podstaw o sprzyjanie kontrreformacji, ponieważ utrzymywała kontakty z jezu-

5. Ostatni Piast Jerzy Wilhelm, rzeźba w Mauzoleum Piastów w Legnicy, fot. w „Schlesische Monatshefte” 1934, s. 102

¹⁶ Boras 1978, s. 423.

itami i wyraziła zgodę na ślub córki Karoliny z katolickim oficerem. Także apodyktyczność księżnej była przyczyną, dla której wszyscy z niecierpliwością czekali na dojście do pełnoletności księcia, którego ze względu na błyskotliwość umysłu, urodę i skromność nie tylko w Brzegu obwołano cudownym dzieckiem.

Książę dał się dobrze poznać zarówno na berlińskim dworze swojego chrzestnego, jak w wiedeńskim pałacu cesarza Leopolda I, któremu Jerzy Wilhelm złożył hołd ze swojego księstwa jako niespełna piętnastoletni młodzieniec. Nie tylko cesarz przekonał się o jego wybitnych zdolnościach i dojrzałości umysłowej, zwłaszcza gdy na bardziej niż podchwytliwe pytanie, jaką religię uważa książę za najlepszą, Piastowicz odpowiedział, że taką „która jest wierna Bogu i cesarzowi”¹⁷. Bystrością umysłu, znajomością języków i ogładą towarzyską wzbudzał książę sympatię i szacunek także obcych dyplomatów. Poseł hiszpański np. donosił do Madrytu, że nie tylko cesarz, ale i cały Wiedeń interesował się mądrym i uroczym księciem o chłopięcej twarzy, zaś wrocławski poeta Daniel Caspar von Lohenstein w jednym z wierszy napisał, że „palec Prometeusza ulepił go nie z gliny, lecz z szlachetnego, złotego kruszcu”¹⁸.

Po wiedeńskim hołdzie wrócił książę do stołecznego Brzegu, aby samemu przyjąć hołd od swoich poddanych, co nastąpiło uroczyste 30 marca 1675 r. Podobna uroczystość odbyła się z jeszcze większą oprawą 5 miesięcy później w Legnicy, gdzie przyjęto księcia po królewsku. W drodze z Legnicy do Wołowa zwiedził książę klasztor w Lubiążu, w którym modlił się nad grobem Bolesława Wysokiego, protoplasty śląskiej linii Piastów, której Jerzy Wilhelm był potomkiem ostatnim.

Babie lato 1675 r. zbiegło się z hucznie obchodzonymi 15. urodzinami księcia w Legnicy, gdzie podczas salwy na jego cześć wybuchło najstarsze zamkowe działo, co słusznie wzięto za zły omen. I faktem jest, że po powrocie do domu podczas polowania z okazji dnia św. Huberta książę przeziębził się i tak bardzo rozgorączkował, że postanowiono go położyć w przygodnej wiejskiej chacie, gdzie jak się okazało później, panowała ospa. Ratunku nie było.

Wyścieranym wozem, jak Kazimierza Wielkiego trzy wieki wcześniej, wiezono śmiertelnie chorego księcia do domu z tą samą co wówczas świadomością, że właśnie wygasa dynastia.

Summary

The Liegnitz-Brieg Piasts in the history of Silesia

The survival of the Piast dynasty outside Poland under the Bohemian Crown territory meant that the Silesian dukes were no longer sovereign rulers but became subordinated to the Czech kings and became more and more Germanized. The Liegnitz-Brieg line of Piasts described in the article was not only the oldest branch of the Piasts, but also the last that whose dukes ruled Silesia. Among its rich spectrum we find dukes exceptionally gifted in politics, well-connected in Europe, thrifty, curious about the world and sensitive culture patronages, but also politically irresponsible rowdies, exceptional brutes, excommunicates, and wasteful bankrupts. All of them left immensely rich heritage which makes the Silesian identity regardless of the changes in its political affiliation.

Résumé

Lehnicko-břežští Piastové v dějinách Slezska

Skutečnost, že piastovská dynastie přetrvávala mimo polské území pod lénem české koruny, odňalo slezským knížatům suverenitu jejich moci a dostali se do područí českých králů, čímž stále více podléhali germanizač-

¹⁷ Boras 1978, s. 426.

¹⁸ Boras 1978, s. 426.

nímu tlaku. Linie lehnicko-břežských Piastů, která je v článku popsána, byla nejen nejstarší, ale rovněž poslední piastovskou odnoží, jejíž knížata vládli ve Slezsku. V jejich pestré paletě se nachází jak politicky nadmíru schopná knížata, s provázanými vztahy v Evropě, hospodárná, bažící po poznání světa, ale i politicky neodpovědní dobrodruzi, neskuteční krutovládci, vyobcovaní z církve i marnotratní ztroskotanci. Všichni po sobě zanechali cenné dědictví minulosti, které vypovídá o identitě Slezska nezávisle na jeho politické příslušnosti.

Zusammenfassung

Die Piasten von Liegnitz und Brieg in der Geschichte Schlesiens

Das Überleben der Piasten außerhalb der polnischen Grenzen innerhalb des böhmischen Königreiches bedeutete, dass die schlesischen Fürsten nicht mehr souveräne Herrscher waren, sondern unter der Herrschaft der böhmischen Könige standen und zunehmend der Germanisierung erlagen. Die in der vorliegenden Studie beschriebene Linie der Piasten von Liegnitz und Brieg war nicht nur der älteste, sondern auch der letzte Zweig des in Schlesien regierenden Piasten-Geschlechts. In diesem breiten Spektrum unterschiedlichster Persönlichkeiten gab es einerseits politisch geschickte, in Europa gut vernetzte Herzöge, gute Verwalter sowie interessierte und empfindsame Kunstmäzene, andererseits aber auch verantwortungslose politische Abenteurer, außergewöhnlich grausame Tyrannen, von der Kirche exkommunizierte Dämonen und verschwenderische Bankrotteure. Allesamt hinterließen sie ein äußerst wertvolles Erbe der Vergangenheit, auf dem die Identität Schlesiens aufbaut – unabhängig seiner wechselnden politischen Zugehörigkeit.

Bibliotheca Piastorum Bregensis
– szkolny księgozbiór dziedzictwem
kulturowym śląskich Piastów

Śląscy humaniści włączyli się aktywnie w szeregi zwolenników reformacyjnego ruchu protestanckiego, a ich działalność znalazła odbicie w dziedzinie szkolnictwa. Po Wrocławiu, gdzie w 1562 r. utworzono nową szkołę typu akademickiego – gimnazjum Elisabethanum, kolejnym ośrodkiem humanistycznej edukacji na Śląsku stał się Brzeg.

W tym przypadku inicjatywa i wsparcie wyszło ze strony księcia Jerzego II (1523-1586) z piastowskiej dynastii legnicko-brzeskiej, który gorliwie wspierał reformację i dbał o rozwój nauki i oświaty¹ (il. 1). Na tablicy nagrobnej w rozbudowanym epitafium, sławiącym jego cnoty i zasługi, podkreślono tę rolę władcy określeniem „Scholarum auspex”².

Gimnazjum

Początki szkolnictwa w Brzegu sięgają drugiej połowy XIII wieku – przywilej Henryka IV potwierdza istnienie już w tym czasie szkoły parafialnej. W 1369 r. powstała druga szkoła przy Kolegiacie św. Jadwigi. Ich losy były różne – na przestrzeni lat szkoły łączyły się bądź rozdzielały. W pierwszej połowie XVI wieku działała jedna szkoła miejska. Miała charakter szkoły łacińskiej i odznaczała się wysokim poziomem nauczania³. Liczba jej uczniów wciąż wzrastała i pojawiła się konieczność zatrudnienia większej liczby nauczycieli, to z kolei wymagało finansowego wsparcia ze strony księcia. Jerzy II nosił się już w tym czasie z myślą stworzenia w Brzegu szkoły wyższej rangi – gimnazjum akademickiego. Wzorem mogło być sławne niegdyś gimnazjum w Złotorii, założone przez śląskiego pedagoga i teologa protestanckiego Valentina Trotzendorfa. Zamiast więc rozbudowywać istniejącą szkołę, książę postanowił zbudować nową, która nada splendoru miastu, rozślawi go na całym Śląsku i przyciągnie do Brzegu uczniów także z sąsiednich ziem. Odgrywały tu zapewne rolę również względy ambicjonalne samego władcy, który chciał mieć w stolicy księstwa nie tylko wspaniałą rezydencję, ale także szkołę, która nie ustępowałaby otwartemu właśnie (w 1562 roku) wrocławskiemu gimnazjum przy kościele św. Elżbiety.

Dla realizacji planu książę utworzył w 1563 r. specjalny fundusz, który miał zagwarantować środki na zorganizowanie i działalność szkoły. Przekazał mu prawnie dochody Kolegiaty, rozwiązanej w roku 1534 po wprowadzeniu wyznania luteranckiego, a miasto zobowiązało się także do pokrycia połowy kosztów prac budowlanych. Wprowadzono w tym celu specjalny podatek, tzw. *Schulsteuer*, w wysokości 6 groszy⁴. Kamień węgielny pod przyszłą szkołę położono 21 marca

¹ Na temat mecenatu Jerzego II w dziedzinie szkolnictwa, patrz: Absmeier 2007.

² Curaeus, Schickfuss 1625, ks. 2, s. 69; Lucae 1689, s. 1461 („Stifter der Schulen”).

³ Dziewulski 1975, s. 131-132; Więcek 1957, s. 30.

⁴ Schönwälder, Guttman 1869, s. 17-18.

1564 r., a jej budowniczym został nadworny architekt księcia Jerzego II, Jakub Parr (Bahr). Wydarzenie upamiętniono stosowną inskrypcją na gmachu. Uroczyste otwarcie książęcego Gimnazjum miało miejsce 10 sierpnia 1569 r. i zbiegło się z dwusetną rocznicą utworzenia Kolegiaty oraz powołania szkoły tumskiej (1369) (il. 2).

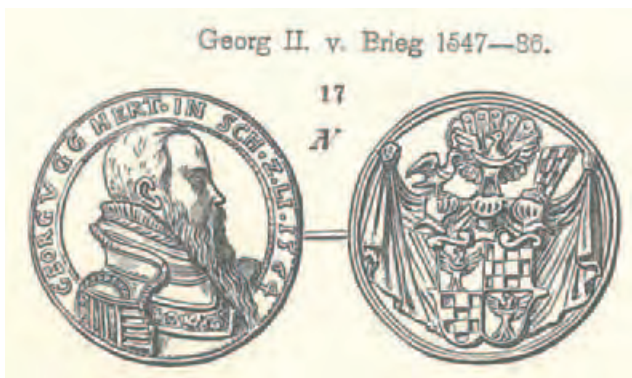
Brzeskie *Gymnasium Illustre* miało wybitnie humanistyczny charakter i na owe czasy było bardzo nowoczesnym zakładem naukowym.

Troską władz kościelnych i świeckich stało się dobre wykształcenie młodzieży w szkole i wychowanie jej w pobożności od najmłodszych lat, by „mogła nabrać odpowiedniej wiedzy spraw boskich i ludzkich, niezbędnej do uformowania szlachetnych obyczajów”⁵. W pięciu klasach (określanych jako quinta-prima, gdzie quinta była oddziałem początkowym) uczono łaciny klasycznej (cycerońskiej), greki, języka hebrajskiego, teologii, filozofii, dialektyki, retoryki, muzyki, arytmetyki i ogólnych zasad prawa. Taki zakres wiedzy miał służyć wykształceniu przyszłych nauczycieli i tych, którzy chcieli się poświęcić pracy naukowej.

Pierwszym rektorem nowej „szkoły uczonej” został Laurentius Besler, ostatni rektor szkoły miejskiej, który przeszedł tu razem ze swoimi uczniami w liczbie 454⁶.

Liczba uczniów na przestrzeni lat była różna, a wpływały na to także warunki polityczne i społeczne (wojna trzydziestoletnia, epidemie ospy). Kulminacja nastąpiła latem 1607 r. w czasach rektora Jakoba Schickfussa, gdy liczba uczniów sięgnęła 503: tylko w klasie początkowej – piątej – było ich 194 w 19 decuriach⁷, ale pod koniec wojny trzydziestoletniej już tylko 189 w całej szkole⁸.

W roku 1580 na polecenie księcia Jerzego II, który dbał o należyty poziom szkoły, opracowane zostały przez Petrusa Sickiusa⁹ przepisy (*Constitutiones*), które regulowały bardzo szczegółowo sprawę nauczania i dyscypliny. Najpierw odczytano je w obecności księcia i dworu (24 stycznia 1581), a wkrótce tekst ukazał się drukiem¹⁰. W zakresie nowego programu i regulaminu szkoły Sickius wzorował się niewątpliwie na dokumencie, który dla Gimnazjum św. Elżbiety opracował niewiele wcześniej Petrus Vincentius (Vietz)¹¹. Brzeskie przepisy zostały zmodyfikowane i ponownie zatwierdzone przez książąt – Joachima Fryderyka i Jana Jerzego w 1586 r.¹². Te przepisy, jak również zachowane programy i plany zajęć, pozwalają dzisiaj poznać system pedagogiczny i dydaktyczny brzeskiej szkoły.

1. Jerzy II, książę brzeski na medalu pamiątkowym z roku 1564, w: *Schlesische Münzen und Medaillen*, red. H. von Saurma-Jeltsch, Breslau 1883

⁵ Cyt za: Budzyński 2003, s. 147.

⁶ Weinschenk 1764, s. 15-19.

⁷ Schönwälder, Guttman 1869, s. 66-67.

⁸ Dziewulski 1975, s. 135.

⁹ Petrus Sickius (1530-1588), pedagog, profesor na Uniwersytecie w Królewcu, rektor gimnazjów w Elblągu, Brzegu (1579-1582) oraz Złotorii. Lit.: także *Piastowie* 1999, s. 514.

¹⁰ Petrus Sickius: *Illvstris Scholae Bregensis Constitvtiones In Dvas Partes Digestæ, Qvarvm Prior Doctrinae, Posterior Disciplinæ Rationem complectitur*, Vratislaviae: Ex Officina Typographica Iohannis Scharffenberg, VIII 1581. Data pod przemową wstępną księcia: 24 stycznia 1581. Sygn. 401197. O ordynacji patrz: Więcek 1957, s. 37-38, Budzyński 2003, s. 147-148.

¹¹ Biblioteka Gimnazjum posiadała egzemplarz wydany w 1570 r.; piękna oprawa z herbem książąt legnicko-brzeskich świadczy, że wolumin znajdował się wcześniej w bibliotece zamkowej; sygn. 400951.

¹² *Ausschreiben, der Hochwirdigen [...] Fürsten unnd Herrn, Herrn Joachim Friderichs, Thumbprobst zu Magdeburg, Und Johannis Georgen, Hertzogen inn Schlesien, zur Lignitz und Brieg, etc. Belangend die zum Brieg Fürstliche Schule* [Wrocław 1586].

Gimnazjum starało się integrować swoich uczniów, a jednocześnie oddziaływać na umysły i wyobraźnię mieszkańców Brzegu za pomocą urządzanych przez szkołę uroczystości publicznych. Należały do nich: inauguracja roku, z pompą obchodzone roczne święta szkolne (*Panegyris Natalitia, Georgianum i Laurentianum*), jubileusze, ceremonialne introdukcje nowych rektorów¹³. W wielkim audytorium gimnazjalnym odbywały się przedstawienia teatralne, w których brali udział uczniowie – ich nazwiska możemy poznać z drukowanych i zachowanych do dzisiaj programów szkolnych.

Gimnazjum cieszyło się zasłużoną renomą, a jego sława wykraczała daleko poza granice Brzegu. Zjeżdżała tu na naukę młodzież (w dużej mierze pochodzenia szlacheckiego) z całego Śląska, ale także z Królestwa Polskiego, Czech, Moraw, Siedmiogrodu, Łużyc, Pomorza. W metryce szkoły pozostał nawet ślad po uczniu z Wiednia, który w 1675 r. wpisany został jako „civis honorarius” do oddziału prima – był to Herkules Nikolaus von Pestalozzi¹⁴.

Książę Jerzy II wykazywał troskę o szkołę, nauczycieli i uczniów, o czym świadczą stypendia czy zwolnienia nauczycieli od podatków, ale też poddawał szkołę kontroli. Uwidaczniało się to szczególnie w pierwszych latach jej działalności. Znany był bardzo rygorystyczny stosunek księcia do spraw wiary. Nieprzestrzeganie zasad wyznania luterńskiego, czy tylko podejrzenie o sprzyjanie herezji kalwińskiej, karane było wydaleniem z Gimnazjum. Dotknęło to także wybitnych profesorów i rektorów, np. Laurentiusa Circlera. W efekcie w czasie rządów Jerzego II zarządzało szkołą aż ośmiu rektorów. Sytuacja ustabilizowała się dopiero za następców księcia, którzy troszczyli się nadal o szkołę (Jan Chrystian ustanowił nawet specjalną fundację dla polepszenia bytu nauczycieli i pomocy ubogim uczniom)¹⁵, ale nie byli aż tak rygorystyczni w sprawach wiary, a od roku 1613 sami przyjęli kalwinizm.

Plejada znakomitych profesorów i rektorów wywarła ogromny wpływ na poziom nauczania w Gimnazjum¹⁶. Najlepszy okres w rozwoju szkoły przypada na rządy rektora Schickfussa (lata 1604-1613), znanego kronikarza Śląska¹⁷. W czasie sprawowania przez niego urzędu większość nauczycieli i uczniów doskonale znała łacinę, a nawet grekę, i w tych językach umiała wykazać się twórczością literacką. Nie dziwi więc, że wychowankowie Gimnazjum z czasów rektoratu Schickfusa osiągnęli w przyszłości literacką sławę, jak Johann Heermann, Abraham von Franckenberg, Matthäus Apelles von Löwenstern czy Friedrich Logau¹⁸.

W czasach wojny trzydziestoletniej (1618-1648), mimo niesprzyjających warunków (nie tylko działania wojenne, ale także grasująca zaraza i głód spowodowały nawet czasowe zamknięcie szkoły), trwała jeszcze dobra sława Gimnazjum. Do jej utrzymania i ugruntowania przyczynił się Melchior Laubanus, rektor w latach 1614-1633, który wprowadził nowatorskie metody dydaktyczno-pedagogiczne (np. mobilizujące uczniów do współzawodnictwa comiesięczne konkursy)¹⁹. Posiadał także czasowe upoważnienie (ze względu na utrudnienia dostępu do uniwersytetu lipskiego) do nadawania tytułów akademickich i wieńczenia poetów (*poeta laureatus*). Z przejściowego upadku próbował podźwignąć Gimnazjum rektor (w latach 1647-1672) Johann Lucas, przywracając praktyki publicznych uroczystości, które miały integrować szkołę z miejscową społecznością. Książę Chrystian, przedostatni Piastowicz na tronie brzeskim, snuł nawet plany przekształcenia

¹³ Dziewulski 1975, s. 128-129.

¹⁴ Schönwälder, Guttman 1869, s. 199.

¹⁵ Dziewulski 1975, s. 136.

¹⁶ Omawia to zagadnienie: Weinschenk 1764.

¹⁷ *New vermehrete Schlesische Chronica und Landesbeschreibung*, Jena [1625].

¹⁸ Pietrzak 1985, s. 111.

¹⁹ Pietrzak, Schilling 2004, s. 148-149.

szkoły w Akademii Rycerskiej, ale nie udało się tego pomysłu zrealizować z przyczyn finansowych. Powiodło się natomiast przekształcenie Gimnazjum w szkołę sześcioklasową, w wyniku reform Henricusa Martiniego²⁰.

Po wygaśnięciu dynastii piastowskiej w 1675 r. Śląsk przeszedł najpierw pod rządy austriackich Habsburgów, potem Prus. A *Gymnasium Illustre*? Funkcjonowało nadal jako protestanckie Gimnazjum Królewskie. Wprawdzie rektor Carl Heinrich Theune w połowie XVIII wieku pisze jeszcze o nim jako o kwitnącej szkole, ale w rzeczywistości czasy prawdziwej świetności miało już za sobą. Pozbawione książęcej opieki i troski stopniowo podupadało na znaczeniu. Straciło, jak ubolewał śląski kronikarz Friedrich Lucae, „[...] das alte berühmte Fürstliche Gymnasium seinen alten Splendeur”²¹.

Biblioteka

Funkcjonowanie szkoły byłoby niemożliwe bez posiadania przez nią biblioteki i książę Jerzy II zdawał sobie z tego sprawę, zakładając Gimnazjum. Obcowanie z książką było na dworze książąt brzesko-legnickich rzeczą naturalną. Wszyscy członkowie książęcego rodu posiadali swoje prywatne, różnej wielkości zbiory, odzwierciedlające ich zainteresowania czytelnicze. Począwszy od wielkiego mecenasa sztuki księcia Ludwika I, byli darczyńcami i założycielami bibliotek kościelnych i publicznych. Jerzy II miał więc skąd czerpać wzorce. Nie musiał nawet sięgać daleko w przeszłość – takim przykładem był jego własny ojciec Fryderyk II, który powołał do życia uniwersytet w Legnicy. Gdy nie udało się mu utrzymać tej luterańskiej uczelni (działała tylko trzy lata), książę utworzył instytucję naukową, która miała przejąć jej rolę edukacyjną – bibliotekę ulokowaną w kościele pw. św. św. Piotra i Pawła.

Kontynuując tradycje ojca w dziedzinie rozwoju szkolnictwa i nauki, Jerzy II także utworzył w stolicy swego księstwa szkołę wyższą poziomem od już istniejącej i zadbał o jej zaplecze naukowe. Na początek przekazał Bibliotece Gimnazjum księgozbiór zniesionej w 1534 roku kolegiaty św. Jadwigi i dołączył do niego książki ze swojej prywatnej biblioteki zamkowej. Tym sposobem biblioteka szkolna rozpoczęła działalność w roku 1569 z księgozbiorem liczącym kilkaset woluminów i sięgającym swymi korzeniami czternastego wieku.

Środowisko brzeskie miało świadomość znaczenia i użyteczności biblioteki w procesie edukacji. Ślady tego znajdujemy w drukowanych tekstach z epoki. Kaspar Ludovicus, nauczyciel Gimnazjum, pisząc *Oratio de nova illustri Schola Brigensi* w pierwszą rocznicę jej powstania sławi Jerzego II i jego dzieło, ale i zwrot *Bibliotheca magnificentissime instructa* pojawi się na kartach utworu²². Tematyka książki i bibliotek była również obecna w programie edukacyjnym szkoły. Kunsztowne łacińskie mowy o bibliotekach oraz pożytku z nich płynącym zostały wygłoszone publicznie w Gimnazjum Brzeskim w 1605 r. przez trzech szkolnych oratorów: Valentina Obermanna, Eliasa Fabra i Johanna Heermanna²³. Ten ostatni zasłynął później jako wybitny poeta i pisarz doby baroku.

²⁰ Heuser 1801, s. 5; Budzyński 2003, s. 153.

²¹ Lucae 1689, s. 566.

²² Kaspar Ludovicus, *Enkomiastron, id est Laudes illustrissimi principis [...] Georgii pii ducis in Silesia Lignicii, Brigae [...] fundatoris novae scholae Brigensis [...] scriptae a M. Caspare Ludovico [...] & Ioachimo Volscente Bilscio*. Gorlicii, 1579, sygn. 418633; o bibliotece: cf. ib. k. B5verso, sygn. 418633.

²³ Potem wydane drukiem: Valentin Obermann, *Orationes de bibliothecis, harumque dignitate et utilitate, in utramque partem [...] in Illustri Gymnasio Bregensi publice V. Februarii stylo novo A. 1605 habitae*, Frankfurt 1605. [Współautor Elias Faber i Joannes Heermannus], sygn. 358140. Pisze o tym także Budzyński 2003, s. 450.

Znaczenie książki dla rozwoju intelektualnego, badań naukowych i procesu dydaktycznego rozumiał wykształcony rektor Laurentius Circlerus (1582-1584). Biblioteka z okazałym księgozbiorem funkcjonowała wprawdzie w Gimnazjum od samego początku, ale sala, gdzie złożono książki, nie była do tego celu dostosowana. To właśnie dzięki staraniom Circlera Jerzy II polecił w roku 1583 przygotować oddzielne pomieszczenie, które zostało specjalnie odnowione, pomalowane („mit Mahler-Farbe”) i przystosowane do przechowywania książek oraz wygodnego z nich korzystania. Biblioteka znajdowała się na pierwszym piętrze budynku szkoły, w sąsiedztwie sal wykładowych, specjalnej sali teatralnej i auli. Jak wyglądało jej wnętrze w połowie XVII wieku, wiemy dokładnie z opisu, który pozostawił Friedrich Lucae, syn rektora Lucasa i sam niegdyś uczeń Gimnazjum²⁴. Było to pomieszczenie o kształcie nieomal regularnego kwadratu o boku 10 metrów²⁵, wyposażone w regały (*repositorii*), wygodne, przestronne i jasne, dzięki oświetlającym je trzem oknom. Na środku sali znajdował się długi stół przykryty kapą z wyhaftowanym książęcym herbem, na nim zaś umieszczono średniej wielkości globusy ziemi oraz nieba, co dodawało pomieszczeniu przytulności, a wchodzący już od progu miał ciekawą perspektywę widokową. Duże drzwi wejściowe ozdabiała górą tarcza ze śląskim orłem.

W wyposażeniu musiały być też pulpity – chociaż Lucae o tym nie wspomina – ponieważ prawie cały księgozbiór, który znalazł się w tej sali w okresie rządów Jerzego II (około 400 woluminów), stanowiły tzw. *libri catenati*. Zgodnie z ówczesnym zwyczajem książki w kolegiacie były przymocowane łańcuchami do pulpitów i takie przeszły do Biblioteki Gimnazjum. Także woluminy darowane przez księcia i innych darczyńców w pierwszych latach funkcjonowania nowej Biblioteki zaopatrzone były w łańcuchy, o czym świadczą zachowane do dzisiaj otwory na tylnych okładzinach. Jak pisze Nieländer, pulpity w Bibliotece Gimnazjum rozmieszczone były wzdłuż ścian, zaś powyżej nich znajdował się żelazny pręt, do którego mocowano łańcuchy²⁶. Już w czasach księcia Joachima Fryderyka najstarszą kolegiacką część zbiorów oddzielono od nabytków, które umieszczono na przeciwległej ścianie w długim i wysokim regale²⁷. W takim stanie biblioteka przetrwała ponad 50 lat. Kolejną renowację pomieszczenia przeprowadzono dopiero 20 sierpnia 1646²⁸ z polecenia książąt Jerzego, Ludwika i Chrystiana.

Najwięcej uwagi poświęcał Bibliotece syn i następca Jerzego II, książę Joachim Fryderyk (1550-1602). Sam będąc człowiekiem wykształconym, doceniał znaczenie książki w procesie nauczania i wychowania. To on wprowadził w 1589 roku specjalne stanowisko bibliotekarza. Nie było to na ogół stosowane. W ówczesnej praktyce bowiem to rektor szkoły zwyczajowo pełnił tę funkcję. Pierwszym bibliotekarzem został Ambrosius Scholtz, nauczyciel szkoły od roku 1581²⁹. Nie wiadomo, czy na ten wybór wpłynęły jakieś jego szczególne przymioty intelektu czy osobowości. Swoją funkcję pełnił do roku 1616, kiedy z racji wieku przydzielony mu został do pomocy nauczyciel Daniel Petzold.

Jako bibliotekarz Scholtz sygnował książki Biblioteki książęcego Gimnazjum – co jest rzeczą zupełnie niespotykaną – swoją imienną pieczęcią. Okrągły stempel o średnicy 34 mm (z zewnętrznym napisem 38 mm) zawierał bardzo prymitywny rysunek orła z rozpostartymi skrzydłami, wznoszą-

²⁴ Lucae 1689, s. 644.

²⁵ *10 Meter im Geviert*, jak pisze Nieländer 1922.

²⁶ Nieländer 1928, s. 64.

²⁷ Lucae 1689, s. 645.

²⁸ Katalog z 1691; Schönwälder, Guttman 1869, s. 21; Weinschenk 1764, s. 38.

²⁹ Ambrosius Scholtz (także Schultissius lub Schultiss; 1554-29.07.1620), nauczyciel (w latach 1581-1616) oraz bibliotekarz (od 1589) w Gimnazjum Brzeskim. Pochodził z Chwalibóży (Frauenhain). Zmarł w wieku 66 lat, po 39 latach przepracowanych w Gimnazjum. Zob. Schönwälder, Guttman, s. 66; Weinschenk 1764, s. 66. Pozostawił po sobie: *Inscriptiones quae hodie in illustri Gymnasio Bregensi leguntur*, Oleśnica 1606 (sygn. 327548).

cego się ku słońcu (z ludzką twarzą). Po obu stronach wizerunku umieszczony był półkolisty napis: *SEMEL || IN ÆTER* (w luźnym tłumaczeniu: chociaż raz [wzbici się] w przestworza)³⁰. W zewnętrznym otoku pieczęci tekst zawierał nazwisko bibliotekarza: *AM: ROSI: SCHVL: TISI:*. Czy symbolika pieczęci i motto odnoszą się do osoby Scholtza, czy też jego funkcji – profesora gimnazjum i bibliotekarza – nie wiemy. Wzlatujący ku słońcu orzeł być może wskazywać miał na rozwój duchowy, konieczność wznoszenia się ponad to, co tylko ziemskie.

Nie zachowały się informacje na temat tego, jak wyglądała codzienna praca bibliotekarska Scholtza. Z pewnością porządkował księgozbiór, sygnując książki wspomnianą wyżej imienną pieczęcią. Jest do dzisiaj zachowana na kartach większości woluminów (choć – nie wiadomo czemu – nie na wszystkich) z okresu jego działalności³¹. Czy dobrze opiekował się oddanym swojej pieczy cennym zbiorem? Sto lat później (w roku 1691), odnosząc się do początków funkcjonowania Biblioteki, rektor Gottfried Thilo stwierdził, że znajdowano książki oznaczone pieczęcią, które nie były wpisane do żadnych katalogów³². Jeszcze jeden fakt zwraca uwagę. Otóż w Bibliotece księcia Jerzego Rudolfa w Legnicy spotyka się woluminy, które osygnowane są tą właśnie imienną pieczęcią brzeskiego bibliotekarza³³. To by sugerowało, że – w pierwszym okresie funkcjonowania – następował „przepływ” książek między bibliotekami. O ile dar legnickiego księcia Jerzego Rudolfa dla Brzegu jest zrozumiały, o tyle trudniej wyjaśnić obecność opieczętowanych już książek z brzeskiej Biblioteki w legnickiej Rudolfinie. Czy ufundowana przez księcia Jerzego II *Bibliotheca Gymnasii Illustris* uważana była w dalszym ciągu za swego rodzaju własność książąt legnicko-brzeskich i dlatego Jerzy Rudolf (wnuk fundatora) mógł przejąć niektóre woluminy³⁴?

Pewne zdziwienie może budzić także fakt, że pierwszy spis książek znamy dopiero z roku 1622, czyli sporządzony został już po śmierci pierwszego bibliotekarza i nieomal pół wieku po otwarciu biblioteki³⁵. Czy wcześniej nie było takiej potrzeby? Ten najstarszy *Catalogus Librorum Illustris Bibliothecae* notuje ponad 800 woluminów. Wynika z tego, że liczba książek w stosunku do stanu z roku 1569 uległa podwojeniu. Katalog stanowi w zasadzie wykaz kolejnych pozycji księgozbioru z bardzo uproszczonym tytułem, bez danych dotyczących miejsca i roku wydania. Jednorodność i ciągłość zapisu sugeruje, że był to spis sporządzony z natury, gdy książki stały już na półkach, a nie księga, do której na bieżąco wpisywano nabytki. Nie zawiera tak istotnych danych, jak adnotacje, które książki pochodzą z kolekcji kolegiaty, które są darem księcia – fundatora czy jego syna Joachima Fryderyka. Na przedostatniej karcie, po spisie książek, jest zamieszczona intrygująca notatka: „In dem Schubkästlin sind etzliche alte Catalogi zuebefinden”. Czy to znaczy, że jednak istniały jakieś starsze katalogi cząstkowe, o których później żadne źródła już nie wspominają? *Catalogus* dostarcza jeszcze jednej informacji. Otóż w pomieszczeniu Biblioteki przechowywane były także pomoce i instrumenty naukowe (globusy ziemi i nieba, astrolabium) oraz mapy (w tym pierwsza mapa Śląska, jak wynika z zapisu: „Tabula Silesiae Mart. Helwigs 1561”)³⁶.

³⁰ Wyraz *ÆTER* w odbiciach pieczęci nie jest niestety nigdzie wyraźnie czytelny, w publikacjach o Bibliotece Brzeskiej autorzy zawsze odczytują go jako *AETHERA*. Z pewnością nie zawiera litery „H” i raczej nie ma na końcu litery „A”. Kwestia poprawności zapisu *ÆTER* lub *AETHERA* nie zmienia jego znaczenia.

³¹ Pieczęć znajduje się na woluminach wchodzących w skład najstarszej części księgozbioru, określanej dzisiaj jako *Antiqua I*.

³² Informacje rektora we wstępie do: *Catalogus* 1691, sygn. 405263.

³³ Np. pergaminowy rękopis *Liber de regimine principum* (XV w.?), sygn. 406840. Na oprawie inicjały księcia Jerzego Rudolfa *GRHZLVB* i rok 1612, ale jednocześnie charakterystyczna pieczęć Scholtza. Taka pieczęć jest także na woluminach o sygn. 406716-406717, 40674 czy 411565-411576 w zbiorach rudolfińskich.

³⁴ W stosunku do księgozbioru Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła książęta rościli sobie prawo własności do książek jeszcze przez prawie pół wieku od założenia Biblioteki.

³⁵ *Catalogus* zachowany jest w zbiorach Zamku Piastów Śląskich w Brzegu. Dostępny w BUWr w postaci mikrofilmu, sygn. mf 3159.

³⁶ Ich wykaz umieszczony jest na ostatniej karcie katalogu z roku 1622.

Jak funkcjonowała biblioteka, w jaki sposób korzystali z książek uczniowie – brak jest bliższych danych. Wiadomo tylko, że w czasach rektora Laubanusa (w latach 1614-1633) otwarta była dwa razy w tygodniu³⁷.

Kolejny katalog całości zbiorów sporządził dopiero rektor Lucas w roku 1664, co zbiegło się z setną rocznicą położenia kamienia węgielnego pod budowę Gimnazjum³⁸. Widocznie do tego czasu (a więc przez 42 lata) posługiwano się wciąż katalogiem z roku 1622 oraz katalogami cząstkowymi dla sukcesywnie ofiarowywanych zespołów książek. Lucas podzielił biblioteczny zbiór wedle dziedzin wiedzy, a w ich obrębie na kolekcje. Wykaz był jednak niedokładny i mało czytelny – władze szkolne zaleciły opracowanie nowego. Ten *noviter recognitus atque revisus* katalog sporządził w 1691 roku wspomniany już rektor Thilo³⁹ (il. 3). Uzupełnił go o nabytki od roku 1664 (czyli od czasów Lucasa), uwzględniając także dar księcia Jerzego III, przekazany w 1665 przez jego córkę Dorotę Elżbietę. Katalog księgozbioru poprzedził rektor Thilo wstępem, który dostarcza cennych informacji o dziejach Biblioteki od czasu jej powstania oraz dodatkowo umieścił tekst omawiający ubytki książek od roku 1622.

Księgozbiór

Ze względu na sposób narastania księgozbioru, *Bibliotheca Piastorum Bregensis* składa się z kilku odrębnych kolekcji. Najstarsza część to tzw. Antiqua, którą tworzą: księgozbiór dawnej Kolegiaty brzeskiej św. Jadwigi, książki z prywatnej kolekcji księcia Jerzego II i jego następcy Joachima Fryderyka, księgozbiór rektora Circlera oraz pojedyncze dary. Początki zbioru kolegiackiego sięgają drugiej połowy XIV wieku, a więc pochodzą z czasów księcia Ludwika I. Zapisał on bibliotecę

2. Budynek Gimnazjum Brzeskiego ok. połowy XVIII w., w: F. B. Wernher, *Topographia*, ok. 1750, t. 2; sygn. Akc.1948/1094

kapituły swój zbiór, który zawierał dzieła o treści ascetyczno-teologicznej, prawniczej, medycznej i historycznej. Jednym z najcenniejszych dzieł w księgozbiorze kolegiackim był tzw. *Kodeks Lubliński*, czyli rękopis z legendą obrazową o św. Jadwidze śląskiej, określanej perłą śląskiego malar-

³⁷ *Der Rector hat die Bibliothek wie an andern Orten zweimal wöchentlich geöffnet, was gebilligt wird.* Schönwälder, Guttman 1869, s. 134.

³⁸ *Catalogus 1664.*

³⁹ *Catalogus 1691.*

stwa miniaturowego⁴⁰. Powstał na zlecenie księcia – wielkiego admiratora kultu śląskiej księżnej – w roku 1353 i przekazany był początkowo dominikanom w Legnicy, ale po utworzeniu kolegiaty św. Jadwigi w Brzegu właśnie to miejsce uznał książę za najbardziej godne jego przechowywania. Niezwykle cennym manuskryptem była również *Chronica Polonorum* (mylona z dziełem *Chronica principum Poloniae* Piotra z Byczyny) z roku 1359, przygotowana także na polecenie Ludwika I i w roku 1360 przekazana kościołowi św. Jadwigi (co potwierdza odręczna nota na wyklejce)⁴¹. Skrypcy nie narzekali na brak zajęcia, realizując książęce zlecenia na sporządzanie różnego rodzaju kopii. Wśród rachunków dworskich z roku 1395 widnieje zapis: „Dem Schreiber der Historie sechs Groschen, für Pergament zur Historie drei Groschen”⁴².

Najstarszy zachowany do dzisiaj pergaminowy rękopis to *Passionale* z roku 1357 – tekst liturgiczny zawierający opisy męczeństwa świętych⁴³. Biblioteka kolegiacka poniosła duże straty w księgozbiorze w wyniku wojen husyckich, a potem także w wyniku niewłaściwego przechowywania zbiorów. Wzrost ilościowy nastąpił dopiero po wynalezieniu druku – inkunabuły stanowiły nieomal połowę zasobu, który trafił potem do Biblioteki Gimnazjum⁴⁴.

Książki gromadzone były przez kanoników także do własnego użytku i zwyczajowo po ich śmierci trafiały do biblioteki kolegiaty. Niektórzy czynili również dobrowolne zapisy na jej rzecz. Kanonik Lyndner w 1483 r. zapisał jej 4 woluminy o treści prawniczej⁴⁵, a ostatni (od 1514) katolicki kanonik Christophorus Wagner przekazał bardzo wartościową (także w sensie finansowym) tzw. *Biblię Complutensis* w trzech woluminach⁴⁶.

⁴⁰ Nie zachował się niestety w zbiorach. W Bibliotece Brzeskiej pozostawał do czasu emigracji księcia Jana Chrystiana do Polski (1630 r.). W katalogu z 1622 r. pod zapisem *Historia S. Hedwigis auf Pergament* bibliotekarz dopisał: „Diese Historie haben Ihre F. Gn. Herzog Joh. Christ. nach der Neisse nisi falior Herrn Breuner verehret”. Informację tę potwierdza także katalog Biblioteki z 1691 roku. Baron Johann Breuner był wysokim urzędnikiem biskupstwa i być może książę chciał – w trudnej dla siebie sytuacji politycznej – zyskać jego przychylność. Następnie rękopis trafił do rąk katolickiego arystokraty F. G. von Troilo. Ze względu na toczącą się wojnę (trzydziestoletnią) Troilo nie zatrzymał kodeksu na Śląsku, lecz wysłał go do swych czeskich posiadłości. Losy woluminu były burzliwe, wędrował następnie przez Austrię i Niemcy. Obecnie jest w zbiorach Paul Getty Museum w Kalifornii. Na ten temat zob. m.in.: Gottschalck 1954.

⁴¹ Katalog z roku 1664 notuje jeszcze to dzieło w dziale *Libri historici in folio* pod poz. 71: *Chronicon Poloniae ex donatione Ludovici Duc. Bregens., A[nn]o 1360. Auctoritates Philosophorum*. Także katalog z 1691 r. zawiera taki zapis, ale już z adnotacją, że jest to ubytek. W 1674 r. dla jakichś bliżej nam dzisiaj nieznanych celów przeniesiono wolumin z inicjatywy rajcy miejskiego Kaspra Scholtza na ratusz, skąd powędrował za pośrednictwem kanclerza, Friedricha Rotha, do hr. Nostitza (por. notatkę o ubytkach w katalogu z 1691 r.). W niewyjaśnionych okolicznościach dostał się później do rąk rektora Gimnazjum św. Elżbiety, Martina Hanke. Za pośrednictwem zaś jego wnuka Gottfrieda, znalazł się w zbiorach Biblioteki Rehdigera. Obecnie przechowywany jest w zbiorach Oddziału Rękopisów BUWr, sygn. R 204. Należy zwrócić uwagę, że w większości publikacji o Bibliotece Brzeskiej od lat powtarza się m y l n i e, że chodzi tu o rękopis *Chronica principum Poloniae* Piotra z Byczyny z roku 1385 (Nieländer 1922, Nieländer 1928, Ożóg 1995, Breslau 2007). Zdziwiałoby, że ten błąd powtarza nawet brzeski bibliotekarz prof. Nieländer. W swoim artykule z roku 1922 wspomina, że miał szczęście obejrzeć w zbiorach Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu utracony w 1674 egzemplarz *Kroniki* Piotra z Byczyny. Opisuje wolumin, który na pierwszej karcie u dołu ma widoczny ślad po wyciętej pieczęci brzeskiego bibliotekarza (uzupełniony doszytym fragmentem pergaminu). Czyli widział w rzeczywistości egzemplarz dzieła *Chronica Polonorum* z 1359 r. (przekazany w 1360 r. kościołowi), a jednocześnie powtarza mylną informację, że jest to manuskrypt z roku 1385.

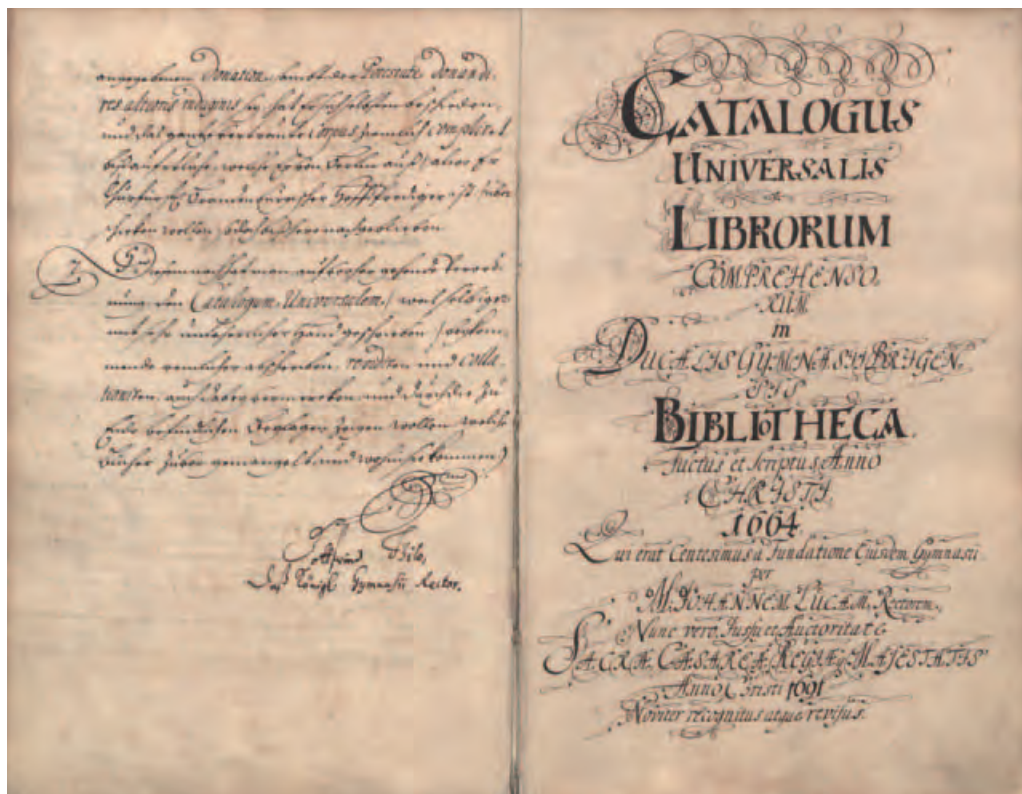
⁴² Cyt. za: Nieländer 1928, s. 63.

⁴³ Sygn. 405256.

⁴⁴ Katalog inkunabułów zob. Nieländer 1914. Autor notuje w swoim katalogu 228 pozycje; katalog Kocowski 1959, cz. 1, s. XXVI, weryfikuje tę liczbę na 225 (Nieländer w kilku przypadkach nieprawidłowo rozdzielił dzieła, stanowiące wydawniczą całość). Obecnie zbiór liczy 222 dzieła.

⁴⁵ Dziwulski 1975, s. 137.

⁴⁶ Sygn. 400001.

3. Katalog rękopiśmienny Biblioteki Brzeskiej opracowany przez rektora G. Thilo w roku 1691: przednia okładzina i karta tytułowa; sygn. 405263

Najstarszy zachowany w księgozbiorze druk to inkunabuł wydany w Padwie w roku 1473⁴⁷. Jego pierwotnego właściciela wskazuje rękopiśmienna nota: *Sum Johannis Dittrich pro tribus florenis Wratislaviensibus*. W zapisach własnościowych na wyklejkach nazwisko to pojawia się na kilkudziesięciu woluminach. Na ogół zawsze w powiązaniu z ceną: *Sum Johannis Dittrich qui me a Bibliopola emit 1. floreno ungarico*⁴⁸, *Anno do[min]i 1521 ultima Septembris emptum est Missale hoc per M. Johannem Ditterich Decanu[m] Ecclesiae S. Hedwigis in Brega duobus flor[enis] ung[aricis] in auro justi ponderis*⁴⁹ czy *1508 Sum Johannis Dittrich habet me pro 1 marca misnensi. Item grosso ligatori computando*⁵⁰. Autorem tych skrupulatnych zapisów – które dodatkowo dają wgląd w ceny książek na przełomie piętnastego i szesnastego wieku –

⁴⁷ Franciscus de Platea, *Opus restitutionum, usurarum et excommunicationuni utilissimum*. Padova 1473. fol., sygn. 400189. Drugi inkunabuł, pochodzący z tego samego roku, to dzieło Leonardusa de Utino, *Sermones aurei de sanctis*, wydane w Kolonii, sygn. 400096.

⁴⁸ Nota na wyklejce przedniej okładziny dzieła: Sebastian Brant, *Narrenschiff*, Bazylea 1498, sygn. 400582.

⁴⁹ Nota na wyklejce przedniej okładziny dzieła: *Missale s[e]c[un]d[u]m Rubrica[m] Vratislaviens[is] dioecesis*, Bazylea 1519, sygn. 400102.

⁵⁰ Nota na tylnej wyklejce, sygn. kłocka 400316-400325.

4. Woluminy ze zbiorów dawnej biblioteki Kolegiaty Brzeskiej: nota własnościowa Johanna Dittricha i pieczęć bibliotekarza Ambrosiusa Scholtza; sygn. 400092. Liczne komentarze rękopiśmienne wskazują na uważne studiowanie tekstu; sygn. 400246

był Johann Dittrich, dziekan kolegiaty w Brzegu od roku 1519⁵¹. Kolekcja wartościowych książek, którą pozostawił po sobie, wskazuje, że był człowiekiem wszechstronnie wykształconym i kupował je z wielkim zapałem (il. 4).

Zasób księgozbioru dawnej kolegiaty przekazany przez księcia Jerzego II obejmował ok. 400 woluminów. W jego skład wchodziło także wiele druków reformacyjnych z początku XVI wieku. Wśród nich Franz Nieländer⁵² odkrył egzemplarz tzw. *Tez* Lutra przeciw odpustom z 31 października 1517 roku. Brzeski egzemplarz pochodzi z Lipska, z oficyny Jakoba Thannera i jest wyjątkowo rzadki, ponieważ w wyniku pomyłki przy składaniu tekstu, a może aby zmieścić go na przeznaczonej na druk stronie, drukarz umieścił na karcie zamiast oczekiwanych 95 – tylko 87 tez, łącząc niektóre z nich⁵³.

⁵¹ Jako „Johannes Johannis Dithrich de Sprotavia” wpisany został w 1500 r. do ksiąg metrykalnych Akademii Krakowskiej. Uzyskał tam w 1504 r. stopień bakałarza. W 1506 r. został rektorem szkoły katedralnej w Głogowie. W 1512 studiował w Lipsku, gdzie w 1513 r. uzyskał magisterium „in artibus”. Od 24 października 1524 rozpoczął w Brzegu „evangelisch zu predigen”. Bernhofer 1939, s. 64.

⁵² Nieländer 1928, s. 67. F. Nieländer był nauczycielem i bibliotekarzem w Gimnazjum w Brzegu. Jest autorem wielu opracowań na temat Biblioteki Piastowskiej, cytowanych w niniejszej publikacji.

⁵³ Martin Luther, *Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*, [Leipzig, Jakob Thanner] 1517, 2°, sygn. 405255. Ten wariant edycji zachowany jest dziś w dwóch egzemplarzach – drugi znajduje się w bibliotece kościoła w Zeitz.

Obok księgozbioru kolegiaty, Jerzy II przekazał nowo powstałej Bibliotece 54 woluminy ze swojej prywatnej kolekcji⁵⁴. Upamiętnia ten fakt ekslibris donacyjny na przedniej okładzinie większości darowanych książek oraz dodatkowo własnoręczny podpis księcia na wyklejce lub karcie tytułowej każdego woluminu: „georg hertzog zur lignitz vnd brigk manu p[ro]pria”. Ekslibris donacyjny to kilkuwierszowy niemiecki tekst wytłoczony na skórzanej oprawie, zawierający informację, że ten właśnie wolumin (tu podany jest skrócony tytuł dzieła) „[...] hat der durchlauchtige, hochgeborne Fürst und Herr, Herr Georg, Hertzog in Schlesien zur Ligniz und Briegg, in dise Bibliothecam genädig gegeben”. Poniżej tekstu umieszczono prostokątny herb książąt legnicko-brzeskich (il. 5). Czasem na oprawie występuje także wytłoczony rok: 1569 lub 1570, a nawet 1572. Data dowodzi, że książki nie zostały przekazane przez księcia w formie jednorazowego daru, lecz były ofiarowywane do zbiorów sukcesywnie. Potwierdza to także egzemplarz dzieła Tobiasa Fendta *Monvmenta Sepvlcrorum*⁵⁵. Wolumin nie ma wprawdzie ekslibrisu donacyjnego, ale posiada książęce *manu propria*. Ponieważ dzieło ukazało się dopiero w roku 1574, nie mogło więc wcześniej trafić do Biblioteki. Zwraca uwagę fakt, że ofiarowywane przez księcia książki były edycjami na ogół nowymi (pochodzą najwcześniej z lat pięćdziesiątych XVI w.), czy wręcz „nowościami” wydawniczymi. Po śmierci Jerzego II jego syn i następca Joachim Fryderyk również przekazał do zbiorów Biblioteki pewną liczbę książek o treści historycznej i filozoficznej ze swojej prywatnej kolekcji, chociaż na ten temat brak jest konkretnych informacji⁵⁶. Wiadomo natomiast, że w 1599 r. książę przekazał 78 wol. z księgozbioru zmarłego rektora Lurentiusa Circlera, który zebrał kolekcję wartościowych książek podczas swoich licznych podróży po Europie. Zmuszony (ze względu na swój kryptokalwinizm) do opuszczenia Brzegu, pozostawił księgozbiór swemu dawnemu wychowankowi, księciu Joachimowi Fryderykowi. W testamencie zaznaczył: „Von meinen Büchern die besten, als Theologische und Historische, wie ich die dencke aufzuzeichnen, sollen Ihro Fürstl. Gnaden in die Bibliothec unterthänigst in meinem Nahmen zur Danckbarkeit verehret werden”⁵⁷. Zgodnie z wolą darczyńcy książki trafiły do Biblioteki i zostały włączone do księgozbioru. Obecnie można je odnaleźć dzięki rękopiśmiennej notce własnościowej na kartach tytułowych: „Sum Laurentij Circlerj”⁵⁸.

Z not własnościowych na książkach i zachowanych katalogów wynika, że księgozbiór Biblioteki Gimnazjum narastał przede wszystkim dzięki darom. Potwierdzony dokumentami jest tylko zakup kolekcji Petera von Sebottendorfa z roku 1660 (o czym będzie jeszcze mowa). Czy dokonywano zakupów, zwłaszcza nowych edycji, i na ile była to działalność planowa – brak jest informacji. Zapewne sporadycznie zdarzały się takie sytuacje. Przykładem może być grupa książek, które posiadają jednorodne oprawy nakładowe z superekslibrisem drukarza z Lipska Ernsta Vögeline i wytłoczoną datą 1573⁵⁹. Większość z nich to edycje z lat 1563-1572, co wskazuje na jednorazowy zakup tzw. nowości wydawniczych. Czy dokonano ich z funduszy szkoły, czy w wyniku jakiegoś legatu – nie da się już stwierdzić.

Przykład księcia Jerzego II, który darował Bibliotece książki z prywatnego księgozbioru i opatrzył je ekslibrisem donacyjnym, znalazł naśladowców. Wiele woluminów ofiarowanych zostało do zbiorów w pierwszych latach działalności Biblioteki, jak świadczą o tym rękopiśmienne noty donacyj-

⁵⁴ Informację o tym, że książę podarował książki z własnego księgozbioru, zawiera Catalogus 1691. Pisz o tym także Lucae 1689, ale liczba woluminów nie jest sprecyzowana. Po raz pierwszy podaje ją Nieländer w swoim opracowaniu z roku 1922. Przy selekcji księgozbioru bezpośrednio w Bibliotece Brzeskiej miał możliwość zidentyfikować te woluminy na podstawie ekslibrisów donacyjnych i rękopiśmiennego podpisu księcia. Jest to więc stan z początku dwudziestego wieku.

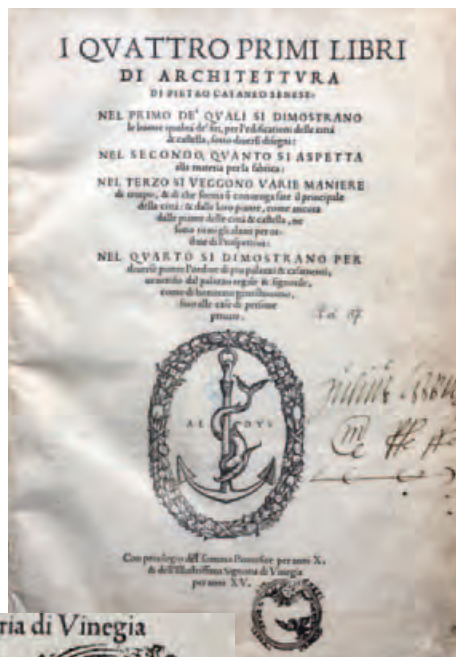
⁵⁵ Sygn. 400935.

⁵⁶ Lucae 1689, s. 645; Kundmann 1741, s. 380.

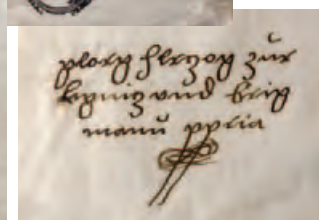
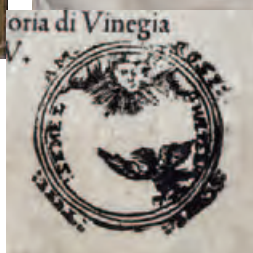
⁵⁷ Cyt. za: Kundmann 1741, s. 380.

⁵⁸ Np. *Pausaniae Accurata Graeciae descriptio*... Frankfurt 1583, sygn. 400690; o przekazaniu książek: Katalog 1691; Lucae 1689, s. 646.

⁵⁹ Np. sygn. 400290, 400498-400499, 400568-400573 i in.

5. Wolumin z prywatnych zbiorów księcia Jerzego II: przednia okładzina z ekslibrisem donacyjnym, fragment wyklejki z książęcym *manu propria* i karta tytułowa z pieczęcią bibliotekarza Ambrosiusa Scholtza; sygn. 400244

ne, przez wysokich rangą urzędników, ludzi związanych z kościołem, szkołą, a także mieszczan. Henricus Czirn (Czyrn de Tirpitz), radca książęcego dworu, który darował Bibliotece wkrótce po jej otwarciu, bo 1 listopada 1569 r. cztery woluminy, zaopatrzył je w ekslibris donacyjny, który był identyczny w formie jak Jerzego II i wykonał go zapewne nawet ten sam introligator⁶⁰. Podobnie wyglądają oprawy książek, które ofiarował Lucas Reinhartt (Reinhardt) z Brzegu, poborca cesarski⁶¹. W roku 1570 dwa woluminy ozdobione malowanym herbem wraz z dedykacją dla „Bregensis huic Bibliothecae” przekazał Georg Lassota, kanclerz na dworze Piastów, który uczestniczył w uroczystości położenia kamienia węgielnego pod budowę Gimnazjum⁶², oraz Johannes Heidenreich, rektor w latach 1570-1571⁶³. Wśród darczyńców znaleźli się: brzeski aptekarz Fabian Ilg⁶⁴, pisarz miejski Hiob Menceł⁶⁵, Georg Lange, który określił się jako *Tischler*⁶⁶, a także Michael Schiller, pastor z Czepielowic (Tschöplowitz)⁶⁷. Wiele woluminów opatrzonych jest rękopiśmienną notą z nazwiskiem Daniel Rappoltus. Są to głównie dzieła o treści prawniczej, ale także klasycy. Liczba książek

⁶⁰ Sygn. 400007/I-IV.

⁶¹ Wolumin darowany w 1588 r., na okładzinie naklejona nota dedykacyjna na czerwonej skórze z wytłoczonym tekstem, sygn. 401046, 400860.

⁶² Sygn. 400155/I-II.

⁶³ Sygn. 400037.

⁶⁴ *Donum Fabianij Ilgae Pharmacopoej benevolentiae ergo nuncupatum augmento bibliothecae Bregensis Anno 1595 24 Februarii* [nota na przedniej wyklejce], sygn. 400294.

⁶⁵ Dar z roku 1589, sygn. 400162.

⁶⁶ Sygn. 400588.

⁶⁷ Dar z roku 1586, sygn. 400234.

(wybiórczy przegląd wskazuje na co najmniej 30 wol. w jednorodnej oprawie) świadczy, że zwarta kolekcja mogła trafić do biblioteki po śmierci właściciela⁶⁸.

Ciekawą dedykację z roku 1592 posiada dzieło autorstwa Johannesa Oecolampadiusa, w tymże roku wydane w Bazylei: *Donum Typographi: nomine Dn. Grynaei* [...]⁶⁹. Czy bazylejski drukarz Henricpetri przekazał egzemplarz w imieniu znanego teologa szwajcarskiego Johanna Jacoba Grynaeusa, czy też na prośbę radcy dworu książąt legnicko-brzeskich Simona, trudno dziś stwierdzić. O Bibliotece w rodzinnym mieście nie wspominał Andreas Sartorius, prawnik i profesor we Frankfurcie nad Odrą, darowując jej także w 1592 r. dwutomowe dzieło prawnicze⁷⁰.

W tej najstarszej części zbiorów znajduje się także sześć woluminów z inicjałami Jerzego Rudolfa GRHZLVB [Georg Rudolf Herzog zur Liegnitz und Brieg] i datą 1611 wytłoczonymi na przedniej okładzinie. To, że sam książę ofiarował je do brzeskich zbiorów, poświadcza słabo już dziś widoczny odręczny zapis na grzbiecie oprawy: *donum [...] Georg. Rud. Lign. et Brig*⁷¹. Te woluminy nie posiadają pieczęci bibliotekarza Scholtza.

Trudne czasy wojny trzydziestoletniej nie sprzyjały rozwojowi księgozbioru. Zniszczenia spowodowane działaniami wojennymi, kwatunki wojsk i wzmożone podatki zrujnowały mieszczan. Do tego jeszcze miasto trzykrotnie nawiedziły epidemie ospy, z których ostatnia w latach 1633-1634 pochłonęła 3340 ofiar⁷².

Kolejny napływ darów pojawia się dopiero w latach 40. XVII wieku. Bibliotece książki ofiarowują: w 1642 r. Daniel Winckler *pro tempore* [...] *Georgii Rudolphi Archiatro*,⁷³ a w 1644 r. Johann Gottfried Dornau, także lekarz, ale z Brzegu⁷⁴. W tym samym roku, jak wynika z dedykacyjnych not rękopiśmiennych, przekazali swoje książki: Cyprianus Kinner, pedagog i lingwista, który korespondował z Janem Amosem Komerńskim⁷⁵, oraz Johannes Natitius, wychowawca książąt legnicko-brzeskich i urzędnik dworski w Brzegu⁷⁶. Johann Buchwälder ofiarowuje w roku 1646 egzemplarz po swoim zmarłym ojcu Johannie, rektorze Gimnazjum⁷⁷. Do grona darczyńców dołącza w 1661 r. Wenzel Scherffer von Scherffenstein, znany poeta związany z dworem Piastów⁷⁸.

6. Wolumin ofiarowany Bibliotece przez Braci Czeskich w roku 1658: karta tyt. z dedykacją, podpisaną w imieniu Braci Czeskich przez Joannesa Felinusa; sygn. 401115

⁶⁸ Daniel Rappold (1532-1588) – kronikarz niemiecki, radca i syndyk we Wrocławiu, por. sygn. 400223-400224, 400293.

⁶⁹ Sygn. 401187; czy chodzi o Simona Grynaeusa (Gruneusa, 1564-1628), czy Johanna Jakoba Grynaeusa z Bazylei?

⁷⁰ Sygn. 400164.

⁷¹ Por. sygn. 400876/I-V, 400877.

⁷² Dziewulski 1975, s. 71.

⁷³ Daniel Winckler (1599-1658), lekarz księcia Jerzego Rudolfa, ofiarował dzieło medyczne: Bartholomaeus Montagnana, *Consilia medica*. 1476, sygn. 401133.

⁷⁴ Sygn. 401195/I-II.

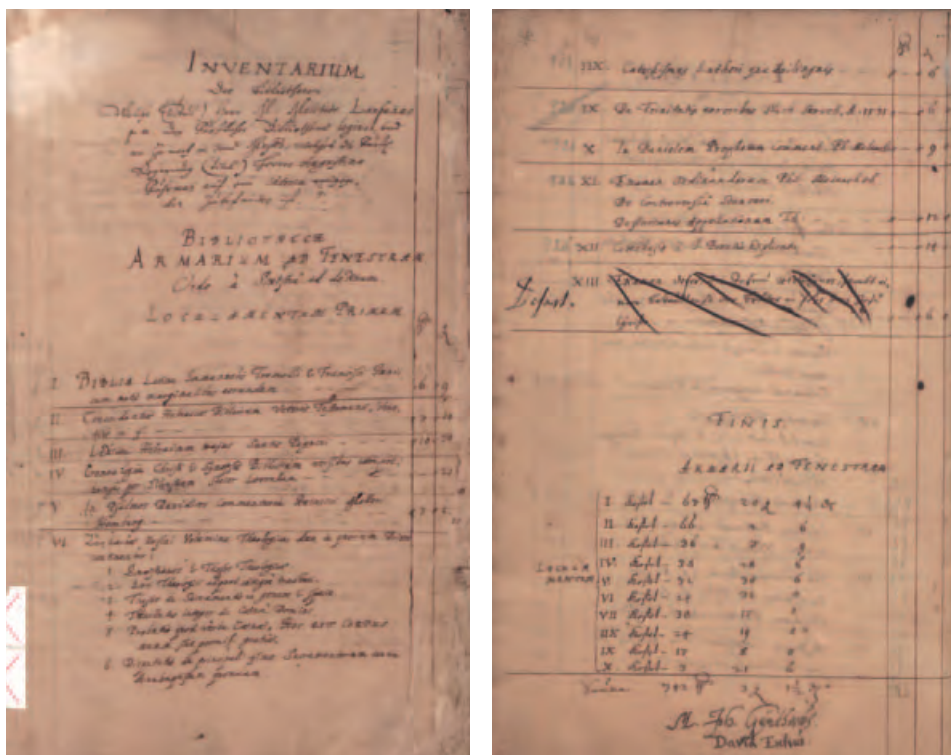
⁷⁵ Sygn. 401145.

⁷⁶ Johannes Natitius (1594-1665) ofiarował woluminy o sygn. 401193-194, 401200.

⁷⁷ Sygn. 401137; *Chronologia* z 1583.

⁷⁸ Sygn. 401105; *Paraphrasis oder Erklärung des gantzen Neüwen Testaments*, edycja z 1542.

Wśród nabytków Biblioteki z tego okresu szczególną uwagę zwracają dary Braci Czeskich, którzy po pożarze w Lesznie osiedli w Brzegu w roku 1656. W dowód wdzięczności czeszy uchodźcy ofiarowali „Ducali Bibliothecae” czternaście dzieł, w których znajdują się własnoręczne dedykacje wymienionych z nazwiska dwóch znanych emigrantów – Jana Felinusa⁷⁹ i Piotra Figulusa, zięcia

7. Katalog rękopiśmienny księgozbioru rektora Melchiora Laubanus, przekazanego Bibliotece Brzeskiej w roku 1637: pierwsza i ostatnia karta katalogu; sygn. 405257

Jana Amosa Komeńskiego oraz drukarza Jednoty Daniela Vettera (il. 6). Zapisy katalogowe potwierdzają przekazywanie przez czeskich uchodźców darów w latach 1658-1661⁸⁰.

Spośród zwartych kolekcji, które znalazły się w zbiorach brzeskiej Biblioteki Piastowskiej, najwcześniej trafił tam prywatny księgozbiór Melchiora Laubanus. Ten znany humanista śląski, pierwszy rektor Gimnazjum konfesji kalwińskiej, pełnił swój urząd w latach 1614-1633, w trudnym okresie wojny trzydziestoletniej. Wprawdzie ani szkoła, ani zbiory Biblioteki nie ucierpiały wskutek bezpośrednich działań, jednak już poczynając od klęski pod Białą Górą, jej następstwa napęłniły niepokojem protestancki Brzeg. Laubanus ponoć nie wykluczał nawet tak drastycznych reperkusji jak wygnanie i konieczność udania się na tułaczkę. Pod koniec roku 1620 postanowił nawet – na wypadek ewentualnej emigracji – zapakować w skrzynie swój prywatny księgozbiór, który przechowywał w tzw. *Museum* w budynku Gimnazjum⁸¹. Na szczęście przedsięwzięte środki ostroż-

⁷⁹ Felinus był w 1657 r. jednym z siedmiu nauczycieli Gimnazjum. Por. Schönwälder, Guttman 1869, s. 174.

⁸⁰ Książki darowane były w imieniu wspólnoty: sformułowanie „a Fratribus Moravis” (lub „Bohemis”) pojawia się zarówno w dedykacji na kartach tytułowych, jak i w zapisie katalogowym. Pochodzą z tzw. *Biblioteki kralkiej*, która uległa zniszczeniu w czasie pożaru Leszna 29 kwietnia 1656 roku. Widocznie część książek udało się jednak uratować i bracia zabrali je ze sobą do swoich nowych miejsc osiedlenia. Zob. Karłak 2013.

⁸¹ Nieländer 1928, s. 60.

ności okazały się niepotrzebne i w marcu 1622 książki powróciły na swoje pierwotne miejsce. Czy to wydarzenie mogło być dla rektora Laubanus impulssem do sporządzenia pierwszego spisu księgozbioru Biblioteki Gimnazjum, który zachował się jako najstarszy *Catalogus librorum Illustris Bibliothecae*? Tego się już nie dowiemy, ale zbieżność czasowa (*Catalogus* został zatwierdzony przez kancelarię książęcą 22 sierpnia 1622 r.) nasuwa takie przypuszczenia. Laubanus zmarł w roku 1633, a przed śmiercią zapisał w testamencie swój prywatny księgozbiór Bibliotece szkoły, z którą był bardzo związany. Z przygotowanego przez niego samego spisu książek wynika, że posiadał ich 323 woluminy, które zapakowane zostały do dziesięciu skrzyń (czy to pozostałość po przygotowaniach do emigracji?). Zachowany do dziś rękopiśmienny wykaz, zaczynający się od wykalkulowanych słów: *Inventarium der Bibliothecae [...] M. Melchior Laubanus [...]*, zawiera skrupulatny rejestr zawartości każdej skrzyni, a przy drukach współoprawnych wymienia wszystkie wchodzące w skład woluminu adligaty⁸² (il. 7). Co niezmiernie ciekawe, Laubanus podaje też cenę każdego egzemplarza oraz robi podsumowanie wartości całego swojego księgozbioru: zawartość owych dziesięciu skrzyń wycenił na 342 talary, 3 grosze i 1,5 krajcara. Książki przejęte zostały do zbiorów Biblioteki przez rektora Johanna Günthera 31 października 1637 roku, co potwierdzone zostało na egzemplarzu wspomnianego *Inventarium* i – jak notuje Lucae – ustawione „in einem Schrancken Mittagwerts”⁸³.

Zbiór Laubanus tworzyły książki oprawione przeważnie w pergaminowe karty dawnych rękopisów. Po względem treści dominowała teologia. Pomimo jednorodnej tematyki, ich wartość polega na różnorodnym spojrzeniu na temat religii (wśród autorów jest zarówno Wincenty z Lerynu⁸⁴, jak i Luther⁸⁵, Melanchthon⁸⁶, ale też Calvin⁸⁷, Zacharias Ursinus⁸⁸ czy William Perkins⁸⁹). Zwraca uwagę duża ilość dzieł współczesnych – widać, że właściciel na bieżąco uzupełniał swój księgozbiór nowymi pozycjami. Ciekawym egzemplarzem jest dzieło Abrahama Scultetusa *Medulla Theologiae patrum* z 1598 r., będące też jego własnością. Na przedniej wyklejce i karcie ochronnej pierwszego tomu zawiera odręczny list do autora, podpisany przez Theodora Bezę. Jak wynika z dedykacji umieszczonej w czwartym woluminie, Scultetus podarował następnie swoje dzieło Laubanusowi, z którym znał się jeszcze z czasów studiów w Heidelbergu⁹⁰.

Kolejny duży księgozbiór został wcielony do Biblioteki dziesięć lat później, w roku 1647 – była to prywatna kolekcja Jana Chrystiana. Książę zmarł na wygnaniu w roku 1639, a jego synowie osiem lat po śmierci ojca przekazali pozostałe po nim książki Bibliotece Gimnazjum. Zachował się rękopiśmienny wykaz (*Consignation*), sporządzony przez książęcą kancelarię, z datą 3 września 1647 r. i opatrzony pieczęcią z imionami trzech panujących książąt: Jerzego, Ludwika i Chrystiana⁹¹ (il. 8). Kolekcja książęca obejmowała pierwotnie 795 woluminów⁹², a więc jej wielkość była nieomal równa całemu księgozbiorowi Biblioteki Gimnazjum z roku 1622. Jak wynika z wykazu, struktura kolekcji Jana Chrystiana wyglądała następująco: *libri theologici* – 292 woluminy w różnych

⁸² Na karcie ochronnej: *Catalogus librorum Laubanianorum*, Lauban 1637.

⁸³ Lucae 1689, s. 646.

⁸⁴ *Pro Catholicae Fidei Antiquitate & veritate*, sygn. 401883.

⁸⁵ Sygn. 401406.

⁸⁶ *Examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis*, sygn. 405247.

⁸⁷ Sygn. 401378.

⁸⁸ Sygn. 401462.

⁸⁹ *Myrothecium: hoc est de natura diversisque mortis...*, sygn. 401818.

⁹⁰ Abraham Scultetus, teolog kalwiński (1566-1624); sygn. 401280.

⁹¹ Zachowany rękopiśmienny wykaz książek, przygotowany przez kancelarię książęcą: pieczęć kancelarii i data 3.9.1647. Kolekcję przekazano: „Magistri Johanni Lucae, Profesori und Bibliothecario”, zob. Jan Chrystian 1647.

⁹² Nieländer 1928, s. 65, *Breslau* 2007, s. 45, podają liczbę 750 woluminów. Nieländer w późniejszym katalogu-maszynopisie określa stan zbiorów początkowych Jana Chrystiana na 795 woluminów.

8. Katalog rękopiśmienny księgozbioru księcia Jana Chrystiana, przekazanego Bibliotece Brzeskiej w roku 1647: pierwsza i ostatnia karta z oryginalną pieczęcią papierową panujących książąt, braci Jerzego, Ludwika i Chrystiana; sygn. 405258

formatach, *philosophici et politici* – 244, *historici* – 134 oraz *libri medici* 124 woluminy⁹³. Jan Chrystian był człowiekiem wykształconym, a zawartość zbioru świadczy o jego rozległych zainteresowaniach. Wśród książek teologicznych zwraca uwagę duża grupa dzieł przesiąkniętych głębokim mistycyzmem, co wskazuje, że pozostawał pod wyraźnym wpływem myśli Caspara Schwenckfelda. Posiadał też rzadkie edycje pism różokrzyżowców oraz dzieła o alchemii i poszukiwaniu kamienia filozoficznego⁹⁴. Jest Paracelsus i dzieła medyczne, wśród których zwraca uwagę duża liczba aktualnych edycji z lat 1610-1630⁹⁵. Nie brakuje dzieł matematycznych i astronomicznych. Sztuka fechtunku wzbudzała żywe zainteresowanie księcia, o czym świadczą podręczniki z ilustracjami, dokładnie instruujące o prawidłowych pozycjach w poszczególnych fazach walki⁹⁶. Architektura, fortyfikacje i sztuka wojenna to kolejny dział zainteresowań⁹⁷. Nie zabrakło książek dotyczących zagadnień geograficznych, zwłaszcza o nowo odkrytych lądach⁹⁸, dzieł historycznych oraz z zakresu ustawodawstwa (jak edykty i zarządzenia) i demografii różnych państw świata. Obok licznych wydawnictw ozdobionych miedziorytami jest także seria elzewirowskich tzw. małych „republik”⁹⁹. Dziedzina, która raczej nie wzbudzała dużego zainteresowania księcia, była literatura stricte prawnicza, czyli *libri iuridici* – książki o tej tematyce nie stanowią osobnego działu. Jan Chrystian był natomiast wielkim miłośnikiem muzyki. Właśnie jego kolekcja jest najbogatszą w Bibliotece Brzeskiej pod względem liczby druków muzycznych, chociaż *libri musici* w wykazie nie są wydodrębnione¹⁰⁰. Warto odnotować także zachowane w zbiorach podręczniki z czasów

⁹³ Na podst.: Catalogus 1691: między rokiem 1647 a 1691 odnotowano w tej kolekcji ubytki w liczbie 46 woluminów ze wszystkich działów.

⁹⁴ M.in. dzieła Michała Sędziwoja, sygn. 402503, 402505.

⁹⁵ Np. *De Curationibus Gravidarum* Davida Herlitz, 1628, sygn. 402498; *Practica medica* Arnaldusa de Villanova, 1619, sygn. 402495.

⁹⁶ Joachim Köppe, *Newer Discurs von der Rittermessigen und Weitberuembten Kunst des Fechtens...*, Magdeburg, sygn. 401950.

⁹⁷ Daniel Specklin, *Architectura Von Vestungen*, sygn. 401931.

⁹⁸ Johann Theodor de Bry, *America.*, sygn. 402003.

⁹⁹ Sygn. 402738-402745.

¹⁰⁰ Katalog Kolbuszewska 1995, notuje 118 pozycji, które, jak zaznacza autorka, w całości pochodzą tylko z tej kolekcji.

szkolnych, z których korzystał jako siedmio- czy jedenastoletek i pozostawił w nich ślady w postaci prób kaligrafowania, ćwiczeń swojego książęcego podpisu, wprawek językowych i różnego rodzaju „malunków”¹⁰¹. Czy liczne serduszka rozdzielające daty 1607 i 1608 były oznaką pierwszych porywów serca przyszłego władcy?¹⁰² Nie brakuje egzemplarzy z rękopiśmiennymi dedykacjami dla księcia, дарowanymi przez znanych autorów: Davida Namslera¹⁰³, Benjamina Ursinusa¹⁰⁴ czy Caspara Cunradiego¹⁰⁵. W kolekcji zwraca uwagę także dzieło Davida Chytraeusa *Catechesis recens recognita*, z licznymi notami rękopiśmiennymi na interfoliach. W katalogu przy zapisie tej pozycji dodano interesującą notę: *Das Königliche Geschenk Jacobi I Regis Angliae*¹⁰⁶.

W tym samym roku, ale dwa miesiące po kolekcji księcia Jana Chrystiana, do zbiorów trafiła Biblioteka Sebottendorfa. Peter von Sebottendorff był radcą dworu i wychowawcą książęcych synów (Jerzego, Ludwika i Chrystiana). Angażował się bardzo w działalność Gimnazjum, przygotował nawet plany dalszego rozwoju szkoły jako Szkoły Rycerskiej, co miało podnieść jej renomę¹⁰⁷. Życzeniem Sebottendorfa było, by jego książki, zebrane podczas licznych podróży, trafiły do księgozbioru Biblioteki Gimnazjum i służyły uczniom w procesie nauczania i poszerzania wiedzy. Zostały tam istotnie złożone wkrótce po jego śmierci w roku 1647, ale nie był to dar, lecz w zasadzie depozyt¹⁰⁸ (il. 9). Po załatwieniu spraw spadkowych, książki zakupiono w roku 1660 za kwotę 100 talarów, co poświadczają m.in. zachowane do dzisiaj rękopiśmienne dokumenty, sygnowane przez kancelarię książęcą¹⁰⁹. Dopiero z tą chwilą stały się formalnie własnością Biblioteki.

Zbiór liczył 571 woluminów¹¹⁰, które – jak wynika z zachowanego wykazu – podzielone były na trzy grupy tematyczne i oznaczone jako *libri theologici*, następnie *juridici* oraz na końcu trzecia grupa obejmująca *libri philosophici, politici i historici* łącznie. Sebottendorf zgromadził wiele cennych dzieł o tematyce historycznej, która dominowała w jego księgozbiorze (aż 279 woluminów) oraz dzieł prawnych (108 wol.). Te dziedziny były bowiem bliskie mu zawodowo i zapewne praktycznie wykorzystywał zgromadzone książki. Zupełny natomiast brak jest dzieł medycznych oraz muzycznych. Na uwagę zasługują dzieła literatury pięknej, głównie w języku włoskim i francuskim, które zgromadził w czasie swoich podróży¹¹¹. Książki umieszczone w katalogu z 1691 roku w dziale *italica et gallica* pochodzą właśnie z zasobu Sebottendorfa, chociaż nie jest to zaznaczone bezpośrednio.

Ostatnim dużym zbiorem, który trafił do Biblioteki Gimnazjum w czasach piastowskich, była kolekcja księcia Jerzego III, syna Jana Chrystiana. Po śmierci księcia w 1664 r. książki po zmarłym ojcu przekazała 13 stycznia 1665 do Biblioteki Brzeskiej jego córka, księżna Dorota Elżbieta. Z tego powodu kolekcja jest określana często (i tak oznaczona w katalogu z 1691) jako zbiór Doroty Elżbiety. Trudno wyciągać wnioski na temat zainteresowań czytelniczych Jerzego III, ponieważ księgozbiór był dziedziczną kolekcją rodową książąt legnicko-brzeskich, w której znalazły się dzieła

¹⁰¹ Np. Petrus Dasypodius, *Dictionarium latino-germanicum*, sygn. 402568, egz. zawiera liczne ślady „twórczości”.

¹⁰² Sygn. 402555, 402560, 402564.

¹⁰³ Sygn. 402176.

¹⁰⁴ Sygn. 402179.

¹⁰⁵ Sygn. 402579.

¹⁰⁶ Nota w rękopiśmiennym katalogu Jana Chrystiana: dział – *Libri theologici in octavo*, poz. 48, sygn. 405258; sygn. dzieła Chytraeusa 402419.

¹⁰⁷ Lucae 1689, s. 546; *Breslau* 2007, s. 47.

¹⁰⁸ Katalog *Bibliotheca Sebottendorffiana*, zob. Sebottendorf 1647.

¹⁰⁹ Zachował się oryginalny dokument z 23 czerwca 1660, z książką pieczęcią („D.G. Georgius Dux Silesiae Lignicens et Bregensis”), sygn. 405264 oraz drugi dokument, podpisany przez Hansa Georga Strachwitza, wypełniającego wolę spadkodawcy, datowany na 25 czerwca 1660, zob. Sebottendorf 1660.

¹¹⁰ Nieländer 1928, s. 65; *Breslau* 2007, s. 47. podają liczbę 548 wol. Nieländer w późniejszym katalogu-maszynopisie określa stan zbiorów początkowych Sebottendorfa na 571 wol.: 454 zachowane i 117 to ubytki.

¹¹¹ *Breslau* 2007, s. 48. Na przykład posiadał aż 6 dzieł autorstwa Giovanniego Marii Cecchi: sygn. 403228-229, 403231-234.

gromadzone przez kilka pokoleń. Świadczy o tym wiele woluminów oprawionych i ozdobionych supereklibrisem jeszcze jego pradziada, czyli fundatora Gimnazjum, Jerzego II. Wśród książek jest np. krakowskie wydanie *De bello moscovitico commentariorum* Reinholda Heidensteina z 1584, które autor z odręcną dedykacją ofiarował Jerzemu II¹¹². Znalazło się tu także dzieło Andreasa Calagiusa, z rękopiśmienną dedykacją dla księcia Joachima Fryderyka, dziadka Jerzego III¹¹³.

Księgozbiór obejmował pierwotnie 318 woluminów¹¹⁴. Dorota Elżbieta przekazała książki ojca wraz z katalogiem jego zbiorów, o czym wspomina Thilo w swoim wstępie¹¹⁵. Oryginalny wykaz książęcego księgozbioru nie jest niestety dzisiaj znany. Z katalogu rektora Thilo wynika, że w kolekcji Jerzego III treściowo dominowały dzieła teologiczne, których było 113 woluminów. Dużą grupę pod względem ilości stanowiły też książki określone w katalogu Biblioteki jako *philosophici et philologici* (92 wol.) oraz *historici* (87 wol.). W mniejszej liczbie reprezentowane były takie działy wiedzy, jak prawo (15 wol.) oraz medycyna (10 wol.).

W zbiorach Biblioteki *Gymnasium Illustre* nie ma książek tylko dwóch ostatnich Piastów, księcia Chrystiana i jego syna, chociaż z całą pewnością posiadali – jak notuje Thilo w katalogu – „neue und rare Bücher”. Po śmierci Jerzego Wilhelma jego matka, księżna Ludwika, wraz ze swoją wdową oprawą zabrała na dwór w Oławie także księgozbiór, zaś po jej śmierci w 1680 r. książki zostały sprzedane i uległy rozproszeniu. Ostatni książęta piastowscy sami często korzystali z książek zgromadzonych w Bibliotece Gimnazjum, wypożyczali je na zamek i niestety nie zwracali, przez co były one wymieszane z prywatnym księgozbiorem książęcym. Nie dopilnowano ich wyłączenia, a po przewiezieniu do Oławy niestety przepadły bezpowrotnie.

Wielkość i stan księgozbioru Biblioteki Gimnazjum Brzeskiego w roku 1691, a więc już po upadku dynastii piastowskiej, precyzuje zachowany i wielokrotnie tu przywoływany katalog rektora Thilo. Informacje uporządkowane są w nim bardzo czytelnie i umieszczone w kilku tabelach. Jak podaje *Catalogus*, księgozbiór obejmował w tym czasie 2839 woluminów. Uporządkowany był według działów wiedzy, a w ich obrębie według formatów i pierwotnej przynależności do kolekcji. Struktura rzeczowa wyglądała następująco: *libri theologici* – 1152 woluminy, *philosophici et philologici* – 610, *historici* – 585, *juridici* – 310 oraz *medici* – 133. Na końcu, już bez podziału na kolekcje, wymienione są – *libri italici et gallici* – 25 (o tych wiemy skądinąd, że pochodzą z księgozbioru Sebottendorfa) oraz *libri musici* – 24 woluminy. Rękopisy nie posiadały odrębnego katalogu, o ich obecności w księgozbiorze świadczy dopisek typu *Pergament* lub łac. *membrana*¹¹⁶.

Katalog odnotowuje również straty, jakie poniosła Biblioteka w zasobie książek w stosunku do roku 1622: stan ubytków w poszczególnych grupach rzeczowych wyniósł 87 woluminów. Najwięcej przepadło dzieł historycznych – aż 29 woluminów, teologia straciła 23, prawo – 8, medycyna – 11, a filozofia i filologia – 16 tomów.

Wraz ze śmiercią ostatniego Piasta skończył się ważny etap w dziejach książęcego Gimnazjum i jego Biblioteki, ale nie oznaczał on końca działalności obu instytucji.

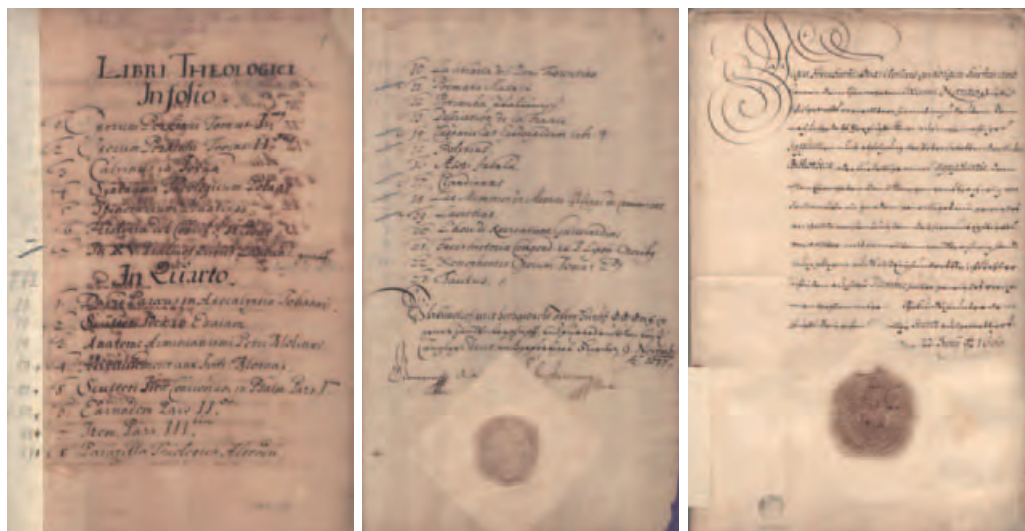
¹¹² Druk o sygn. 403355.

¹¹³ Andreas Calagius, *Biblidis sive miraculorum divinatorum serie biblica descriptorum liber [...]*, Lygnici 1595, sygn. 403413. Calagius (1549-1609); *poeta laureatus*, rektor szkoły w Kłodzku, nauczyciel w Gimnazjum św. Marii Magdaleny we Wrocławiu.

¹¹⁴ Nieländer 1928, s. 65; *Breslau* 2007, s. 48. podają liczbę 304 woluminów. Nieländer w późniejszym katalogu-maszynopisie określa stan zbiorów początkowych Jerzego III na 318 wol.: 258 zachowane i 60 ubytki.

¹¹⁵ *Vorbericht* do Katalogu z 1691.

¹¹⁶ Znajdująca się obecnie w zbiorach Oddziału Starych Druków Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu *Biblioteka Piastorum Bregensis* stanowi kolekcję historyczną. Księgozbiór pozostawiony został w niezmienionym kształcie i zawiera także rękopisy.

9. Katalog księgozbioru radcy P. von Sebottendorfa, przekazanego Bibliotece Brzeskiej w 1647 r.: pierwsza i ostatnia karta katalogu (sygn. 405259) oraz rękopiśmienny dokument zakupu tej kolekcji z 1660 r. (sygn. 405264)

Losy biblioteki po wygaśnięciu dynastii Piastów śląskich

Jako biblioteka szkolna dzieliła swój los z dziejami Gimnazjum. Zmiana podległości państwowej Śląska spowodowała zmianę w sposobie jego zarządzania i finansowania (szkoła straciła przyznane jej przez księcia dochody z dóbr dawnej Kolegiaty). Anton Brunsenius był ostatnim rektorem książęcego *Gymnasium Illustre*, ale jednocześnie kontynuował kierowanie szkołą w czasach austriackich Habsburgów. Wkrótce zastąpił go na tym stanowisku (w roku 1678) Gottfried Thilo von Thilau. To on opracował w 1691 r. wielokrotnie cytowany katalog zbiorów. Jednak – o dziwo – czasy jego rządów chyba nie przysłużyły się Bibliotece, gdyż wedle współczesnej mu opinii była ona źle zarządzana¹¹⁷.

Dokumenty, dotyczące przekazania biblioteki w roku w 1724 po śmierci rektora Thilo jego następcy Bernhardowi Winklerowi von Sternenheim, wymieniają liczne ubytki, które miały miejsce w XVII wieku. Winkler w swoim sprawozdaniu przeznaczonym dla inspektora Gimnazjum stwierdza, że były to książki, które „alle Zeit unter die besten Cimelia hiesiger Bibliothek seind gerechnet worden”. Trzeba stwierdzić, że straty te były wynikiem braku należytej opieki i swego rodzaju niefrasobliwości w zarządzaniu księgozbiorem, szczególnie w czasach rządów ostatnich rektorów. Książki bez pełnej kontroli i często na długi czas wypożyczane były poza Bibliotekę na polecenie książąt, na prośbę radców dworskich czy do użytku urzędników kancelarii i na ogół bezpowrotnie przepadały¹¹⁸. Na przykład książkę Chrystian korzystał z 21 woluminów z gimnazjalnej Biblioteki, które nieopatrznie włączone zostały po jego śmierci do księgozbioru zamkowego, ten zaś – po wygaśnięciu dynastii piastowskiej – został sprzedany. Nawet rektor Brunsenius (już po zakończeniu urzędowania) nie był w stanie zwrócić wszystkich wypożyczonych przez siebie woluminów. Wspominany wielokrotnie Friedrich Lucae obiecał wprawdzie w zamian za nieoddane książki (9 woluminów) „ein Paar gutten Authoribus zu compensiren”, ale – jak wynika z treści notatki w dalszej części katalogu – „so aber nicht folget”, niestety.

¹¹⁷ Kundmann 1741, s. 381 cytuje tę opinię, powołując się na artykuł w „Gelehrte Neuigkeiten Schlesiens” z 1738 r.

¹¹⁸ Por. zachowany dokument, datowany 7-10. grudnia 1673, zawierający informacje o książkach wypożyczonych poza Bibliotekę w momencie przekazywania jej nowemu rektorowi Brunseniusowi. Sygn. 405266.

Ledwie rektor Winkler uporządkował Bibliotekę po przejściu jej po Gottfriedzie Thilo, nastąpiła kolejna katastrofa. W grudniu 1740 r. wojska pruskie wkroczyły na Śląsk, a w kwietniu 1741 rozpoczęło się oblężenie Brzegu. W czasie bombardowania miasta pociski artyleryjskie uszkodziły także gmach Gimnazjum, którego dach stanął w płomieniach. Żołnierze wdarli się do budynku szkoły i pomieszczenia Biblioteki, gdzie bezsensownie zniszczyli wiele cennych woluminów, kłując bagnetami i tnąc na oślep szablą wszystko, co znalazło się w zasięgu ręki¹¹⁹ (il. 10). Także słynna *Biblia poliglota complutense* z roku 1517, stojąca na regale w eksponowanym miejscu, stała się obiektem takiej bezmyślnej napaści. Ślady cięć na grzbiecie tomu pierwszego i pocięte karty wewnątrz woluminu widoczne są do dzisiaj w zachowanym egzemplarzu¹²⁰.

Dalsze straty w księgozbiorze przyniosła wojna siedmioletnia (1756-1763), chociaż tym razem nie były one wynikiem bezpośredniej dewastacji przez żołnierzy. Jedna z sal Gimnazjum, sąsiadująca wówczas z pomieszczeniem Biblioteki, przeznaczona została w czasie wojny na magazyn zboża. Skutkiem ubocznym tego było pojawienie się w budynku dużej liczby gryzoni, dla których pożywieniem stał się nie tylko owies, ale także pergamin i papier. Przy ponownym uruchomieniu Biblioteki przez rektora Theune stwierdzono, że część książek jest w takim stanie zniszczenia, że nie nadaje się do użytku¹²¹.

Druga połowa XVIII wieku minęła bez wojennych zawieruch. Gimnazjum i związana z nim Biblioteka mogły rozwijać się spokojnie. Księgozbiór powiększył się w tym czasie o duży dar zmarłego w roku 1773 dawnego rektora szkoły Winklera von Sternenheim¹²².

Piastowski zbiór stawał się coraz cenniejszy, a dawne edycje, zwłaszcza liczne wydania klasyków rzymskich, czy alдины cieszyły doceniających ich znaczenie bibliofilów. Zaliczał się do nich także Friedrich Schmieder, rektor w latach 1804-1838, który – co nie było najlepszym pomysłem – scalał stary piastowski zasób ze współczesnym księgozbiorem Gimnazjum Królewskiego¹²³. Jednak ten historyczny zbiór książek nabierał z każdym rokiem zabytkowego charakteru i nie spełniał już swojej podstawowej roli jako księgozbiór szkolny. Stanowił zamkniętą kolekcję, a w celach edukacyjnych, na potrzeby nauczycieli i uczniów, gromadzono współczesne publikacje. W początkach dwudziestego wieku Biblioteka Gimnazjum (określana mianem *Lehrerbibliothek*) liczyła łącznie 13 tysięcy tomów¹²⁴. Zaczęto się zastanawiać, czy dawny piastowski księgozbiór, który nie jest wykorzystywany w działalności szkoły, powinien nadal być częścią gimnazjalnej Biblioteki. Biorąc pod uwagę jego historyczną wartość, władze szkolne prowincji śląskiej (Provinzial-Schulkollegium) proponowały przejście zbioru przez Bibliotekę Uniwersytecką (Staats- und Universitätsbibliothek) we Wrocławiu. Dla Brzegu byłaby to jednak duża kulturalna strata, na co zwracał uwagę m.in. Franz Nieländer.

Ostatecznie w 1929 r. władze miasta podjęły decyzję, że stary piastowski księgozbiór pozostanie w Brzegu, z którym jest związany nierozzerwalnie od czasów Jerzego II, i miasto pokryje koszty związane z jego utrzymaniem. *Bibliotheca Piastorum Bregensis* przeniesiona została z budynku Gimnazjum na odrestaurowany właśnie Zamek (Piastenschloss), gdzie przygotowano dla niej wydzielone pomieszczenie. Ustawieniem księgozbioru w nowej siedzibie (a wcześniej

¹¹⁹ Na przykład wolumin o sygn. 400693, którego oprawa nosi ślady cięcia, czy klocek o sygn. 400747-400749, o kartach pociętych i porozrywanych szablą.

¹²⁰ Druk o sygn. 400001/I.

¹²¹ Nieländer 1922, Nieländer 1930, s. 254; *Breslau* 2007, s. 49.

¹²² Z czasów rektora zachował się niekompletny katalog, na jego pierwszej karcie słabo czytelna uwaga ołówkiem: „Aufgestellt nach Rektor Sternenheim” i inną ręką dopisany rok „1773”, *Catalogus* 1773.

¹²³ Nieländer 1930, s. 254.

¹²⁴ Zob. *Katalog der Lehrerbibliothek*.

wyodrębnieniem go z Lehrerbibliothek) zajął się wspomniany już Nieländer, a prace zakończył w styczniu 1931 r. Przy organizacji biblioteki korzystał z zachowanego rękopiśmiennego katalogu rektora Thilo z 1691 r., który notował najpełniej zasób księgozbioru do czasów wygaśnięcia dynastii piastowskiej. Zgodnie z XVII-wiecznym zwyczajem, książki w katalogu podzielone były na dziedziny wiedzy, a w ich obrębie na kolekcje historyczne. Nieländer odszedł od tej systematyki, wprowadzając nowy układ księgozbioru. Uznał bowiem, że w tym zabytkowym zasobie najważniejsze jest wyodrębnienie samodzielnych kolekcji historycznych, bo to one ukazują rzeczywisty rozwój Biblioteki Piastowskiej na przestrzeni lat, a jednocześnie zachowanie ich integralności daje wgląd w indywidualny charakter każdego zbioru. W nowym układzie Biblioteka podzielona została na osiem części, ułożonych oddzielnie, z własną numeracją książek w obrębie każdej z nich. Pomysłem Nieländera było też rozdzielenie najstarszego zespołu książek, określanego dotychczas jako *Bibliotheca Antiqua*, na dwie grupy. *Antiqua I* obejmuje książki, które znalazły się w księgozbiórze do roku 1622 (a więc ujęte są w pierwszym znanym katalogu; łącznie 816 woluminów), natomiast określenie *Antiqua II* dotyczy nabytków z lat późniejszych (do 1691 r.), ale nie powiązanych ze zwartymi kolekcjami (129 woluminów). Umieszczony na zamku księgozbiór Biblioteki Piastowskiej obejmował także włączony przez Nieländera zbiór rektora Bernharda Winklera von Sternenheim¹²⁵. Faktycznie nie jest to już kolekcja *stricte* piastowska (Winkler był rektorem w latach 1725-1743), ale zawiera sporo druków z XVI i XVII wieku. Była też ostatnim takim zwartym darem dla Biblioteki Brzeskiej, stanowiąc swoistą klamrę zamykającą historyczny okres jej rozwoju. Nieländer uzupełnił ten zasób o grupę druków różnej proveniencji, które wedle notatki Winklera w Bibliotece „die auf dem Tisch gestanden haben”¹²⁶, oraz o późniejsze nabytki, których nie uwzględniał ostatni historyczny katalog z 1691 roku. Te tzw. „Nachträgliche Erwerbungen” zawierały chronologicznie różne dzieła, także inkunabuły oraz rękopisy.

W księgozbiórze przeniesionym na Zamek nie było już w tym czasie żadnych muzykaliów. Druki muzyczne wydzielono w Bibliotece Gimnazjum jeszcze w roku 1890 i przekazano do Wrocławia, gdzie zostały poddane fachowemu opracowaniu przez Friedricha Kuhna¹²⁷. W kształcie nadanym przez Nieländera, Biblioteka funkcjonowała przez 20 lat, włączając w to okres drugiej wojny światowej. W 1942 roku obejmowała 2991 woluminów¹²⁸.

Okres powojenny to nowy rozdział w jej dziejach. Decyzją Ministerstwa Kultury i Sztuki historyczna *Bibliotheca Piastorum Bregensis*, znajdująca się na Zamku Piastów Śląskich w Brzegu, przekazana została w roku 1950 do zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Księgozbiór liczył w tym czasie 2916 woluminów, z których przejęto 2883 tomy (we wrześniu 2836, a w lutym roku następnego dodatkowe 47), natomiast 33 woluminy pozostawiono w celach ekspozycyjnych w brzeskim Muzeum Piastów Śląskich (m.in. 3 rękopisy, aldiny, elzewiry, polonica i silesiaca, także woluminy darowane przez Jerzego II z jego superekslibrisem donacyjnym)¹²⁹. Obecnie Biblioteka Piastowska – zachowana jako kolekcja historyczna – znajduje się w zbiorach Oddziału Starych Druków, w zakresie sygnatur 400001- 405267. Duża część woluminów zawiera współprawne, samodzielne wydawniczo dzieła, które nie były wykazywane w dawnych rękopiśmiennych katalogach brzeskich – po zinventaryzowaniu daje to łączną liczbę 5267 tytułów¹³⁰.

¹²⁵ Według katalogu Nieländera (maszynopis) zbiór Winklera obejmował pierwotnie 431 wol., w momencie przejścia zbiorów na Zamek Nieländer odnotował w nim 44 wol. ubytków.

¹²⁶ Nieländer 1930, s. 256.

¹²⁷ Według Schwenke 1893, zdeponowano we Wrocławiu ok. 150 wol. – cyt. za Kocowski 1955, s. 24. Obecnie zbiór ten znajduje się w Oddziale Zbiorów Muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej. Kolekcja muzyczna została zmikrofilmowana i opracowana. Zob. Kolbuszewska 1995.

¹²⁸ Richtsteig 1942, s. 56. Autor omówił w swoim artykule najcenniejsze dzieła w zbiorach Biblioteki Piastowskiej.

¹²⁹ Na podst. kopii *Protokołu przekazania zbiorów*. Dokument w Oddziale Starych Druków.

¹³⁰ Ta liczba obejmuje także zachowane rękopisy oraz rękopiśmienne katalogi.

10. Przykładowe woluminy zniszczone przez żołnierzy w czasie wojen śląskich: oprawa ze śladami cięcia szablą (sygn. 400693) oraz wolumin z pociętymi kartami (sygn. 400747-400749)

Podsumowanie

Bibliotheca Piastorum Bregensis otwarta została w roku 1569 przy nowo ufundowanym Gimnazjum książęcym. Miała wspomagać kształcenie młodzieży i pobudzać uczniów do studiów, pogłębianych bezpośrednim kontaktem z książką. Nie stanowiła jednak typowej biblioteki szkolnej. Jej księgozbiór nie był tworzony od podstaw ani nie rozrastał się w wyniku planowych zakupów, lecz był efektem przede wszystkim darów. Decyzją księcia Jerzego II Biblioteka Gimnazjum stała się spadkobierczynią zbioru książek dawnej Kolegiaty Brzeskiej, przejmując tym samym jej historyczne i kulturalne dziedzictwo, sięgające połowy XIV wieku. Mecenat Jerzego II połączył więc dzieło, zapoczątkowane przez jego wielkiego poprzednika Ludwika I, a kontynuowane przez następców brzeskiego fundatora: Joachima Fryderyka, Jana Chrystiana, Jerzego III. Księgozbiór wzrastał też dzięki darom ludzi związanych z dworem Piastów (wysokiej rangi dworskich urzędników, bywających na dworze znanych śląskich humanistów i poetów), a także profesorów i rektorów Gimnazjum oraz brzeskich mieszczan. Rękopiśmienne dedykacje wiele mówią o związkach darczyńców ze szkołą, szkolną biblioteką, ale przede wszystkim z dworem książęcym, od drugiej połowy XVI wieku do upadku dynastii piastowskiej. Zgromadzone książki są źródłem wiedzy o dziejach regionu, prądach religijnych i ich wpływie na świadomość społeczną.

Sława *Gymnasium Illustre Bregense* przeminęła, ale *Bibliotheca Piastorum Bregensis*, szczęśliwie zachowana do dzisiaj, jest trwałym pomnikiem kultury śląskich Piastów.

***Bibliotheca Piastorum Bregensis* – a school library as the Silesian Piasts cultural heritage**

George II's founding in 1569 of *Gymnasium Illustre Bregense* became a place to which the whole Protestant youth of Silesia and its neighborhood came to study. The gymnasium library with its collection of over 3 000 volumes was not an example of a typical school library. The rich collection closely connected to the history of Brieg and of the dukes of the Liegnitz-Brieg dynasty was by no accident referred to as *Bibliotheca Piastorum Bregensis*. The book collection originating from the secularized in 1534 St. Hedwig collegiate church contained, inter alia, manuscripts from the time of Louis I the Friar, incunabula, and early Reformation prints. The collection expanded with time due to the gifts from the duke-founder and his successors of whom two – John Christian of Brieg and George III of Brieg – handed over their whole private libraries to the Bibliotheca. It also accepted the Rectors' of the Gymnasium (Circler's, Laubanus', Winkler's) books, estate manor clerks' (Sebottendorf's), single volumes given by townsmen, and books from Bohemian Brethren who settled in Brieg after the fire of Leszno. The library had its own well-equipped room and a librarian who signed books with an ink stamp with his name, which was unusual. The collection resisted the fall of the Piast dynasty and several wars. It has been a part of Wrocław University Library collection since 1950.

***Bibliotheca Piastorum Bregensis* – školní knižní sbírka kulturním dědictvím slezských Piastů**

Gymnasium Illustre Bregense, které bylo založeno knížetem Jiřím II. v roce 1569, se stalo místem, kam se za poznatky sjížděla protestantská mládež ze Slezska i sousedních zemí. Gymnaziální knihovna se sbírkami čítajícími téměř 3000 kusů, však nebyla příkladem typické školní bibliotéky. Cenné sbírky, které jsou úzce spjaty s dějinami Břehu a několika generací knížat z lehnicko-břežské dynastie, byla – nikoli bezdůvodně – nazvána *Bibliotheca Piastorum Bregensis*. Knižní sbírky, jejichž základem byla zámecká kolegiáta sv. Hedviky, která byla roku 1534 sekularizována, obsahovala manuskripty z doby Ludvíka I., inkunábule a rané reformační tisky. Sbírkou se v průběhu let zvětšovala díky darům knížete-fundátora a jeho následníků, z nichž Jan Kristián a Jiří III. této knihovně věnovali celé své soukromé knihovny. Dostaly se sem rovněž knihy rektorů (Circlera, Laubanusa, Winklera), dvorních úředníků (Sebottendorfa), jednotlivé kusy věnované měšťany, darované Českými Bratry, kteří se usídlili v Břehu po požáru Lešna. Knihovna má vlastní, dobře vybavené interiéry a knihovníka, který – což je nevídané – knihy orazítkoval svým jménem. Sbírkou přežily úpadek piastovské dynastie i několik válek. Od roku 1950 jsou součástí knihovny Vratislavské univerzity.

***Bibliotheca Piastorum Bregensis* – Eine Schulbibliothek als kulturelles Erbe der Piasten**

Das von Herzog Georg II. (von Brieg; auch Georg II. der Schwarze) 1569 gestiftete *Gymnasium Illustre Bregense* wurde zu einer angesehenen Bildungsanstalt, die viele protestantische Jugendliche aus Schlesien und den Nachbarländern besuchten. Die Gymnasialbibliothek mit ihrem Bestand von fast 3000 Bänden war nicht gerade ein typisches Beispiel für eine Schulbibliothek. Diese wertvolle Sammlung – eng mit der Geschichte von Brieg und mehreren Generationen der Fürsten des Hauses von Liegnitz-Brieg verknüpft – wurde nicht ohne Grund *Bibliotheca Piastorum Bregensis* genannt. Die aus dem 1534 säkularisierten Kollegiatstift zu St. Hedwig stammende Sammlung enthielt unter anderem Handschriften aus der Zeit von Ludwig I. sowie Inkunabeln und Frühdrucke aus der Reformationszeit. Im Laufe der Jahre wuchs die Sammlung dank der Spenden des Gründer-Fürsten und seiner Nachfolger, von denen Johann Christian und Georg III. ihre gesamten privaten Büchersammlungen der Bibliothek übergaben. Es kamen auch Bücher von Rektoren (Circler, Laubanus, Winkler), Hofbeamten (Sebottendorf), von Bürgern angebotene Einzelvolumina und Bücherspenden von den Böhmisches Brüdern, die sich nach dem Stadtbrand von Leszno [deutsch *Lissa*] in Brieg ansiedelten. Die Bibliothek verfügte über einen eigenen gut ausgestatteten Raum und einen Bibliothekar, der die Bücher bemerkenswerter Weise mit seinem persönlichen Siegel kennzeichnete. Die Sammlung überdauerte den Niedergang der Piasten-Dynastie und mehrere Kriege. Seit 1950 ist sie Teil der Bestände der Universitätsbibliothek Wrocław.

***Bibliotheca Rudolphina Legnicensis* – renesansowa kolekcja księcia Jerzego Rudolfa**

Pośród licznychabytkowych kolekcji przechowywanych we wrocławskiej Bibliotece Uniwersyteckiej znajduje się jedna, szczególnie cenna – *Bibliotheca Rudolphina*, utworzona w XVII w. przez piastowskiego księcia Jerzego Rudolfa (il. 1). Jej zasób, uważany za jeden z największych i najcenniejszych na Śląsku, stanowi ważne źródło do badań historii bibliotek w skali regionu i Europy.

Założyciel tego unikatowego zbioru urodził się w Oławie 22 stycznia 1595 roku. Był trzecim synem księcia legnicko-brzeskiego Joachima Fryderyka i Anny Marii Anhalckiej. Po przedwczesnej śmierci ojca w 1602 r. młody książę znalazł się pod opieką Karola II oleśnickiego, który zadbał o jego bardzo staranne wykształcenie pod okiem Konrada Passela¹. Swoją naukę uzupełnił książę studiami na Uniwersytecie we Frankfurcie n/Odrą, gdzie przebywał od 3 czerwca 1611 do 26 marca 1612 roku². Po formalnym przejęciu części należnego mu majątku w dniu 2 lipca 1613 r. w towarzystwie siedmiu urzędników wyruszył w podróż dla pogłębienia wiedzy. Szczegóły tej podróży nie są znane. Wiadomo, że trasa wiodła przez Niemcy, Włochy, Szwajcarię, Francję i Niderlandy³. W drodze powrotnej zatrzymał się w Anhalcie i tam poślubił swoją pierwszą żonę – Zofię Elżbietę z rodu Anhalt-Dessau.

Podczas podróży książę zgromadził obszerny księgozbiór, który został wzbogacony

1. Medal pamiątkowy Jerzego Rudolfa z portretem księcia i widokiem Legnicy; sygn. 416350

¹ *Tonkünstler* 1830, s. 371.

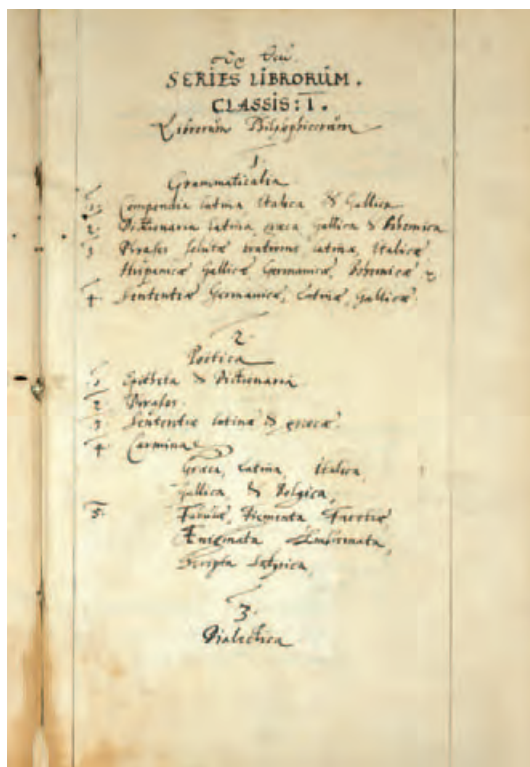
² *ADB*, t. 8, 1878, s. 693 (autor hasła: Krebs).

³ Rössler 1614, karta tytułowa.

posagiem dobrze wykształconej żony⁴. Po powrocie do Legnicy, będąc pod wrażeniem renesansowej i wczesnobarokowej architektury, postanowił przebudować swój zamek, przy którym później założył wspinały ogród⁵. Zapewne z tego powodu na miejsce przechowywania swojej wciąż powiększającej się biblioteki przeznaczył pomieszczenia kościoła św. Jana. Na czas prac budowlanych obrał za swoją rezydencję Dom Opatów Lubiąskich (Leubuser Haus), mieszczący się w sąsiedztwie zabudowań kościelnych, gdzie oddawał się nauce, pomnażając swoje zbiory poprzez zakupy kolejnych dzieł. Po przedwczesnej śmierci pierwszej żony w roku 1622, dwa lata później na zamku w Prochowicach odbyły się jego zaślubiny z Elżbietą Magdaleną z dynastii Podiebradów. Jednocześnie cały czas książę Jerzy Rudolf modernizował swoje księstwo. Pomi-

mo że czasy jego panowania przypadły w większości na lata wojny trzydziestoletniej, a ziemie, którymi administrował, były grabione przez walczące wojska, cały czas sprzyjał rozwojowi kultury, sponsorując oświatę oraz wspierając artystów⁶.

Pierwszy katalog swojego księgozbioru książę kazał sporządzić najprawdopodobniej w drugim półroczu 1617 roku⁷. Fakt, że nie ma w nim dzieł wydanych po 1618 r., wskazuje, że zaniechano jego kontynuacji w połowie tegoż roku. Katalog sporządzony był w niezwykle staranny sposób jednym charakterem pisma, a liczne puste karty wskazują, że przewidziany był do długoletniego użytkowania. W późniejszych latach innym charakterem pisma i jaśniejszym atramentem dokonano w nim nielicznych dopisków oraz ponumerowano zapisane strony. Indeks na pierwszych kartach katalogu informował, że książki są w nim podzielone na cztery dziedziny nauki (Classis): I. *Libri Philosophici*, II. *Libri Medici*, III. *Libri Juridici* i IV. *Libri Theologici*. W rzeczywistości wpisano tylko 3090 dzieł w 1986 woluminach z zakresu nauk filozo-

2. Karta z pierwszego spisu książęcej biblioteki; sygn. 407058

ficznych. Dodatkowo, w obrębie poszczególnych działów, książki podzielono według formatów bibliotecznych. Z uwagi na to, że ujęte w nim dzieła stanowią prawie połowę wszystkich tytułów wpisanych w późniejszych katalogach, można przypuszczać, że w 1618 r. książę mógł posiadać w swojej kolekcji ponad 6000 dzieł zawartych w ok. 4000 woluminów⁸ (il. 2).

⁴ O tym, że wybranka księcia znała język łaciński, włoski oraz francuski świadczą zarówno jej książki w tych językach, jak i m.in. wzmianka u Rösslera 1614, k. 5v.

⁵ Jagiełło, Brzezowski 2014, s. 14-16, 111, 153-156.

⁶ Leszczyński 1975, s. 100.

⁷ Wskazuje na to data wydania dzieła Tobiasza Libaldusa, *Methodus docendi pueros, qua mature, et vel ante pubertatis adhuc annos, non tantum præcipuarum linguarum, Latinæ & Graecae [...]*, Bregae Siles. 1617. Sygn. 412114.

⁸ Pfudel 1876, s. 2.

Drugi katalog uporządkowany alfabetycznie nie zachował się, a na jego istnienie wskazują jedynie późniejsze zapiski⁹.

Nie zachował się do dziś również trzeci katalog. Jego istnienia domyślał się w 1876 r. wykładowca Akademii Rycerskiej Ernst Pfudel na podstawie książęcej korespondencji do bibliotekarza Andreasa Baudisiusa i jego notatek w dzienniku wypożyczeń, w którym przy opisie książek wysyłanych na życzenie księcia notował ich format, liczbę stron i numery katalogowe – inne niż te znane z istniejących katalogów. Przypuszczenia Pfudla potwierdziły się w roku 1878¹⁰, kiedy odnalazł on 10 kart zaginionego katalogu, wykorzystanych jako okładki do muzykaliów¹¹.

Kolejny spis książęcej kolekcji, podpisany przez Christopha Prellera, wykonano w roku 1636¹². Główne dziedziny nauki wpisane w nim były w porządku rzeczowym, a książki podzielone na cztery formaty, w obrębie których zastosowano podział według treści. Na końcu katalogu Preller zamieścił podsumowanie, z którego wynika, że biblioteka liczyła 5012 oprawionych dzieł z następujących dziedzin: teologia – 1341, prawo – 605, polityka – 245, medycyna – 529, historia – 711, filozofia – 1107, dzieła muzyczne – 474 pozycji. Dodatkowo w bibliotece znajdowało się 738 jednostek nieoprawionych, które wprawdzie zamieszczono w katalogu, ale nie ujęto w podliczeniu końcowym. W tym samym roku, jako dodatek do wspomnianego katalogu, Preller sporządził odrębny wykaz obejmujący 530 pozycji, utraconych w wyniku działań wojny trzydziestoletniej¹³.

Suma wszystkich jednostek z obydwu katalogów wykazuje, że ogólny stan zbiorów wynosił wówczas 5750 tytułów (il. 3).

Okres panowania Jerzego Rudolfa przypadał na czas wojny trzydziestoletniej, dlatego też losy książęcej biblioteki były ściśle z nią związane. Stan księgozbioru w latach 1619-1635 można odtworzyć jedynie poprzez porównanie ze sobą zawartości pierwszego i czwartego katalogu. Ponieważ, jak już wspomniano, pierwszy spis obejmował tylko książki z dziedziny filozofii, brak jest informacji o dziełach z zakresu medycyny, prawa czy teologii. Jedyną wskazówką pozwalającą prześledzić los biblioteki w tym okresie jest analiza przeprowadzona przez Pfudla, według której wpływy do książęcej kolekcji w latach 1619-1635 przedstawiały się następująco: 1619 r. – 120 wol., 1620 r. – 109 wol., 1621 r. – 54 wol., 1622 r. – 49 wol., 1623 r. – 43 wol., 1624 r. – 82 wol., 1625 r. – 111 wol., 1626 r. – 112 wol., 1627 r. – 53 wol., 1628 r. – 41 wol., 1629 r. – 46 wol., 1630 r. – 82 wol., 1631 r. – 4 wol., 1632 r. – 0 wol., 1633 r. – 1 wol., 1634-1635 r. – 0 wol.¹⁴

Z powyższego wykazu wynika, że w pierwszych latach wojny książę przeznaczał pewne środki na powiększanie swojej biblioteki, jednak późniejsze ograniczenia w zakupach odzwierciedlają zarówno wzmożenie działań wojennych na terenach dóbr książęcych, jak i zapewne liczne obowiązki związane ze sprawowaną przez niego funkcją Generalnego Starosty Śląska. W późniejszym czasie nie bez znaczenia dla stanu kolekcji były lata 1633-1648, kiedy książę musiał opuścić Legnicę ze względów politycznych.

Jerzy Rudolf, podobnie jak pozostali członkowie rodziny książęcej, przejawiał duże zainteresowanie teologią. Cechowała go duża tolerancja wobec zwolenników różnych wyznań, czego dowodzi zgromadzony przez niego księgozbiór z tej dziedziny. Zważywszy na ostry konflikt pomiędzy

⁹ W katalogu sporządzonym w 1636 r. na s. 794 pod nr. 170 widnieje zapis o treści: *Catalogus librorum Ducal. iuxta initiales literas no[m]i[n]um Author[um]*.

¹⁰ Pfudel 1878, s. 123.

¹¹ Karty te zachowały się do dziś w Oddziale Starych Druków BUWr, sygn. 407299.

¹² Catalogus 1636A.

¹³ Świadczy o tym ten sam charakter pisma oraz ciągłość paginacji.

¹⁴ Pfudel 1876, s. 3.

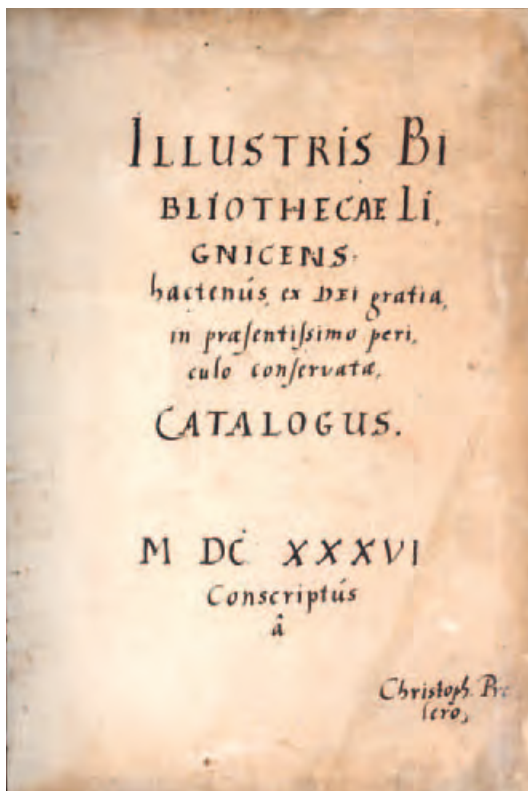
katolikami a protestantami oraz fakt, że jego ziemie również były dotknięte działaniami wojennymi na tle religijnym, wprawia w zdumienie różnorodność zakupów pism katolickich do biblioteki. Zakres jego duchowych horyzontów doprowadził do tego, że zaczęto go uważać za papistę¹⁵. Przeczy jednak temu zapis znacznej części książęcego majątku na rzecz fundacji ewangelickiej działającej przy kościele św. Jana w Legnicy¹⁶.

Książę interesował się również tematami z dziedziny medycyny,¹⁷ co może tłumaczyć jego częste kontakty z lekarzami, zainteresowanie botaniką i zielarstwem¹⁸. Świadczyć może o tym zarówno fakt, że w trudnych wojennych latach 1621-1635 przybyło do książęcej biblioteki 60 dzieł z tej dziedziny, czy posiadanie niezachowanego do dziś zielnika, oprawionego w białą skórę z tłoczonymi inicjałami księcia, w którym rośliny były starannie sprasowane i wklejone. Zazwyczaj jedna karta przeznaczona była na jeden gatunek, niekiedy tylko zdarzały się grupy roślin występujące obok siebie¹⁹.

Szczególną pasją księcia Jerzego Rudolfa była muzyka. Już w 1610 r., jako kilkunastoletni młodzieniec skomponował kilka krótkich utworów wielogłosowych, które własnoręcznie zanotował i fantazyjnie ozdobił w niewielkim zbiorze. Źródła podają, że na końcowych kartach dwóch książek głosowych młody książę umieścił swoją dewizę „Si Deus pro nobis quis contra nos”²⁰. Dzisiaj zapis ten znany tylko z reprodukcji w dysertacji Wolfganga Scholza, a z całego kompletu zachowała się tylko jedna książka głosowa z odręcznymi notatkami księcia (il. 4)²¹.

Później, już jako pełnoletni władca, wzorem swoich przodków dbał o to, aby w jego otoczeniu znajdowali się uznani muzycy²².

Jednak tym, co wyróżniło go w dynastii Piastów, był fakt, iż utworzył i stale powiększał swój księgozbiór muzyczny. Na podstawie zachowanego zbioru można stwierdzić, że zamiłowanie księcia Jerzego Rudolfa do muzyki przejawiało się w gromadzeniu dzieł najwybitniejszych kompozyto-

3. Karta tytułowa katalogu sporządzonego w 1636 r. przez Ch. Prellera; sygn. 407060

¹⁵ Lucae 1689, s. 508 i 553.

¹⁶ Pfudel 1876, s. 5.

¹⁷ Mogło to być związane z jego problemami zdrowotnymi, por. ADB, t. 8, 1878, s. 696.

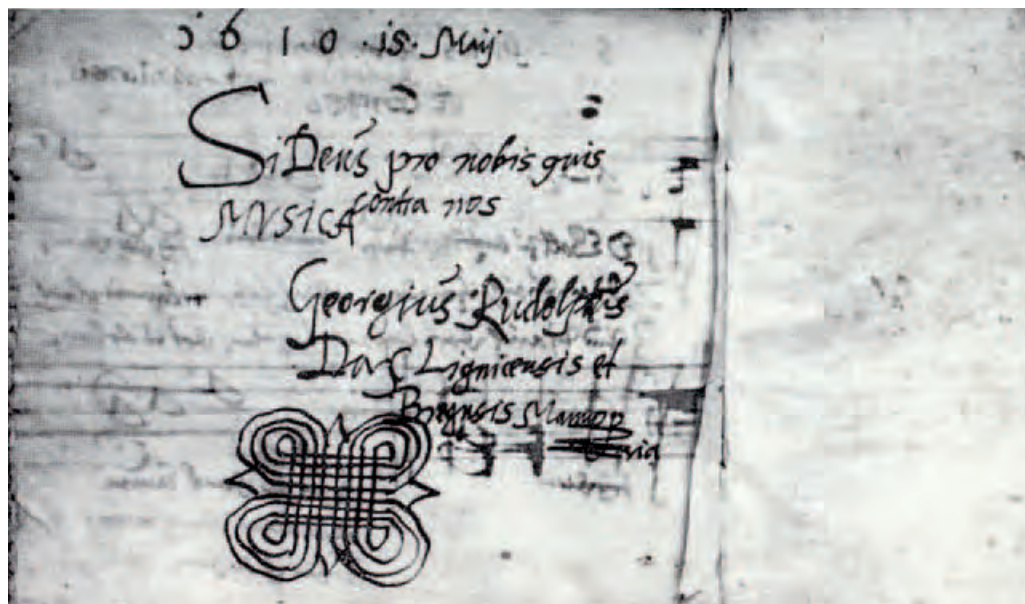
¹⁸ Lucae 1689, s. 1316.

¹⁹ Cohn 1892, s. 60.

²⁰ Por. Scholz 1941, s. 67.

²¹ Obecnie przechowywana w Bibliotece Narodowej w Warszawie, sygn. Mus. 2080.

²² Wspomina o tym w 1618 r. wrocławski muzyk Samuel Besler w swojej dedykacji w zbiorze utworów religijnych *Concentus ecclesiastico-domesticus*.

4. Dewiza księcia „Si Deus pro nobis quis contra nos”, którą zanotował na niezachowanej do dziś książce głosowej ze zbioru swoich kompozycji. Reprod. za Scholz 1941; sygn. GSL 9863

rów XVI i XVII wieku²³. Utrzymywał również liczne kontakty z muzykami, którzy chętnie dedykowali mu swoje dzieła²⁴. O tym, jak wiele znaczyła dla niego muzyka, może świadczyć również fakt wyodrębnienia muzykaliów z pozostałej części zbioru. O ile w pierwszym katalogu nuty wliczone były w dział matematyczny i umieszczone pomiędzy architekturą a optyką, to już w kolejnych spisach książęcej kolekcji uzyskały odrębne miejsce (il. 5).

O najwcześniejszych i największych stratach w książęcej kolekcji informuje wykaz ubytków sporządzony w formie odrębnego spisu jako uzupełnienie do katalogu z 1636 roku²⁵. Wynika z niego, że z biblioteki podczas działań wojennych zginęło 530 książek²⁶. Czasu rabunku ani jego sprawców dokument ten nie podaje. Płądrowanie odbywało się w pośpiechu i bez fachowej wiedzy, o czym świadczy fakt, że najczęściej zabierano książki stosunkowo nowe. Najwyraźniej podczas grabieży kierowano się atrakcyjnością okładki. Nie zginął ani jeden inkunabuł, natomiast skradziono wolumin opisany w katalogu ubytków jako pusta książka z połączonymi kartami (il. 6)²⁷.

W 1646 r., po tym jak oba małżeństwa Jerzego Rudolfa okazały się bezpotomne, książę z części swego majątku założył Fundację św. Jana na rzecz ewangelickiego kościoła i szkoły. Na krótko przed śmiercią potwierdził fundację w specjalnym dokumencie, w którym wykonanie jego woli obwarował „gniewem Bożym”, polecając jednocześnie, by ustawiona w kościele fundacyjnym biblioteka pozostała tam wraz z katalogiem i aby jeden dzień w tygodniu była udostępniana dla celów naukowych. Zarządził również roczny budżet fundacji w wysokości 60 talarów na zakup

²³ Kolbuszewska 1975, s. 100.

²⁴ Byli to m.in.: Samuel Besler, Thomas Elsbeth, Thomas Fritsch i Heinrich Schütz.

²⁵ Catalogus 1636B. Ujęcie w tytule tego dokumentu zamku w Prochowicach świadczyło prawdopodobnie o książkach znajdujących się tam jako bieżąca lektura księcia.

²⁶ Schultze 1822 na s. 28 sugeruje, że część biblioteki miałyby znajdować się na stałe w Prochowicach, nie podaje jednak na to potwierdzenia w dokumentach czy w katalogach. Prawdopodobnie chodzi o książki, które czasowo tam były przesłane do aktualnej lektury.

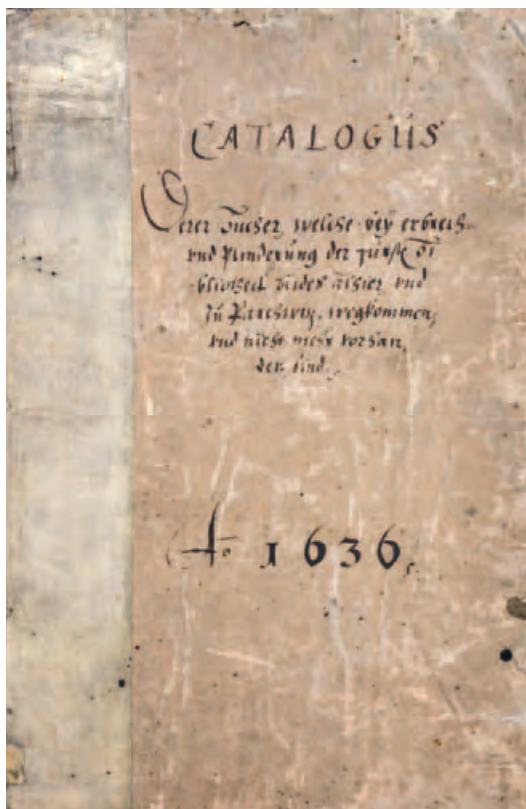
²⁷ Catalogus 1636B, poz. nr 17, s. 1252.

5. Johann Knoefel, *Cantus choralis musicis numeris quinque vocum inclusus* [...], Teodor Gerlach, Nürnberg, 1575; sygn. 51219 Muz.

wartościowych księzek i pokrycie prac intro-
ligatorskich²⁸.

Jak można przeczytać w dokumencie opisu-
jącym pogrzeb księcia, w godzinach poran-
nych dnia 14 stycznia 1653 r. Jerzy Rudolf
w wyniku udaru zmarł we Wrocławiu. Zgod-
nie z jego wolą ciało miało zostać przewie-
zione do Legnicy i złożone w kościele św.
Jana. Wolę księcia wykonano. 19 lutego
1653 r. pomiędzy godz. 4.00 a 5.00 rano
w zupełnej ciszy kondukt żałobny wyru-
szył w stronę Legnicy. Dnia 14 maja trumnę
wystawiono na zamku w Legnicy. Ceremo-
nii pogrzebu towarzyszyło rytmiczne bicie
dzwonów kościelnych oraz stosowne pieśni
żałobne. W uroczystościach uczestniczyło
duchowieństwo, wysocy urzędnicy cesar-
scy, przedstawiciele szlachty i rycerstwa le-
gnickiego i wołowskiego, a także uczniowie
szkoły wspieranej finansowo przez księcia.
Po dotarciu do kościoła św. Jana, wygłosze-
niu mowy pogrzebowej i odśpiewaniu pieśni
Nun lasst uns den Leib begraben trumnę zło-
żono w krypcie książęcej²⁹.

6. Okładka katalogu ubytków biblioteki; sygn. 407061

Po śmierci księcia opiekę nad biblioteką przejął jego bratanek, Ludwik IV, polecając sporządzić jej spis w 1657 roku. Kolekcja określona była w nim nadal jako książęca. W katalogu tym zastoso-
wano podział na sześć głównych działów. Tytuły, chociaż znacznie skrócone, podają jednak datę
i miejsce wydania. Katalog nie posiada indeksu i sporządzony jest w dwóch egzemplarzach, róż-

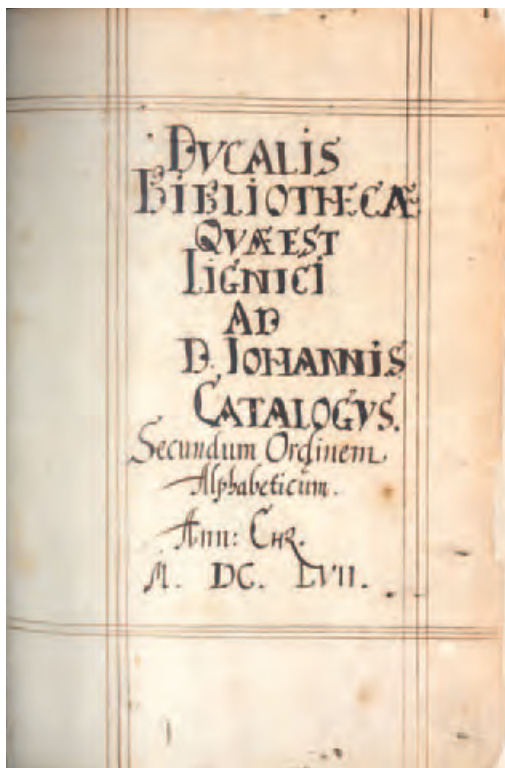
²⁸ Pfudel 1876, s. 9.

²⁹ Schweinitz 1653.

niących się od siebie w niektórych miejscach kolejnością wpisów i licznymi adnotacjami³⁰. Na jego podstawie można ustalić, jakie książki zakupiono do biblioteki w latach 1636-1657, a także jakie tytuły książę kazał zakupić pomiędzy utworzeniem fundacji a rokiem 1652 (il. 7)³¹.

Nie zachowały się informacje, w jaki sposób uczeni korzystali z biblioteki. Wiadomo jednak, że dopóki była własnością księcia, za jego zgodą wypożyczano książki poza bibliotekę. Sam książę również wielokrotnie zlecał, aby przysłano mu wybrane tytuły do Wrocławia lub Prochowic. Dowodem na to miały być zapiski w dzienniku wypożyczeń (*Ausleihe-Journal*) prowadzonym przez książęcego bibliotekarza Andreasa Baudisiusa³². Schultze podaje, że dokument ten wykazywał wysłanie 182 książek w przeciągu trzech miesięcy. Wśród nich był m.in. książęcy zielnik, niemieckie przekłady Herodota, Plutarcha i Paracelsusa oraz inne dzieła z zakresu teologii, historii, matematyki, geografii i genealogii. Powołując się na ten sam dokument Pfudel zaś podaje, że 14.11.1630 r. Christoph von Zedlitz wypożyczył na rewers 3 tomy dzieła Roberta Fludda, które oddał 26.05.1831 r., a książęcy kantor Simon Bessler dnia 12.12.1630 r. wypożyczył dwa dzieła muzyczne dla przygotowania świąt. Schultze dodatkowo powołuje się na korespondencję prowadzoną w późniejszych latach pomiędzy książęcymi urzędnikami, wskazującą, że książę często korzystał ze swojego zbioru, przebywając poza Legnicą. Po śmierci Baudisiusa nadzór nad biblioteką sprawowali urzędnicy dworscy³³, natomiast funkcję bibliotekarza pełnił proboszcz kościoła fundacyjnego. W późniejszych latach klucze do biblioteki powierzane były cesarskiemu zarządcy prowincji³⁴.

W 1675 r., po śmierci ostatniego księcia z linii Piastów, księstwo legnickie wraz z całym Śląskiem przypadło Austrii. Wtedy też Fundacja św. Jana, a tym samym również jej biblioteka, znalazły się w rękach urzędników cesarskich. W tym okresie nie zakupywano kolejnych książek. Zbiorów raczej wciąż ubywało, o czym wspomina Pfudel, powołując się na dwa spisy notujące ubytki³⁵. Pierwszy z nich bez daty i tytułu sporządzony został najprawdopodobniej po 1675 r. i był zapewne dokumentem pokontrolnym sporządzonym po przejściu zasobu przez austriackiego zarządcę³⁶. Notuje on ubytek 156 dzieł w stosunku do katalogu z 1657 roku. Wykonanie kolejnego katalogu rewizyjnego, w którym książęca kolekcja określona jest już jako Biblioteka Królewska Fundacji

7. Pierwsza karta katalogu rewizyjnego z 1657 roku; sygn. 407062

³⁰ Catalogus 1657A, Catalogus 1657B.

³¹ Siedemnaście z nich to dzieła teologiczne, osiem z zakresu nauk historycznych, pięć z dziedziny filozofii i filologii, dwie z medycyny, a jedna to książka prawnicza.

³² Dziennik ten prowadzony był pomiędzy październikiem 1630 a styczniem 1631, przy czym Schultze określa graniczne daty jego prowadzenia na 12.10.1630 i 8.01.1631, a Pfudel na 16.10.1630 i 8.01.1631 r., por. Schultze 1822, s. 27; Pfudel 1876, s. 7.

³³ Między innymi Johann Scultetus, Gottfried Schulz, Theophilus Feige i Martin Rothmann.

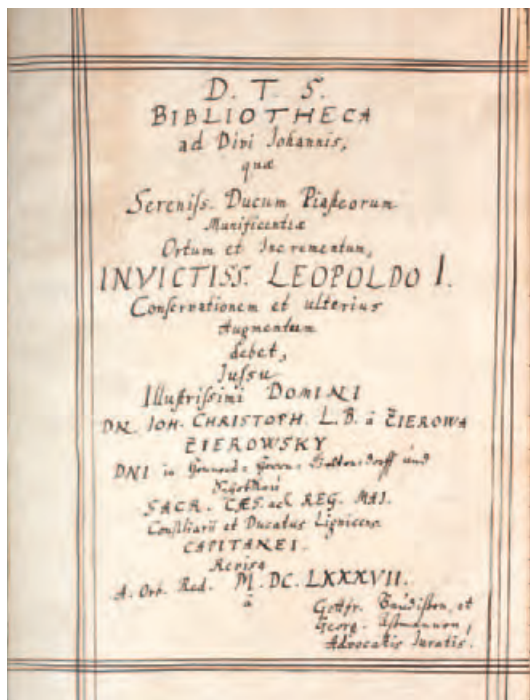
³⁴ Lucae 1689, s. 649.

³⁵ Pfudel 1876, s. 8.

³⁶ Spis ten nie zachował się do dziś.

św. Jana, zlecił Johann Christian Zierowsky von Zierowa w roku 1687³⁷. Na podstawie tego spisu można ustalić, że w stosunku do katalogu z 1657 r. brakuje już 389 książek, w tym, co istotne, wielu cennych dzieł muzycznych. Niejasne pozostaje, w jakich okolicznościach zaginęły inne księgi, oznaczone w tym katalogu jako utracone. Prawdopodobnie zostały wysłane do Wrocławia lub Prochowic i w ten sposób odłączone od głównego zasobu (il. 8)³⁸.

Pod koniec XVII w., kiedy legnicy jezuici przejęli kościół św. Jana, na podstawie katalogu z 1687 r. wykonano kolejny spis. Dzieła teologów innego wyznania niż katolickie oddzielono od dzieł katolickich i umieszczono w odrębnych księgach³⁹. Rozdzielono również książki na półkach. Podsumowanie obydwu tomów wskazuje, że zawarto w nich 5139 dzieł, z czego 1521 teologicznych,

8. Karta tytułowa katalogu rewizyjnego z 1687 r.; sygn. 407064

711 prawniczych, 546 medycznych, 761 historycznych, 1168 filozoficznych i filologicznych oraz 486 muzycznych. Jeżeli doliczyć do tego 2457 jednostek nieoprawionych, łączna suma wszystkich dzieł wynosiła 7650 pozycji (il. 9-10).

W 1690 r. bibliotekę przeniesiono na zamek książęcy, a w 1708 r. decyzją cesarza Józefa I utworzono z jej zasobu bibliotekę szkolną Akademii Rycerskiej, odtąd też pieczę nad zbiorami przejęli jej profesorowie.

W roku 1741 zbiory zostały przeniesione do budynku Akademii i ustawione zgodnie z ostatnim katalogiem. O losach biblioteki w tym okresie zachowało się niewiele informacji. Wiadomo jedynie, że znajdowała się w dużej sali na drugim piętrze budynku szkoły⁴⁰ i aż do połowy XIX wieku była częścią biblioteki uczniowskiej. Z notatek sporządzonych w 1854 r. przez Schultzego wynika, że w tym czasie przekazywano do Berlina dublety niektórych dzieł muzycznych⁴¹. W tym okresie berliński bibliotekarz Siegfried Wilhelm Dehn sporządził rękopiśmienny katalog 230 druków i 23 rękopisów muzycznych, w którym zamieścił dodatek w postaci zapisu nutowego kilku wybranych dzieł opisanych w katalogu⁴².

Wśród nich są dwa utwory młodego księcia (il. 11).

Ostatnie przedwojenne drukowane spisy sporządzili wykładowcy Legnickiej Akademii Rycerskiej. Część muzyczną skatalogował i opublikował profesor Pfudel. Praca ta informowała, że z obszernej niegdyś kolekcji muzycznej zachowało się ok. 250 woluminów. Część ogólną księgozbioru ujął w postaci katalogu Hans Mau, publikując wyniki swojej pracy w latach 1905-1914, grupując piastowski zbiór w pięciu działach: filozofia z filologią, historia, medycyna, pra-

³⁷ Catalogus 1687.

³⁸ Brakujące książki podkreślone są w katalogu z 1636 roku czerwonym atramentem.

³⁹ Catalogus po 1698A, Catalogus po 1698B.

⁴⁰ Pfudel 1908, s. 46.

⁴¹ Notatki te zawarte są w Catalogus po 1698B.

⁴² Dehn 1854.

wo oraz teologia. Analiza spisu wykazuje, że w zbiorach książęcej biblioteki znajdowało się wówczas kilkadziesiąt inkunabułów oraz ponad 100 poloników. Dział historii liczył ok. 1100 tytułów, wśród których znajdowało się ponad trzydzieści dzieł związanych z historią Polski. Dział medyczny obejmował zarówno fundamentalne dzieła Avicenny i Hipokratesa, jak i publikacje specjalistyczne z dziedziny chirurgii, farmakologii, laryngologii i pediatrii. Książę zgromadził również ponad 800 książek z zakresu nauk prawnych. W grupie tej, oprócz wydań ogólnych, znajdowały się opracowania dotyczące m.in. prawa rzymskiego, administracyjnego, karnego, a także prawa kościelnego. Bardzo liczna, bo obejmująca ponad 2000 tytułów, była kolekcja druków teologicznych. W obrębie tej dziedziny mieściły się różne wydania Biblii, dzieła z zakresu egzegezy, etyki, eschatologii oraz historii kościoła.

W roku 1935, w ramach scalania zasobów Legnicy, książęca kolekcja została włączona w strukturę utworzonej biblioteki miejskiej⁴³.

9. Katalog zawierający dzieła katolickie; sygn. 407293

10. Katalog zawierający dzieła innych wyznań; sygn. 407292

W okresie II wojny światowej księgozbiór uległ częściowemu rozproszeniu. W 1946 r. główny trzon piastowskiej kolekcji wraz z niewielką ilością muzykaliów umieszczono w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Brak kilku ciągów sygnatur świadczył, że zaginęło ok. 600 woluminów⁴⁴. Do Wrocławia trafiły w późniejszym czasie tylko dwa tomy z Rudolfiny, odnalezione w Bibliotece Miejskiej im. Raczyńskich w Poznaniu. Natomiast losy pozostałej części kolekcji muzycznej nieznane były przez blisko ćwierć wieku. W niektórych opracowaniach pojawiły się sugestie, że mogą się one znajdować na terenie ówczesnego Związku Radzieckiego⁴⁵. W 1969 r. okazało się, że ok.

⁴³ Musik Geschichte 2, 2000, t. 7, szp. 739.

⁴⁴ Kocowski 1955, s. 20.

⁴⁵ Musik Geschichte 1, 1955, t. 4, szp. 1771.

widnieją pieczętki o treści: *Bibliotheca Rudolphina*, *Bibliotheca Academica* lub *Bibliothek d. Kön. Ritter-Academie. Liegnitz*. Inne przesłanki wskazujące na przynależność do książęcej kolekcji opisano w odrębnym tekście tej publikacji⁵¹.

Obecnie rudolfińska kolekcja skatalogowana jest z zachowaniem przedwojennych oznaczeń, umieszczonych zazwyczaj w postaci niewielkiej nalepki z numerem na grzbiecie woluminu. Ten sam numer widnieje również na przedniej wyklejce dzieła, w postaci zapisu ołówkiem. W wyniku działań ostatniej wojny wiele książek uległo zniszczeniu, niektóre zostały pozbawione opraw i kart tytułowych. W ostatnim czasie stwierdzono, że pojedyncze woluminy z książęcej kolekcji przechowywane są również w bibliotece Akademii Muzycznej w Katowicach⁵², szczecińskiej Książnicy Pomorskiej⁵³ oraz w Bibliotece Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁵⁴.

Przykłady zidentyfikowania w ostatnim czasie kolejnych dzieł z tej kolekcji, a także informacje o przekazywanych z Legnicy do innych bibliotek dubletach pozwalają przypuszczać, że kolejne woluminy wciąż czekają na swoje odkrycie w którejś z krajowych lub zagranicznych księżnic. Prowadzone w tym zakresie badania proveniencyjne nie wykluczają, że w przyszłości mogą ujawnić się kolejne dzieła z tej bezcennej piastowskiej biblioteki.

Summary

***Bibliotheca Rudolphina Legnicensis* – George Rudolf of Liegnitz's Renaissance collection**

The article describes the figure of a Piast duke George Rudolf of Liegnitz, who in 17th c. started and led a library recognized as one of the greatest and most valuable Silesian court libraries. It sketches the history of the library establishment and its present day state within the structure of Wrocław University Library. Moreover, it attempts to reconstruct the initial structure of the collection, analyzes its contents and further fortune of the duke's work.

Résumé

***Bibliotheca Rudolphina* – renesanční sbírka knížete Jiřího Rudolfa**

Článek přibližuje osobnost knížete Jiřího Rudolfa, který založil v 17. století knihovnu považovanou za jednu z největších a nejceněnějších dvorních knižních sbírek ve Slezsku. Byly zde načrtnuty dějiny vzniku sbírky i dnešní zachovaný stav v rámci struktury univerzitní knihovny ve Vratislavi. Dále byl učiněn pokus o obnovení systému sbírky, analýzu obsahu, jakož i dalšího osudu knížecí kolekce.

Zusammenfassung

***Bibliotheca Rudolphina Legnicensis* – die Renaissance-Sammlung von Herzog Georg Rudolf**

Der Artikel stellt die Person des Liegnitzer Piasten-Herzogs Georg Rudolf dar, der im 17. Jahrhundert eine Bibliothek gründete und leitete, die zu einer der größten und wertvollsten Sammlungen der Hofbibliotheken in Schlesien gehörte. In diesem Abriss werden die Entstehungsgeschichte der Sammlung sowie ihr aktueller Erhaltungszustand innerhalb der Struktur der Universitätsbibliothek Wrocław dargestellt. Darüber hinaus wird der Versuch unternommen, die Sammlung in ihrer ursprünglichen Systematik der Anordnung und in ihrem Inhalt zu analysieren sowie ihr weiteres Schicksal zu rekonstruieren.

⁵¹ Por. artykuł Małgorzaty Turowskiej w tym tomie.

⁵² Książka głosowa Quinta vox, zawierająca dzieła różnych kompozytorów. Sygn. 30640 S – 30644 S.

⁵³ Książka głosowa Bass, zawierająca dzieła różnych kompozytorów. Sygn. Mus. Ms. 862adl.

⁵⁴ Joannes Nidanus Pistorius, *Polonicae historiae Corpus* [...], Basel 1582. Sygn. 35851. III.

***Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri
et Pauli Legnicensis* – od zbiorów kościelnych
do biblioteki miejskiej**

Biblioteka kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy powstała już w połowie XVI wieku za sprawą ówczesnego księcia brzesko-legnickiego Fryderyka II (1488-1547)¹. Na jego decyzję niewątpliwie wpływ wywarły prądy szerzącej się właśnie na Śląsku reformacji.

Legnica już od średniowiecza stanowiła ważny ośrodek polityczny i kulturalny, pełniąc rolę stolicy piastowskiego księstwa. Na rozwój i kształt miasta wpłynęło dogodne położenie na skrzyżowaniu międzynarodowych szlaków oraz jego funkcja obronna i rezydencjonalna. Panujący tu książęta z dynastii Piastów legnicko-brzeskich dbali o rozwój gospodarczy regionu, nie zaniehbując przy tym spraw sztuki i nauki. Będąc fundatorami kościołów i klasztorów, uposażali je w ziemię, ale także przekazywali w darze cenne księgi, które służyły licznym wykształconym duchownym.

Wcześniej, bo już na początku lat dwudziestych XVI wieku, Legnica opowiedziała się po stronie ruchu reformacyjnego zainicjowanego w Wittenberdze. Panujący w tym czasie książę Fryderyk II (il. 1) miał katolickie korzenie i cechowała go głęboka wiara, czego dowodem jest odbyta przez niego w roku 1507 pielgrzymka do Ziemi Świętej². Początkowo przeciwny wszelkim religijnym nowinkom, zdecydował się jednak odejść od tego, co dotąd wyznawał.

Chociaż przyjął protestantyzm (najpierw w wydaniu działającego w mieście Caspara Schwenckfelda, potem dopiero zwrócił się ku nauce Lutra)³, to w swoim mniemaniu nie tyle porzucał wiarę, co wkraczał na nową, właściwą drogę. Już w 1522 r. w dzień Zesłania Ducha Świętego wziął udział

1. Portret księcia Fryderyka II (1488-1547),
w: G. Thebesius, *Liegnitzische Jahr-Bücher*, Jauer 1733,
cz. 3

¹ O Bibliotece kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy zob. także Karlak 2015, s. 49-53.

² *Vorzeichnüss der Reise nach dem Heiligen Lande vorgenommen [...] durch [...] Friedrichen Hertzogen in Schlesien zur Lignitz und Brieg*, 1507 (rękopis), sygn. 402319.

³ Na temat działalności Schwenckfelda zob.: Wąs 2005.

w kościele Marii Panny w pierwszym nabożeństwie w duchu reformacji⁴. Jej wpływom uległa stopniowo większość legnickiego mieszczaństwa i szlachty. Prereformacyjna polityka władcy sprawiła, że większość kościołów znalazła się w rękach protestantów. By przygotować środowisko wykształconych kaznodziejów i nauczycieli, którzy krzewiliby nowe wyznanie, Fryderyk postanowił w stolicy księstwa założyć szkołę wyższą o randze uniwersytetu⁵. Miejscowi humaniści i teolodzy, jak Valentin Krautwald, Valentin Trotzendorf i Caspar Schwenckfeld, oraz zaproszeni z zagranicy, jak Bernhard Ziegler czy Theodor Bibliander, tworzyli grono wykładowców. Przyczyny natury finansowej oraz spory teologiczne (głównie z powodu głoszącego własne idee Schwenckfelda) sprawiły, że nowa luterńska uczelnia otwarta jesienią 1526 r. funkcjonowała tylko do roku 1529. Mimo niepowodzenia, książę nie porzucił myśli o ufundowaniu w Legnicy instytucji naukowej. Pomysł zrealizował po kilkunastu latach, tworząc bibliotekę. Na jej siedzibę został wybrany – nieprzypadkowo – jeden z dwóch kościołów parafialnych, mianowicie kościół św. św. Piotra i Pawła (il. 2).

2. Kościół św. św. Piotra i Pawła w Legnicy ok. roku 1750, w: F. B. Werner, *Topographia*, ok. 1750, t. 2; sygn. Akc.1948/1094

Pierwsze wzmianki o kościele – początkowo tylko pod wezwaniem św. Piotra – sięgają XIII wieku. Świątynia ta uległa zniszczeniu w czasie najazdu tatarskiego w 1241 roku. Częściowo odbudowana, funkcjonowała aż do połowy XIV wieku jako kościół parafialny. W 1333 r. rozpoczęła się – trwająca przez wiele lat – budowa nowego kościoła św. Piotra. Okres jego świetności przypadł na wiek XV. Dzięki ożywieniu pobożności wśród mieszczan i wzrostowi donacji na cele religijne, został on

⁴ Weinschenk 1764, s. 9.

⁵ Fryderyk II był pionierem na polu szkolnictwa średniego i wyższego na Śląsku – za jego rządów zaczęło działać także pierwsze gimnazjum protestanckie w Złotoryi.

3. Antonius Florentinus, *Summa theologiae*, Nürnberg, A. Koberger, 1477-1479: przednia okładzina i pierwsza karta z początkiem wielobarwnym oraz floratyrą. Egzemplarz z dawnych zbiorów klasztoru kartuzów; sygn. XV.F.141/II

znacznie rozbudowany – m.in. dobudowano w tym czasie do naw bocznych osiem kaplic, ufun-
dowanych przez legnickich patrycjuszów⁶. Nadało to budowli bardziej reprezentacyjny charakter.
Zapewne w tym czasie pojawiło się jej podwójne wezwanie: świętych Piotra i Pawła, nawiązujące
do zmienionego herbu Legnicy, na którym widnieją wizerunki obu Apostołów.

Kościół pełnił funkcję miejskiej fary i z czasem stał się głównym ośrodkiem życia religijnego i inte-
lektualnego miasta. Było to zasługą kolejnych wykształconych proboszczów, pośród których byli
absolwenci najlepszych europejskich uniwersytetów. Przy kościele działała szkoła, której wycho-
wankiem, a później rektorem był znakomity fizyk, matematyk i filozof Witelon. Od roku 1309 stała
się ona jedną z pierwszych na Śląsku szkół miejskich, w której wykładano *septem artes liberales*.
Dumą kościoła św. św. Piotra i Pawła była też biblioteka. Dokument z 1340 r. potwierdza posiada-
nie 26 ksiąg o charakterze liturgicznym⁷. Zasób ten wzrósł znacząco w XV i na początku XVI wieku,
dzięki darom znamienitych duchownych, takich jak prepozyt Sigismundus Atcze⁸ czy Andreas
Belér⁹. Szczególne zasługi położył tu Atcze, za jego bowiem czasów biblioteka nabrała cech praw-

⁶ Jujeczka 2000, s. 8.

⁷ Bahlow 1908, s. 141.

⁸ Sigismundus Atcze (1450-1482) objął parafię św. św. Piotra i Pawła w Legnicy w roku 1450.

⁹ Andreas Belér, prepozyt w kościele św. św. Piotra i Pawła do 1518.

dziwej księżnicy¹⁰. Ostatni katolicki proboszcz kościoła, Bartholomäus Rürsdorf, zrobił legat na 200 talarów, „żeby bibliarię urządzić i corocznie różne nowe książki do niej kupować, istniejące zaś naprawiać, iżby uczeni ludzie wszystkich fakultetów tutaj w razie potrzeby się uciekali i wszystkiego, co każdemu do jego przedsięwzięcia pomocne, tutaj szukać i studia czynić mogli”¹¹.

Tę reprezentacyjną świątynię z tradycjami naukowymi uznano za najodpowiedniejsze miejsce dla nowej biblioteki. Na jej księgozbiór miały się złożyć dotychczasowe zbiory własne kościoła św. św. Piotra i Pawła oraz dołączone dawne zbiory legnickie ze zlikwidowanych po wprowadzeniu reformacji klasztorów: Męki Pańskiej (kartuzów), dominikanów przy kościele św. Krzyża oraz kolegiaty św. Grobu. Klasztor kartuzów istniał w Legnicy od 1423 r. i posiadał zapewne zasobną bibliotekę, o czym świadczą zapisy proveniencyjne na zachowanych do dzisiaj wielu woluminach, pochodzących z tego klasztoru (np. „Hunc librum dedit nobis Carthusiensibus domus passionis Christi prope Lignicz”) (il. 3)¹². Pewną liczbę książek posiadać musieli także dominikanie, skoro książkę Ludwik I przekazał im w 1360 r. rękopis żywota św. Jadwigi (*Kodeks Lubiński*), zanim trafił on później do Kolegiaty św. Jadwigi w Brzegu¹³. Legnicka kolegiata św. Grobu, której fundatorami byli piastowscy książęta, pełniła początkowo funkcję kościoła dworskiego. Posiadała także znaczną bibliotekę, na którą składały się dary miejscowych kanoników (jak Leonhardus Eberlen) i proboszczów (il. 4).

Nowa Biblioteka kościoła św. św. Piotra i Pawła miała stanowić zaplecze naukowe dla teologów ewangelickich i stanowić pomoc w ich pracy duszpasterskiej. Wynikało to pośrednio z nauki Lutra, który w swoich pismach pedagogicznych wielokrotnie opowiadał się za koniecznością kształcenia humanistycznego i postulował tworzenie „gute Libereien und Bücherhäuser, sonderlich in den großen Städten”¹⁴. Ulokowanie legnickiej księżnicy na terenie kościoła miało ułatwiać duchownym dostęp do zbiorów. Jednak książę Fryderyk II stawiał docelowo tej instytucji znacznie szersze zadanie: miała to być „eine stadtliche librei dem gantzen furstenthumb zu gut”, a więc publiczna biblioteka, dostępna dla całego społeczeństwa¹⁵. Za datę jej powstania przyjmuje się rok 1548, wtedy bowiem wszystkie zebrane książki ulokowano w budynku kościoła. Przy jego południowej ścianie znajdowała się przybudówka, w której na dolnej kondygnacji mieściła się zakrystia, a na górnej odbywały się ćwiczenia chóru kościelnego. W tym pomieszczeniu nad zakrystią umieszczono początkowo książki. Po kilku latach przeniesiono jednak księgozbiór do zakrystii¹⁶. Sam książę nie doczekał niestety chwili, gdy jego projekt się urzeczywistnił – zmarł rok wcześniej. Dopiero syn, Fryderyk III (1520-1570), potwierdził poprzednie zarządzenia ojca. Pierwsze lata funkcjonowania Biblioteki nie należały do spokojnych. Do końca XVI w., wbrew stanowisku księcia Fryderyka II, jego następcy nadal rościli sobie prawo do książek. Fryderyk III w 1558 r. nieoczekiwanie podzielił Bibliotekę, kazał zabrać połowę zbiorów i – mimo protestów Rady Miejskiej – umieścić w kościele Marii Panny. Z kolei w 1565 r. jego syn Henryk XI (1539-1588) najpierw zabrał siłą (nie mając zgody Rady, wyłamał zamki w drzwiach Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła) pozostałą tam część zbiorów i polecił przenieść na zamek. Następnie przeniósł tam także część zbiorów, zabraną wcześniej przez swego ojca Fryderyka III i umieszczoną w kościele Marii Panny. Te rozdzielone części (z obu kościołów) połączone w całość na zamku, nie pozostały tam długo. Książę zmienił wkrótce decyzję i zapakowany w skrzynie księgozbiór polecił zabrać z zamku i złożyć

¹⁰ Jujeczka 2000, s. 13.

¹¹ Bahlow 1908, s. 146; Bahlow 1972, s. 157; Szwejkowska 1963, s. 145. Tłumaczenie cytatu przejęte za Szwejkowską. Bahlow 1908, s. 152 dodaje, że legat przejęty był przez książęcą kamerę fiskalną, a faktycznie Rada otrzymała tę sumę w formie okrojonej – tylko ok. 133 talary – i dopiero w roku 1592.

¹² Zob. sygn. XV.F.1136.

¹³ Nieländer 1922, cz. 3.

¹⁴ Pieper 1844, s. 38.

¹⁵ Bahlow 1908, s. 146.

¹⁶ Bahlow 1908, s. 148.

4. Inkunabuły z dawnych zbiorów Kolegiaty św. Grobu: Nicolaus de Tudeschis: *Lectura super quinque libros Decretalium*, Basel 1480-81; sygn. XV.F.257/1 oraz Pseudo-Bonawentura, *Sermones de tempore et de sanctis*, [Ulm] 1481; sygn. XV.F.593

w budynku kościoła św. Jana. To kilkakrotne przemieszczanie Biblioteki w efekcie naraziło ją na utratę wielu książek. Dopiero w roku 1575, dzięki staraniom Rady Miejskiej, pozbawiona już niektórych woluminów Biblioteka powróciła na swoje pierwotne miejsce do kościoła św. św. Piotra i Pawła¹⁷.

Te dramatyczne losy – podziały i przemieszczanie księgozbioru – były wynikiem niejasnej sytuacji prawnej. Biblioteka *de facto* podlegała Radzie Miejskiej, zgodnie z zarządzeniem Fryderyka II z 1535 r. o podległości kościołów ewangelickich, szkół i bibliotek. Jednak kwestia prawnej własności

¹⁷ Bahlow 1972, s. 157.

ści nigdy nie została jasno określona. To sprawiało, że księżęta legniccy prawie do końca XVI w. nie chcieli zrezygnować ze swoich roszczeń do jej księgozbioru.

Pierwszy katalog książek sprządził pastor Leonhard Krentzheim¹⁸ ok. roku 1576, a więc w momencie powrotu większej części zbiorów, zabranych samowolnie przez księcia Henryka XI, do kościoła św. św. Piotra i Pawła. *Catalogus Librorum qui adhuc reliqui sunt in Bibliotheca Lignicensi ad D.D. Petri et Pauli* zawiera spis 473 woluminów, które podzielone są wg działów wiedzy: *Libri Theologici, Historici, Legum* oraz *Medici et physici*¹⁹. Jak wynika ze spisu, większość książek pod względem treści nie naruszała w niczym katolickiej ortodoksji²⁰. Na księgozbiór składały się przede wszystkim zasoby dawnych bibliotek klasztoru kartuzów²¹ i kolegiaty, które wniosły księgi liturgiczne, dzieła teologiczne, z zakresu prawa kanonicznego, filozofii i historii. Drugim zespołem były prywatne dary proboszczów, jak wspomniani prepozyci Atcze²² i Beler²³ oraz ostatni katolicki proboszcz Bartholomäus Rürsdorf czy altarysta Nicolaus Grasse²⁴, ale i kanoników kolegiaty jak Joannes Pucker²⁵ oraz humanistów jak Valentin Krautwald²⁶.

Znaczący wzrost liczbowy księgozbioru nastąpił w wieku XVII, na co złożyły się przede wszystkim liczne dary. Rajcy, mieszczenie, pastory legniccy czuli się związani ze swoją biblioteką, której ofiarowywali lub do której kupowali potrzebne książki, a także sporządzali na jej rzecz legaty pieniężne. Przykładowo pisarz miejski Kaspar Ritter przekazał w roku 1605 „ad honorem Dei ed ad publicum atque communem usum [...] scholae et civium reipublicae” czterotomowe dzieło *Theatrum humanae vitae*²⁷ oraz legat w wysokości 100 talarów²⁸. Także profesorowie legnickich szkół ofiarowywali książki przydatne w nauczaniu, jak literatura klasyczna, podręczniki gramatyki czy słowniki. Do szacownego grona darczyńców zaliczał się także panujący książę Jerzy Rudolf, który w latach 1610-1612 ofiarował Bibliotece 13 dzieł (ze względu na edycje wielotomowe, woluminów było więcej)²⁹. Sporadycznie księgozbiór powiększał się dzięki zakupom. Takim nabytkiem była kolekcja Johanna Baptisty Reimanna (1569-1614), profesora brzeskiego Gimnazjum i radcy książęcego³⁰.

Na początku XVII w. (w latach 1603-1607) na polecenie ówczesnego burmistrza Legnicy Johanna Friedricha pomieszczenie na chórze nad zakrystią zostało odnowione i przystosowane dla celów Biblioteki, a książki pokryte grubą warstwą kurzu oczyszczono i oprawiono (choćby niestety jako materiał na oprawy wykorzystywano karty pergaminowych rękopisów; ile i jakie dzieła przeznaczono na makulaturę – nie wiadomo). Zaopatrzone w klamry i łańcuchy woluminy zostały przytwierdzone do specjalnie przygotowanych pulpity. Koszty renowacji Biblioteki, w wysokości

¹⁸ Leonhard Krentzheim był pastorem w kościele św. św. Piotra i Pawła w latach 1572-1593.

¹⁹ Katalog został opublikowany z komentarzem, zob. Jujeczka 2000, s. 49-102. Dostępny także w wersji online.

²⁰ Zwraca na to uwagę autor opublikowanego katalogu, zob. Jujeczka 2000, s. 10.

²¹ Katalog nie ujmuje tych woluminów pokartuskich, które – przejęte przez Henryka XI – w momencie sporządzania katalogu nie zostały jeszcze zwrócone.

²² Atcze ofiarował do zbiorów 6 woluminów rękopisów i 23 inkunabuły. Zob. Jujeczka 2000, s. 116.

²³ Beler do 1518 był prepozytem w Legnicy. Na zachowanych inkunabułach widnieje rękopiśmienna nota: „Ex testamento Mgr[i] Andreae Beler praepositi”, por. np. sygn. XV.F.354.

²⁴ Zob. np. sygn. XV.F.803, XV.F.1126.

²⁵ Na woluminach zachowała się nota: „Ex testamento Venerabilis viri domini Magistri Joannis Pucker, Canonici Ecclesiae Collegiatae Lignicensis”. Zob. sygn. XV.F.1146,1-3.

²⁶ Zob. sygn. XV.Q.1186,1 z marginaliami Krautwalda.

²⁷ Dzieło wydane przez Theodora Zwingera w Bazylei, w latach 1586-1587, sygn. 415131.

²⁸ Bahlow 1908, s. 156; jako darczyńcę Biblioteki wymienia Rittera także Kundmann 1741, s. 378.

²⁹ Niektóre woluminy zachowały się do dzisiaj, np. wolumin o sygn. 416282: Bartholomäi Willenberger [...] Sylloge Disputationum ad vniuersum lus feudale accommodatarum, 1604, posiada umieszczone na przedniej okładzinie inicjały G R H Z L V B [i.e. Georg Rudolf Herzog zur Liegnitz vnd Brieg] i datę 1612. Por. także sygn. 415013 oraz 415018: w obu przypadkach występują inicjały księcia G R H Z L V B oraz data 1611. Książki ofiarowane zostały, zanim zaczęła funkcjonować od ok. 1617/1618 roku prywatna biblioteka księcia, czyli *Bibliotheca Rudolphina*.

³⁰ Breslau 2007, s. 29. J. B. Reimann ofiarował także w 1603 r. do zbiorów wolumin z malowaną dedykacją dla Biblioteki, zob. sygn. 415002.

57 talarów i 7 srebrnych groszy, pokryto z legatu Rürsdorfa³¹. Z tego także funduszu Friedrich zakupił w 1607 r. pewną liczbę książek do zbiorów, co zostało odnotowane na egzemplarzach³². Część pergaminowych rękopisów sprzedano także introligatorowi za sumę 70 talarów, to z kolei pozwoliło zakupić kolekcję wspomnianego wyżej radcy Reimanna (głównie dzieła ojców kościoła) oraz uzupełnić księgozbiór o niektóre nowości wydawnicze. Z książek korzystano na ogół na miejscu. O funkcjonowaniu biblioteki w tym czasie, przekazywanych darach i darczyńcach dowiadujemy się z dokumentów, skrupulatnie spisywanych przez burmistrza Friedricha³³.

Wojna trzydziestoletnia spowodowała duże straty w księgozbiorach legnickich (znacznie ucierpiała np. Bibliotheca Rudolphina), na szczęście nie dotyczyło to Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła. Przeciwnie, nawet odnotowała ona przyrost. W roku 1658 ówczesny prorektor szkoły miejskiej Theophilus Pitiscus sporządził nowy katalog, zgodnie z którym Biblioteka liczyła w tym czasie już 558 woluminów³⁴. Wzrost liczebny księgozbioru spowodował konieczność wprowadzenia stanowiska bibliotekarza. Zgodnie z przyjętym zwyczajem, aż do początku XX wieku było ono powiązane ze stanowiskiem archidiakona kościoła. Wśród osób, które w początkowym okresie sprawowały pieczę nad księgozbiorem, byli znani humaniści, jak Simon Grunaeus, Johannes Scultetus, Georg Thebesius, wspomniany już Pitiscus czy Laurentius Baudis. Umieili oni docenić wartość ksiąg i z należytą pieczołowitością traktowali powierzony księgozbiór. W późniejszych wiekach bywało z tym niestety różnie. Diakoni, którzy z racji sprawowanej funkcji mieli zajmować się także Biblioteką, nie zawsze mieli świadomość tego, co należy do ich obowiązków³⁵.

Wiek XVIII należy uznać za najbardziej korzystny pod względem nabytków. Sporządzony przez archidiakona Baudisa w roku 1709 katalog wymienia 929 dzieł w 850 woluminach³⁶. W następnych latach nastąpił znaczący wzrost księgozbioru, dzięki dwóm darom: pastora Kaspara Siegmunda Reimanna oraz superintendenta i pastora Christiana Sigismunda Lange. Reimann związany był z kościołem św. św. Piotra i Pawła od 1709 roku, pełnił tam funkcję diakona, następnie archidiakona i zarządzającego Biblioteką, w końcu pastora. W latach 1710-1718 dużym wysiłkiem i nakładem kosztów udało mu się zgromadzić pokaźną kolekcję druków, która po jego śmierci w roku 1739 przekazana została do Biblioteki. Na ten zbiór (wyodrębniony już wówczas jako osobna kolekcja Reimanna) złożyło się ponad 500 woluminów (50 formatu folio i prawie 470 formatu quarto), zawierających ok. 20 tysięcy dysertacji, programów szkolnych, drobnych druków ulotnych i okolicznościowych. Samych druków pogrzebowych było ok. 4,5 tysiąca³⁷. Lange – urodzony w roku 1724 – od 1754 był pastorem w kościele św. św. Piotra i Pawła. Przed śmiercią (zmarł w 1794) zapisał Bibliotece swój księgozbiór, jednak rodzina zakwestionowała testament i dopiero po sądowym rozstrzygnięciu sporu książki trafiły do zbiorów. Była to duża i kosztowna kolekcja, na którą składały się znaczące dzieła literatury europejskiej XVII i XVIII stulecia w języku łacińskim, niemieckim, ale także francuskim i angielskim³⁸. Nie ma niestety ich wykazu, który pozwoliłby określić wielkość tego zbioru.

³¹ Bahlow 1908, s. 154.

³² Zob. przykładowo sygn.: 415101-415102, 415108, 415115. Na karcie ochronnej egzemplarzy widnieje nota Friedricha, informująca o zakupieniu przez niego woluminów w 1607 r. „ex legato d[omin]i Bartholomaei Rhürstorffij”.

³³ Bahlow 1908, s. 156; *Breslau* 2007, s. 59.

³⁴ Zob. *Breslau* 2007, s. 59; Szwejkowska 1963, s. 147.

³⁵ Jak wspominał po latach jeden z diakonów-bibliotekarzy z lat 1809-1814, „bei seiner Anstellung ganz und gar nicht darnach gefragt, ob er verstehe, was zu einem solchen Geschäft gehöre oder nicht.” Bahlow 1908, s. 160.

³⁶ Bahlow 1908, s. 162-166; Szwejkowska 1963, s. 147.

³⁷ Ich katalog opublikował w latach 1938-1941 Richard Mende. Zob. Mende 1938. Katalog: *Breslau* 2007, obejmuje 408 tytułów druków gratulacyjnych ze zbioru Reimanna [poz. kat. 0428-0835].

³⁸ Wśród książek dominują edycje współczesne, pod względem treści są to głównie dzieła o szeroko pojętej tematyce religijnej, wielotomowe dzieła historyczne, książki dotyczące Śląska (Lucae, Sommersberg, Földener), literatura francuska. Katalog: *Breslau* 2007, notuje 133 tytuły druków gratulacyjnych (osobowych) ze zbiorów Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła, głównie z kolekcji pastora C.S. Lange (kat. poz. 0295-0427).

Wiek osiemnasty kończy okres świetności w dziejach Biblioteki, której zbiory – nie uzupełniane nowymi publikacjami – straciły znaczenie użytkowe, zwłaszcza dla szkół, a zaczęły nabierać wartości historycznej. Z powodu niewłaściwej opieki i zaniedbania, książki niszczały, leżały pokryte kurzem, a przez nieszczelne okna zasypywał je śnieg³⁹. Biblioteka rzadko była otwarta, utrudniając wytrawnym czytelnikom korzystanie z niej, ponieważ „[...] Bibliothekar habe dazu weder Zeit noch Bestallung”⁴⁰. Chociaż liczba chętnych do studiowania książ o historycznej wartości także się zmniejszała, a w roku 1819 bibliotekarz w sprawozdaniu zanotował: „niemals Besuch erhalten”⁴¹. W wieku XIX niewiele wiadomo o nabytkach, a na początku XX raczej należy mówić o ubytkach i to wartościowych. W 1902 roku otwarta została w Poznaniu nowo zbudowana Biblioteka Państwowa (Kaiser-Wilhelm-Bibliothek), na rzecz której różne instytucje i fundacje czyniły dary książek. Także Biblioteka przy kościele św. św. Piotra i Pawła w Legnicy złożyła swój trybut, przekazując 66 woluminów, w tym sześć inkunabułów w siedmiu woluminach⁴².

Renowacja kościoła w latach 1892-1894 spowodowała przeniesienie zbiorów do południowej wieży świątyni. Były obawy o bezpieczeństwo zbiorów – drewniane elementy zabudowy w razie pożaru mogły doprowadzić do nieodwracalnych strat. Na szczęście do tego nie doszło. Jednak umieszczenie zabytkowych książek w nieopalanym, ciasnym pomieszczeniu na wysokiej wieży (do której wiodło 86 schodów) bardzo destrukcyjnie wpłynęło na stan ich zachowania, a księgozbiór skazało na zapomnienie.

We Wrocławiu już w 1865 roku doszło do połączenia zbiorów kościelnych (kościół św. Elżbiety, św. Marii Magdaleny i św. Bernardyna) i utworzenia Biblioteki Miejskiej (Stadtbibliothek). Podobny pomysł – popierany przez Hermanna Margrafa, dyrektora wrocławskiej biblioteki – pojawił się również w stosunku do kościelnych księgozbiorów w Legnicy. Ponieważ przedsięwzięcie takie wiązało się z kosztami finansowymi i koniecznością przygotowania odpowiedniego pomieszczenia, do realizacji tego pomysłu przystąpiono dopiero w 1913 roku. Wówczas rozpoczęto przenoszenie zbiorów z kościoła św. św. Piotra i Pawła (znajdujących się na jego wieży) oraz z kościoła Marii Panny do budynku Gimnazjum Miejskiego. Tutaj doszło do złączenia zbiorów obu bibliotek kościelnych. Kronikarz Legnicy Arnold Zum Winkel podaje, że zbiory Biblioteki Miejskiej w 1915 roku liczyły 18 560 woluminów, z czego na księgozbiór Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła przypadało w tym momencie 5331 woluminów druków i 67 rękopisów⁴³.

Jak podaje Praesent, w 1929 roku stan zbiorów Biblioteki Miejskiej uległ podwojeniu (36 000 woluminów), w tym 382 woluminy inkunabułów, z których większość musiała pierwotnie pochodzić ze zbiorów Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła⁴⁴. W budynku Biblioteki Miejskiej (w 1938 roku przemianowanym na Haus für Volksbildung – Dom Oświaty Ludowej) zbiory mieściły się do czasów wojny.

W czasie II wojny światowej najcenniejsze zbiory Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła wraz z innymi zabytkowymi księgozbiorami legnickimi zostały ewakuowane z miasta i rozmieszczone w różnych schronach w okolicach Jeleniej Góry⁴⁵. To, co odnaleziono, trafiło w roku 1948 – poprzez Bibliotekę Jagiellońską – do Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Odzyskana część

³⁹ Szwejkowska 1963, s. 148.

⁴⁰ Bahlw 1908, s. 167.

⁴¹ Bahlw 1908, s. 168.

⁴² Kocowski 1955, s. 24; także Kocowski, cz. 1, 1959, s. XXVI oraz *Breslau* 2007, s. 60 [bez wymieniania liczby]. Wykaz przekazanych inkunabułów patrz Bahlw 1908, s. 159.

⁴³ Cyt. za: *Breslau* 2007, s. 62.

⁴⁴ Praesent 1929, s. 767.

⁴⁵ Bahlw 1972, s. 159 stwierdza: „im Kriege ins Gebirge ausgelagert wurden”. Szwejkowska 1963, s. 145 precyzuje, że dotyczyło to okolic Jeleniej Góry.

5. *Missale Wratislaviense*. Mainz, P. Schöffer, [28 IX] 1499: 2° [Var. A]. Bogate zdobnictwo karty: złożony inicjał, barwna floratura; ekslibris Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła; sygn. XV.F.236

Biblioteki Petro-Paulińskiej zawierała najstarszy jej fragment, pochodzący ze zbiorów dawnej kolegiaty i klasztoru kartuzów (il. 5). W roku 1960 na jednej z wież kościoła św. św. Piotra i Pawła odnaleziono przypadkowo skrytkę, która zawierała także pokaźną część dawnego księgozbioru (il. 6)⁴⁶. Ze względu na warunki, w jakich książki znajdowały się na wieży, w tej partii odnotowano duże straty na skutek butwienia kart i całych woluminów, utraty okładek, a także dewastacji dokonanych przez tzw. poszukiwaczy skarbów⁴⁷. Część tych książek dotarła do Wrocławia w postaci bezładnego stosu zniszczonych bloków, luźnych okładek lub ich fragmentów oraz pojedynczych kart (il. 7). Dzięki prowadzonym w ostatnich latach badaniom, udało się przywrócić kilkudziesięciu woluminów ich pierwotny wygląd, łącząc luźną okładzinę z właściwym blokiem książki.

Zachowane w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wrocławiu pozostałości księgozbioru dawnej Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła znajdują się w obrębie trzech grup sygnaturowych.

Inkunabuły z legnickich zbiorów zostały wcielone do ogólnej kolekcji inkunabułów BUWr i na podstawie zapisów proveniencyjnych katalogu Kocowskiego ich liczba wynosi obecnie 279

⁴⁶ Wg Kocowskiego w pierwszej partii trafiło do Wrocławia 131 woluminów, w drugiej 148. Kocowski, cz. 1, 1959, s. XXVI; cz. 3, 1977, s. VII.

⁴⁷ Kocowski, cz. 3, 1977, s. VII.

6. Biblia cum postillis Nicolai de Lyra, Nürnberg, A. Koberger, 1497. Oprawa z XV/XVI w.: deski, brązowa skóra, miejscami barwiona, ślepe tłoki i okucia, szczątki klauzur i inkatenacji; w tekście barwne inicjały i floratura; sygn. XV.F.1137/1

woluminów⁴⁸. Główna część zachowanego księgozbioru, a więc druki pochodzące z XVI-XVIII w., pozostawiona została jako kolekcja historyczna. Mieści się w zakresie sygnatur 415001- 419000, a w ich obrębie książki ułożone są według formatów. Ta część zawiera 1674 dzieła (tytuły) w 1177 woluminach. Tutaj znajduje się także zbiór pastora Lange. Nie jest on wydzielony, książki można zidentyfikować tylko na podstawie noty własnościowej. Na egzemplarzach (na ogół w górnej części przedniej karty ochronnej woluminu) widnieje drobnym piśmem zapisane nazwisko właściciela: „C.S. Langj”⁴⁹. Dar pastora Reimanna (wyodrębniony już w Bibliotece kościoła św. św. Piotra i Pawła) został także w Bibliotece Uniwersyteckiej sygnaturowo wydzielony i mieści się w zakresie sygnatur 419001- 434485. Zbiór obejmuje 15 524 drobnych druków,

⁴⁸ Na podstawie katalogu, Kocowski.

⁴⁹ Por. np. sygn. 418018, 418226.

7. Stan zachowania zbiorów Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy, odnalezionych w roku 1960 w skrytce na wieży. Na pierwszym planie inkunabuł: S. Hieronimus: *Epistolae*. Rom, 1468, t. 2 (unikat krajowy)

współprawnych w 448 woluminach. Legnicki księgozbiór jest jeszcze w trakcie katalogowania komputerowego, dlatego podane liczby mogą nie być do końca precyzyjne. Wszystkie woluminy w Bibliotece kościoła św. św. Piotra i Pawła opatrywane były znakiem własnościowym, identyfikującym dzisiaj ich proveniencję. W chronologicznie najstarszej części jest to na ogół prostokątny ekslibris na wyklejce przedniej okładziny z zapisem: *Eigenthum|| der || Petro-Paulinischen || Kirchen-Bibliothek*⁵⁰.

Pod względem zawartości księgozbiór ma niejednorodny charakter, co jest efektem dziejów jego narastania. Poza bezdyskusyjną wartością inkunabułów (wśród nich jest m.in. krakowskie wydanie Turrecrematy *Expositio super toto Psalterio*, rzadki wariant B⁵¹, czy edycja *Sermones* papieża Leona I⁵² oraz edycje z oficyny Antona Kobergera⁵³) duże znaczenie mają dziś zachowane edycje szesnastowieczne, jak Stary Testament w tłumaczeniu Lutra, wydany z drzeworytowymi ilustracjami w Wittenberdze w 1523 roku, zawierający odręczne uwagi i korekty Valentina Krautwalda⁵⁴. Zwracają uwagę liczne szesnasto- i siedemnastowieczne edycje dzieł historycznych (autorstwa

⁵⁰ Woluminy w okresie późniejszym oznaczano także pieczęcią z napisem „Kirchenbibliothek von St Peter und Paul in Liegnitz” lub okrągłą pieczęcią z wizerunkiem Apostołów i napisem w otoku „Kirchenbibliothek von St Peter u. Paul in Liegnitz”.

⁵¹ Joannes de Turrecremata, *Expositio super toto Psalterio*, sygn. XV.F.519,1.

⁵² Ciągłe w sferze domniemywań pozostaje miejsce druku i drukarz, chociaż na temat tzw. drukarza kazań Leona I ukazało się wiele publikacji. Jedną z hipotez (wydaje się bardzo prawdopodobna) wskazuje Śląsk jako potencjalne miejsce druku, sygn. XV.F.688,1.

⁵³ Np. sygn. XV.F.1137/I-V; XV.F.141/I-III.

⁵⁴ *Das Alte Testament deutsch. M. Luther*, sygn. 415001.

Alberta Krantza⁵⁵, Hagecius⁵⁶, Hugona Grotiusa⁵⁷, Nicefora Gregorasa⁵⁸), *Rerum Alamannicarum Scriptores*⁵⁹, ale także wielotomowe wydanie dzieł osiemnastowiecznych, jak *Uebersetzung der allgemeinen Welthistorie*⁶⁰. Kilkanaście tysięcy zachowanych druków okolicznościowych z kolekcji K.S. Reimanna stanowi obecnie niezwykle wartościowy warsztat dla badań biograficznych, genealogicznych i kulturalnych. Ważnym materiałem badawczym są także liczne zabytkowe oprawy, w tym często występująca oprawa wrocławska o charakterystycznym zdobnictwie (w ornamentykę wpleciona jest odbita stemplem litera W).

Na powstanie w 1548 r. Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy niewątpliwie wpływ miała rozwijająca się na Śląsku reformacja. Stricte kościelna biblioteka z księgozbiorem o katolickim rodowodzie stała się nie tylko księżnicą wspomagającą protestanckich kaznodziejów i nauczycieli, ale instytucją naukową dostępną dla całego społeczeństwa. Zamysł Fryderyka II, by stworzyć miejską bibliotekę, ku pożytkowi całego księstwa, udało się urzeczywistnić. Istotne, że tak też była ona odbierana w społecznej świadomości, co uwidacznia się w dedykacjach darczyńców, którzy ofiarowują swoje książki: „[...] *bibliothecae publicae illustris Reipublicae Lignicensis* [...]”⁶¹.

Zachowane w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu pozostałości księgozbioru dawnej Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy świadczą nie tylko o jego minionej świetności, ale posiadają także dzisiaj dużą wartość naukową i zabytkową. Można powiedzieć, przytaczając słowa dziewiętnastowiecznego diakona i bibliotekarza O. Petersa, że stanowią nadal – *einen Schatz von außerordentlichem Werte*⁶².

Summary

***Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis* – from church collection to municipal library**

Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis is the oldest, apart from *Bibliotheca Piastorum Bregensis* and *Bibliotheca Rudolphina*, of the three libraries established by the Piast dukes. When Frederick II of Liegnitz (1488-1547) supported the teaching of Luther there arose a need for preachers and teachers to spread the new denomination. As the Lutheran school failed to continue, the duke started in 1548 in Liegnitz a new scholarly institution which was to take up its role, namely the library located in St. Peter and St. Paul Church. It collected the old books from the dissolved monasteries and the Holy Sepulchre Collegiate. Though placed in church, Frederick set it a more challenging task, namely it was to be *eine städtliche librei dem gantzen furstenthumb zu gutt* – a public library for the whole society. According to the first catalogue from 1575, it amounted to 473 volumes. In the following years the collection developed due to numerous gifts and legacies, often numerous as, e.g. pastor Reimann's collection of 20.000 leaflets and occasional prints and dissertations. The remnants of St. Peter and St. Paul Church old library are of high scholarly and historical value. It is still, to quote Peters, a 19th c. librarian, *einen Schatz von außerordentlichem Werte* [a treasure of extreme value].

⁵⁵ Albert Krantz, *Dennmärckische, Schwedische und Norwägische Chronica*, Strassburg 1545, sygn. 415147.

⁵⁶ Václav Hájek z Libočan, *Boehmische Chronica*, Praga 1596, sygn. 415140.

⁵⁷ Hugo Grotius, *Annales et historiae de rebus Belgicis*, Amsterdam 1657, sygn. 415144.

⁵⁸ Nicephorus Gregoras, *Romanae, hoc est Byzantinae historiae libri XI*, Bazylea 1526, sygn. 415137.

⁵⁹ Autor Melchior Goldast von Haimensfeld, wyd. we Frankfurcie 1661, sygn. 415141.

⁶⁰ Opracowane przez Siegmunda Jakoba Baumgartena, Halle 1744, 12 woluminów, sygn. 416314.

⁶¹ Zob. np. sygn. 415002: dar radcy J.B. Reimanna z 1603 roku z malowanym herbem i dedykacją.

⁶² Cyt. za: Bahlow 1908, s. 163.

***Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis* – od církevních sbírek k městské knihovně**

Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis je nejstarší ze tří knihoven – kromě knihovny břežského a lehnického gymnázia a lehnického Rudolfiny – založených piastovskými knížaty. Poté, co se Fridrich II. (1488-1547) přiklonil k Lutherovu učení, vyvstala potřeba vzdělaných kazatelů a učitelů, kteří by šířili nové vyznání. Když se nepodařilo udržet lutherskou školu, vytvořil kníže roku 1548 v Lehnici vědecký ústav, jenž měl převzít její roli. Byla jí knihovna umístěná v kostele sv. Petra i Pavla, který jí předal dávné sbírky ze zrušených klášterů a kolegiáty sv. Hrobu. I když se nalézala v kostele, Fridrich počítal s tím, že do budoucna bude plnit podstatně širší úkoly: měla to být *eine städtliche librei dem gantzen furstenthumb zu gutt*, tedy veřejná bibliotéka, přístupná pro celou společnost.

Podle prvního katalogu z roku 1575 čítala 473 kusů. V dalších letech se sbírky rozrůstaly díky četným darům a legátům, i velmi velkým, jako byla kolekce pastora Reimanna, jež měla 20 tis. drobných příležitostných tisků disertací.

Zachované pozůstatky knižních sbírek dávné knihovny kostela sv. Petra a Pavla v Lehnici mají vysokou vědeckou hodnotu a jsou cenné i jako památka. Je to i nadále *einen Schatz von außerordentlichem Werte*, poukážeme-li na toto označení knihovníka Peterse z 19. století.

Zusammenfassung

***Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis* – Von der Kirchensammlung zur Stadtbibliothek**

Die *Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis* ist die älteste der drei von den Piasten-Fürsten gegründeten Bibliotheken – neben der Gymnasialbibliothek in Brieg und der Liegnitzer *Rudolphina*. Als Friedrich II. von Liegnitz und Brieg (1488-1547) sich für die Lehre Luthers einsetzte, wurden ausgebildete Prediger und Lehrer benötigt, um die neue Religion zu verbreiten. Als die lutherische Universität nicht mehr zu halten war, gründete der Herzog im Jahre 1548 in Liegnitz eine wissenschaftliche Institution, welche die Rolle einer Bildungsanstalt übernehmen sollte – und zwar eine Bibliothek an der St. Peter und Paul-Kirche. Er übergab der Bibliothek die ehemaligen Büchersammlungen aus den säkularisierten Klöstern und aus dem Kollegiatstift zum Hl. Grab. Obwohl die Bibliothek in der Kirche untergebracht war, setzte ihr Friedrich II. viele weitere Aufgaben zum Ziel: Sie sollte *eine städtliche librei dem gantzen furstenthumb zu gutt* sein, also eine öffentliche, der gesamten Gesellschaft zur Verfügung stehende Bibliothek.

Laut dem ersten Katalog aus dem Jahre 1575 bestand die Bibliothek aus 473 Bänden. In den folgenden Jahren wurde ihr Bestand dank zahlreicher Spenden und Legate, etwa der Sammlung von Pastor Reimann mit ca. 20.000 Gelegenheitsschriften und Dissertationen, erweitert.

Die erhalten gebliebenen Reste der Büchersammlung aus der ehemaligen Bibliothek der St. Peter und Paul-Kirche in Liegnitz sind von hohem wissenschaftlichem und historischem Wert. Damit bleibt das Urteil Peters, eins Bibliothekars aus dem 19. Jahrhundert, dass diese *einen Schatz von ausserordentlichem Werte* darstellen.

Książęce znaki własnościowe w kolekcjach piastowskich Brzegu i Legnicy (ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu)

Znaki własnościowe ze względu na ich różnorodną funkcję¹ zawsze przyciągają uwagę badaczy historycznych kolekcji. W przypadku księgozbiorów piastowskich Brzegu i Legnicy szczególne zainteresowanie budzą znaki książąt, którzy kolekcje zakładali i rozwijali, mimo że struktura proveniencyjna tych zbiorów jest oczywiście bardziej zróżnicowana. Praca nad projektem „Piastowskie kolekcje ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Digitalizacja i udostępnienie” pozwoliła na zebranie materiału odnośnie tego zagadnienia, które dotychczas było słabo rozpoznane². Przegląd księgozbiorów pod kątem książęcych znaków własnościowych³ ujawnił obok najliczniej reprezentowanych znaków założycieli kolekcji – księcia Jerzego II w Brzegu i księcia Jerzego Rudolfa w Legnicy, także znaki innych Piastów legnicko-brzeskich i ich małżonek oraz przedstawicieli innych książęcych rodów, związanych przez koligacje rodzinne z dworem legnicko-brzeskim. W sumie odnaleziono znaki 15 panujących, oprócz wymienionych są to książęta: Henryk XI, Fryderyk IV i jego żona Dorota szlęzwicko-holsztyńska, Joachim Fryderyk i jego żona Anna Maria anhalcka, Jan Jerzy i jego żona Anna wirtemberska (następnie żona Fryderyka IV), Jan Chrystian, Zofia Elżbieta anhalcka – żona Jerzego Rudolfa, Jerzy III, Ludwik IV oraz spoza dynastii: Juliusz, książę brunszwicki, i Agnieszka Jadwiga anhalcka, księżna szlęzwicko-holsztyńska.

W kolekcjach występują zasadniczo dwa główne rodzaje znaków własnościowych: superekslibris i odręczny wpis. Są one jednak różnorodne. Superekslibris, najwyżej ceniony wśród znaków proveniencyjnych⁴, reprezentowany jest przez następujące typy: inicjałowy, herbowy, portretowy, napisowy, donacyjny. W grupie znaków rękopiśmiennych dominują noty o charakterze wpisów sztambuchowych. Wpis taki składa się z daty, dewizy, przeważnie wyrażonej inicjałami, oraz podpisu, często także w postaci inicjałowej. Między pierwszą a drugą parą cyfr daty pojawiają się zwykle elementy dodatkowe – inicjały współmałżonka bądź osoby wpisującej lub inicjały współmałżonka i osoby wpisującej, czy też jakiś znak graficzny⁵. W oznaczaniu swojej własności książęta

¹ Za Michałem Hilchenem można wskazać tu na funkcję wyróżniającą, zabezpieczającą, porządkującą, a także i ozdabiającą. Hilchen 2012, s. 34.

² Skrócone informacje znaleźć można w tekstach o bibliotekach piastowskich, dotyczą one przede wszystkim znaków księcia Jerzego II i księcia Jerzego Rudolfa, np. Nieländer 1928, s. 64; Schultze 1822, s. 26; *Breslau* 2007, s. 44 i 51. Wybiórczo proveniencje książęce notowane są w różnych katalogach: Kocowski; Ożóg; Kolbuszewska 1992, katalog Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu online <http://www.bu.uni.wroc.pl/katalog/>.

³ Przeglądem objęte zostały księgozbiory związane z projektem: Piastowska Biblioteka Brzeska (*Bibliotheca Piastorum Bregensis*) – kolekcje: *Bibliotheca Antiqua I*, *Bibliotheca Antiqua II*, zbiór Jana Chrystiana i Jerzego III, następnie Biblioteka księcia Jerzego Rudolfa w Legnicy, tzw. Rudolfiną (*Bibliotheca Rudolphina Legnicensis*), a także wycinkowo Biblioteka Kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy (*Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis*). Ze względu na duży ruch książek związany z projektem i brak w danym momencie pewnych egzemplarzy na półce autorka zastrzega sobie możliwość jakichś przeoczeń odnośnie podjętego tematu.

⁴ Sipayłto 1988, s. 6; Hilchen 2012, s. 34-35.

⁵ Przykłady zob. Gollmert 1856, s. 134 i nast.; Hildebrandt 1903, s. 16 i nast. Inicjały mają często formę monogramu.

chętnie posługiwali się dewizą (*symbolum*) jako znakiem identyfikującym, co odpowiadało modzie panującej w XVI i XVII w. na niemieckich dworach⁶. Prawie nie występują w zbiorach książkowych formuлки *stricte* własnościowe typu „Ex libris [...]”.

Zebrany materiał przedstawiono w układzie osobowym według władców, przy poszczególnych postaciach charakteryzując związane z nimi książkowe znaki⁷. Kolejność książąt przyjęto za leksykonem *Piastowie*⁸. Książęce małżonki wymienione są po hasle męża, na końcu zaś znajdują się postaci spoza dynastii.

W tekście używane są zarówno współczesne sygnatury Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, jak i dawne sygnatury kolekcji historycznych⁹.

Jerzy II (1523-1586), książę brzeski. Syn Fryderyka II i Zofii brandenburskiej, żonaty z Barbarą brandenburską, ojciec Joachima Fryderyka i Jana Jerzego.

W księgozbiornie brzeskim znajdują się liczne znaki własnościowe związane z Jerzym II, fundatorem gimnazjum i biblioteki. Należy do nich supereklibris donacyjny, umieszczony na książkach darowanych przez księcia gimnazjalnej bibliotece, odręczny wpis oraz supereklibris herbowy własny Jerzego II.

Supereklibris donacyjny występuje na 33 woluminach¹⁰. Są to oprawione w jasną lub brązową skórę książki głównie formatu *in folio*, dwie *in quarto*. Tłoczony na przedniej okładzinie supereklibris składa się z napisu oraz plakiety o wymiarach 80 x 65 mm z herbem księstwa legnicko-brzeskiego. Tekst napisu, choć indywidualny dla każdej książki, jednak ma taki sam układ we wszystkich egzemplarzach – zawiera skrócony tytuł lub inne określenie książki (np. „Kunstbuch”) oraz powtarzającą się formułkę donacyjną, niekiedy z datą. Jeżeli dzieło składa się z części, każda z nich ma swój wyróżniający napis. Tekst podany jest najczęściej w języku niemieckim, ale zdarza się też po łacinie. Przykładowe napisy: „DISE GENEALOGIA / HAT DER DVRLAV / CHTIGE HOCHGEBOR / NE FVRST VND HERR / HERR GEORG HERTZ / OG IN SCHLESSEN / ZVR LIGNITZ VND / BRIGG ETC IN DISE / BIBLIOTHECAN / GENEDIG GEGEBEN

1. Supereklibris donacyjny Jerzego II na oprawie dzieła Ernsta Brotuffa *Genealogia und Chronica des Durchlauchten Hauses der Fürsten zu Anhalt*; sygn. 400236

⁶ Löbe 1883, s. VII-VIII.

⁷ W opisie obok znaków osobistych wspomniano też dedykacje rękopiśmienne dla władców, gdyż poświadczają one własność książęcą i dopełniają obraz zbiorów.

⁸ *Piastowie* 1999.

⁹ Dawna sygnatura występuje wraz z *siglum* nazwy kolekcji historycznej: dla kolekcji Biblioteki Brzeskiej: Ant.I. – zbiór Jana Chrystiana, D.E. – zbiór Jerzego III przekazany bibliotece przez córkę Dorotę Elżbietę, dla Rudolfiny: Rud.

¹⁰ Franz Nieländer na podstawie znaków własnościowych przyjmuje, że Jerzy II podarował gimnazjum 54 woluminy z własnych zbiorów. Nieländer 1928, s. 64. Trzeba tu przypomnieć, że pewna część księgozbiornie Biblioteki Brzeskiej przechowywana jest w Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu. Kocowski 1955, s. 16.

IN SCHLESIIEN / ZVR LIGNITZ VND / BRIGG ETC
IN DISE / BIBLIOTHECAM / GENEDIG GEGEBEN"¹¹
(il. 1), w języku łacińskim: „4 CENTVRIA / ECCL /
ESIASTICAE HISTO / RIAE ILLVSTRIS / SIMVS DEI
GRATIA / PRINCEPS / GEORGI / VS DVX SILESIAE
/ LEGNICENSIS ET / BREGENSIS DONAVIT / BI-
BLIOTHECAE GIMNASII SVI / BREGENSIS / 1569”¹².
Litere oraz plakietki tłoczone były najczęściej na
prostokątnym kawałku brązowej skóry wklejo-
nym w wydzielone centralne pole na okładzinie
(il. 2), w kilku przypadkach tłoczenia wykonane
zostały na osobnych paskach dla poszczegól-
nych linijek napisu oraz osobnym prostokącie
dla plakietki. Innym sposobem było wyciskanie
elementów superekslibrisu bezpośrednio na
jednobarwnej oprawie (il. 1). Na wielu egzem-
plarzach w tłoczeniach widoczne są jeszcze śla-
dy złocenia. Superekslibris umieszczano zarów-
no na oprawach nowych, jak i dopasowywano
go do dekoracji opraw już istniejących.

Oznaczanie książek znakiem donacyjnym miało
miejsce w latach 1569-1570, gdy były one na
bieżąco przekazywane do nowo utworzonej bi-
blioteki. Jedna pozycja z takim superekslibrisem
została włączona do księgozbioru w 1572 r.,
o czym informuje napis wytłoczony na oprawie¹³.
Książki przekazane bibliotece zostały dodatkowo
opatrzone, zwykle na wyklejce, odręcz-
nym podpisem księcia Jerzego najczęściej w formie:
„georg hertzog zur lignitz vnd brig manu
p[ro]pria” (il. 3). Wyjątkowo jest to dłuższa nota
donacyjna¹⁴. Prawdopodobnie w późniejszym
czasie ofiarowanych zostało bibliotece kilka
książek, które noszą już tylko wpis ręczny księcia
w brzmieniu „georg hertzog zur lignitz vnd
brigk manu p[ro]pria scripsit”, wśród nich
znajdują się dary dla niego od Petra Sickiusa¹⁵
i Georga von Thurna¹⁶.

Prywatny księgozbiór Jerzego II łatwo wyodrębnić,
gdyż został oznaczony jego własnym super-
ekslibrisem herbowym. Zbiór księcia włączony
do rodzowego majątku dziedzicznego przez
następców dostał się do Biblioteki Brzeskiej
głównie z księgozbiorem Jerzego III, pojedyncze
pozycje wcześniej z kolekcją Jana Chrystiana.
Superekslibris Jerzego II ma kształt prostokąta
o wymiarach

2. Superekslibris donacyjny Jerzego II na oprawie pierw-
szego tomu łacińskiego wydania dzieł Lutera *Tomus Primus
Omnium Operum* (lenae 1564); sygn. 400006/1

¹¹ Na oprawie dzieła Ernsta Brotuffa *Genealogia Und Chronica des [...] Durchlauchten Hauses der Fürsten zu Anhalt* (Leipzig 1556), sygn. 400236 (Ant.I. 234).

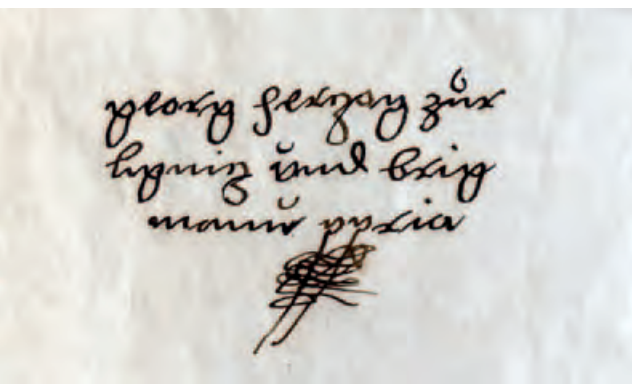
¹² Na oprawie jednej części dzieła tomowego *Centuria Quarta Ecclesiasticae Historiae* (Basileae 1560), sygn. 400009/II (Ant.I. 37).

¹³ Jest to atlas Abrahama Orteliusa *Theatrum Orbis Terrarum* (Antverpiae 1570), sygn. 400680 (Ant.I. 405), gdzie pod super-
ekslibrisem wytłoczony został napis: „IN DIE LIBERI GESCHENCKET 1572”.

¹⁴ W woluminie zawierającym dzieła Conrada Gesnera *Thierbuch* (Zürich 1563), *Fischbuch* (Zürich 1563) oraz *Vogelbuch*
(Zürich 1557), sygn. 400231, 400231,1-400232 (Ant.I. 229).

¹⁵ Kłosek zawierający mowy Sickiusa *Oratio De Vestigijs Sapientiae Et Providentiae Dei* ([Königsberg 1562]) oraz dwie inne,
sygn. 401009-401011 (Ant.I. 713).

¹⁶ Mowa Maria Pittoriego na śmierć żony Georga von Thurna *Oratio In Funere [...] Salome Ducis Munsterbergi Et Olssennii in
Silesia, Comitissae & liberae Baronissae a Turri* (Venetiis 1568), sygn. 400949 (Ant.I. 667).

3. Odręczny wpis Jerzego II zamieszczany w książkach darowanych Bibliotece Gimnazjum Brzeskiego; sygn. 400236

4. Superekslibris herbowy Jerzego II; sygn. 403386-406394

80 x 49 mm, centralnym jego motywem jest herb księstwa legnicko-brzeskiego, powyżej i poniżej herbu widnieje bardzo drobna inskrypcja: [u góry:] „VON GOTES GNADEN GEORG / HERTZOG IN SCHLES[en] Z[u] LLGNITZ” [u dołu:] „VND BRIG” (il. 4). Ok. 50 woluminów sygnowanych tym superekslibrisem, w większości formatu *in folio*, posiada oprawę z jasnej skóry dekorowanej wyciskiem ra-dełek. Złożony znak herbowy wyciskany był bezpośrednio na skórze na pomalowanym uprzednio na kolor brązowy prostokątnym polu lub na papierowej wstawce. W górnej części grzbietów został wytłoczony tytuł oraz data oprawy 1584, w jednym przypadku 1585 dla książki wydanej w tym roku¹⁷. Można więc przyjąć, że w 1584 r. odbyła się akcja jednolitego oprawiania i oznaczania książek z księgozbioru własnego księcia, co miało być kontynuowane w odniesieniu do bieżących nabytków. Wolumin zawierający druki wydane w 1586 r. posiada superekslibris, ale nie ma już daty na oprawie¹⁸. Książki Jerzego II sygnowane superekslibrisem wydane były głównie w latach 70. i na początku lat 80. XVI w., najstarszy druk pochodzi z 1557 roku¹⁹. W księgozborze księcia znajdziemy pisma religijne, wśród nich przede wszystkim dzieła Marcina Lutra, księgi historyczne, prawnicze, geograficzne, a także pojedyncze pozycje z innych dziedzin, np. traktat anatomiczny Felixa Plattera²⁰ czy znany dydaktyczny utwór dla dziewcząt Geoffroia de La Tour Landry'e-go²¹. Do kolekcji książęcej należała też książka Reinholda Heidensteina *De Bello Moscovitico Commentariorum Lib. Sex* (Cracoviae 1584)²² nieoznaczona przez Jerzego, ale z odręczną dedykacją autorską dla księcia.

¹⁷ Jest to Joachima Curaeusa *Schlesische und der herrlichen Statt Bresslaw General Chronica* (Franckfort am Mayn 1585), sygn. 402014 (J.Chr. 119).

¹⁸ Klocek zawierający kazania Esaiasa Heidenreicha *XXXIX Predigten Uber den Propheten Michaeam* (Leipzig 1586) oraz druki pogrzebowe na śmierć Augusta, elektora saskiego, sygn. 403386-403394 (D.E. 117).

¹⁹ *Sechsisch Weichbild* (Budissin 1557), sygn. 403307 (D.E. 28).

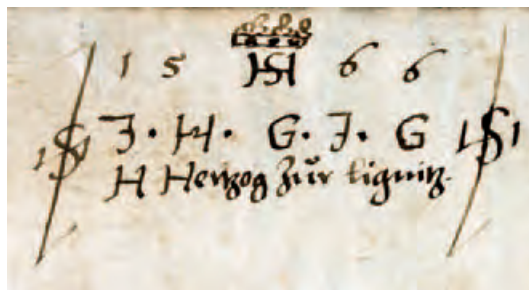
²⁰ *De Corporis Humani Structura Et Usu* ([Basel] 1583), sygn. 403312 (D.E. 32).

²¹ *Ritter vom Thurn. Zuchtmeister der Weiber und Jungfrauen* (Franckfurt am Mayn 1581), sygn. 403570 (D.E. 286).

²² Sygn. 403355 (D.E. 80).

Henryk XI (1539-1588), książę legnicki. Syn Fryderyka III i Katarzyny meklemburskiej, żonaty z Zofią brandenburską.

W obszernym dziele *Stattliche Außführung der Ursachen, darumben die Chur, unnd Fürsten, auch andere Stende der Augspurgischen Confession, des Bapst Pii IIII. außgeschriben ver-meynt Concilium, so er gegen Trient angesetzt, nit besuchen khünden* (S.l. 1564)²³ znajduje się wpis księcia: „15 H[einrich] S[ophie]²⁴ 66 J. H. G. J. G.²⁵ H[einrich] Hertzog zur lignitz” (il. 5).

5. Wpis Henryka XI w druku z 1564 roku; sygn. 408675

Fryderyk IV (1552-1596), książę legnicki. Syn Fryderyka III i Katarzyny meklemburskiej, trzykrotnie żonaty: z Marią Sydonią cieszyńską, Dorotą szleszwicko-holsztyńską oraz Anną wirtemberską, wdową po księciu oławskim Janie Jerzym.

W bibliotece Jerzego Rudolfa znajduje się zaledwie kilka woluminów oznaczonych przez Fryderyka IV, ale z pewnością posiadał on większy księgozbiór. Wynika to z informacji, które zawarł w kazaniu pogrzebowym wygłoszonym po śmierci księcia Georg Bezold²⁶. Oto, by podkreślić pobożność zmarłego, ten legnicki pastor wychwala zamiłowanie Fryderyka do czytania Biblii i wszelkich ksiąg religijnych, których książę, według jego słów, miał niemało („nicht ein kleine anzahl”), a które znajdowały się w różnych miejscach na zamku („in Ihrer F. G. Lese- bete- und Schreibe- bestüblein, und andern orten”). W tychże miejscach oddawał się pilnemu czytaniu, co dawało mu wytchnienie od trudów rządzenia. Według Bezolda książę miał też zwyczaj własnoręcznego wpisywania sentencji i psalmów do modlitewników oraz wkładania do swojej osobistej Biblii karteczek z notatkami odnośnie usłyszanych kazań. Do ulubionych ksiąg Fryderyka należały obok Biblii i *Małego katechizmu* Lutra²⁷ postylle Veita Dietricha i Johanna Spangenberg.

6. Oprawa z superekslibrisem napisowym Fryderyka IV; sygn. 410639

Książki Fryderyka znakowane są przede wszystkim odręcznymi wpisami, jedna tylko pozycja posiada superekslibris. Jest to jednocześnie wyjątkowy w kolekcjach piastowskich przykład superekslibrisu napisowego. Dopełnia złożoną dekorację oprawy dzieła Davida Chytraeusa *Historia Der Augspurgischen Confession* (Franckfurt am Mayn

²³ Sygn. 408675 (Rud. 1800).

²⁴ Inicjały w formie splecionego monogramu pod koroną.

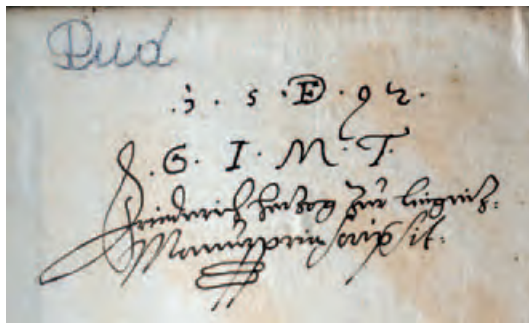
²⁵ Dewizy nie ustalono.

²⁶ Bezold 1596, k. O4r.-v.

²⁷ Z tą książką kazał się książę pochować. Bezold 1596, k. P4v.-Q1r.

1580)²⁸. Na przedniej okładzinie wytłoczony został napis: „FRIDERICH / HERTZOG ZV / LIGNITZ” oraz data: „ANNO / MDXC” (il. 6).

Zapewne najwcześniejszy zachowany wpis Fryderyka znajduje się w klocek zawierającym cztery podręczniki do nauki gramatyki łacińskiej²⁹. Wolumin ten zanim dostał się w ręce księcia był własnością prawnika Sebastiana Stelbogena, a następnie w 1568 r. Marcusa Fritscha, byłego rektora szkoły w Lubaniu³⁰. Niewiele później wpisał się prawdopodobnie książę, gdyż użył określenia Fryderyk Młodszy, być może w odróżnieniu od żyjącego jeszcze wtedy ojca, Fryderyka III (zm. 1570). Autograf Fryderyka widnieje na dodanej czystej karcie na początku klocka: „Friederich

7. Nota Fryderyka IV w postylli Veita Dietricha; sygn. 406450

der Jünger Hertzog In Schlesien zur liegieniz vnd Brieg Manu p[ro]pria scripsit”. Z 1578 r. pochodzi natomiast wpis księcia w poradnikowym dziele medycznym Johanna Dryandra *Artzenei Spiegel* (Franckfort am Meyn 1557)³¹. Na końcu woluminu dołączonych zostało kilkadziesiąt czystych kart na notatki, z których tylko dwie zostały zapisane przez Fryderyka. Na pierwszej z nich napisał m.in.: „15 F[riedrich] 78 Alles was wir haben das sindt gottes gab. Friederich Hertzog zur Ligenitz Manu p[ro]pria scripsitt”. Na kolejnej

karcie natomiast znajdziemy zapiski księcia odnośnie przygotowania tzw. *Bruchpflaster*, nawiązujące do recept podanych w książce.

We wpisach Fryderyk najczęściej stosował inicjały dewizy połączone z inicjałami własnymi, rzadziej z pełnym podpisem, jak ma to miejsce w ulubionej książce postylli Veita Dietricha *Kinder Postilla* (Nürnberg 1565)³², gdzie znajduje się zapiska: „15 F[riedrich] D[orothea] 92 G[ott] I[st] M[ein] T[eil?]³³ Friederich hertzog zur liegnitz Manu p[ro]pria scripsit” (il. 7). Same tylko inicjały księcia widnieją w piśmie luterńskiego kaznodziei Basiliusa Sattlera *Kurtzer bericht und anleitung Wie sich ein einfeltiger Christ, in den jetzigen geschwinden Streit von dem heiligen Nachtmahl Christi [...] schicken sol* (Helmstatt 1590)³⁴: „15 F[riedrich] D[orothea] 93 G[ott] I[st] M[ein] T[eil?] F[riedrich] H[erzog] Z[u] L[iegnitz]³⁵. Podobnie wpisał się Fryderyk w 1589 r. w modlitewniku Johanna Habermanna *Geistlich Kleinod* (Leipzig 1586)³⁶ oraz w 1591 r. w dziele Martina Mollera *Altera Pars Meditationum ex sanctis Patribus* (Görlitz 1591)³⁷ (il. 8). W obu pozycjach występuje także wpis Doroty szlezwicko-holsztyńskiej. Te religijne dzieła są interesujące jeszcze z tego względu, że znajdują się w nich dłuższe zapiski Fry-

²⁸ Sygn. 410639 (Rud. 3111).

²⁹ *Compendium Grammaticae de Praeceptis D. Philippi Melanthonis excerptum, in usum Scholae Goltbergensis* (Budissinae, [ante 1568]) i trzy inne. Sygn. 412123-412126 (Rud. 4483).

³⁰ O Fritschu zob. Otto, t. 1, 1800, s. 376.

³¹ Sygn. 406609 (Rud. 744). Książka została oprawiona w 1612 r. przez Jerzego Rudolfa i oznaczona jego inicjałami.

³² Sygn. 406450 (Rud. 555).

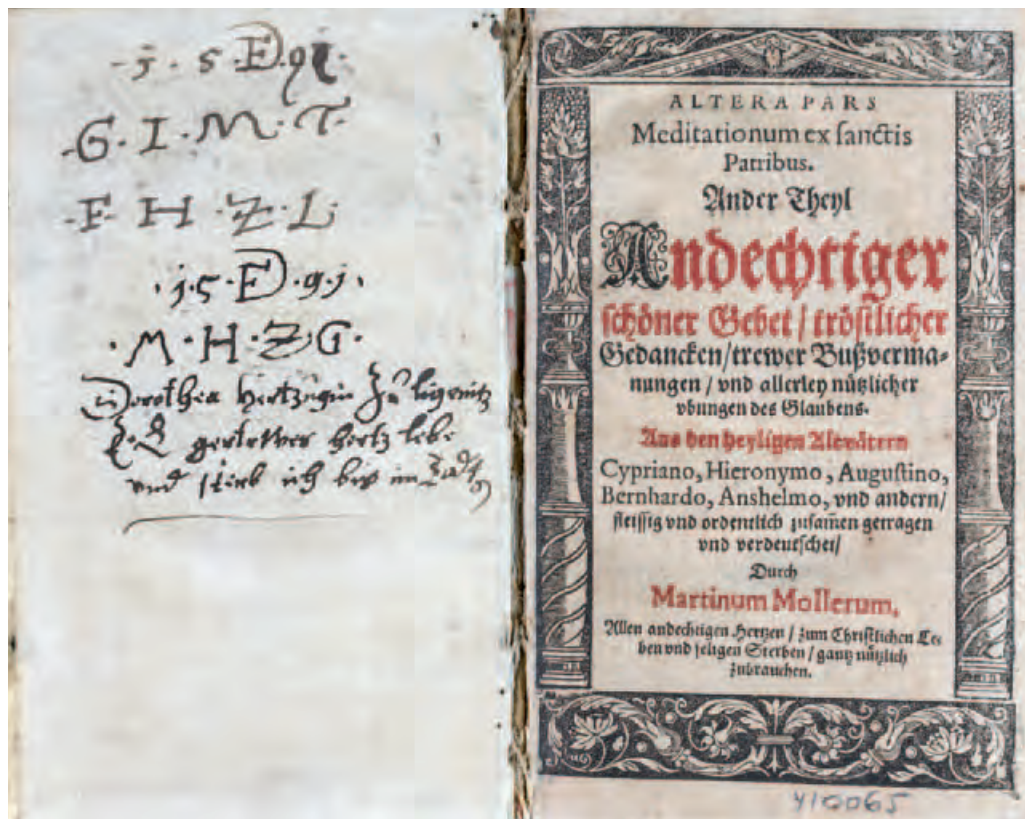
³³ Rozwiązanie inicjałów dewizy podają za: Löbe 1883, s. 233, ale mam co do niego wątpliwości. Takie same inicjały w innych przypadkach rozwiązuje ten autor jako „Gott ist mein Trost” (dość popularna dewiza wśród rodów książęcych). Pełnego brzmienia dewizy Fryderyka IV nie udało mi się odnaleźć, w źródłach występuje raczej inne jego *symbolum*: „Gottes Will mein Ziel”. Reusner 1608, s. 158; Löbe 1883, s. 233.

³⁴ Sygn. 410156 (Rud. 2689).

³⁵ Na tej samej karcie poniżej wpisu księcia znajduje się zapiska własnościowa [?] „Her Mertten gott Schalck Prediger zu vnser lieben Frauen” – czy chodzi o Martina Goskego, który wówczas był pastorem w kościele Marii Panny w Legnicy? Ehrhardt, cz. 4/1, 1789, s. 218.

³⁶ Sygn. 409954 (Rud. 2479). Inna jest tu kolejność liter w monogramie między cyframi daty: „D F”.

³⁷ Sygn. 410065 (Rud. 2567).

8. Wpisy Fryderyka IV i jego żony Doroty szleszwicko-holsztyńskiej w modlitewniku Martina Mollera; sygn. 410065

deryka, co potwierdza informacje Bezolda o robieniu przez księcia notatek w książkach. W dziele Habermanna na wyklejkach i dodatkowych czystych kartach widnieją opatrzone datą 1588 oraz 1590 modlitwy i cytaty biblijne, a także notatki dotyczące dramatycznych wydarzeń z życia osobistego³⁸. W dziele Mollera znajdziemy natomiast kronikarską zapiskę o wylewie Odry w czerwcu 1591 roku.

Z pewnością nie wszystkie książki Fryderyka IV były znakowane, o czym świadczą druki z rękopiśmiennymi dedykacjami autorskimi dla księcia od Wolfganga Peristera³⁹, Aegidiusa Hunnius⁴⁰ czy Nikolausa Reusnera⁴¹, które nie posiadają osobistych książęcych znaków.

Dorota szleszwicko-holsztyńska (1569-1593). Druga żona Fryderyka IV, córka Jana, księcia szleszwicko-holsztyńskiego i jego pierwszej żony Elżbiety brunszwickiej.

W Rudolfinie zachowały się wpisy księżnej. Ciekawa zapiska znajduje się w kloдку zawierającym śpiewnik *Geistliche Lieder und Psalmen* (Lübeck 1584) oraz modlitewnik *Ein kurtz andechtiges Betbüchlein* (Lübeck 1585)⁴². Tę niewielkich rozmiarów książkę w eleganckiej oprawie⁴³ otrzymała

³⁸ Zanotował datę urodzenia martwego syna w 1592 r., a w 1593 r. śmierć żony Doroty.

³⁹ *Typus Agni Paschalis* (Berlin 1582), sygn. 409227 (Rud. 2079).

⁴⁰ M.in. *Beständige Widerlegung Des unwarhafften Bericht, Von dem streit des Heiligen Abendmals* (Wittenberg 1595), sygn. 409891 (Rud. 2435).

⁴¹ *Orationum Panegyricarum Volumen Primum [-Secundum]* (lenae 1595), sygn. 412276/I-II (Rud. 4577-4578).

⁴² Sygn. 410397-410398 (Rud. 2838).

⁴³ Oprawa pochodzi z warsztatu Dietricha von Lohego z Rostocka. Centralną ozdobą okładzin jest plakietka z napisem w owalu: „WER AVS GOT IST DER HORET GOTTES WORT IO. 8” i tekstem wewnątrz: „AL. / Joann. x. / Meine schaffe / hören meine stim / me vnd ich kenne / sie vnd sie folge[n] mir / vnd ich gebe Inen das / ewige leben, vnnd / niemand wird / aus meiner Hand reisse[n]”, por. <http://www.hist-einband.de/?wz=p000377> [dostęp: 31.08.2015].

Dorota od swej macochy Agnieszki Jadwigi anhalckiej⁴⁴, której autograf widnieje przed kartą tytułową śpiewnika. Na końcu woluminu Dorota, jeszcze jako niezamężna księżniczka⁴⁵, odnotowała swój wyjazd z dworu królewskiego w Frederiksborgu⁴⁶: „Anno 1589 bin ich vom Konnichlichn Hof den 15 Jullij ab gezuogen von fridersburch”. Poniżej zaś podpisała się: „15 F[räulein?] D[orothea] 89 M[eine] H[offnung] Z[u] G[ott]⁴⁷ Dorothea Freulein zu Holstein”. Kolejny odręczny wpis Doroty widnieje w dziele Martina Mollera *Altera Pars Meditationum ex sanctis Patribus* (Görlitz 1591)⁴⁸ poniżej noty męża: „15 F[riedrich] D[orothea] 91 M[eine] H[offnung] Z[u] G[ott] Dorothea Hertzugin zu ligenitz. E[uer] L[iebe] gertrwer hertz lebe vnd stirb ich biß im Todt” (il. 8). Trudno natomiast stwierdzić, czy własnoręczna jest nota w dziele Habermanna *Geistlich Kleinod* (Leipzig 1586)⁴⁹: „15 D[orothea] F[riedrich] 1589 M[eine] H[offnung] Z[u] G[ott] freulein Dorothea geborne Hertzo- gin In Olstein”, wydaje się raczej, że sporządził ją wraz z własnym wpisem Fryderyk IV.

Joachim Fryderyk (1550-1602), książę brzeski. Syn Jerzego II i Barbary brandenburskiej, żonaty z Anną Marią anhalcką, ojciec Jana Chrystiana i Jerzego Rudolfa.

W źródłach znajdujemy pochwałę Joachima Fryderyka, jako władcy, który wysoko cenił wiedzę i wykształcenie⁵⁰. Stąd wpływało zaangażowanie księcia w sprawy szkolnictwa w księstwie⁵¹ i troska o brzeską bibliotekę gimnazjalną. Joachim Fryderyk przekazał bibliotece obok zbioru ofiarowanego mu przez Laurentiusa Circlerusa także książki z własnej kolekcji⁵². Brzeski władca był miłośnikiem książek i świadomym ich zbieraczem⁵³. Ta część księgozbioru księcia, która nie trafiła do gimnazjum, została po jego śmierci włączona do kolekcji rodzinnej, dziedziczonej przez sukcesorów. Z tego względu książki o poświadczonej proveniencji książęcej znajdują się głównie w brzeskich kolekcjach Jana Chrystiana i Jerzego III oraz w bibliotece Jerzego Rudolfa.

Książę oznaczał swoje książki w różnorodny sposób. Podobnie jak Jerzy II dysponował własnym superekslibrisem herbowym o identycznej kompozycji jak znak ojca: prostokąt tych samych wymiarów 80 x 49 mm z herbem księstwa legnicko-brzeskiego i wydzielonymi u góry dwoma paskami na drobną inskrypcję, której zakończenie znajduje się poniżej herbu. Napis brzmi [u góry:] „V[on] G[ottes] G[naden] IOACHIM FRIDERICH / HERTZOG IN SCHLES[en] Z[u] LIG” [u dołu:] „NITZ VND BRIGK”. Superekslibris znajduje się na przedniej okładzinie oprawionych w brązową skórę dwóch gramatyk języka łacińskiego: Aeliusa Donatusa *Declinationum Et Coniugationum Paradigmata* (Gorlicii 1595)⁵⁴ oraz Martina Helwiga *Grammatices Compendium, auctum* (Vratislaviae 1597)⁵⁵. Obie gramatyki wykorzystywał do nauki młody książę Jan Chrystian, którego inicjały widnieją nad superekslibrisem ojca. W innej roli występuje ten heraldyczny znak na oprawie mowy

⁴⁴ Agnieszka Jadwiga anhalcka była drugą żoną księcia Jana szlezwicko-holsztyńskiego.

⁴⁵ Ślub z Fryderykiem IV wzięła 3.12.1589 roku.

⁴⁶ Frederiksborg – rezydencja królów duńskich budowana od 1560 r. przez króla Fryderyka II, następnie przez jego syna Chrystiana IV. Fryderyk II był bratem księcia Jana szlezwicko-holsztyńskiego, obaj byli synami króla duńskiego Chrystiana III.

⁴⁷ O tym *symbolum* Doroty wspomina Goske 1593, k. L3 r. Podobną dewizę „Meine Hoffnung zu Gott allein” obrał sobie wuj Doroty, król duński Fryderyk II. Warto zauważyć, że w omawianym śpiewniku znajduje się odrębna część zawierająca pieśni na temat dewizy króla Chrystiana III i Fryderyka II.

⁴⁸ Sygn. 410065 (Rud. 2567).

⁴⁹ Sygn. 409954 (Rud. 2479).

⁵⁰ Np. Tilesius 1602, k. C1r. O zmarłym księciu rektor brzeskiego gimnazjum powiedział m.in.: „literatus erat noster Princeps et amans literaturum”.

⁵¹ Na ten temat zob. Lauban 1602, k. E1-2; Schönwälder, Guttman 1869, s. 64; Budzyński 2003, s. 127.

⁵² Catalogus 1691, s. [1]: „Also hat Hertzog Joachim Friedrich nicht allein seine eigene, sondern auch die Ihnen von Laurentio Circlero [...] legirte Bücher dieser Bibliothec einverleibet A[nn]o 1599”.

⁵³ Zob. Tilesius 1602 k. C1r.: „Libros selectos, quales Bibliothecae nostrae tradidit [...] in deliciis & pretio habuit” i podobnie Schönwälder, Guttman 1869, s. 54: „Er [...] liebte auserlesene Bücher”.

⁵⁴ Sygn. 402583 (J.Ch. 587).

⁵⁵ Sygn. 402582 (J.Ch. 584).

Melchiora Tilesiusa *Oratio Parentalis* (Lignicii [1602])⁵⁶ poświęconej zmarłemu Joachimowi Fryderykowi, gdzie użyty został już nie dla oznaczenia własności, ale jako plakietka związana tematycznie z drukiem.

Kolejnym książkowym znakiem własnościowym Joachima Fryderyka jest superekslibris inicjałowy występujący w kilku wariantach. Najwcześniejszy znany pochodzi z 1566 r. i składa się z pierwszych liter łacińskiej formy imion i tytułatury 16-letniego wówczas księcia. Oprawione w jasną skórę dzieło Paula Praetoriusa *Institutionum Imperialium Summaria Vel Resolutiones* (Francophordiae Ad Oderam 1561)⁵⁷, dedykowane dziadkowi księcia elektorowi Joachimowi II Hektorowi, ma na przedniej okładzinie ślepo tłoczone litery: „I[oachimus] F[ridericus] D[ux] / L[ignicensis] E[t] B[regensis]”, na tylnej rok 1566. Inicjały Joachima Fryderyka w formie niemieckiej pojawiają się w 1596 r. na pergaminowej oprawie dzieła Levinusa Hulsiusa *Chronologia* ([Nürnberg] 1596)⁵⁸. Nad ozdobną plakietą wytłoczony został superekslibris: „I[oachim] F[riedrich] H[erzog] I[n] S[chlesien] Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg]” (il. 9). Krótsza forma inicjałowa: „I[oachim] F[riedrich] H[erzog]” została użyta w 1602 r. dla oznaczenia dzieła Daniela Specklina *Architectura Von Vestungen* (Straßburg 1599)⁵⁹. Inicjały samych tylko imion: „I[oachim] F[riderich]” wraz z datą 1601 występują natomiast na oprawie klocka zawierającego dwa pisma polemiczne związane z osobą Ernesta Fryderyka margrabiego Badonii-Durlach⁶⁰.

9. Oprawa z superekslibrisem inicjałowym Joachima Fryderyka; sygn. 403445

Książę znakował książki także odręcznym wpisem. Podobnie jak inni władcy z dynastii stosował w notach inicjały swojej dewizy, która brzmiała: „Gottes Wort bleibt ewig”⁶¹. Inicjały takie znajdują się w dziele Baldassare Castiglione’go *Aulicus* (Witebergae 1569)⁶²:

„15 * 70 G[ottes] W[ort] B[leibt] E[wig] I[oachim] F[riderich] H[erzog] Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg]”. Wpis ten pochodzi z czasów, gdy książę przebywał na dworze brandenburskim swojego wuja Jana Jerzego⁶³. Ciekawie prezentuje się autograf Joachima Fryderyka z 1599 r. w niewielkich

⁵⁶ Sygn. 400950 (Ant.I. 668). Plakietka mocno wytarta.

⁵⁷ Sygn. 403524 (D.E. 232).

⁵⁸ Sygn. 403445 (D.E. 159).

⁵⁹ Sygn. 403366 (D.E. 98).

⁶⁰ *Christlichs Bedencken und erhebliche wolfundirte Motiven Deß [...] Ernst Friderichen, Marggraven zu Baden [...] Welche ihre Fürst. Gn. biß dahero von der Subscription der Fomulae Concordiae abgehalten, auch nachmaln, dieselbige zu unterschreiben, bedenckens haben* (Staffort 1599) oraz *Deß Durchleuchtigen [...] Ernst Friderichen Marggraven zu Baden [...] Wolgegründte und satte Ableinung der durch die Theologen deß Württembergischen Consistorii zu Stuttgart, wider Ihrer F. Gn. Christliches Bedencken [...] gestelten Relation* (Newstadt an der Hardt 1601), sygn. 412633-412634 (Rud.1858).

⁶¹ Löbe 1883, s. 233. Dewiza przejęta od dziadka, księcia Fryderyka II.

⁶² Sygn. 400992 (Ant.I. 697).

⁶³ Przebywał tam 7 lat, począwszy od 1569 roku. Curaeus, Schickfuss 1625, ks. 2, s. 80. W książce poniżej zapiski księcia widnieje utrzymany w podobnej konwencji wpis Hansa Rohra von Medzibor, także z datą 1570.

rozmiarów psalterzu wydrukowanym przez Christophe'a Plantina *Psalmorum Liber* (Antverpiae 1586)⁶⁴, towarzyszą mu bowiem wpisy żony oraz syna, Jana Chrystiana. Jest to więc taka książka rodzinna. Joachim Fryderyk wpisał: „15 A[nna] M[aria] 99 G[ottes] W[ort] B[leibt] E[wig] Joach[im] Fride[rich] Hertzog” (il. 10).

Te nieliczne woluminy ze znakami własnościowymi trzeba jeszcze dopełnić książkami z dedykacjami rękopiśmieniowymi dla księcia. Swoje dzieła ofiarowali władcy śląscy poeci: Andreas Calagius⁶⁵ i Salomon Frenzel von Friedenthal⁶⁶, teolog Christoph Pezel, jako wydawca pisma Hieronimusa Massarius⁶⁷, prawnik Valentinus Francus⁶⁸. W Rudolfinie zachował się też rękopis mieszczanina wrocławskiego Heinricha Schütza von Pock z 1585 r. adresowany do Joachima Fryderyka⁶⁹.

Anna Maria anhalcka (1561-1605). Żona Joachima Fryderyka, córka Joachima Ernesta, księcia anhalckiego i jego pierwszej żony Agnieszki von Barby.

W kolekcjach piastowskich zachowały się autografy księżnej. Do zbioru Rudolfiny należy dzieło Hieronymusa Weller⁷⁰ *Die ersten XII Capitel des Buchs Hiob* (Zerbst 1584)⁷⁰, w którym przed kartą tytułową widnieje wpis: „15 Joachim Fridrich 84 G W. V. H. A[nna] M[aria] H[erzogin] Z[u] L[iegnitz] [G?...]”⁷¹. Litera A M H Z L można odczytywać też jako inicjały dewizy: „Alle meine Hoffnung zum lieben [Gott]”. Dewizę taką znajdujemy na tylnej wyklejce w obszerniejszej notce połączonej z modlitwą. Księżna napisała tam m.in.: „15 I[oachim] F[riedrich] 84 D. D. D. Ich sprach das muß ich leiden Die rechte Hand des Herrn kann alles Endern”⁷², Anna Maria Herzogin zur Lignitz manu p[ro]pria” oraz pod modlitwą: „ALL MEIN HOFNVNG ZVM LIBEN GOTT”. Warto zwrócić uwagę, że książka była dla Anny Marii nowością wydawniczą, trafiła do niej zaraz po wydrukowaniu w rodzinnym Zerbst⁷³. Kolejny wpis Anny Marii z inną dewizą znaleźć można w książce z kolekcji brzeskiej Jana Chrystiana *Psalmorum Liber* (Antverpiae 1586)⁷⁴, gdzie figuruje obok wpisu męża

10. Wpisy Joachima Fryderyka, jego żony Anny Marii anhalckiej i syna Jana Chrystiana w antwerpskim wydaniu Księgi Psalmów; sygn. 402666

⁶⁴ Sygn. 402666 (J.Chr. 685).

⁶⁵ *Biblidis Sive Miraculorum Divinorum Serie Biblica descriptorum Liber I [-VIII]* (Lygnicii 1595-1596), sygn. 403413 (D.E. 129).

⁶⁶ *Epigrammatum [...] Sylvula Prima* (Witebergae 1593) i *Ad Germaniam Oratio De praesentissima Calamitate Turcica* (Witebergae 1594), klocek sygn. 403571-404572 (D.E. 288).

⁶⁷ *Eusebius captivus Sive Modus Procedendi In Curia Rom. Contra Evangelicos* (Tiguri 1597), sygn. 403511 (D.E. 217).

⁶⁸ *Tractatus De Fideiussoribus* (Lipsiae 1594), sygn. 403428 (D.E. 142).

⁶⁹ *Tractetel [dopisane: de artibus liberalibus] Gestelter Ahn den [...] Herrn Joachim Hertzogen in Schlesien zur Lignitz unnd Briegk*, sygn. 412414 (Rud. 4668). Rękopis został oprawiony przez Jerzego Rudolfa w 1612 r. i oznaczony jego inicjałami.

⁷⁰ Sygn. 409672 (Rud. 2266).

⁷¹ Dewizy nie ustalono; litera A pierwszego imienia wpisana jest w literę M; na końcu monogram nieodczytany.

⁷² Psalm 77, 11.

⁷³ Mogła otrzymać ją od swej macochy Eleonory wirtemburskiej. Oprawa druku z warsztatu Christopha Zimmermanna pracującego w Dessau dla dworu anhalckiego posiada na przedniej okładzinie plakietę z portretem Eleonory, na tylnej z jej herbem. Por. <http://www.hist-einband.de/?wz=p002010> oraz <http://www.hist-einband.de/?wz=p002011> [dostęp: 31.08.2015].

⁷⁴ Sygn. 402666 (J.Chr. 685).

i syna, Jana Chrystiana. Księżna napisała: „15 I[oachim] F[riedrich] 99 I[n] S[ilentio] E[t] S[pe]⁷⁵ A[nna] M[aria] H[erzogin] Z[u] L[iegnitz]” (il. 10).

Ten skromny zestaw książek związanych z brzeską księżną można powiększyć jeszcze o kazanie Johannesesa Gesena z okazji chrztu jej przyrodniego brata księcia anhalckiego Augusta *Von der Heiligen Tauffe nutzbarkeit* (Wittenberg [1575]), zaopatrzone w obszerną dedykację rękopiśmienną od syna kaznodziei Georga Gesena⁷⁶.

Jan Jerzy (1552-1592), książę oławski. Syn Jerzego II i Barbary brandenburskiej, żonaty z Anną wirtemberską.

Anna wirtemberska (1561-1616). Żona Jana Jerzego, następnie Fryderyka IV. Córka Krzysztofa, księcia wirtemberskiego i Anny Marii brandenburskiej.

Znaki własnościowe Jana Jerzego oraz jego żony zasługują na szczególną uwagę. Chodzi tu przede wszystkim o ich supereklibrisy portretowe niemające analogii w pozostałych zbiorach piastowskich Legnicy i Brzegu. Również supereklibrisy herbowe księcia i księżnej wyróżniają się swoją formą. Znaki współmałżonków zostały sporządzone jednocześnie w 1583 r., czyli niedługo po ślubie (16 września 1582 r.), i są jednakowe pod względem kompozycyjnym.

Z supereklibrisami Jana Jerzego sprawa jest o tyle ciekawa, że wszystkie zachowane książki ze znakami księcia pochodzą z czasów, gdy już nie żył, jak wynika z dat wydania tych egzemplarzy. Prawdopodobnie więc supereklibrisów używała z jakichś względów księżna Anna. Nie wiadomo, czy sam książę kiedykolwiek z nich korzystał, niemniej przygotowane były bez wątpienia dla oznaczania książek.

Supereklibris portretowy Jana Jerzego zdobi przednią okładzinę klocka zawierającego trzy druki pogrzebowe na śmierć małżonek Fryderyka IV – dwa pierwsze dotyczą Marii Sydonii zmarłej w 1587 r., trzeci Doroty zmarłej w 1593 roku⁷⁷. Na tylnej okładzinie wytłoczony został supereklibris herbowy księcia. Data śmierci Doroty wskazuje, że sam Jan Jerzy nie mógł zlecić użycia tych supereklibrisów. Oba znaki tłoczone złotem na skórzanej brązowej oprawie zostały umieszczone na wcześniej już istnieją-

11. Supereklibris portretowy Jana Jerzego; sygn. 408991-408993

⁷⁵ Rozwiązanie dewizy podaje za: Löbe 1883, s. 233. *Symbolum* popularne wśród rodów książęcych występuje też w wersji: „In spe et silentio” – tak podaje Löbe np. dla ojca Anny Marii – księcia Joachima Ernesta. Löbe 1883, s. 1.

⁷⁶ Sygn. 408830 (Rud. 1887). W nagłówku dedykacji nie występuje imię księżnej, ale na Annę Marię wskazuje treść dedykacji. Książka została oprawiona w 1612 r. przez Jerzego Rudolfa i oznaczona jego inicjałami.

⁷⁷ Są to kazania Leonharda Krenzheima *Über dem Tödtlichen [...] Abscheydt [...] Sidoniae Mariae* (Görlitz 1588), zbiór epicediów *Carmina In Immaturum Obitum [...] Sydoniae Mariae* (Görlitz 1588) oraz kazanie Martina Goskego *Leichpredigt Bey der Fürstliche[n] Beygrufft und Begräbnis der [...] Frauen Dorothea* (Liegnitz [1593]), sygn. 408991-408993 (Rud. 1979).

cych również złożonych kwadratowych plakietach, których wzór dość mocno zniekształca przedstawienia supereklibrisów. Plakietka portretowa ma kształt prostokąta o wymiarach 88 x 64 mm. Znajduje się na niej książęcy wizerunek, a pod nim inskrypcja: „VoN GoTES GNADEN / HANS GERG [!] / HERZOGH IN SCHLESIE[n] / ZVR LiGNIz VNDT BRiGK” (il. 11). Takiej samej wielkości jest znak heraldyczny na tylnej okładzinie. W prostokątnej ramie wydzielony został centralnie prostokąt, w którym widnieje tarcza herbowa księstwa legnicko-brzeskiego, w górnym pasie nad herbem znajdują się inicjały dewizy Jana Jerzego: „V[ertrau] S[chau] W[em]”⁷⁸, poniżej herbu zaś data 1583, w której pierwszą parę cyfr oddziela od drugiej anielska główka.

Analogiczne, tych samych rozmiarów supereklibrisy Anny umieszczone zostały na okładzinach oprawionego w jasną skórę woluminu obejmującego dwa dzieła: poemat rycerski przypisywany cesarzowi Maksymilianowi I *Thewerdanck* (Franckfurt am Meyn 1563) i dzieło Heinricha Büntinga

12. Supereklibris portretowy Anny wirtemberskiej; sygn. 406981-406982

Braunschweigische und Lünebürgische Chronica (Magdeburg 1584-1585)⁷⁹. Supereklibrisy wkomponowane w dekorację radełkową oprawy wytłoczone zostały na pomalowanym na kolor brązowy centralnym polu. Pod przedstawieniem księżnej na supereklibrisie widnieje napis: „V[on] G[ottes] G[naden] ANNA GEBO RNE / HERCZOGIN ZVR / WIRTEMBERGKHERC / ZOGIN IN SHLESIEN [!] ZVR / LIGNIZ VNDT BRIGK” (il. 12). Supereklibris herbowy Anny ma taką samą kompozycję jak odpowiadający mu znak własnościowy jej męża: w wydzielonym prostokącie znajduje się herb księstwa wirtemberskiego, u góry zaś inicjały dewizy Anny: „W[as] G[ott] W[ill] D[as] G[eschieht] [?]”⁸⁰, natomiast u dołu data i inicjały imion męża przedzielone główką anielską: „15 H[ans] G[eorg] 83”.

Supereklibrisy portretowe małżonków reprezentowane są tylko na wyżej wymienionych pozycjach, natomiast supereklibrisy heraldyczne tej pary pojawiają się jeszcze na trzech innych woluminach. Występują tam łącznie, w kolejności: na przedniej okładzinie

znak Jana Jerzego, na tylnej Anny (il. 13). Jest godne uwagi, że zawarte w tych woluminach dzieła obracają się w kręgu podobnej tematyki – satyry i polemiki antykalwińskiej ze szczególnym uwzględnieniem spraw wyznaniowych w księstwie Anhaltu. Druki te pochodzą z lat 1597-1598, a więc z czasów, gdy księżna Anna była już powtórnie wdową po Fryderyku IV⁸¹.

⁷⁸ Löbe 1883, s. 233.

⁷⁹ Sygn. 406981-406982 (Rud. 1123).

⁸⁰ Dewizy księżnej nie udało mi się znaleźć. Rozwiązanie inicjałów podaję na podstawie tego, jak interpretuje je Löbe 1883, s. 105 dla innej osoby. Dla Anny podaje on, na podstawie wpisów księżnej w sztambuchach, dewizy: „Vertrau, schau wem” oraz „Gott ist mein Trost”. Löbe 1883, s. 233-234.

⁸¹ Jest to Polycarpa Leysera *Calvinismus* (Wittenberg 1597), sygn. 410008 (Rud. 2524); klocek z pismem Andreasa Engela *Calvinischer Betlersmantel* (S.l. 1598) i dwoma innymi, sygn. 408510-408512; klocek z dziełem Johanna Oleariusa *Wider den Calvinischen Grewel der Verwüstung In des Fürstenthumb Anhalts Kirchen newlich mit gewalt eingesetzt* (Hall in Sachsen 1597) i trzema innymi, sygn. 409193-409196 (Rud. 2059).

13. Oprawa z supereklibrisami herbowymi Jana Jerzego i jego żony Anny wirtemberskiej. Przednia i tylna okładzina; sygn. 409193-409196

Jan Chrystian (1591-1639), książę brzeski. Syn Joachima Fryderyka i Anny Marii anhalckiej, dwukrotnie żonaty: z Dorotą Sybillą brandenburską oraz Anną Jadwigą von Sitsch, ojciec Jerzego III, Ludwika IV i Chrystiana.

Księgozbiór księcia stanowi zwartą kolekcję w ramach Biblioteki Brzeskiej⁸². Obejmujący ok. 750 woluminów zbiór przekazali bibliotece 3 września 1647 r. jego synowie⁸³. Jan Chrystian oznaczał swoje książki supereklibrisem inicjałowym oraz odręcznymi notami. Znakowane książki stanowią jednak niewielką część jego zbioru⁸⁴ i pochodzą głównie z okresu młodości księcia, z lat 1598-1608, jedna pozycja posiada wpis z 1615 roku. Są to w dużej mierze podręczniki, słowniki, książki służące edukacji książęcej, a także Biblie, modlitewniki. Wydaje się, że Jan Chrystian nie przywiązywał do oznaczania księgozbioru takiej wagi jak jego brat Jerzy Rudolf. Wyraża się to też w różnorodności znaków. Supereklibris inicjałowy występuje aż w siedmiu wariantach, tłoczony na książkach oprawionych w pergamin, skórę lub półskórek. Najwcześniejszy supereklibris umieszczony został w 1598 r. na okładzinie gramatyki Donatusa *Declinationum Et Coniugationum Paradigmata* (Gorlicii 1595)⁸⁵ w formie: „H[errlein] I[ohann] C[hristian] H[erzog] I[n] S[chlesien] / Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg]”. Takie same inicjały sygnują podręcznik Martina Helwiga *Grammatices Compendium, auctum* (Vratislaviae 1597)⁸⁶. W obu tych książkach inicjały Jana Chrystiana występują jednocześnie z supereklibrisem herbowym ojca. Najczęstszy wariant inicjałowy to: „I[ohann] C[hristian]

⁸² Pojedyncze woluminy z proveniencją książęcą znajdują się też w innych kolekcjach brzeskich Bibliotheca Antiqua I i Jerzego III oraz w Rudolfinie.

⁸³ Nieländer 1928, s. 61 i 65.

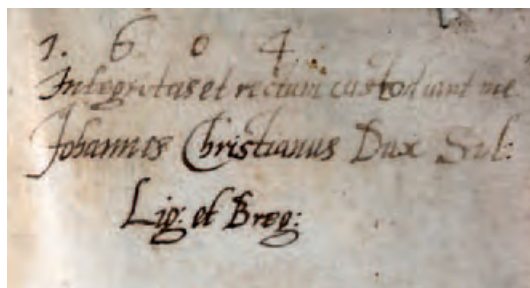
⁸⁴ Ok. 30 woluminów.

⁸⁵ Sygn. 402583 (J.Ch. 587).

⁸⁶ Sygn. 402582 (J.Ch. 584).

14. Oprawa z inicjałami Jana Chrystiana; sygn. 402313

15. Wpis Jana Chrystiana w genewskim wydaniu Nowego Testamentu; sygn. 402355

H[erzog]" znajdujący się na oprawach z lat 1602-1604, 1606⁸⁷ (il. 14). Pełna forma imion i tytułatury zawarta jest w inicjałach: „I[ohann] C[hristian] H[erzog] I[n] / S[chlesien] Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg]” wytłoczonych w 1608 r. na czerwonej skórze oprawy dzieła Sebastiana Münstera *Cosmographie* (Basel 1598)⁸⁸. W wersji łacińskiej: „I[oaannes] C[hristianus] D[ux] S[ilesiae] / L[ignicensis] E[t] B[regensis]” supereklibris pojawia się w 1605 r. na przedniej okładzinie dzieła Antonia de Guervary *Horologii principum [...]* Libri III (Torgae 1601)⁸⁹. Kolejne wersje inicjałów to: „I[ohann] C[hristian] H[erzog] Z[u] B[rieg] V[nd] L[iegnitz]” w latach 1605-1606⁹⁰ i po łacinie: „I[oaannes] C[hristianus] D[ux] L[ignicensis] E[t] B[regensis]” w 1605 roku⁹¹. Inicjały samych tylko imion: „I[ohann] C[hristian]” wytłoczone zostały w 1604 r. na ozdobnej pergaminowej oprawie modlitewnika *Geistlich Kleinod* (Leipzig 1589)⁹². W książkach Jana Chrystiana, także w tych sygnowanych supereklibrisem, znajduje się sporo odręcznych wpisów⁹³. Są one zróżnicowane, właściwie w każdym egzemplarzu wpis jest nieco inny. Występuje tu podpis księcia w języku łacińskim lub niemieckim z pełną lub skróconą tytułaturą, często z dodaną dewizą, sentencją. Brzeski władca najchętniej posługiwał się dewizą: „Integritas et rectum custodiant me”⁹⁴, którą zapisywał także w wersji niemieckiej „Schlecht und Recht das behüte mich” bądź w formie inicjałów: „I E R C M”. Przykładowo w genewskim wydaniu Nowego Testamentu *Iesu Christi*

D. N. Novum Testamentum, Theodoro Beza interprete ([Genève] 1575)⁹⁵ znajduje się wpis: „1604 Integrity et rectum custodiant me Johannes Christianus Dux Sil[esiae] Lig[nicensis] et Breg[ensis]” (il. 15), zaś w dziele polemisty kalwińskiego Nicolasa Barnauda *Wacht früe auff* (Edimburg [i.e. Strasbourg] 1593)⁹⁶: „16 ♡ 08 Schlecht vndt recht d[as] behütte mich Johan Christian Hertzog zur

⁸⁷ Np. w 1603 r. na oprawie dzieła Johanna Letznera *Historia Caroli Magni* (Hildesheim 1603), sygn. 402313 (J.Chr. 349).

⁸⁸ Sygn. 401989 (J.Chr. 91).

⁸⁹ Sygn. 401957 (J.Chr. 77).

⁹⁰ Np. w 1606 r. na oprawie dzieła Jakuba I króla Anglii *Basilikon Doron* (Hanoviae 1604), sygn. 402543 (J.Chr. 545).

⁹¹ Na oprawie modlitewnika: *Andechtige Gebet, Gesenge und Collecten auff alle Tage in der Wochen* (Dreßden 1603), sygn. 402107 (J.Chr. 201).

⁹² Sygn. 402108 (J.Chr. 202).

⁹³ Na liczne wpisy zwrócił już uwagę Nieländer 1928, s. 65. Zob. też *Breslau* 2007, s. 46.

⁹⁴ Löbe 1883, s. 234. Motto zaczerpnięte z Psalmu 25, 21, umieszczane też na monetach. Dewerdeck 1711, s. 347-348.

⁹⁵ Sygn. 402355 (J.Chr. 384).

⁹⁶ Sygn. 402542 (J.Chr. 544).

Lignitz m[anu] p[ro]p[ria]". We wczesnym wpisie księcia z 1599 r. dokonanym w książce *Psalmorum Liber* (Antverpiae 1586)⁹⁷ poniżej wpisów ojca i matki występuje dewiza ojcowska: „1599 G[ottes] W[ort] B[leibt] E[wig] H[errlein] I[hann] C[hristian] H[erzog] I[n] S[chlesien] Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg] Johanneß Christianuß Hertzogk M[anu] p[ro]p[ria]" (il. 10). Jeszcze innym *symbolum*: „Initium sapientiae timor Domini" posłużył się w 1607 r. dla oznaczenia rękopisu *Brevis succinctaq[ue] prae-cipuorum vocabulorum, ac terminorum Juris explicatio*⁹⁸. Natomiast w 1615 r. w swojej *Biblii* (Newstadt an der Hardt 1596)⁹⁹ napisał: „16 D[orothea] S[ibilla] 15 Justum Confirmat Dominus Johan Christian Hertzogk zur Lignitz m[anu] p[ro]p[ria]". Inicjały użytej tu dewizy są zarazem inicjałami księcia: Joannes Christianus Dux. W jego notach znajdziemy też obok podpisu sentencje francuskie i włoskie¹⁰⁰. Wśród książek Jana Chrystiana nieliczne zaledwie są darami poświadczonymi przez dedykację rękopiśmienną¹⁰¹ czy informację samego księcia, jak ma to miejsce w ordynacji kościelnej dla Strasburga *KirchenOrdnung* (Straßburg 1603), gdzie przy swoim podpisie zamieścił adnotację: „Donum D[omi]ni Praeceptoris Argentinae"¹⁰². Zapewne do najwcześniejszych darów należy książka Henri Estienne'a *Principum Monitrix Musa* (Basileae 1590), którą otrzymał od rektora Melchiora Tilesiusa, gdy razem z ojcem i wujem Augustem, księciem anhalckim, w 1597 r. odwiedził Gimnazjum Brzeskie¹⁰³. To dzieło w późniejszym czasie przekazał swemu synowi Jerzemu III.

Oprócz omówionych znaków zostawił Jan Chrystian w książkach także inne swoje ślady. Są to notatki gramatyczne, rysunki, próby pisma, a także dłuższe zapiski, jak np. w wydaniu komedii Terencjusza *Terentius* (Antverpiae 1606)¹⁰⁴, gdzie zamieścił uwagi o komedii oraz o autorze, czy we wspomnianej wyżej *Biblii* z 1596 r., w której dodane czyste karty wypełnił modlitwami.

Jerzy Rudolf (1595-1653), książę legnicki. Syn Joachima Fryderyka i Anny Marii anhalckiej, dwukrotnie żonaty: z Zofią Elżbietą anhalcką i Elżbietą Magdaleną ziębicko-oleśnicką.

Jednym z przejawów bibliofilskiej pasji Jerzego Rudolfa, twórcy znakomitej kolekcji nazywanej „Bibliotheca Rudolphina", było oznaczanie własnego księgozbioru. Książę stosował w tym celu superekslibris inicjałowy oraz herbowy. Najbardziej kojarzony z Jerzym Rudolfem jest jego znak literowy, zwykle w formie: „G[eorg] R[udolf] H[erzog] Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg]". Występuje on na znacznej części książek z jego biblioteki¹⁰⁵. Trzeba jednak podkreślić, że są to zarazem książki, które zostały zgromadzone przez księcia w pierwszej fazie działalności kolekcjonerskiej. Chodzi tu o woluminy odziedziczone przez Jerzego Rudolfa po przodkach oraz nabyte przez niego do 1614 r. włącznie. Można to stwierdzić na podstawie dat wytłoczonych na oprawach. Są to daty 1611-1614, przy czym najwięcej książek oprawionych i oznaczonych zostało w latach 1612-1613, jedna tylko pozycja posiada datę 1610¹⁰⁶. Okres 1611-1614 to czas studiów Jerzego Rudolfa we

⁹⁷ Sygn. 402666 (J.Chr. 685).

⁹⁸ Sygn. 402564 (J.Chr. 565).

⁹⁹ Sygn. 408625 (Rud. 1745).

¹⁰⁰ W książce Samuela Bernarda *Tableau Des Actions Du Jeune Gentil-Homme* (Strasbourg 1607), sygn. 402560 (J.Chr. 561) czy Catharinusa Dulcisa *Schola Italica* (Francofurti 1605), sygn. 402555 (J.Chr. 557).

¹⁰¹ Min. Caspara Cunradusa *Epigrammatum Centuria I (Olsnae Siles. 1609)*, sygn. 402579 (J.Chr. 579); Christoph Neandra *Oratiorum Funebrum in Illustri Marchiae Brandenburgicae Academia [...] habitatum Decades Quinque* (Francofurti 1614), sygn. 402580 (J.Chr. 580).

¹⁰² Sygn. 402074 (J.Chr. 187). Chodzi o Adama von Stanga, który był preceptorem księcia w czasie jego studiów w Strasburgu. Zob. Curaeus, Schickfuss 1625, ks. 2, s. 82.

¹⁰³ Sygn. 403567 (D.E. 280). Pod obszerną poetycką dedykacją Tilesius podpisany jest inicjałami M.T.

¹⁰⁴ Sygn. 402581 (J.Chr. 581).

¹⁰⁵ Książki ze znakami własnościowymi księcia można znaleźć także w Bibliotece Brzeskiej oraz, z racji daru poczynionego przez księcia, w Bibliotece Kościoła św. św. Piotra i Pawła. Kocowski 1955, s. 23.

¹⁰⁶ Wolumin zawierający dzieła Basiliusa Fabra *Thesaurus Eruditionis Scholasticae* ([Heidelberg, Leipzig ca 1601]) oraz *Epitome Quatuor Librorum Conradi Gesneri De Historia Animalium* ([Heidelberg, Leipzig ca 1601]), sygn. 407083-407084 (Rud. 1209).

Frankfurcie nad Odrą, następnie powrotu na Śląsk i zajmowania się sprawami podziału władzy w księstwie legnicko-brzeskim oraz podróży przez Europę zakończonej w Dessau ślubem z Zofią Elżbietą¹⁰⁷. To właśnie pobyt na studiach oraz podróż zaowocowały stworzeniem bogatej kolekcji, uzupełnianej w późniejszych latach. Pozyskiwane za granicą książki były oprawiane i znakowane już na Śląsku, zapewne w Legnicy¹⁰⁸.

Książki oznaczone inicjałami mają dość jednolite oprawy. Dla formatu *in folio* jest to przeważnie jasna skóra, dla mniejszych formatów pergamin. Dekorację opraw skórzanых stanowi ślepy wycisk radełek i plaket, przy czym zastosowane wzory są różnorodne. Wśród plaket najczęściej stosowana była prostokątna plakietka z centralnym motywem ujętego w medalion wazonu z kwiatai (il. 16). Powtarzają się też plakietki portretowe z wizerunkiem Judyty i Lukrecji oraz heraldyczne z herbem Elektoratu Brandenburgii i Saksonii. Oprawy pergaminowe posiadają skromniejszą dekorację, często jest to tylko liniowe obramienie, bywa jednak wzbogacone, zwykle wyciskami tłoków z motywami floralnymi.

Obok wymienionej wyżej formy supereklibrisu inicjałowego trafiają się też sporadycznie inne: „G[eorg] R[udolf] H[erzog] I[n] S[chlesien] Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg]”¹⁰⁹ oraz „G[eorgius] R[udolphus] D[ux] L[ignicensis] E[t] B[regensis]”¹¹⁰.

Inicjały i data wyciskane były na przedniej okładzinie zwykle ślepo, rzadko złotem¹¹¹.

Akcja oprawiania i oznaczania książek w tym najwcześniejszym okresie tworzenia zbioru miała wielki rozmach¹¹². Objęła nie tylko książki nowo zakupione, wśród nich duża część to nowości wydawnicze, ale także dawne książki z kolekcji rodzinnej, które otrzymały nowe oprawy

16. Oprawa z supereklibrisem inicjałowym Jerzego Rudolfa i z często stosowaną plakietą z kwiatai w wazonie; sygn. 406204

¹⁰⁷ Studiował od 3.06.1611 r. do 26.03.1612 r., podróż rozpoczął 2.07.1613 r., ślub wziął 4.11.1614 roku. *ADB*, t. 8, 1878, s. 693 (autor hasła: Krebs).

¹⁰⁸ Świadczą o tym filigrany na wyklejkach pochodzące w większości z papierni legnickiej (skrzyżowane klucze, orzeł nad skrzyżowanymi kluczami, herb księstwa legnicko-brzeskiego), a także oławskiej (kogut). Maleczyńska 1957, s. 21-22; Maleczyńska 1961, s. 163.

¹⁰⁹ Np. w 1612 r. na oprawie dzieła Konrada Rittershausena *De iudiciis orationes duae* (Francofurti 1602), sygn. 408152 (Rud. 1437).

¹¹⁰ Np. w 1612 r. na oprawie dzieła Jacoba Lorharda *Ogdoas scholastica* (Sangalli 1606), sygn. 411524 (Rud. 4074).

¹¹¹ Złocene inicjały występują m.in. na oprawie książęcej *Biblia* (Wittemberg 1599), sygn. 406430 (Rud. 534). Ozdobna oprawa opatrzona datą 1611 wykonana z brązowej skóry dekorowana jest m.in. owalną plakietą z herbem Elektoratu Brandenburgii i napisem w otoku odpowiadającym też dewizie Jerzego Rudolfa: „IST GOTT MIT VNS WER KAN WIDER VNS”, por. <http://www.hist-einband.de/?wz=p000996> [dostęp: 31.08.2015].

¹¹² Nie wszystkie jednak oprawiane wtedy woluminy otrzymały znaki własnościowe.

z inicjałami Jerzego Rudolfa¹¹³. Znalazła się w tej grupie także pewna liczba książek, które wcześniej należały do Biblioteki Brzeskiej, o czym świadczy pieczęć jej bibliotekarza Ambrosiusa Scholtza¹¹⁴.

Prawdopodobnie nieco później niż superekslibris inicjałowy pojawił się superekslibris heraldyczny legnickiego księcia. Występuje on jako samodzielny znak identyfikacyjny i wtedy wytłoczony jest bez dodanej na oprawie daty bądź jako uzupełnienie inicjałów. W tym drugim przypadku znajduje się na oprawach z rokiem 1614. Znak herbowy Jerzego Rudolfa ma kształt prostokąta o wymiarach 92 x 54 mm. W prostokąt wpisany jest owal z herbem księstwa legnicko-brzeskiego i napisem w otoku: „GEORGIVS RODVLPHVS D[ei] G[ratia] DVX SLESIE LIGNICENSIS ET BREGENSIS”. Powyżej i poniżej owalu widnieją dwie części znanej dewizy Jerzego Rudolfa „Si Deus pro nobis, quis contra nos”¹¹⁵. Górny napis: „SI DEVS PRO NOBIS” ujęty został w rollwerkowy ornament ze zwisami girland, dolny: „QVIS CONTRA NOS” znajduje się we flankowanym przez smoki obramowaniu z ornamentem okuciowym (il. 17). Superekslibris tłoczony był na oprawach ze skóry jasnej, głównie na drukach *in folio*, oraz na oprawach ze skóry brązowej, także na książkach mniejszych formatów, raz występuje na pergaminie¹¹⁶. Tłoczony ślepo lub niekiedy złotem umieszczany był zawsze na obu okładzinach. Jerzy Rudolf używał superekslibrisu herbowego także po 1614 r., gdy zaprzestał znakowania książek inicjałami. Książki były już wtedy znaczone wybiórczo i sporadycznie. Na podstawie dat wydania znakowanych superekslibrisem herbowym druków można przyjąć, że książkę oznaczał książki do ok. 1620 roku. Również oprawy książek wykonane po 1614 r. są różnorodne, mniej lub bardziej ozdobne, sporo jest opraw sporządzonych z pergaminowych rękopisów.

17. Superekslibris herbowy Jerzego Rudolfa; sygn. 406529

Oprócz znaków na oprawie znajdujemy w kolekcji Jerzego Rudolfa także jedną pozycję z odręczną formułą własnościową. Na stronie tytułowej dzieła Wolfganga Büttnera *Epitome Historiarum* (Leipzig 1596)¹¹⁷ figuruje nota księcia „Ex libris Georgi Rudolphi Ducis Ligni[censis]” (il. 18). Ponadto własnoręczny podpis w języku niemieckim występuje w podręczniku Donatusa *Declinationum Et*

¹¹³ Zob. przypis 31, 69, 76.

¹¹⁴ Np. inkunabuł Albrechta von Eyba *Margarita poetica* ([Strasbourg non post 1485]), sygn. 407070 (Rud. 1203).

¹¹⁵ Zdanie pochodzi z Listu św. Pawła do Rzymian 8, 31. Tę dewizę książkę umieszczał też na monetach. Dewerdeck 1711, s. 332, 346.

¹¹⁶ Na oprawie dzieła Martina Pansy *Aurei Libelli De Proroganda Vita Hominis Pars III* (Lipsiae 1616), sygn. 402494 (J.Ch. 494).

¹¹⁷ Sygn. 406800 (Rud. 914).

18. Nota własnościowa Jerzego Rudolfa na stronie tytułowej dzieła Wolfganga Büttnera; sygn. 406800

Znany jest fakt, że poślubiając Jerzego Rudolfa w 1614 r., Zofia Elżbieta przywiozła na Śląsk swój księgozbiór, jak się zwykle podkreśla liczny i cenny, składający się głównie z druków francuskich i włoskich¹²⁷. Według Eliasa Hossmanna, nadwornego kaznodziei legnickiego, księżniczka anhalc-

Coniugationum Paradigmata (Gorlicii 1597)¹¹⁸ wśród licznych zapisków uczącego się z tej gramatyki młodego władcy.

Tu trzeba też wspomnieć, że Jerzy Rudolf zostawił w księgozbiórze wiele śladów korzystania z książek. Są to podkreślenia, uwagi na marginesach, zapiski na wyklejkach. Książką bogato opatrzoną marginaliami jest np. dzieło Giambattisty Della Porty *Natürliche Magia* (Magdeburg 1612)¹¹⁹. Rzadkie są noty dotyczące szczegółów nabycia książki, takie jak w dziele wrocławskiego lekarza Petra Kirsteniusa *Trewe Warnung Von rechtem Gebrauch und Mißbrauch der Artzney* (Bresslaw 1610)¹²⁰: „gekauft zu Breslau den 27 Feb[ruarii] 1640”. Księgozbiór Jerzego Rudolfa rozrastał się też dzięki darom, o czym świadczy kilkanaście dedykacji rękopiśmiennych dla księcia. Można tu wskazać takich darczyńców, jak Martin Opitz¹²¹, teolog luterński Matthias Hoë von Hoënegg¹²², śląski szlachcic Johannes von Wentzky¹²³, rektor Gimnazjum Brzeskiego Melchior Lauban¹²⁴, „eksulant z Opawy” Friedrich Seidel¹²⁵, marszałek dworu legnickiego Christoph Winckler¹²⁶.

Zofia Elżbieta anhalcka (1589-1622). Pierwsza żona Jerzego Rudolfa, córka Jana Jerzego I, księcia anhalckiego i Doroty von Mansfeld.

¹¹⁸ Sygn. 411879 (Rud. 4314).

¹¹⁹ Sygn. 412238 (Rud. 4547).

¹²⁰ Sygn. 411181 (Rud. 3734).

¹²¹ Wpis poety znajduje się w jego dziełach: *Teutsche Poemata* (Straßburg 1624), sygn. 411592 (Rud. 4119), *Die Klage-Lieder Jeremia* (Görlitz 1626), sygn. 411591 (Rud. 4118), *Zwölff Psalmen Davids* (Dantzig 1636), sygn. 410453 (Rud. 2882), w zbiorze utworów na śmierć Marii Müller, z domu Rhenisch *Spiegel aller Christlichen Matronen* (Brieg 1628), sygn. 411643 (Rud. 4147), gdzie Opitz jest jednym z autorów.

¹²² Ofiarował swoje dzieło *Oberlaubnitzische Huldigungs und Landtags-Predigt* (Leipzig 1621), sygn. 408897 (Rud. 1934) oraz Zachariasia Hermanna *Zwo Huldigungs Predigten* (Breßlaw [1621], sygn. 408886 (Rud. 1925).

¹²³ Jego dedykacja figuruje na niemieckich edycjach atlasów: Georga Brauna i Franza Hogenberga *Civitates Orbis Terrarum* (Cölln 1582) sygn. 406778/I (Rud. 895) oraz Abrahama Orteliusa *Theatrum Orbis Terrarum* (Antorff 1602), sygn. 406938 (Rud. 205).

¹²⁴ Ofiarował mowę *De Disciplina Scholastica* (Bregae [1614]), sygn. 411519 (Rud. 4071).

¹²⁵ Darował swoją relację z wyprawy poselskiej Friedricha von Kreckwitza do Turcji *Türkische Gefängnüß* (S.l. 1629), w dedykacji określił się jako „Exul von Troppaw”, sygn. 410885 (Rud. 3240).

¹²⁶ W 1646 r. podarował księciu „in dero Fürstl. Bibliothek” wolumin zawierający Henricha Büntinga *Braünschweigische und Lünebürgische Chronica* (Magdeburg 1584-1585) oraz Carla Sigonia *Von Geschichtenn deß Königreichs Italie* (Straßburg 1584), sygn. 406784-406785 (Rud. 904).

¹²⁷ Schultze 1822, s. 26; Kocowski 1955, s. 18; *Breslau* 2007, s. 51; Scholz 1969, s. 131 twierdzi, że w księgozbiórze tym były też muzykalia.

ka świetnie znała język francuski, szkoliła się również w języku włoskim i łacinie. Lubiła czytać, a w kręgu jej zainteresowania obok literatury klasycznej były także dzieła z zakresu historii i geografii, codzienną zaś lekturę stanowiła Biblia¹²⁸. Taki profil księgozbioru potwierdzają też znaki własnościowe, choć liczba książek oznaczonych przez Zofię Elżbietę nie jest zbyt duża – nieco ponad 20 woluminów. Znajdujemy tu gramatyki, słowniki, dzieła historyczne, literaturę piękną i religijną, m.in. pięknie oprawiony egzemplarz Biblii genewskiej¹²⁹. Na uwagę zasługuje francuska edycja atlasu Abrahama Orteliusa¹³⁰ i ilustrowane dzieła dotyczące fortyfikacji¹³¹. Przeważa język francuski, nieliczne zaś są książki włoskie i niemieckie. Podstawowym sposobem oznaczania książek

19. Fragment strony tytułowej atlasu Abrahama Orteliusa z wpisem Zofii Elżbiety anhalckiej; sygn. 406939

przez Zofię Elżbietę był odręczny podpis połączony z datą, znacznie rzadziej stosowała superekslibris inicjałowy, ale nawet wtedy zamieszczała na stronach tytułowych notę własnościową. Wpisy pochodzą z lat 1608-1612, szczególnie z 1610 r., jeden z 1616 roku. Księżna nie miała ustalonej jednej formułki wpisu, raz podawała swoje imiona w pełnym brzmieniu raz w formie inicjałów oraz przeważnie dodawała tytułaturę. Stosowała zapis w języku niemieckim i francuskim. Przykładowe podpisy: „S[ophie] Elizabeth F[ürstin] zu Anhalt”¹³², „Sophie Elizabeth Princesse d’Anhalt”¹³³ (il. 19), „S[ophie] E[lisabeth] P[rincesse] d’Anhalt”¹³⁴, „Sophie Elisabeth”¹³⁵. Wśród wpisów Zofii Elżbiety wyróżnia się nota w gramatyce Johanna Serreiusa *Grammaticae Gallicae Novae [...] Editio Postrema*

¹²⁸ Hossmann 1622, s. 61-63.

¹²⁹ *La Bible, Qui Est Toute La Sainte Ecriture* ([Genève] 1567), sygn. 409741 (Rud. 2294).

¹³⁰ *Theatre de L’Univers* (Anvers 1598), sygn. 406939 (Rud. 206).

¹³¹ Są to dzieła Carla Tetiego *Discorsi Delle Fortificationi, Espugnationi & Difese Delle Città, & d’altri Luoghi*. [Pt.1-2] (Venetia 1589), sygn. 407265-407266 (Rud.1329) oraz *Discours sur le fait Des Fortifications* (Lyon 1589), sygn. 411714 (Rud. 4189), a także Jacques’a Perreta *Des Fortifications Et Artifices Architecture Et Perspective* ([Paris 1601]), sygn. 407212 (Rud.1285).

¹³² Np. w 1610 r. w dwóch woluminach dzieła Philippa Camerariusia *Les Meditations Historiques* (Lyon 1603), sygn. 410632/I-II (Rud. 3102-3103).

¹³³ Np. w 1608 r. w dziele Abrahama Orteliusa, zob. przypis 130.

¹³⁴ W 1611 r. w dziele Baldassare Castiglione Le *Parfait Courtisan* (Lyon 1585), sygn. 411875 (Rud. 4311).

¹³⁵ Z datą 1612 w dziele Arnolda Lubina *Penarium Linguae Gallicae* (Darmstadt 1609), sygn. 412115 (Rud. 4476).

20. Oprawa z superekslibrisem inicjałowym Zofii Elżbiety anhalckiej; sygn. 412355/II

(Argentorati 1609)¹³⁶, gdyż została wykonana czerwonym tuszem pismem naśladowującym druk. Jedyna książka znakowana przez księżną już po ślubie z Jerzym Rudolfem, zawierająca wzory listów dzieło Nathanaëla Adama *Le Secretaire François* (Lyon 1614)¹³⁷, posiada wpis: „Sophia Elisabet 1616”. Kilka woluminów zleciła Zofia Elżbieta w 1610 r. opatrzyć złożonym superekslibrisem inicjałowym. Występuje on w formie: „S[ophie] E[lisabeth] F[ürstin] Z[u] A[nhalt]” (il. 20) lub z pomyloną kolejnością liter: „S E F A Z”¹³⁸.

Jerzy III (1611-1664), książę brzeski. Syn Jana Chrystiana i Doroty Sybilli brandenburskiej.

Księgozbiór Jerzego III w liczbie 304 woluminów przekazała Biblioteka Brzeskiej 13 stycznia 1665 r. jego córka Dorota Elżbieta¹³⁹. W kolekcji znalazły się zarówno książki nabyte przez księcia, jak i egzemplarze odziedziczone po przodkach, m.in. Jerzym II. Książę tylko sporadycznie znakował swój księgozbiór. Jedyne przykłady superekslibrisu w formie inicjałowej występują na oprawie *Les Institutions* (Lyon 1625) cesarza Justyniana¹⁴⁰. Książę otrzymał ten druk od Bernharda Wilhelma Nüsslera, poety związanego z dworem brzeskim i sekretarza Jana Chrystiana. Jego obszerny wpis donacyjny dla Jerzego

z okazji Nowego Roku 1630 poprzedza kartę tytułową. Elegancka oprawa z ciemnej skóry oznaczona jest złożonymi literami: „G[eorgius] D[ux] S[ilesiae] L[ignicensis] E[t] B[regensis]” i datą 1629. Poza tym znajdujemy odręczne noty księcia. Wszystkie pochodzą z okresu młodości. Najwcześniejszy wpis, z 1623 r.¹⁴¹, jest formą dedykacji 12-letniego wówczas księcia Jerzego dla jego 7-letniego brata Ludwika. Poemat Henri Estienne’a o dobrym rządzeniu *Principum Monitrix Musa* (Basileae 1590)¹⁴² otrzymał w 1597 r. od Melchiora Tilesiusa jako młody chłopiec Jan Chrystian i zapewne potem przekazał go pierworodnemu synowi. Jerzy zaś z zamiarem ofiarowania książki młodszemu bratu napisał na wyklejce tylnej okładziny: „Die forcht des herren ist der Weisheit anfang. Dis schreibe ich zu ewigem gedächtnis meinen hertz aller liebsten herr Bruder ludowig hertzog zur lignitz vndt Brigk A. 1623 Georg Hertzog zur lignitz vndt Brigk”. Kolejne wpisy

¹³⁶ Sygn. 412374 (Rud. 4643).

¹³⁷ Sygn. 412613 (Rud. 4829).

¹³⁸ Np. na oprawach dwóch woluminów dzieł Seneki Filozofa *Le Deuxiesme [-Troisiesme] Volume Des Oeuvres Morales Et Meslees* ([Genève] 1606), sygn. 412355/I-II (Rud. 4633-4634), na pierwszym z nich kolejność liter błędna, na drugim poprawna.

¹³⁹ Nieländer 1928, s. 65.

¹⁴⁰ Sygn. 403523 (D.E. 230).

¹⁴¹ W tym roku książę sprawował funkcję rektora na Uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą, na który został wpisany wraz z braćmi w 1621 roku. Biermann 1664, k. Qq2r.; *Matrikel Frankfurt a.d.O.* 1887, s. 656.

¹⁴² Sygn. 403567 (D.E. 280).

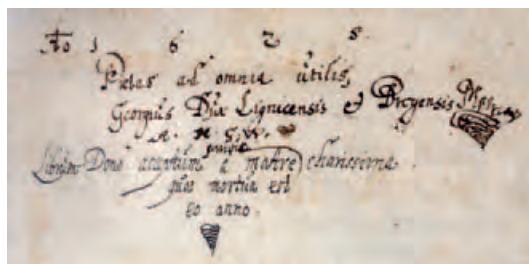
pochodzą z 1625 roku. W klocek zawierającym dwa dzieła Williama Perkinsa¹⁴³ zapiska księcia zawiera adnotację, że książka jest darem od zmarłej właśnie matki: „A[nn]o 1625 Pietas ad omnia utilis Georgius Dux Lignicensis et Bregensis M[anu] p[ro]pria. A[lles] N[ach] G[ottes] W[illen]”¹⁴⁴ [...] Librum Dono acceptum a matre charissima quae mortua est eo anno” (il. 21). W tym samym roku książkę poczynił też wpis w dziele rękopiśmiennym *Psalmodiae Davidicae Decades Quatuor* autorstwa Johanna Mollera, lekarza i poety pochodzącego z Lubina¹⁴⁵. Rękopis, dedykowany w 1625 r. przez autora Jerzemu i jego braciom, posiada notę: „Anno 1625 Pietas grata est Deo Gotseligkeit Ist Got angemen Georg Hertzog zur L[iegnitz] vndt Briegk m[anu] p[ro]p[ri]a”.

W późniejszym czasie dedykacją rękopiśmienną dla księcia opatrzył swoje dzieło *Sinus Abrahae, Cujus Lucae XVI. sit mentio* (Lesnae 1639)¹⁴⁶ Georg Vechner, wówczas kaznodzieja w Lesznie.

Wśród książek z kolekcji Jerzego III znajdują się przykłady ozdabiania opraw złożonym herbem księstwa legnicko-brzeskiego, który także wskazuje na własność książęcą. Taki wytłoczony na obu okładzinach złożony herb¹⁴⁷ zdobi dzieło Martina Kergera *De Fermentatione Liber Physico-Medicus* (Wittebergae 1663)¹⁴⁸, dedykowane Jerzemu III, Ludwikowi IV i Chrystianowi. Szczególnie zaś dekoracyjna jest plakietka w formie owalu z wpisany herbem księstwa i literami w banderoli nad herbem: „V[on] G[ottes] G[na]den] H[erzog?] Z[u] L[iegnitz] V[nd] B[rieg]” występująca na okładzinach dzieła Johanna Wilhelma von Stubenberga *Norma Seu Regula Armentorum Equinorum, Recte ac perfecte Instituentorum* (Viennae 1662)¹⁴⁹ (il. 22).

Ludwik IV (1616-1663), książę legnicki. Syn Jana Chrystiana i Doroty Sybilli brandenburskiej.

W literaturze brak jest wzmianek o księgozbiornie Ludwika IV, z pewnością jednak ten

21. Wpis Jerzego III w woluminie z dziełami Williama Perkinsa; sygn. 403381-403382

22. Oprawa ze złożoną plakietką herbową z kolekcji Jerzego III; sygn. 403473

¹⁴³ *Catechismus Oder Summa Christlicher Lehre* (Hanaw 1607) oraz *Christliche Und Gründtliche Erklärunge der zehen Gebott, Und Gebets deß Herren* (Hanaw 1604), sygn. 403381-403382 (D.E. 113).

¹⁴⁴ Löbe 1883, s. 236.

¹⁴⁵ Sygn. 403491 (D.E. 201).

¹⁴⁶ Sygn. 403488 (D.E. 198).

¹⁴⁷ Taki sam występuje na oprawach książek Ludwika IV.

¹⁴⁸ Sygn. 403437 (D.E. 145).

¹⁴⁹ Sygn. 403473 (D.E. 179).

wykształcony, dbający o rozwój kultury i oświaty w księstwie władca¹⁵⁰ gromadził książki. Świadczy o tym kilka woluminów z jego znakami własnościowymi zachowanych w kolekcjach piastowskich Legnicy i Brzegu. Superekslibris inicjałowy „L[udwig] H[erzog] Z[u] L[iegnitz] B[rieg] V[nd] G[oldberg]” połączony z datą oprawy 1657 występuje na okładzinach ksiąg w języku hebrajskim – są to dwa woluminy Biblii wydanej przez Johanna Buxtorfa *Biblia Sacra Hebraica & Chaldaica* (Basileae 1619)¹⁵¹ oraz tegoż *Concordantiae Bibliorum Hebraicae* (Basileae 1632)¹⁵². W Biblii litery i data wytłoczone zostały na jasnej skórze, w konkordancjach na pergaminie. Najprawdopodobniej tak samo znakowane było dzieło Buxtorfa *Tiberias* (Basileae 1620) dopełniające treściowo wymienione pozycje, w późniejszym czasie przeoprawione¹⁵³. Inicjały księcia w formie: „L[udwig] H[erzog] I[n] S[chlesien] Z[u] L[iegnitz] B[rieg] V[nd] G[oldberg]” znajdują się natomiast na dwóch rękopi-

23. Kaligraficzna nota własnościowa Ludwika IV w podręczniku liternictwa Wilhelma Schwartz; sygn. 407261

śmiennych katalogach Rudolfiny (według ówczesnej nazwy „Biblioteki Książęcej”) sporządzonych w 1657 r., a oprowianych w 1658 roku¹⁵⁴. Jeden katalog ma oprawę skózaną¹⁵⁵, drugi pergaminową¹⁵⁶. Na oprawie z ciemnej skóry wyciśnięte złotem litery uzupełnia niewielkich rozmiarów złożony herb księstwa legnicko-brzeskiego. Superekslibris wytłoczony na okładzinach katalogów służył zapewne dla oznaczenia patronatu księcia nad biblioteką, do której włączał też swoje książki. Ujęte w tych katalogach są np. wymienione wcześniej książki Buxtorfa. Specjalną adnotacją opatrzone wpis do katalogu innej książki księcia – podręcznika liternictwa autorstwa wrocławskiego kaligrafa Wilhelma Schwartz *Deutsche und Lateinische Fundamental-Schriften* (Breßlau

¹⁵⁰ O Ludwiku zob. *PSB*, t. 18, 1973, s. 102-103 (autor hasła: Józef Leszczyński); *Piastowie* 1999, s. 553-555 (autor hasła: Krzysztof R. Prokop).

¹⁵¹ Sygn. 406431/I-II (Rud. 535-536).

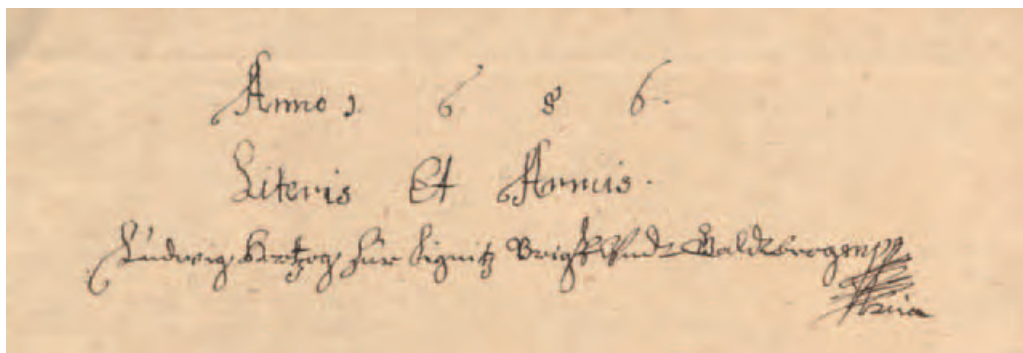
¹⁵² Sygn. 406432 (Rud. 537).

¹⁵³ Sygn. 406433 (Rud. 538). Wolumin posiada obecnie oprawę z tektury i papieru marmoryzowanego.

¹⁵⁴ *Ducalis Bibliothecae Quae Est Lignic[i] Ad D. Iohannis Catalogus. Secundum Ordinem Alphabeticum. Ann. Chr. M.DC.LVII.*, Catalogus 1657A, sygn. 407062 (Rud. 1194) i Catalogus 1657B, sygn. 407063 (Rud. 1195).

¹⁵⁵ Catalogus 1657A.

¹⁵⁶ Catalogus 1657B.

24. Wpis Ludwika IV w dziele Georga Schreibera *Büchsenmeister-Discurs*; sygn. 403325

[1658]]¹⁵⁷. Ta publikacja zawierająca wzory pism, zilustrowana przez Davida Tscherninga, została wyposażona w specjalne karty z ozdobnymi winietami przeznaczone na dedykację czy notę własnościową¹⁵⁸. W egzemplarzu Ludwika karta taka została wypełniona kaligraficznym napisem: „Von GOTTES Gnaden LUDWIG Hertzog In Schlesien zur Liegnitz Brieg und Goldberg Im Jahre CHRISTI 1659” (il. 23). Nie jest to przypuszczalnie własnoręczny wpis Ludwika, być może wykonał go sam autor. Własność księcia została dodatkowo potwierdzona złożonym herbem księstwa legnicko-brzeskiego, wytłoczonym na pergaminowej oprawie. Niewątpliwy autograf Ludwika IV pochodzi z 1656 r. i zamieszczony został w dziele Georga Schreibera, mistrza arsenału na dworze brzeskim, *Büchsenmeister-Discurs* (Brieg 1656)¹⁵⁹. Wpis księcia na początku woluminu brzmi: „Anno 1656 Literis Et Armis Ludwig Hertzog zur Lignitz Brigk vndt Goldtberg m[anu] p[ro]p[ri]a” (il. 24). Ponadto na czystej karcie przed frontispisem odbity został miedzioryt z herbem księstwa. Dzieło Schreibera, które bardzo odpowiadało zainteresowaniom Ludwika IV¹⁶⁰, z drukowaną dedykacją autora dla książęcych braci – Jerzego, Ludwika i Chrystiana, znalazło się następnie w posiadaniu Jerzego III i z jego kolekcją dostało się do brzeskiej biblioteki gimnazjalnej.

W podanych przykładach można zauważyć, że Ludwik lubił stosować motyw heraldyczny na swoich książkach. I tak zapewne rolę znaku własnościowego odgrywa złożony herb księstwa legnicko-brzeskiego wytłoczony na oprawie dedykowanego księciu dzieła Jana Jonstona *Dendrographias Sive Historiae Naturalis De Arboribus Et Fructibus [...] Libri Decem* (Francofurti Ad Moenum 1662)¹⁶¹.

Juliusz (1528-1589), książę brunszwicki. Syn Henryka II i Marii wirtemberskiej. Jego macochą była Zofia Jagiellonka. Żonaty z Jadwigą brandenburską¹⁶².

Juliusz zasłynął jako bibliofil, a stworzona przez niego kolekcja, tzw. „Bibliotheca Julia”, legła u podstaw zbiorów słynnej Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel¹⁶³. Książę zbierał książki od czasów młodości, a rozrastająca się wciąż kolekcja umieszczona była najpierw na zamku w Hessen, po

¹⁵⁷ Sygn. 407261 (Rud. 1324). *Catalogus 1657B* w dziale „Catalogus Libb. Philosophicor. et Philologicor. In Folio” pod literą „S” posiada wpis: „Schwartzten Deutsche und Lateinische Fundamental-Schriften [...] von [...] Hertzoge Ludwig [...] verehret Ann. 1659”.

¹⁵⁸ Więcek 1956, s. 492; Doede 1958, s. 67-68.

¹⁵⁹ Sygn. 403325 (D.E. 52). Zob. *Szlachta* 2014, s. 107.

¹⁶⁰ Mechanika i sztuka wojskowa, urządzenie fajerwerków i salw armatnich było pasją księcia. Por. przypis 150.

¹⁶¹ Sygn. 406655 (Rud. 781).

¹⁶² Przez małżeństwo w 1560 r. z Jadwigą brandenburską, córką Joachima II Hektora z jego drugiego małżeństwa, został szwagrem Jerzego II, którego żona była córką elektora z pierwszego małżeństwa.

¹⁶³ Biblioteka Juliusza, powiększona przez syna Henryka Juliusza, w liczbie ok. 5000 woluminów została przekazana przez kolejnego księcia Fryderyka Ulryka Uniwersytetowi w Helmstedt w 1618 roku. Po zamknięciu Uniwersytetu w 1810 r. duża część kolekcji znalazła się na powrót w Wolfenbüttel. Pirożyński 1996, s. 5.

25. Podpis Juliusza, księcia brunswickiego, inicjały jego dewizy oraz dedykacja dla Jerzego II w woluminie z ordynacjami Albrechta V, księcia bawarskiego; sygn. 400176-400178

objęciu zaś przez Juliusza rządów w księstwie w 1568 r. znalazła się w rezydencjalnym Wolfenbüttel¹⁶⁴. Do kierowania biblioteką książę powołał bibliotekarza i w 1572 r. ustalił dla niego szczegółowe instrukcje („Libereyordnung”)¹⁶⁵. Juliusz znakował książki odręcznym wpisem najczęściej swoimi inicjałami i dewizą: „Gottes Versehen wird geschehen” (G. V. W. G.), a od ok. 1567 r. dewizą: „Alii inserviando consumor”¹⁶⁶.

Książki z wpisami Juliusza znajdują się w Bibliotece Brzeskiej i związane są z racji rodzinnych powiązań z osobą Jerzego II. Najwcześniejszy autograf widnieje w woluminie zawierającym trzy druki z ordynacjami Albrechta V księcia bawarskiego¹⁶⁷. Na odwrocie karty tytułowej pierwszej pozycji znajduje się podpis księcia: „Julius H[erzog] Z[u] B[raunschweig] V[nd] L[üneburg] m[anu] p[ro]p[ria]”, dewiza: „G[ottes] V[ersehen] W[ird] G[eschehen]” oraz dedykacja dla Jerzego II: „Dieß Buch hatt F[ürstliche] G[nade] hertzogk Julius zu Braunschweig F[ürstlichen] G[naden] hertzogk Georg zur Ligniz vnd Briegk heute freitags nach Exaudi freundlich verhrheth[?] 1564” (il. 25). Kolejne dwa wpisy pochodzą z 1565 roku. W dziele Pietra Catanea *I Quattro Primi Libri Di Architettura* (Vinegia 1554)¹⁶⁸ na stronie tytułowej znajduje się wpis: „Julius H[erzog] Z[u] B[raunschweig] V[nd] L[üneburg] m[anu] p[ro]p[ria]”, natomiast na drugiej karcie nota z dewizą: „15 H I¹⁶⁹ 65 Gottes ver-

¹⁶⁴ O księciu i jego zainteresowaniach bibliofilskich zob. Pirożyński 2004, s. 170-175. Wśród nabytków Juliusza była m.in. kolekcja Zofii Jagiellonki, którą po jej śmierci bezprawnie przejął.

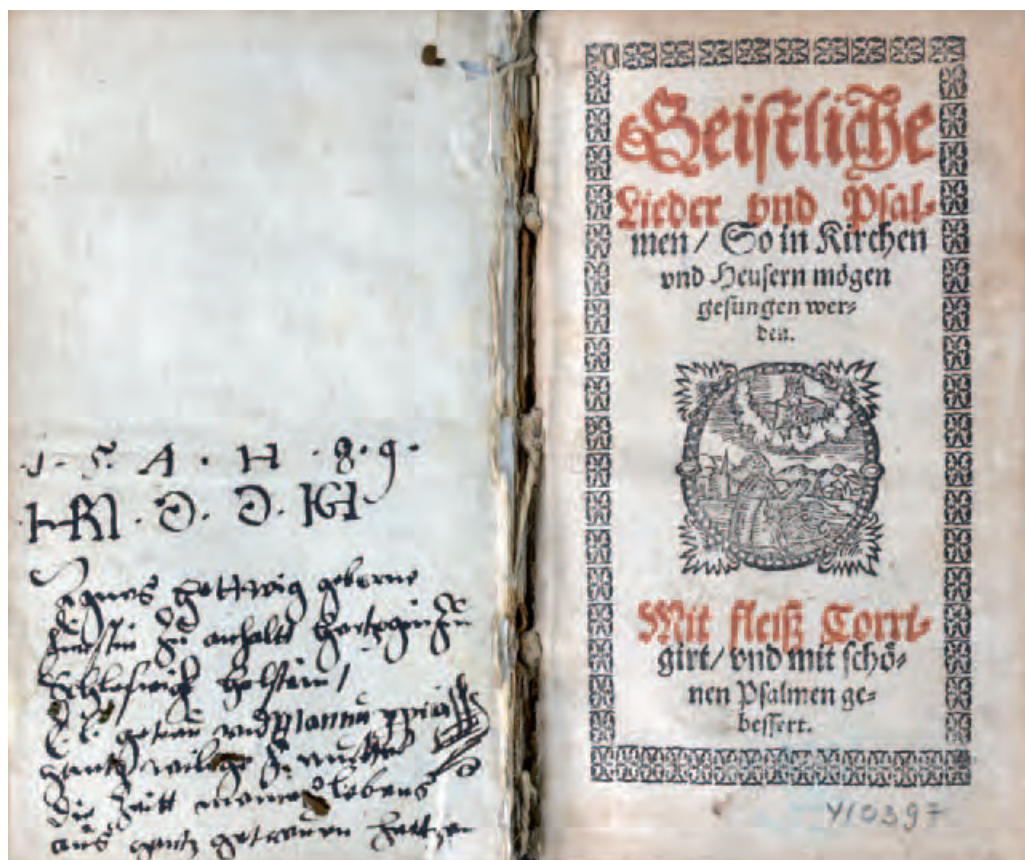
¹⁶⁵ Milde 1970, s. 78-80. Datę tego wydarzenia uznaje się za datę założenia Herzog August Bibliothek.

¹⁶⁶ Milde 1970, s. 75-76; Löbe 1883, s. 53.

¹⁶⁷ Bairische Landtsordnung (Ingolstadt 1553) i dwie inne, sygn. 400176-400178 (Ant.I. 184).

¹⁶⁸ Sygn. 400244 (Ant.I. 238).

¹⁶⁹ Monogram H I bądź I H zwierźcony koroną można odczytywać jako „Hedwig Julius” lub „Julius Hedwig”, gdzie imię Hedwig oznacza żonę Juliusza, albo jako „Herzog Julius”. Milde 1970, s. 76; Pirożyński 2004, s. 186.

26. Wpis Agnieszki Jadwigi anhalckiej w klocku zawierającym wydane w Lubece dzieła religijne – śpiewnik i modlitewnik; sygn. 410397-410398

sehenn wirtt gescheen. I[ulius] H[erzog] Z[u] B[raunschweig] V[nd] L[üneburg]". W dolnym rogu karty książkę zaznaczył datę dzienną: „9 Februarij, A. [1565- ucięte]". Także architektury, ale militarnej, dotyczy książka François de La Treille'a *La Maniere De Fortifier Villes, Chateau* (Lyon 1556)¹⁷⁰. Książkę napisał w niej: „1565 Gottes versehen wirtt geschehen I[ulius] H[erzog] Z[u] B[raunschweig] V[nd] L[üneburg]", dodając datę dzienną jak wyżej. Wymienione dzieła zostały darowane przez Juliusza Jerzemu II, ten zaś włączył je do Biblioteki Gimnazjum Brzeskiego, umieszczając na oprawach odpowiedni superekslibris donacyjny. Prawdopodobnie również Jerzy czynił dary dla Juliusza, o czym świadczy egzemplarz drukowanego we Wrocławiu w 1565 r. dzieła Esaiasa Tribauera *Trostschrift* znajdujący się w zbiorach Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttel¹⁷¹.

Agnieszka Jadwiga anhalcka (1573-1616). Żona Augusta, elektora saskiego, następnie Jana, księcia szlezwicko-holsztyńskiego. Córka Joachima Ernesta, księcia anhalckiego, i jego drugiej żony Eleonory wirtemberskiej. Przyrodnia siostra Anny Marii anhalckiej. Jej pasierbicą była starsza od niej Dorota szlezwicko-holsztyńska.

¹⁷⁰ Sygn. 400245 (Ant.I. 241).

¹⁷¹ Katalog on-line biblioteki <http://opac.lbs-braunschweig.gbv.de/DB=2/LNG=DU/> [dostęp: 31.08.2015] wykazuje z sygn. H:QuH 160.3 takie dzieło posiadające według zapisu proveniencyjnego „Dedicationseinband mit Wappenplatte (Umschrift: Von Gottis genaden Georg Hertzog In Schlesien zur Lignitz vnnd Brigg etc.: 1562)” oraz następnie wpis Juliusza.

O autografie książecznej wspomniano już przy okazji omawiania znaków własnościowych Doroty. Wolumin z religijnymi dziełami: *Geistliche Lieder und Psalmen* (Lübeck 1584) oraz *Ein kurtz andechtiges Betbüchlein* (Lübeck 1585)¹⁷² zawiera bowiem także jej zapiski. Książka była zapewne darem Agnieszki Jadwigi dla pasierbicy, jak wynika z wpisu znajdującego się przed kartą tytułową pierwszego dzieła: „15 A[ugust?] H[ans?] 173 89 H[err] R[egiere] M[ich] D[urch] D[einen] H[eiligen] G[eist] 174 Agnes Hettwig geborne Fürstin zu anhalt Hertzogin zu Schleswig Holstein, E[uer] L[i]e-be] getreu vnd Mannu p[ro]pria s[ub]s[crip]s[i] gantz wilige F[rau] mutter die Zeitt meines lebens aus gantz getreuen hertzen“ (il. 26).

Przedstawione powyżej książęce znaki własnościowe dokumentują trwale miejsce książki na dworze legnicko-brzeskim przez kolejne pokolenia książąt. Brak jest w kolekcjach piastowskich znaków księcia Chrystiana (1618-1672) i jego syna, Jerzego Wilhelma (1660-1675), o których wiadomo, że posiadali swoje księgozbiory. Wynika to z faktu, że ich książki zostały po śmierci ostatniego Piasta wywiezione przez księżną Ludwikę, wdowę po Chrystianie, do Oławy, a w 1680 r. sprzedane przez córkę Karolinę¹⁷⁵.

Sposób oznaczania księgozbiorów przez książąt legnicko-brzeskich wykazuje dość dużą różnorodność, ale też powtarzalność niektórych form, np. superekslibrisu inicjałowego, posiada również wspólne cechy z innymi książęcymi dworami niemieckimi¹⁷⁶.

Znaki proveniencyjne umożliwiają dziś wyróżnienie księgozbiorów rozproszonych i dogłębniej-sze poznanie zwartych kolekcji, są cennym źródłem do badań nad kulturą czytelnictwa śląskich władców.

Summary

Duke ownership marks in the Piast collections of Brieg and Liegnitz (from the stock of Wrocław University Library)

The Piast collections of books contain ownership marks of the following Liegnitz-Brieg dukes or their spouses: George II of Brieg, Henry XI of Liegnitz, Frederick IV of Liegnitz and Dorothea of Schleswig-Holstein, Joachim Frederick of Brieg and Anna Maria of Anhalt, John George of Ohlau and Anna of Württemberg, John Christian of Brieg, George Rudolf of Liegnitz and Sophie Elisabeth of Anhalt, George III of Brieg, Louis IV of Liegnitz, as well as representatives of other noble lines, *i.e.* Julius of Brunswick and Agnes Hedwig of Anhalt, duchess of Schleswig-Holstein. Most numerable are seals of the founders of libraries in Brieg and in Liegnitz: George II of Brieg, and George Rudolf of Liegnitz. To mark the book, the dukes used various kinds of supralibros and a handwritten note.

The article in which ownership marks of the rulers are discussed is the first study describing the issue.

Résumé

Knížecí vlastnické značky v piastovských sbírkách Břehu a Lehnice (ze sbírek univerzitní knihovny ve Vratislavi)

V piastovských sbírkách jsou zastoupeny vlastnické značky těchto lehnicko-břežských knížat a jejich manželů: Jiřího II., Jindřicha XI., Fridricha IV. a Doroty šlesvicko-holštýnské, Jáchyma Fridricha a Anny Marie anhaltské, Jana Jiřího a Anny württemberské, Jana Kristiána, Jiřího Rudolfa i Sofie Alžběty anhaltské, Jiřího III., Ludvíka IV., jakož i zástupců jiných knížecích rodů: Julia, brunšvického knížete a Anežky Hedviky anhaltské,

¹⁷² Sygn. 410397-410398 (Rud. 2838).

¹⁷³ Mogą to być inicjały imion mężów Agnieszki Jadwigi albo jej własne: Agnes Hedwig.

¹⁷⁴ Löbe 1883, s. 240.

¹⁷⁵ Nieländer 1928, s. 61.

¹⁷⁶ Zob. np. Haebler 1923.

šlesvicko-holštýnské kněžny. Nejčtenější jsou značky zakladatelů knihoven v Břehu a Lehnici Jiřího II. a Jiřího Rudolfa. K označování knih knížata používala různé typy supralibros a ruční zápis. Tento text, v němž byli probráni jednotliví vládcové, vznikl na základě autorčina vlastního výzkumu a je prvním zpracováním této tematiky.

Zusammenfassung

Fürstliche Bucheignerzeichen in den Piasten-Kollektionen in Brieg und Liegnitz (aus der Sammlung der Universitätsbibliothek Wrocław)

In den Piasten-Sammlungen sind die Bucheignerzeichen von folgenden Herzögen von Liegnitz-Brieg und ihren Ehegattinnen vorhanden: Georg II., Heinrich XI., Friedrich IV. und Dorothea von Schleswig-Holstein, Joachim Friedrich von Liegnitz-Brieg und Anna Maria von Anhalt, Johann Georg und Anna von Württemberg, Johann Christian, Georg Rudolf und Sophie Elisabeth von Anhalt, Georg III., Ludwig IV.; darüber hinaus Vertreter anderer Herrscherhäuser: Julius, Herzog zu Braunschweig und Agnes Hedwig von Anhalt, Herzogin von Schleswig-Holstein. Am häufigsten finden sich die Bücherzeichen der Begründer der Bibliotheken in Brieg und Liegnitz: Georgs II. und Georg Rudolfs. Zur Kennzeichnung des Eigentümers der Bücher benutzten die Herzöge diverse Superexlibris und handschriftliche Eintragungen.

Der vorliegende Text, in dem Bücherzeichen von einzelnen Herrschern dargestellt werden, entstand anhand eigener Forschungsarbeit der Verfasserin und ist zugleich die erste Bearbeitung dieses Themas.

Speculum vitae et mundis.

Grafika w drukach dawnych Bibliotek

Gimnazjum w Brzegu i legnickiej Rudolphiny

Naturalnym desygnatem terminu „stare druki” jest pismo drukarskie wynalezione ok. 1448 r. przez Jana Gutenberga w postaci czcionki ruchomej. Obiektem badawczym niniejszego artykułu są druki ilustrowane. Te zawierają od jednej do nierzadko ponad tysiąca, a nawet kilku tysięcy rycin. Początek drukowania wiąże się z powielaniem obrazu za pomocą stempli lub płytek drzeworytowych. W XV wieku dołączono do niego pismo, w formie tekstu ksylograficznego. Od wynalazku Gutenberga do 1800 r. tekst i obraz żyły sprawiedliwie w symbiozie.

Jednym z celów tej pracy jest ukazanie uniwersalnej roli ilustracji w starych drukach. Są one nie tylko największym naturalnym nośnikiem grafiki związanej z nimi organicznie, ale już od początku swej egzystencji, podobnie jak rękopisy, okazały się azylem dla grafiki luźnej XV wieku, czyli inkunabułów graficznych – najbardziej archaicznej i „bezbollahnej” formy grafiki europejskiej. Inkunabuły graficzne skazane były na krótki okazjonalny żywot, lecz ich wykorzystanie, jako jedynych bądź uzupełniających ilustracji druków, pozwoliło przynajmniej części z nich przetrwać do dziś na wyklejkach okładek lub na kartach. Dzięki wrocławskiemu historykowi sztuki i bibliotekarzowi Wilhelmowi Molsdorfowi zachował się XV-wieczny drzeworyt ze św. Andrzejem z cyklu *Credo Apostolorum*. Do 1905 r. wklejony był w traktacie Marcusa Brandisa z 1485 r., po czym, dla lepszej ochrony(?), na polecenie Molsdorfa został odklejony, podobnie jak kilkadziesiąt innych rycin odłączonych od rękopisów, stanowiących dziś samodzielne jednostki¹. Badacz – podobnie jak 500 lat wcześniej anonimowy dziś mnich uratował tę rycinę, wklejając ją w dzieło Brandisa – zrobił to samo odwrotnie, czyli poprzez jej odłączenie, ponieważ traktat nie zachował się, w przeciwieństwie do jego – pierwotnie ulotnej – zawartości. Słuszność postępowania Molsdorfa jest względna, gdyż spora liczba odklejonych na jego polecenie rycin luźnych z XV wieku po 1945 r. nie zachowała się, a ich macierzyste rękopisy mają się dobrze. Inna sprawa, że rycina, uznana przez niżej podpisanego za zaginioną, została wraz z inną, równie cenną, odnaleziona w rozsypach Oddziału Rękopisów BUWr przez jego pracowników.

Pracownicy Oddziału Zbiorów Graficznych BUWr, świadomi tych i innych cech rękopisów i starych druków, dążyli do rejestracji zasobów ikonograficznych całej Biblioteki. Już w 1992 r. opracowano projekt przeszukiwania w tym celu całości zbiorów BUWr, w tym kolekcji starych druków. Projekt ogłoszony na międzynarodowej konferencji naukowej „Śląskie źródła archiwalne i biblioteczne – opracowanie, katalogi, edycje”, zorganizowanej przez Centrum Badań Śląskoznawczych i Bohemistycznych UWr w Polanicy-Zdroju w dniach 3-7 grudnia 1992 roku, spotkał się z przychylnym, a nawet entuzjastycznym przyjęciem wśród historyków i bibliotekoznawców. Niestety, kompleksowy program opracowania wykazu ilustracji w zasobach starych druków nie doczekał się re-

¹ Len 2005, s. 312, 319.

alizacji, choć w tym czasie opracowano grafikę śląską w okresie 1550-1650 w starych drukach BUWr². Badania naukowe nad kolekcjami piastowskimi w zbiorach BUWr przeprowadzane z okazji realizowanego w 2015 r. projektu przyczyniły się do odświeżenia wcześniej postulowanego programu badawczego. Fenomen Biblioteki Gimnazjum w Brzegu (*Bibliotheca Piastorum Bregensis* – sygnatury: 400001- 405256) i legnickiej Biblioteki ks. Rudolfa (*Bibliotheca Rudolphina Legnicensis* – sygn.: 406001-407297 -2° i 408001-412694 – 4°, 8°) oraz dawnej biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy przedstawiają wyczerpująco współautorzy tego tomu³. Niniejszy artykuł prezentuje materiał ilustracyjny z dwóch pierwszych księżnic, traktując go blokowo. Głównym zamysłem pracy jest ujawnienie i prezentacja nieznanego szerszemu gronu zawartości artystycznej kolekcji dwóch bibliotek piastowskich. Adresatem są po pierwsze bibliotekarze, którzy umieszczają obrazy w kompleksowych bazach informatycznych, po drugie – historycy sztuki, którzy dokonają ich interpretacji estetycznej i ikonologicznej. Nie są to jednak najważniejsi odbiorcy tego tematu, gdyż zapotrzebowanie na materiał ilustracyjny zgłaszają przedstawiciele wszelkich nauk i profesji oraz różnorodnych instytucji.

Obraz w starych drukach jest zawsze implikacją tekstu, a w każdym razie jest wobec niego służebny, stąd tu, również wobec limitu objętości, skupiamy się przede wszystkim na warstwie wizualnej druków. Pismo i obraz w starym druku, jako środki intelektualnego wyrazu, charakteryzują się całkowicie odmiennymi właściwościami, niezależnie od jedności celu.

Niniejszy artykuł nie kreuje wniosków w zakresie dziejów bibliotek piastowskich i ich założycieli, kontynuatorów i epigonów, chociaż materiał obrazowy do tego upoważnia. Jeśli jednak takie sformułowania czy sugestie się pojawiają, to, mimo że nie są celem zasadniczym tej pracy, będą niewątpliwie pożytecznym przyczynkiem do pogłębiania fenomenu nietuzinkowych zasobów intelektualnych obu księżnic. Nie chodzi tu o wnioski wynikłe z autopsji stanu fizycznego np. takich dzieł, jak *Chronicon Mundi* Hartmanna Schedla, *Cosmographia* Sebastiana Münstera czy *Civitates Orbis terrarum* Georga Brauna i Franza Hogenberga, których „zacytowanie” wskazywałoby na wybitne umiłowanie przez książąt pięknych rycin, czego na podstawie ich zużycia stwierdzić nie można, gdyż dzieła te estymą i atencją cieszyły się w późniejszych wiekach i cieszą nadal. A jednak o tym, że druki brzeskie i legnickie nie są tylko „malowane”, świadczy właśnie ich wygląd. Istnieje duża liczba druków o specyficznej treści, które od zarania zyskiwały drugą, a nawet trzecią warstwę tekstową, tym razem manualną. Zostały zapisane i „podkreślone” ręcznie, szczególnie niemal od okładek poprzez wyklejki, karty tytułowe, marginesy, wszelkie wolne, i nie tylko, miejsca intelektualną manuskryptową nawałnicą, stanowiącą drugie, a nawet trzecie dzieła równoległe w bloku. Niektóre wyglądają jak ekscytujące palimpsesty. Część z ich sprawców, zapewne niepożądanych recenzentów, krytyków, polemistów i adwersarzy autorów, nie pozostała anonimowa, co więcej część tych glos, dopisków, uwag, korekt, niemal traktatów rękopiśmiennych jest również przedmiotem badań współautorów tomu⁴. Autopsja druków brzeskich i legnickich objęła ok. 550 dzieł zawierających drzeworyty, metaloryty, miedzioryty, akwaforty i typografie, ilustrowane karty tytułowe, frontispisy, winiety i inicjały. W związku z niejednoznaczną definicją terminów „karta tytułowa” i „frontispis”⁵, dla uproszczenia wykładu będziemy się posługiwać wygodniejszym z nich, a więc frontispis, dodając, że część starych druków w przedmiotowych zbiorach posiada zarówno jedną, jak i drugą kartę, nierzadko obie ilustrowane, a część pochwalić się może jeszcze kartą przedtytułową.

² Oszczanowski, Gromadzki 1995, s. 37, 53-56, 59-60.

³ Zob. artykuły Weroniki Karłak, Mirosława Osowskiego i Małgorzaty Turowskiej w niniejszej publikacji.

⁴ Zob. artykuł Małgorzaty Turowskiej w niniejszej publikacji.

⁵ *Słownik terminologiczny* 1969, s. 115; EWoK 1971.

Niezwykle ważnym typem ilustracji są winiety początkowe i końcowe, przerywniki, inicjały i sygnety drukarskie, będące wizualno-estetycznymi kontrapunktami, a przede wszystkim środkami, narzędziami i elementami budowy struktury, a ściślej – mniej lub bardziej przyjaznej konstrukcji strefy tekstowej traktatów. Mimo specyficznych gabarytów i form nie są to elementy li tylko dekoracyjne. Posiadają bogate warstwy znaczeniowo-narracyjne, semantyczne i treściowo-ikonologiczne, przede wszystkim zaś symboliczno-ideowe. Związane są ściśle, dosłownie lub dygresyjnie z treścią tekstu, w swojej lapidarności ograniczając się do prawd podstawowych, towarzysząc tej treści od początku do końca, a nawet ją antycypując, będąc w mniejszym lub większym stopniu podświadomym pośrednikiem między czytelnikiem a tokiem dzieła. Zawierają na ogół poważne treści etyczne i moralne, czasem satyryczne, ale zawsze istotne.

W formie winiet i przerywników, mimo wielkiej różnorodności i bogactwa, dominują dwa typy: listwowy oraz geometryczno-figuralny, ten ze zdecydowaną dominacją trójkąta i pochodnych.

W typie pierwszym mamy dwie odmiany winiet – szlakovą i symetryczną, w drugim tylko symetryczną. Druki naszych bibliotek posiadają rozwiniętą strukturę winietowo-przerywnikowo-inicjałową, tzn. dyspozycję tekstu w granicach strony, karty i całego bloku, adekwatną do czasu powstania. Wykazują też uniwersalne prawidłowości redakcyjno-drukarskie tą strukturą zarządzające. Niezależnie od chronologii dzieła i techniki graficznej ilustracji podmiotowych w drzeworycie, miedziorycie i akwafortie, winiety i przerywniki ograniczają się niemal wyłącznie do drzeworytu i typografii, w pełni znaczenia tego terminu, a tylko w jednym, zdaje się, przypadku z ok. 550 zilustrowanych druków winieta jest miedziorytem⁶. W rozwiązaniach kompozycyjnych tych elementów, od końca XV w. do 1 połowy XVII w. występuje kilkanaście typów i ich odmian z drobnymi różnicami w zależności od kraju powstania, przy czym często winiety występują zamiennie w roli przerywników i odwrotnie. Jako motywy artystyczne w typie listwowym dominują wici roślinne, jednostajne, rytmiczne, alternowane lub uzupełniane innymi motywami – anielskimi, antropo- i zoomorficznymi lub akcesoriami (np. panoplia, przyrządy geometryczne, instrumenty muzyczne itp.) w formie szlaków, w winietach typograficznych przestylizowana i zgeometryzowana wic i arabeska budowane z modułów elementarnych, ich zespołów podstawowych, układanych jak klocki dające multum możliwości i rozwiązań estetycznych opartych na różnego rodzaju konceptach drukarskich. W winietach i przerywnikach geometryczno-figuralnych środkiem symetrii są podobne elementy jw., także np. kaboszony, czyli eliptyczno-wypukłe kamienie biżuteryjne, ale przede wszystkim postacie anielskie, w tym uskrzydłone główki i putta. Dominują jednak maski, a *stricte* twarze, określone w literaturze jako ludzkie⁷, co prawdziwe jest tylko w połowie. Charakter i zadania tych elementów wobec tekstu i budowy dzieła, a nasze druki są tu szkolnym przykładem, niezależnie od poziomu artystycznego, są istotne o tyle, że zawiadują procesem percepcji tekstu przez czytelnika. Same w sobie mogą być percypowane pobieżnie z podświadomym od-

1. Przedstawienie funeralne w: Tommaso Porcacchi, *Funerali antichi...*, Venetia 1574; sygn. 400725

⁶ Dominicus Custos, *Saxoniae Ducum Caesar. Creand. VII et caeterorum a Friderico I ad Christianum III. Fratres et agnatos genuinae effigies, cum. coll. et epigram. M. Henningi, Augustae Vindelicor* 1601, sygn. 406788, s. 3.

⁷ Słownik terminologiczny 1969, s. 297.

biorem i rejestracją wizerunku bądź jego głównego motywu. Jeśli zatrzymamy się na chwilę na podmiocie estetycznym, stwierdzimy, że rzekoma twarz ludzka, a czasem więcej twarzy, w innych miejscach, np. na flankach, *en face* lub profilowych, nie zawsze jest ludzką, a tylko w pewnej mierze, a jeśli ludzką, to nie zawsze o określonej płci i wieku. Można nawet odnieść wrażenie, iż przypomina to zjawisko określane obecnie jako *gender*. W każdym razie ta twarz, podobnie twarze i postaci anielskie, nadpłciowa czy nadgatunkowa, mniej lub bardziej ekscytująca, jest najczęściej występującym centrum kompozycji. Równie popularnym, jak rzekoma twarz ludzka, środkiem symetrii są fizjognomie i czaszki zwierzęce lwów, wołów, kozic, baranów i in.

Główną cechą tych zagadkowych jeszcze podmiotów estetycznych jest organiczne zespolenie materii antro-po- i zoomorficznej w jedną autonomiczną istotę o swoistych nadludzkich i nadzwierzęcych cechach, przy czym czasem obie te sfery stapiają się bądź wyrastają wprost z elementów floralnych. Kiedy w nierzadko monumentalnej strukturze druku powtarzające się cyklicznie, czy co rusz, winiety i przerywniki stawały się dla grafika, redaktora czy typografa nużące, uciekał się do typografii, tworzącej swoisty dysonans estetyczny, choć charakterystyczny dla, zdaje się, wielu druków⁸. Moduły elementarne i podstawowe szlaków, czy ich części, pozwalają na kombinacyjne multiplikowanie i układanie winiet schodkowych⁹, wszak zbliżonych do trójkąta, czyli najpopularniejszej sylwety winiety końcowej. Innym konceptem jest złożenie dwóch trójkątnych winietek arabskowych w romboidalną.

Wracając do winiet z rzekomymi ludzkimi twarzami, powiedzmy, że niejednoznaczność płciowo-gatunkowa, skądinąd interesującej fizjognomii, a może jej zamierzona dwoistość w układzie wertykalnym, wprost niezauważalna, pozwoliła wykręcić błąd w postaci odwrócenia pięknej drzeworytowej winiety listwowej „do góry nogami”, co stwierdzono dopiero na podstawie pozycji pozostałych podmiotów żywych kompozycji, czyli ptaków i drobnych zwierząt, gdyż fizjognomia, w każdej z dwoistej istoty, spełnia zadanie spinania całości kompozycji w ryzach zasady *decorum* – stosowności¹⁰.

Jakkolwiek dotychczasowy wywód nie dotyczy najważniejszego podmiotu tej rozprawy, poruszamy go na początku, ponieważ jest niebagatelny dla genezy ilustracji w starych drukach. A oto inicjały, których również naliczono kilkanaście typów i odmian, w co najmniej pięciu formatach, przy czym w jednym druku strona skomponowana została właśnie z pięciu akapitów, z których każdy następny zaczynał się odpowiednio mniejszym inicjałem. Najpopularniejszym polem dla inicjału jest kwadrat oznaczony ramką bądź wolumenem tła, a często oddzieloną ramką autonomiczną, lub pozbawiony jest tych ograniczeń sam w swojej strukturze i materii, mieszcząc się w polu niewidocznego kwadratu. Zazwyczaj jest

2. Bitwa pod Tarentem. Drzeworyt w: Titus Livius, Lucius Florus, *Von Ankunfft und Ursprung...*, Straßburg 1754; sygn. 403334

⁸ Różnorodność winiet i przerywników wybiórczo stosowanych w innych drukach cechuje np.: Augustin de Ramelli, *Schatzkammer Mechanischer Künste*, Leipzig 1620, sygn. 401927, z akwafortami mechanicznych i hydraulicznych urządzeń wodnych autorstwa Andreasa Bretschneidera (monogram AB). Zob. Nagler, t. 1, 1858, s. 59-60.

⁹ Leonhard Rauwolf, *Aigentliche beschreibung der Raiß...*, Laugingen 1582, sygn. 403454.

¹⁰ Buonaiuto Lorini, *Fünff Bücher Von Vestung Bauwen*, Franckfurt am Mayn 1607, sygn. 401932.

to drzeworyt konturowy bądź konturowy szrafowany, czasem negatywowy, a więc o czarnym tle i białym wizerunku ze szrafowaniem lub bez, a niekiedy z tłem groszkowanym, dający wrażenie metalorytu, o ile nim nie jest. Oprócz kwadratu stosowano inne figury lub inicjały autonomiczne, pozostające w granicach (kształcie) znaku litery. W polu tła i świetle litery często występuje ornament, nierzadko z narracją. Tu istnieje różnorodność formalno-treściowa, choć w granicach znanych już z problematyki winiet. Jednym z popularnych inicjałów nienarracyjnych jest kaligraficzno-arabeskowy. W innych dochodzą elementy dekoracyjno-przedstawieniowe i abstrakcyjne ze znaczną dominacją treści religijnych i biblijnych, mitologicznych, historycznych, batalistycznych, rodzajowych (il. 14), satyrycznych, myśliwskich, erotycznych, groteskowych i innych, ale opartych na dziełach dla ludzkości zasadniczych. Więcej inicjałów występuje w drukach, które nie posiadają w ogóle ilustracji bądź tylko frontispisu, albo kartę tytułową. Inicjały z *Kainem i Ablem* (4 x 4 cm), *Wypędzenie z Raju* czy *Amor zabijający z łuku węża*, który zakłócił akt miłosny dwojga młodych, to jedne z większych, nie bezpośrednio nawiązujące do treści inicjowanych akapitów, rozdziałów i ksiąg, o archetypicznej wymowie, które stosownie kompensują brak ilustracji jako takiej.

3. Scena mordu. Drzeworyt w: Titus Livius, Lucius Florus, *Von An-kunft und Ursprung...*, Straßburg 1574; sygn. 403334

4. Proces. Drzeworyt w: Justinus Göbler, *Der Rechten Spiegel*, Franckfurt 1550; sygn. 400737

A gdy druki nie posiadały inicjałów? Wspomniano imponująco zaczytany *Chronicon Mundi* Schedla. W miejscach, gdzie powinny być inicjały, występują portrety świętych¹¹. Jeszcze dosadniej eksplikuje to tzw. „mały Schedel” z imaginowanymi portretami w prostokątnych ramkach, które w gruncie rzeczy są przedinicjałami¹². Właśnie one w tej pracy mają niebagatelne znaczenie. Jako moduły połączone w pionowe szeregi i poziome rzędy występują też w innym druku o średnio-wiecznej genezie, tworząc konfigurację bordiury. I tu wracamy do początków książki. Pamiętamy, że w *paragone*, a *stricte* rywalizacji pisma i obrazu, na początku książki blokowej, to obraz graficzny był jej głównym podmiotem, a tekst jego implikacją, a w każdym razie pełnił rolę służebną.

Ruchoma czcionka to narodziny i fascynacja typografią. Z czcionki i innych drobnych modułów można było tworzyć układy typograficzne, niekiedy na miarę obrazów. Ilustracja musiała walczyć o powrót, a właściwie o wejście do druków, a jedną z jej form było zdobnictwo karty tytułowej.

¹¹ Hartmann Schedel, *Liber Chronicarum*, Germanice, Nürnberg 23 XII 1493, sygn. 401138.

¹² Hartmann Schedel, *Liber Chronicarum*, Augsburg 1 II 1497, sygn. 400206, np. k. LXLVI z popiersiem imaginowanym św. Stanisława.

5. Senat. Drzeworyt w: Justinus Göbler, [Laienspiegel], Franckfort am Meyn 1550, s. Vv; sygn. 400737

W okresie inkunabułowym wyrazem tego była bordiura organicznie jednolita bądź zbudowana z listew czasem regularnych, ale też zupełnie przypadkowych. Były to nieduże segmenty drzeworytowe, a niekiedy metalory-

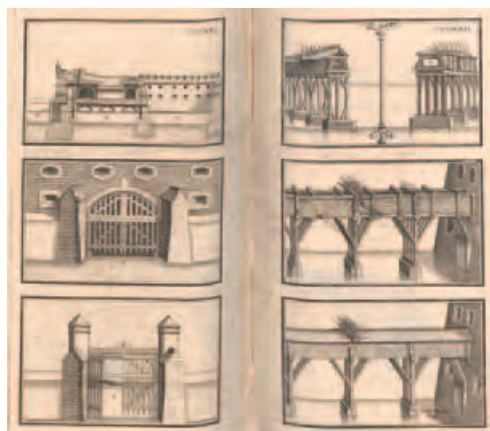
6. Mistrz i uczniowie. Drzeworyt w: Theodoricus Rysicheus, *In laudem sancti Hyvonis Oratio*, Augusta Vindelicorum 1502; sygn. 400101

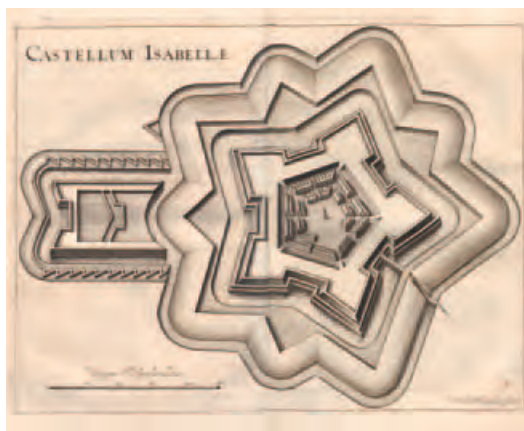
7. „Ritter Peter Doctore Griff”. Drzeworyt w: Sebastian Brant, *Das Narrenschiff*, Basel 1498; sygn. 400582

dzają nas w epokę innego pojmowania przestrzeni geometryczno-perspektywicznej i życiowej, w istocie ówczesnego rozumienia świata. Pamiętajmy, że mamy do czynienia ze sztuką, a sztuka to nie powtarzanie, naśladowanie, odtwarzanie, czy – jak w naszym tytule – zwierciadło życia,

¹³ Joseph Grünpeck, *Speculum naturalis coelestis et propheticae visionis...*, Nurenberge 1508, sygn. 406752, lewa listwa bordiury frontispisu, drzeworyt kolorowany.

8. Obronne maszyny wojenne. Miedzioryt w: Wilhelm Dilich, *Peribologia seu muniendorum locorum*, Francofurti 1641, tabl. CCLXXI – CCLXXII; sygn. 403359

9. Twierdza Isabellae. Miedzioryt Wilhelma Hondiusa w: Daniel Heinsius, *Rerum ad Sylvam Ducis...*, Lugduni Batavorum 1631; sygn. 401929

10. Biblia Complutensis Novum Testamentum [Alcalá de Henares 1514-1517]. Frontispis. Drzeworyt kolorowany; sygn. 400001

11. Ostatnia Wieczerza. Miedzioryt w: J. Prado, J. B. Villalpando, *In Ezechielem explanationes*, Romae 1596-1604; sygn. 406397

12. Wypalanie łodzi z pnia. Miedzioryt Theodora de Bry w: Thomas Harriot, *Admiranda narratio...*, Francofurti ad Moenum 1590; sygn. 400294.

ale jego wyprzedzanie. O ile grafika luźna XV wieku nawiązywała do malarstwa monumentalnego, to ryciny dzieł naszych bibliotek, końca średniowiecza, renesansu, manieryzmu i baroku, bliższe są malarstwu sztalugowemu, lecz mówią własnym językiem, bardzo różnorodnym, ale zgodnym z duchem przemian, bez przytłaczającej dominacji tematyki teologiczno-biblijnej, apokryficznej, hagiograficznej czy patrystycznej. Humanizm zyskał należną mu pozycję, odnosząc się kompleksowo do rozwoju świata, a przede wszystkim

13. Książę Maurycy na czele wojska. Miedzioryt w: Willem Baudart, *Viva delineatio, ac descriptio...*, Amstelodami 1622, sygn. 402349

życia człowieka. W wielotysięcznym zespole rycin widzimy jeszcze ogród zamknięty *hortus conclusus* i miasta otoczone murami, a jeszcze więcej obleganych i otwieranych, czasem brutalnie i barbarzyńsko¹⁴. Zobaczmy perspektywiczny kanon wnętrza, *a priori* wbrew prawom matematyki, geometrii, a przede wszystkim perspektywy, zbliżony jeszcze do figur niemożliwych, a to wszystko w celu jak najlepszego pokazania działań człowieka, nie zawsze godziwych. Jeśli to nie wystarczało, za przykładem malarstwa, powstawały sceny symulaniczne, otwierano wnętrza i przestrzenie, likwidowano ściany, powiększano okna, uciekano się do kulisowości i wieloplanowości, zyskując jeszcze wymiar fantastyczny rzeczywistości¹⁵. Mimo odkryć geograficznych organizmy żywe występujące na rycinach i mapach przypominają nierzadko istoty z obrazów surrealistycznych.

14. Żłobek. Drzeworyt w: Justin Göbler, *Der Rechten Spiegel*, Franckfurt 1550, sygn. 400737.

Jeszcze w końcu XV w. wykształciły się kanony scen zbiorowych, historycznych czy rodzajowych, jak bitwy, oblężenia, turnieje, ale także prace w polu, winnicy, życie miast, zgromadzenia, uroczystości, wjazdy, hołdy, igrzyska, akcje za kulisami i w zaułkach¹⁶ – to w plenerze. Inne, w tym drastyczne, we wnętrzach oficjalnych i prywatnych, czy też funeralnych (il. 1). W batalistyce sceny profilowe – natarcie dwóch armii od lewej i prawej (il. 2), oblężeń, pojedynków, klęsk jednej ze stron i triumfów drugiej. Są przedstawienia majestatyczne na wzór biblijnych en face z władcą pod baldachimem czy kotarą i starszyzną po lewej i prawej z czwartym podmiotem – posłem, legatem, skazanym, ofiarą publicznego (il. 3) lub gabinetowego mordy czy

¹⁴ Jean Crespin, *Groß Martyrbuch und Kirchen-Historien*, Hanaw 1617, sygn. 401108.

¹⁵ Tommaso Porcacchi, *Funerali antichi di diversi popoli et nationi*, Venetia 1574, nr 68, sygn. 400725.

¹⁶ Np.: Sebastian Brant, *Das Narrenschiff*, Latine, Basel 1 III 1498, sygn. 400582.

15. Leonhard Fuchs, autor traktatu *De historia stirpium commentarii*, Basileae 1542. Drzeworyt V.R. Speckle; sygn. 406616

16. Albertus Meyer, Heinrich Füllmaurer, Veit Rudolf Speckle – ilustratorzy traktatu Leonharda Fuchsa, *De historia stirpium commentarii*, Basileae 1542. Drzeworyt V.R. Speckle; sygn. 406616

linczu. Podobnie rozwinęły się sceny sądowe (il. 4), egzekucje i kupieckie transakcje (po obu stronach lady), czy pomijając z konieczności wiele innych, sceny śmierci, jej zadawania i barbarzyństwa zwykle pozbawione emocji. Wszystko to oparte o średniowieczną drabinę scholastyczną, która jednoznacznie afirmowała zasadę władzy i zależności i wyznaczyła porządek świata na długi czas (il. 5). Sceny barbarzyństwa w różnych formach i wymiarze, nawet medycznym, są jedną z cech naszego zespołu. I na tym poprzestańmy – wystarczą liczne ryciny, również naukowe, w tej dziedzinie, gdyż grafiki naukowe w kolekcjach piastowskich z różnych zakresów wiedzy w postaci rycin teoretycznych, zarówno w drzeworycie, jak i miedziorycie, z elemen-

17. Machina wodna. Akwaforta Andreasa Bretschneidera w: Augustin de Ramelli, *Schatzkammer Mechanischer Künste...*, sygn. 401927

18. Frontispis. Drzeworyt Josta Ammana w: Flavius Josephus, *Historien und Bücher...*, Franckfurt am Mayn 1581; sygn. 400712

tami typografii, w tym teoretyczno-techniczne (matematyka, geometria) z realistycznymi motywami przedstawiającymi (nauki biologiczne) są bardzo liczne i różnorodne, antycypowane średniowieczną ryciną kanoniczną *Magister cum discipulis* – mistrz z uczniami¹⁷ (il. 6).

W problematykę renesansową wprowadza nas traktat Sebastiana Branta *Statek błaznów*, o jakże średniowiecznym frontispisie, kompleksowo przedstawiającym przypadki z życia człowieka na 147 drzeworytach przez pryzmat błazeńskiej czapki¹⁸ (il. 7).

Powiew renesansu i odkryć geograficzno-naukowych równoważyła nawałnica turecka i wojna chłopska, w istocie walki światopoglądowe, które w XVII wieku zamieniły się w wojnę trzydziestoletnią¹⁹. Nowe dzieła zrodziły astronomia, astrologia i alchemia²⁰. Kolejne dziedziny mające odbicie w sztuce wizualnej naszego zespołu to traktaty fortyfikacyjne, architektoniczne (il. 8, 9) i szermiercze, były nowe wydania Biblii, choć nasze nie epatują ilustracjami (il. 10), czy traktaty i dysputy teologiczne związane z reformacją Lutra, a potem kontrreformacją jezuitów²¹ (il. 11).

Obok monumentalnych kosmografii (il. 12), topografii, genealogii i heraldyki²², pojawiły się liczne historiografie, które łączyły w sobie wiele typów rycin²³. Spotkamy tu liczne zespoły portretów²⁴ i pojedyncze konterfekty autorów bądź bohaterów biografii oraz atlasy i zbiory wedut²⁵.

Militarna epopeja belgijska²⁶ zawiera zarówno sceny historyczno-batalistyczne ukazane w podmiotowej scenerii widoków topograficznych (ponad 200 miast i miejscowości), portrety reprezentacyjne oraz konne bohaterów scen, wyróżnionych manierą w typie *chiaroscuro*, tu powiększeniem sylwetowego wolumenu postaci, górującego nad bitewną wedutą, wzbogaconą o werbalną legendę

¹⁷ Theodoricus Rysicheus, *In laudem sancti Hyvonis Oratio*, Augusta Vindelicorum 1502, sygn. 400101.

¹⁸ Sebastian Brant, *Das Narrenschiff...* (zob. przyp. 16). Por. *Jahrtausend* 1929, s. 56, 74, 96, 140; Pokora 1996, s. 8, 17, 18, 19, 21, 27, 29, 30, 55.

¹⁹ Willem Baudart, *Viva delineatio, ac descriptio omnium proeliorum*, Amstelodami 1622, sygn. 402349; Onder, t. 1, s. 254.

²⁰ Michael Maier, *Symbola Aureae Mensae Duodecym Nationum*, Francofurti 1617, sygn. 402162.

²¹ Jerónimo de Prado, Juan Bautista Villalpando, *In Ezechielem explanationes*, Romae 1596-1604, sygn. 406397.

²² Johann Carion, *Chronica*, Wittenberg [1532], sygn. 403461, drzeworyty.

²³ Willem Baudart, *Viva...* (zob. przyp. 19); Jan Jansz. Orlers, *Warhafftige Beschreibung und Eigentliche Abbildung aller Züge und Victorien ... des ... Maurits von Nassau*, Leyden 1617, sygn. 402009.

²⁴ Johann Agricola, *Warhafftige Abcontrafactur und Bildnüs aller Groshertzogen Chur und Fürsten*, Dresden 1587, sygn. 403464; Dominicus Custos, *Tirolensium Principum Comitum ... Genuinae Eicones... Cum epigram[m]atis... Marci Henningi*, Augspurg 1599, sygn. 406787, 406817; Dominicus Custos, *Saxoniae Ducum...* (zob. przyp. 6); Dominicus Custos, *Atrium Heroicum Caesarum, Regum [...] imaginibus [...] illustr[at]um*], Augustae Vindelicorum 1600-1604, sygn. 406816; Johann Jakob Grassler, *Schweizerisch Heldenbuch*, Basel 1624, sygn. 402322; *Künstliche und eygentliche Bildtñus aller Königen in Franckreich*, Franckfurt am Meyn 1624, sygn. 402323; Jean Jacques Boissard, *Leben und Contrafeiten der Türckischen un[d] Persischen Sultanen*, Franckfurt 1596, sygn. 402321; Pierre François Sweerts, *XII Caesarum Romanorum imagines*, Antverpiae 1603, sygn. 410872; Caius Suetonius Tranquillus, *De XII Caesaribus Libri VIII.*, S.l. 1611, sygn. 410870.

²⁵ Adolf Decker, *Diurnal der Nassawischen Flotta...*, Strassburg 1629, sygn. 402341.

²⁶ Willem Baudart, *Viva...* (zob. przyp. 19).

19. „Laienspiegel”. Drzeworyt w: Justinus Göbler, *Der Rechten Spiegel*, Franckfurt 1550; sygn. 400737

w różnych miejscach ryciny (il. 13). W tychże traktatach zobaczymy też, jak swobodnie postępowano z grafiką w XVI w. Oto kilka monografii państw europejskich, ilustrowanych przez geniusza drzeworytu Josta Ammana, który średniowieczną bordiurę frontispisową przekształcił w manierystyczną²⁷ (il. 18). Te same jego ryciny wielokrotnie ilustrują całkowicie różne desygnaty, przy czym początkowo dyskretnie alternowane, w miarę powracania kart zwiększają częstotliwość, by pod koniec traktatu bez pardonowo dwie różne bitwy ilustrować tym samym drzeworytem nie tylko na sąsiednich kartach, ale stronach. „Rekordzista” uzyskał tu około dwudziestu powtórzeń (!), ale abyśmy pamiętali, że mamy do czynienia z geniuszem grafiki, na samym końcu dzieła stycharz, jakby nic się nie stało, wychodzi z kompletnie nową ryciną²⁸.

Obok weduty klasycznym typem ikonograficznym jest portret, którego zasoby w BUWr „powiększamy” znacznie o dzieła opiewające papieża, władców państw, w tym Polski, prezentujące różne odmiany, style i maniery, a przede wszystkim wychodzące naprzeciw potrzebom czytelników. Nie miejsce tu na ocenę zbioru, ale stwierdzić wypada, że najcenniejszy z nich to drzeworytowy portret, a właściwie trzy, a nawet cztery portrety twórców solidnych drzeworytowych wizerunków roślin w traktacie naukowym: malarza Albertusa Meyera, rysownika Heinricha Füllmaurera, rytownika Veita Rudolpha Speckle oraz autora zielnika Leonharda Fuchsa²⁹ (il. 15, 16). To najwybitniejsze egzemplarze w prezentowanym zespole rycin, to kwintesencja renesansu i humanizmu – zapowiedź nowej

²⁷ Antonio Bonfini, *Ungerische Chronica, das ist Ein grundtliche Beschreibung dess aller mächtigsten Königreichs Ungern*, Franckfurt am Mayn 1581, sygn. 403335; Paolo Giovio, *Die Moscovitische Chronica das ist Ein grundtliche beschreibung oder Historia deß... Großfürsten in der Moscauw*, Franckfurt am Mayn 1579, sygn. 403336.

²⁸ Heinrich Bünting, *Bräunschweigische und Lüneburgische Chronica*, Magdeburg 1584-1585, sygn. 406784, 406982.

²⁹ Leonhard Fuchs, *De historia stirpium comentarii insignes*, Basileae 1542, sygn. 406616; por. Ford 1992, s. 91-93; *Graphische Porträts* 1995, s. 19-20, 29, 41; *Hollsteins German* t. 73, 2007, s. 83-247; *Art of natural history* 2008, s. 8, 9, 45; *Prints* 2014, s. 142-145.

sztuki i nowego świata, nie zrywająca z tradycją średniowiecza, a eksplikująca w sposób absolutnie doskonały, swobodny i naturalny dokonania Holbeina, Dürera i artystów włoskich, to nawet wyróżnik całej grafiki w drukach naszych dość wcześnie powstałych księżnic europejskich. Stanowią znakomite *pendant* do rzeźb książąt bramy zamkowej w Brzegu.

Większość ilustracji nie jest sygnowana, ale pomijając ocenę całości, stwierdzić wypada, że twórcy podpisani i dotąd rozpoznani to tuzy sztuki światowej. Chronologia dzieł i grafików mieści się w biograficznych danych założycieli obu Bibliotek. Objęty autopsją kilkutyśieczny zespół jednostek artystycznych i ikonograficznych da się określić dewizą od Ammana i Behama do Meriana i Kiliana, a nawet Kilianów. Oto ich niekategoryczny wykaz, w tym autorów pierwowzorów z ilustrowanymi dziełami w przypisach: Johann Aachen (Ach)³⁰, Jost (Jobst) Amman (monogram IA o różnych formach)³¹ (il. 18), Hans Sebald Beham³², Hans Bocksberger (BV)³³, Zacharias Bornmann³⁴, Andreas Bretschneider (AB)³⁵ (il. 17), Jean Jacques Boissard³⁶, Johann Theodor de Bry (BC, BD)³⁷, François Bunel³⁸, Hans Burgkmair (HB)³⁹, Jacques Androuet du Cerceau⁴⁰, Dominic Custos⁴¹, Lucas

20. Tommaso Garzoni, *Piazza Universale*, Frankfurt am M. 1619. Frontispis. Miedzioryt Matthaeusa Meriana; sygn. 401956

³⁰ Dominicus Custos, *Atrium Heroicum*..., (zob. przyp. 24).

³¹ Antonio Bonfini, *Ungerische Chronica*... (zob. przyp. 27); Paolo Giovio, *Die Moscovitische Chronica*... (zob. przyp. 27); Titus Livius, Lucius Florus, *Von Anknufft unnd Ursprung des Römischen Reichs*, Straßburg 1587, sygn. 400235; Josephus Flavius, *Historien und Bücher Von alten Jüdischen Geschichten*, Franckfurt am Mayn 1581, sygn. 400712, bordiura.

³² Hans Sebald Beham, *Wahrhaftige Beschreibung aller Fürnemen Künsten wie man Malen und Reissen lernen soll*..., Franckfurt am Mayn 1605, sygn. 411742.

³³ Titus Livius, Lucius Florus, *Von Anknufft unnd Ursprung des Römischen Reichs*, Straßburg 1574, sygn. 403334 oraz następne wydania z lat 1598 i 1605, sygn. 401991 i 406895; Nagler, t. 1, 1858, s. 348, 900.

³⁴ Zaharias Bornmann, *Astra, das ist Bilder himlischer Sternen*, [Wrocław 1612], sygn. 402252; Oszczanowski, Gromadzki 1995, s. 38.

³⁵ Saur, t. 14, 1996, s. 157.

³⁶ Jean Jacques Boissard, *Emblematum liber*, Francofurti ad Moenum 1593, sygn. 403470; Saur, t. 12, 1996, s. 320-321.

³⁷ Johann Theodor de Bry, *Florilegium Novum*, Sl. 1611, sygn. 406592; Giorgio Basta, *Il Maestro di Campo Generale Das ist Außfürliche Anzeig*..., Franckfurt 1617, sygn. 401939; Eduart (Duarte) Lopes, *Regnum Congo*, Franckfort am Mayn 1597, sygn. 402001; Michael Maier, *Atalanta Fugiens, hoc est, Emblemata Nova De Secretis Naturae Chymica*, Oppenheimii 1617, sygn. 402152; Daniel Specklin, *Architectura Von Vestungen*, Straßburg 1599, sygn. 401931, 403366; Johann Jakob Wallhausen, *Kriegskunst zu Pferd... darinnen gelehret werden... Lantziers, Kührissieres, Carbiners und Dragoens*, Franckfurt 1616, sygn. 401934; Nagler, t. 3, 1863, s. 219; Saur, t. 15, 1997, s. 137.

³⁸ *Cronica breve de i fatti illustri de Re di Francia*, Venetia 1588, sygn. 406791; Nagler, t. 4, 1871, s. 522; Saur, t. 15, 1997, s. 137.

³⁹ Marcus Tullius Cicero, *Officia M.T.C. Ein Buch, so Marcus... der Römer... geschriben*, Augsburg 1532, sygn. 406805; Nagler, t. 3, 1863, s. 252; Saur, t. 15, 1997, s. 217-218.

⁴⁰ Jacques Androuet du Cerceau, *Le premier [-second] volume des plus excellents Bastiments de France*, Paris 1607, sygn. 407025; Saur, t. 30, 2001, s. 167.

⁴¹ Dominicus Custos, *Saxoniae Ducum*... (zob. przyp. 6); Dominicus Custos, *Tirolensium*... (zob. przyp. 24); Dominicus Custos, *Atrium Heroicum*... (zob. przyp. 24); Nagler, t. 2, 1860, s. 393; Saur, t. 23, 1999, s. 209-210.

Cranach⁴², Nicolaes Geylekerck⁴³, Johann Wilhelm Dilich⁴⁴, Daniel Döring⁴⁵, Sigmund Feyerabend⁴⁶, Tobias Fendt⁴⁷, Heinrich Füllmaurer⁴⁸, Oliviero Gatti⁴⁹, Jacques de Gheyn⁵⁰, Hans Heinrich Glaser⁵¹, Urs Graf (VG)⁵², Matthäus Greuter⁵³, Hans Guldenmund⁵⁴, Johann Halbeek⁵⁵, Johann (Hans) Hauer⁵⁶, Georg Hayer⁵⁷, Jakob van der Heyden⁵⁸, Jan van der Heyden⁵⁹, Abraham Hogenberg⁶⁰, Wilhelm Hondius⁶¹, Peter Isselburg⁶², Jean Jollat⁶³, David Kandel⁶⁴, Georg Keller⁶⁵, Lucas Kilian⁶⁶, Wolfgang Kilian⁶⁷,

⁴² Johann Agricola, *Warhafftige Abcontrafactur...* (zob. przyp. 24).

⁴³ Philipp Clüver, *Germaniae antiquae libri tres*, Lugduni Batavorum 1631, sygn. 406813.

⁴⁴ Wilhelm Dilich, *Peribologia Seu Muniendorum Locor[um] Ratio*, Fra[n]cofurti Ad Moenum 1641, sygn. 403359; *Saur*, t. 27, 2000, s. 390-391, t. 28, 2001, s. 300-301.

⁴⁵ Georg Galgemair, *Organon logikon das ist Circkel, Schregmaß und Linial*, Augsburg 1626, sygn. 402184; *Saur*, t. 28, 2001, s. 250.

⁴⁶ Josephus Flavius, *Historien...* (zob. przyp. 31).

⁴⁷ Tobias Fendt, *Monumenta Sepulcrorum Cum Epigraphis*, [Wrocław] 1574, sygn. 400935; por. Oszczanowski, Gromadzki 1995, s. 33.

⁴⁸ Leonhard Fuchs, *De historia...* (zob. przyp. 29).

⁴⁹ Giovanni Antonio Magini, *Primum Mobile Duodecim Libris Contentum*, Bononiae 1609, sygn. 400702.

⁵⁰ Tycho Brahe, *Astronomiae Instauratae Mechanica*, Noribergae 1602, sygn. 407038; Ludolf van Ceulen, *De Circulo Et Adscriptis Liber...*, Lugd. Batav. 1619, sygn. 402193; *Erkenntnis* 2000, s. 64, 214-215, 277; *Saur*, t. 53, 2007, s. 2-6.

⁵¹ Johann Jakob Grasser, *Schweitzerisch...* (zob. przyp. 24); por. Nagler, t. 3, 1863, s. 364-365.

⁵² Simone da Cascia, *De religione christiana... aureu[m] opus*, Basileae 1517; sygn. 401115; Św. Ambroży, *Omnia opera accuratissime revisa*, Basel 1516, sygn. 400024.

⁵³ Daniel Specklin, *Architectura...* (zob. przyp. 37).

⁵⁴ *Drey schöner lieder, Das erst Von dem grausamen...*, Nürnberg ok. 1540, sygn. 402409; *Ein new Geystlich lied, Göttliche weyßheyß gib mir rat...*, Nürnberg ok. 1540, sygn. 402410; Hans Witzstat, *Ein newes Lied*, Nürnberg ok. 1535, sygn. 402411; Hans Witzstat, *Ein Christenlich lied...*, Nürnberg ok. 1540, sygn. 402412; *Ein schön geistlich new lied...*, Regensburg ok. 1540, sygn. 402413; Hans Witzstat, *Der Gaystlich Puxbaum Von dem streyt des fleyschs wider den geyst*, S.l., s.a., sygn. 402414; *Drey schön Geystlich Bergkreyen*, S.l., s.a., sygn. 402415; *Zwen newer Berckreyen, Der Erst Von sibem neuen erfunden künsten...*, Nürnberg ok. 1540, sygn. 402416; *Zwey schöne Lieder. Das Erst von fünfftzehen Ordenßleuten...*, Nürnberg, s.a., sygn. 402417; *Saur*, t. 65, 2009, s. 427.

⁵⁵ Salvator Fabris, *Sienza E Pratica D'Arme*, Copenhagen 1606, sygn. 401949, 407087, 407262; Nagler, t. 3, 1863, s. 975.

⁵⁶ Georg Galgemair, *Centiloquium Circini Proportionum. Ein newer Proportional Circkel*, Nürnberg 1626, sygn. 402183; Daniel Schwenter, *Geometriae Practicae Novae Et Auctae Tractatus*, Nürnberg 1618-1628, sygn. 402182; Euclides, *Elementa practica Oder Außzug aller Problematum...*, Nürnberg [1625], sygn. 402180.

⁵⁷ Por. Zaharias Bornmann, *Astra...* (zob. przyp. 34): miedzioryty z gwiazdozbiórami i portretem Z. Bornmanna; Oszczanowski, Gromadzki 1995, s. 37-38.

⁵⁸ August Młodszy (książe brunszwicko-lüneburski), *Das Schach- oder König-Spiel*, Lipsiae 1617, sygn. 403358, 407243; Salomon de Caus, *Les Raisons Des Forces Mouvantes*, Francfort 1615, sygn. 407051; Melchior Sebisch, *Historia memorabilis De Foemina Quadam Argentoratensi, Quae...*, Argentinae 1627, sygn. 402200; Jakob Bartsch, *Usus Astronomicus Planisphaeri Stellati*, Argentinae 1624, sygn. 402229; *Hollstein's German*, t. 13 A, 1984, s. 9-82; *Saur*, t. 73, 2012, s. 43-44.

⁵⁹ Salomon de Caus, *Les Raisons...* (zob. przyp. 58); Abraham Bzowski, *Historia ecclesiasticae*, Coloniae Agrippinae 1617, sygn. 401107; *Saur*, t. 73, 2012, s. 44-45.

⁶⁰ Georg Braun, Franz Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*, Coloniae Agrippinae 1592, sygn. 400681, 403330, 406777, 406778.

⁶¹ Adam Freitag, *Architectura Militaris Nova et aucta oder Neue vermehrte Fortification*, Leyden 1631, sygn. 401928, 403360; Daniel Heinsius, *Rerum ad Sylvam-Ducis*, Lugd. Bat. 1631, sygn. 401929; Samuel Marolois, *Opera mathematica ou oeuvres mathematicques...*, Hagae-Comitis 1614-1620, sygn. 401926.

⁶² Salomon de Caus, *Les Raisons...* (zob. przyp. 58); Daniel Schwenter, *Geometriae...* (zob. przyp. 56).

⁶³ Charles Etienne, *De Dissectione Partium corporis Humani libri tres*, Parisiis 1545, sygn. 406708; Nagler, t. 3, 1863, s. 724-725, t. 4, 1864, s. 63.

⁶⁴ Hieronymus Bock, *Kreütterbuch, Darin underscheidt Namen... der Kreütter*, Straßburg 1577, sygn. 403314; Nagler, t. 2, 1860, s. 456-464; *Hollstein's German*, t. 15 B, 1986, s. 217-245; *Saur*, t. 79, 2013, s. 251-252, t. 80, 2014, s. 21.

⁶⁵ Johann Jacob von Wallhausen, *Romanische Kriegskunst*, Franckfurt 1616, sygn. 401936; Pedanius Dioscorides, *Kräuterbuch Deß uralten Unnd in aller Welt berühmtesten Griechischen Scribenten...*, Franckfurt am Mayn 1610, sygn. 406611 oraz wydanie z 1614 r., sygn. 406610; Paulus Buis, *Epimetron Sive Auctarium Thesauri Aphorismorum Politicorum*, Francofurti 1619, sygn. 402256; Jean de Chokier de Surlet, *Thesaurus Politicorum Aphorismorum*, Francofurti 1619, sygn. 402255; Nagler, t. 3, 1863, s. 19-21.

⁶⁶ Georg Galgemair, *Organon logikon...* (zob. przyp. 45); Daniel Schwenter, *Geometriae...* (zob. przyp. 56).

⁶⁷ August Młodszy (książe brunszwicko-lüneburski), *Gustavi Seleni Cryptomenityces Et Cryptographiae Libri IX*, Lunaeburgi 1624, sygn. 401948; *Hollstein's German*, t. 18, 1976, s. 89.

Johann Konrad Klüpfel (JCK)⁶⁸, Assuerus van Londerseel (AVL)⁶⁹, Hiob Magdeburg (AHM)⁷⁰, Karel van Mallery⁷¹, Matthaeus Merian (il. 20)⁷², Albertus Meyer⁷³, Hieronymus Oertel⁷⁴, Jean Petit (IP)⁷⁵, Stephanus de la Rivière (SR)⁷⁶, William Rogers (WR)⁷⁷, Aegidius Sadeler⁷⁸, Johann Sadeler⁷⁹, Philipp Sadeler⁸⁰, Raphael Sadeler⁸¹, Johann Heinrich Sattler⁸², Johann Schöffner (IS)⁸³, Georg Schreiber⁸⁴, Christoffel Sichem (CVS)⁸⁵, Veit Rudolf Speckle⁸⁶, Pieter Stevens⁸⁷, Tobias Stimmer (TS)⁸⁸, Hans Troschel⁸⁹, Hans Ullrich⁹⁰, Jan Vredemann de Vries⁹¹, Paul Vredemann de Vries⁹², Gisbert (Gysbrecht) van Veen⁹³, Pierre Woeiriot⁹⁴. Z monogramistami jest trudniej. Niektórzy mogą się okazać „tylko” drukarzami, choć ci raczej posługiwali się eksponowanymi sygnetami o szczególnej stylistyce i symbolice. Inne symbole literowe mogą być inicjałami autorów traktatów, a jeszcze inne dotyczyć wielu innych desygnatów, w każdym razie poza monogramami czysto graficznymi. Są to: AB⁹⁵, AD⁹⁶, AG⁹⁷, AP⁹⁸, AV⁹⁹, B¹⁰⁰, BM¹⁰¹, BP¹⁰², C¹⁰³, CG¹⁰⁴,

⁶⁸ Andreas Albrecht, *Eygendliche Beschreibung und Abriß Eines sonderbaren nutzlich und nohtwendigen Mechanischen Instruments*, Nürnberg 1625, sygn. 402199; Saur, t. 2, 1992, s. 144-145.

⁶⁹ Wilhelm Misocacus, *Prognosticum oder Practica auff Jar [...] 1585*, Dantzig 1584, sygn. 402348; Nagler, t. 1, 1858, s. 635-636; Thieme-Becker, t. 23, 1929, s. 351; Saur, t. 85, 2015, s. 225-226.

⁷⁰ Sebastian Münster, *Cosmographie: das ist, Beschreibung Aller Länder*, Basel 1598, sygn. 401989; Nagler, t. 1, 1858, s. 335.

⁷¹ Jean de Serres, *Inventaire General De L'Histoire De France*, Paris 1600, sygn. 403528; Olivier de Serres, *Le Theatre D'Agriculture Et Mesnage Des Champs*, Paris 1605, sygn. 411701.

⁷² Tommaso Garzoni, *Piazza Universale, das ist Allgemeiner Schauwplatz oder Marckt und Zusammenkunfft aller Professionen*, Franckfurt am Mayn 1619, sygn. 401956; Robert Fludd, *Utriusque cosmi maioris...et minoris metaphisica...*, Oppenheimi 1617-1629, sygn. 401921; Nagler, t. 5, 1876, s. 55, *Hollstein's German*, t. 26 A, 1990, s. 35, 40-64, 72-75, 78-90, 102-103, 111-112, 130; *Erkenntnis* 2000, s. 47, 48, 224, 225, 336, 549.

⁷³ Leonhard Fuchs, *De historia...* (zob. przyp. 29).

⁷⁴ Hieronym Oertel, *Ein schön nutzlich Tractetlein*, Nürnberg 1609, sygn. 409198.

⁷⁵ Marcus Iunianus Iustinus, *Iustini Historia ex Trogo Pompeio...*, Paris [1513], sygn. 400554.

⁷⁶ Charles Estienne, *De Dissectione...* (zob. przyp. 63).

⁷⁷ John Gerard, *The Herbal or Generall Historie of Plantes*, London 1597, sygn. 406641.

⁷⁸ *Symbola divina et humana...*, Pragae 1600, sygn. 406790.

⁷⁹ Bartolomeo Cambi, *Geistliche Academia oder Schuel Göttlicher Lieb*, München 1625, sygn. 402632.

⁸⁰ Jeremias Drexel, *Gymnasium Patientiae*, Monachii 1630, sygn. 403576.

⁸¹ Ogier Ghislain Busbecq, *Legationis Turc. Epistolae IV.*, Monaci 1620, sygn. 402712.

⁸² Johann Heinrich Sattler Wissenburg, *Von Vestungen Schantzen und gegen Schantzen*, Basel 1619, sygn. 402214.

⁸³ Karol V (cesarz niemiecki), *Deß aller Durchleuchtigsten... Keyser Karls desz fünfften... peinlich Gerichts Ordnung*, Mayntz ok. 1550, sygn. 400739; Caius Iulius Caesar, *Historien vom Gallier un[d] der Roemer Burgerische krieg*, Meyntz 1530, sygn. 406804; Nagler, t. 4, 1871, s. 125-126, t. 5, 1876, s. 9.

⁸⁴ Georg Schreiber, *Büchsenmeister-Discurs*, Brzeg 1656, sygn. 403325; Oszczanowski, Gromadzki 1995, s. 59-60.

⁸⁵ Titus Livius, Lucius Florus, *Von Ankunfft unnd Ursprung...* (zob. przyp. 33); *Hollstein's German*, t. 80, 2014, s. 58-59.

⁸⁶ Leonhard Fuchs, *De historia...* (zob. przyp. 29).

⁸⁷ Samuel Marolois, *Opera...* (zob. przyp. 61).

⁸⁸ Titus Livius, Lucius Florus, *Von Ankunfft unnd Ursprung...* (zob. przyp. 33); Ludwik VI (palatyn reński), *Chur Fuerstl. Pfaltz Landts Ordnung...*, Heydelberg 1582, sygn. 403310; André Tiraqueau, *Opera omnia, quae hactenus extant*, Francofurti 1574, sygn. 400701.

⁸⁹ Andreas Albrecht, *Zwey Bücher, Das erste Von der ... Perspectiva...*, Nürnberg 1623, sygn. 401933.

⁹⁰ *Novum Testamentum D[omi]ni N[ost]ri Iesu Christi*, Noribergae 1599, sygn. 400863.

⁹¹ Samuel Marolois, *Opera...* (zob. przyp. 61); *Hollstein's Dutch and Flemish*, t. 47, 1997, cz. I-II.

⁹² Samuel Marolois, *Opera...* (zob. przyp. 61); *Hollstein's Dutch and Flemish*, t. 47, 1997, cz. I-II.

⁹³ Thomas Harriot, *Admiranda narratio...*, Francoforti ad Moenum 1590, sygn. 400294.

⁹⁴ Charles Estienne, *De Dissectione...* (zob. przyp. 63); Nagler, t. 4, 1871, s. 986.

⁹⁵ Leonhard Rauwolf, *Aigentliche beschreibung...* (zob. przyp. 9); Josephus Flavius, *Historien...* (zob. przyp. 31); Nagler, t. 1, 1858, s. 59-60.

⁹⁶ Andreas Albrecht, *Zwey Bücher...* (zob. przyp. 89).

⁹⁷ *Biblia Complutensis*, Alcalá de Henares 1514-1517, sygn. 400001.

⁹⁸ Joachim Beust, *Christiados Libellus ad Augustum Saxoniae Ducem...*, Witebergae 1572, sygn. 403517.

⁹⁹ Simon Stevin, *Hypomnemata mathematica*, Lugduni Batavorum 1605-1608, sygn. 401924, 401145.

¹⁰⁰ *Imp. Caes. Justiniani institutiones*, Ingolstadt 1592, sygn. 400154.

¹⁰¹ Johann Coler, *Calendarium perpetuum et libri oeconomici*, Wittenberg 1600-1606, sygn. 401062.

¹⁰² Jean Jacques Boissard, *Habitus variarum orbis gentium*, Mecheln 1581, sygn. 406986.

¹⁰³ Filippo Decio, *Super Codice*, Lugduni 1527, sygn. 400158.

¹⁰⁴ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70); Olaus Magnus, *Historien der mitnachtigen Länder*, Basel 1567, sygn. 401995; Michael Risch, *Oratio in natali Christi...*, Francophordii cis Oderam 1506, sygn. 400314; Nagler, t. 2, 1860, s. 28.

CHS¹⁰⁵, CI¹⁰⁶, CML+F¹⁰⁷, CS¹⁰⁸, CSI¹⁰⁹, D¹¹⁰, DK¹¹¹, DR¹¹², D.S.¹¹³, DIG¹¹⁴, FB¹¹⁵, FAI (TFAI, FA TFA)¹¹⁶, G.M. sculp.¹¹⁷, GIS¹¹⁸, GS¹¹⁹, H¹²⁰, HC¹²¹, HE¹²², HEW¹²³, HG¹²⁴, HH¹²⁵, HL¹²⁶, HM¹²⁷, HN¹²⁸, HPI¹²⁹, HR¹³⁰, HRM¹³¹, HS¹³², IA¹³³, ICBFF¹³⁴, ID¹³⁵, IG¹³⁶, IN [NI]¹³⁷, IP¹³⁸, I[J]HS¹³⁹, Lc¹⁴⁰, LG¹⁴¹, M¹⁴², MB¹⁴³, MD¹⁴⁴, MF¹⁴⁵, MH [?]¹⁴⁶,

¹⁰⁵ Titus Livius, Lucius Florus, *Von Ankunfft unnd Ursprung...*, zob. przyp. 33.

¹⁰⁶ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁰⁷ Theophrastus Paracelsus, *Chirurgische Bücher und Schrifften*, Straßburg 1605, sygn. 401914, 401915 oraz Straßburg 1618, sygn. 406722; por. Nagler, t. 4, 1864, s. 611, t. 2, 1860, s. 174; Saur, 2015, t. 85, s. 301-301.

¹⁰⁸ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁰⁹ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹¹⁰ *Imp. Caes. Justiniani institutiones...* (zob. przyp. 100).

¹¹¹ Daniel Sudermann, *Schöne ausserlesene sin[n]reiche Figuren...*, Strasbourg ok. 1620, sygn. 401910; Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹¹² Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹¹³ Daniel Sudermann, *Schöne...* (zob. przyp. 111); Antoninus Florentinus, *Summa theologica cum Repertorio*, Basel 1511, sygn. 400053.

¹¹⁴ Titus Livius, Lucius Florus, *Von Ankunfft unnd Ursprung...* (zob. przyp. 33); *Hollstein's German*, t. 80, 2014, s. 57-58, il. 91-92; Heller 1831, s. 105.

¹¹⁵ Johann Agricola, *Bildnüs und Abcontrafactur etzlicher Vornemer Gelerten Menner*, Dreßden 1588, sygn. 403465.

¹¹⁶ Dominicus Custos, *Tirolensium...* (zob. przyp. 24); Nagler, t. 2, 1860, s. 691-692, 695.

¹¹⁷ Wilhelm von Calchum, *Zusamfassung Etlicher Geometrischen Aufgaben*, Bremen 1629, sygn. 401946.

¹¹⁸ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹¹⁹ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹²⁰ Charles de Bouelles, *Que hoc volumine continentur*, Parisiis (1510), sygn. 400262; *Biblia Complutensis* (zob. przyp. 97); Eucharis Röblin, *De Partu Hominis*, Franc. 1563, sygn. 411269.

¹²¹ Johannes Faulhaber, *Weitere Continuation deß privilegirten mathematischen Kunstspiegels*, Ulm 1626, sygn. 402186,1.

¹²² Olaus Magnus, *Historien...* (zob. przyp. 104).

¹²³ Daniel Sudermann, *Schöne...* (zob. przyp. 111).

¹²⁴ Johann Altenstaig, *Vocabularius Theologie*, Hagenau 1517, sygn. 400097.

¹²⁵ Johann Agricola, *Bildnüs und...* (zob. przyp. 115).

¹²⁶ Andreas Albrecht, *Zwey Bücher...* (zob. przyp. 89).

¹²⁷ Johann Coler, *Calendarium...* (zob. przyp. 101).

¹²⁸ Andreas Albrecht, *Zwey Bücher...* (zob. przyp. 89).

¹²⁹ Johann Coler, *Calendarium...* (zob. przyp. 101).

¹³⁰ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹³¹ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹³² *Constitutiones Concilii Provincialis Moguntini*, Moguntiae 1549, sygn. 400937.

¹³³ Josephus Flavius, *Historien...* (zob. przyp. 31); Gerard Mercator, *Atlas Ou Representation Du Monde Universel*, Amsterdam 1633, sygn. 403316; Ludwik VI (palatyn reński), *Chür-Fürstlicher Pfaltz Landt-Recht*, Heydelberg 1582, sygn. 403311; Marcus Tullius Cicero, *Libri Tres De Officiis*, Basileae 1569, sygn. 400292; André Tiraqueau, *Opera...* (zob. przyp. 88); Antonio Bonfini, *Ungerische Chronica...* (zob. przyp. 27); Heinrich Bünting, *Braünschweigische...* (zob. przyp. 28).

¹³⁴ Johann Coler, *Calendarium...* (zob. przyp. 101).

¹³⁵ Andreas Karlstadt, *Von Vormugen des Ablass wider Bruder Franciscus Seyler Parfuser Ordens*, Wittenbergk 1520, sygn. 400335.

¹³⁶ Andreas Karlstadt, *Von Vormugen...* (zob. przyp. 135); Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹³⁷ *Imp. Caes. Justiniani institutiones...* (zob. przyp. 100).

¹³⁸ Marcus Iunianus Iustinus, *Iustini Historia...* (zob. przyp. 75); Nagler, t. 4, 1864, s. 86-87.

¹³⁹ Joachim Camerarius, *Symbolorum et Emblematum Centuriae Tres*, Heidelberg 1605, sygn. 400803; Dionysius Carthusianus, *Vier letzte Ding deß Menschen nembl. Todt, Gericht...*, Ingolstatt 1626, sygn. 402427; por. Nagler, t. 3, 1863, s. 990-992.

¹⁴⁰ Willem Baudart, *Viva delineatio...* (zob. przyp. 19), il. 13.

¹⁴¹ Daniel Schwenter, *Geometriae...* (zob. przyp. 56); Nagler, t. 4, 1871, s. 358.

¹⁴² Michael Hempel, *Conditorium Saxonicum*, Freibergk 1619, sygn. 402343.

¹⁴³ Paolo Giovio, *Die Moscovitische Chronica...* (zob. przyp. 27).

¹⁴⁴ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁴⁵ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁴⁶ Johann Coler, *Calendarium...* (zob. przyp. 101).

MK¹⁴⁷, NHF (Nikolaus Andreae)¹⁴⁸, MM¹⁴⁹, MR¹⁵⁰, MS¹⁵¹, NS¹⁵², P¹⁵³, PC delin.¹⁵⁴, PH¹⁵⁵, PS¹⁵⁶, R pictor¹⁵⁷, RMD¹⁵⁸, S¹⁵⁹, S.F.¹⁶⁰, SM¹⁶¹, W¹⁶², WI¹⁶³, FV¹⁶⁴, WS¹⁶⁵, ZI [IZ]¹⁶⁶.

Oceniając artystyczno-ikonograficzne wartości druków Biblioteki Gimnazjum Brzeskiego i legnickiej biblioteki książęcej Rudolphina, należy stwierdzić, że to księżnice w swoim zasobie wizualnym wybitnie humanistyczne w pełni tego słowa znaczeniu. Już tylko wstępne badania ujawniają kilka tysięcy cennych artystycznie i ikonograficznie rycin, nie mających odpowiedników w Oddziale Zbiorów Graficznych poza jedynym wyjątkiem – panoramą Wrocławia z kroniki Schedla – potwierdzającym regułę, a przede wszystkim fenomen piastowskich kolekcji graficznych, gotowych do szybkiego naukowego opracowania i umieszczenia w bazach elektronicznych.

Kolekcje druków tych księżnic i Biblioteki Kościoła św. św. Piotra i Pawła wypadają otoczyć profesjonalną opieką konserwatorską, menadżerską i marketingową, a w dobie, kiedy biblioteki elektroniczne działają wyłącznie dla dobra publicznego, wykreować jako wielkie dziedzictwo kulturalne, ale również materialne Uniwersytetu, zdolne w imię nowoczesnego humanizmu do generowania w różnorodnych formach dywidend nie tylko naukowych dla macierzystej uczelni.

Summary

Speculum vitae et mundi. Graphic in the prints of old Bibliotheca Piastorum Bregensis and in Bibliotheca Rudolphina of Liegnitz

Old prints are naturally greatest supporter of historical graphic. Presented here are image resources of two Piast libraries in the capitals of the Duchy of Liegnitz-Brieg. The chronology of the printed images is the time before and during the reign of their founders, *i.e.* the second half of the 15th c. to the first half of the 17th c. Their subject matter touches all spheres of the then life and world from scholasticism to discoveries and inventions of modernity. It is a universal collection of thousands pieces of visual information widening the intellectual, spiritual and aesthetic sphere, disclosing a set of names and monograms of eminent authors, each of which opens new fields of research and invites possibilities of effective, not only ideological, promotion of Wrocław University Library.

¹⁴⁷ Polybius, *Römische Historien*, Basel 1574, sygn. 401994.

¹⁴⁸ Jakob Bartsch, *Usus Astronomicus...* (zob. przyp. 58).

¹⁴⁹ Hartmann Schedel, *Liber Chronicarum...* (zob. przyp. 12), s. 300.

¹⁵⁰ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁵¹ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁵² Johann Coler, *Calendarium...* (zob. przyp. 101).

¹⁵³ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁵⁴ Jakob Bartsch, *Usus Astronomicus...* (zob. przyp. 58); Mario Savorgnano, *Kriegskunst zu Land und Wasser*, Francofurti 1618, sygn. 401944.

¹⁵⁵ Johann Coler, *Calendarium...* (zob. przyp. 101), także BM, H, Hd, NS, PH.

¹⁵⁶ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70); Gasparo Contarini, *De Republica Venetorum*, Lugduni Batavorum 1626, sygn. 402741.

¹⁵⁷ Johann Jacob von Wallhausen, *Romanische...* (zob. przyp. 65).

¹⁵⁸ Sebastian Münster, *Cosmographie...* (zob. przyp. 70).

¹⁵⁹ Filippo Decio, *Super Codice...* (zob. przyp. 103).

¹⁶⁰ Josephus Flavius, *Historien...* (zob. przyp. 31).

¹⁶¹ Titus Livius, Lucius Florus, *Von Ankunfft unnd Ursprung...* (zob. przyp. 33).

¹⁶² *Biblia Complutensis* (zob. przyp. 97).

¹⁶³ Andreas Albrecht, *Zwey Bücher...* (zob. przyp. 89).

¹⁶⁴ Salvator Fabris, *Sienza...* (zob. przyp. 55); por. Nagler, t. 2, 1860, s. 908.

¹⁶⁵ Johannes Andreae, *Lectura...* *super Arbore consanguinitatis et affinitatis*, Liptzk 1517, sygn. 400099.

¹⁶⁶ Krzysztof (książę wirtemberski), *Des Fürstenthumbs Würtemberg gemeine Landesordnungen*, Tübingen 1585, sygn. 401960; Krzysztof, *książę Wirttembergii, Neue Vorstordnung des Fürstenthumbs Würtemberg*, Tübingen 1567, sygn. 401962; Krzysztof (książę wirtemberski), *Neue Bawordnung des Fürstenthumbs Würtemberg*, Tübingen 1587, sygn. 401964; Krzysztof (książę wirtemberski), *Des Fürstenthumbs Würtemberg gemein Landrecht*, Tübingen 1591, sygn. 401970; Nagler, t. 5, 1876, s. 419.

***Speculum vitae et mundi*. Grafika v discích dávné knihovny gymnázia v Břehu a lehnické Rudolfiny**

Přirozeným největším nositelem historické grafiky jsou staré tisky. Prezентujeme zde obrazové sbírky dvou piastovských knihoven ve stolicích lehnicko-břežského knížectví. Rytiny pocházejí z doby před a v době panování jejich zakladatelů, tedy od 2. poloviny 15. stol. do 1. poloviny 17. stol. Tematika zahrnuje všechna odvětví tehdejšího života a světa, od scholastiky po objevy a novodobé vynálezy. Je to mnohatisícový, univerzální systém vizuální informace, který rozšiřuje intelektuální, duchovní a estetický horizont, odhaluje řadu jmen a monogramů významných tvůrců, otevírá nová vědecká pole a rozvíjí možnosti účinné, nejen ideové, propagace univerzitní knihovny.

Zusammenfassung

***Speculum vitae et mundi* – Graphik in den Drucken der ehemaligen Brieger Gymnasialbibliothek und der Liegnitzer Rudolphina**

Die größten natürlichen Träger historischer Graphiken sind alte Drucke. Hier präsentieren wir die illustrative Ausstattung ausgewählter Bücher aus den beiden Piasten-Bibliotheken, die in den Hauptstädten des Herzogtums Liegnitz-Brieg gegründet wurden. Die Graphiken entstanden vor und während der Zeitperiode der Herrschaft der Fürsten, also von der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts bis zur 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts. Die Thematik umfasst alle Bereiche des zeitgenössischen Lebens, von der Scholastik bis zu den Entdeckungen und Erfindungen der Neuzeit. Es handelt sich um einen mehrere Tausend Blätter umfassenden Bestand an Druckgrafik, der mit seiner Vielfalt von visuellen Informationen zur Erweiterung der intellektuellen, geistigen und ästhetischen Sphäre des Betrachters beiträgt. Der Bestand enthüllt eine Reihe von Signaturen und Monogrammen herausragender Künstler, was neue Forschungsperspektiven eröffnet und zunehmend neue Wege einer wirksamen Popularisierung der Universitätsbibliothek bietet.

Stan zachowania piastowskich kolekcji w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu jest księżnicą, która w swoim zasobie przechowuje niezwykle obszerny i cenny zbiór starodruków. Składa się na niego zarówno spuścizna po przedwojennych bibliotekach Wrocławia, jak i różne kolekcje, które ulokowano tu w ramach scalania zbiorów z terenu Śląska i innych regionów Polski. Wśród wielu wyróżniają się biblioteka dawnego Gimnazjum w Brzegu *Bibliotheca Piastorum Bregensis* i księgozbiór Jerzego Rudolfa *Bibliotheca Rudolphina Legnicensis*. Inną, równie wartościową kolekcją jest zbiór z dawnej biblioteki św. św. Piotra i Pawła w Legnicy *Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis*, który trafił do wrocławskiej księżnicy w kilku etapach¹.

Tak jak w przypadku wszystkich zabytków ruchomych, na stan zachowania dawnych książek ma wpływ wiele czynników. W omawianym poniżej zasobie jako pierwsze uwarunkowanie wysuwa się fakt jego przemieszczeń, zarówno w minionych epokach, jak i w czasach nam współczesnych². Kondycję zabytkowych kodeksów kształtują bowiem nie tylko warunki ich przechowywania, lecz także częstotliwość przemieszczania oraz okoliczności temu towarzyszące. Przewożone w pośpiechu, przez niekoniecznie predestynowane do tego siły (żołnierze, przypadkowe osoby), źle zabezpieczone przed wahaniami temperatur i wilgotności oraz składowane w nieprzystosowanych do tego pomieszczeniach narażone były na różnorodne uszkodzenia. Konsekwencją jest osłabienie warstwy materialnej kodeksu oraz konstrukcji jego struktury. Towarzyszą temu liczne, czasem nieodwracalne wręcz, uszkodzenia mechaniczne.

Istotnym jest również fakt, iż kolekcje piastowskie składają się w dużej mierze z najstarszych kodeksów drukowanych, co sprawia, że ich forma posiada specyficzny charakter. Format, ciężar, rodzaj zastosowanych materiałów, a także użyte techniki w procesie wykonania książek XV – XVI-wiecznych sprawiają, iż są one w sposób szczególny narażone na uszkodzenia zarówno w obrębie bloku, jak i oprawy. Osłabienie kondycji tych wczesnych druków związane jest również z naturalnymi procesami starzeniowymi.

Stan zachowania uwarunkowany jest również niestety zjawiskiem celowej dewastacji, której liczne ślady można znaleźć wśród zachowanych kodeksów. Przykłady okaleczeń bloków i opraw przy użyciu białej broni bądź innych ostrych narzędzi, ślady wojskowych butów odbite na kartach inkunabułów, wycięte z opraw obszerne fragmenty bloków napotyka się zwłaszcza w kolekcji brzeskiej i bibliotece kościoła św. św. Piotra i Pawła. Ta ostatnia, zwłaszcza część przechowywana

¹ Ożóg 1995, s. 5.

² Karlak 2015, s. 50.

po II wojnie światowej w wieży kościoła i spenetrowana przez poszukiwaczy cennych zdobyczy, ucierpiała chyba najbardziej³.

Ostatnią przyczyną rzutującą na obecny stan kolekcji jest ich intensywne użytkowanie, zarówno w przeszłości, jak i w okresie powojennym. Część obiektów nosi wyraźne ślady częstego kontaktu z czytelnikiem w minionych stuleciach. Zaobserwować to można najbardziej w kolekcji księcia Jerzego Rudolfa zarówno w przypadku dzieł muzycznych, jak i uniwersalnych, a także w pojedynczych kodeksach księgozbioru Gimnazjum Brzeskiego. Współczesny, powojenny proces uszkodzeń związany jest z ruchem kolekcji w celu ich opracowania, udostępniania, realizacji kwerend, eksponowania oraz mikrofilmowania zabezpieczającego bądź skanowania.

Kolekcje piastowskie od momentu ulokowania ich we Wrocławiu poddawane były – jak na ich potrzeby i wielkość zbioru – zbyt sporadycznej i selektywnej konserwacji. W rejestrze prac konserwatorskich PKZS prowadzonym od 1986 r. odnotowuje się następujące liczby woluminów poddanych zabiegom konserwatorskim:

- a) dla kolekcji Królewskiego Gimnazjum Brzeskiego: 11 vol. w ramach realizacji projektu z Uniwersytetem w Marburgu (1993-1996) oraz 74 vol. w ramach planowanej konserwacji (1986-2014),
- b) dla Biblioteki księcia Jerzego Rudolfa: 9 vol. w ramach projektu realizowanego z Uniwersytetem w Marburgu (1993-1996) oraz 52 vol. w ramach planowanej konserwacji (1986-2014),
- c) dla Biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła: 69 vol. w ramach projektu realizowanego z Uniwersytetem w Marburgu (1993-1996), 5 vol. w ramach realizacji projektu Bibliotheca Sonans (2004-2005) oraz 10 vol. w ramach planowanej konserwacji (2003-2014). Dodatkowo dla tej kolekcji w latach 1957-1962 zabezpieczono 8 vol. w ramach planowanej konserwacji⁴.

Zakres prac konserwatorskich przeprowadzonych w latach 1957-1998 wyraźnie zawęża się do bardzo podstawowych wypełnień i zachowawczych wzmocnień uszkodzeń papieru, pergaminu i skóry. Mocowano nowe oprawy, zachowując niekiedy oryginalne fragmenty lub dawne okładziny poddawano schematycznej restauracji, co obserwuje się we wszystkich kolekcjach poddanych konserwacji w ramach realizacji projektu z Uniwersytetem w Marburgu. Woluminy konserwowane w tym okresie nie były poddawane zabiegom oczyszczającym. Nie stosowano również futerałów czy fascykułów zabezpieczających książkę po konserwacji. Jedynie mniejsze formaty zaopatrzone w papierowe obwoluty w ramach prac magazynowych pod koniec XX wieku.

1. Deformacja pergaminowej okładziny; sygn. 412355 II, fot. Andrzej Malenda

³ Kocowski, cz. 3, 1977, s. VII.

⁴ Brak rejestru tych prac w dokumentacji PKZS. Informacja pochodzi z sygnatur zamieszczonych w inkunabulach przez ówczesnego konserwatora Tadeusza Zamłyńskiego oraz z *Katalogu inkunabulów* B. Kocowskiego. Pracownia w tamtym okresie funkcjonowała jako jednoosobowa komórka.

2. Zapinki pokryte szwedzkim grynszpanem; sygn. 41 1577-579, fot. Katarzyna Łabuz

Stopień zabrudzenia. Kolekcje piastowskie cechuje przede wszystkim bardzo wysoki stopień zakurzenia. Tylko znikomy procent woluminów, poddanych pełnej konserwacji po 1998 roku, został kompleksowo oczyszczony. Zakurzenie woluminów obejmuje oprawę i brzegi bloku, jeśli kodeks jest zwarty a okładziny dobrze dolegają (samoistnie bądź są ściągnięte zachowanymi klauzurami) lub sięga w głąb marginesów, zwłaszcza górnego. Niewiele opraw zachowało komplet zapinek czy jedwabnych bądź skórzanych troków. Ich brak lub niekompletność spowodował odkształcenie okładek, szczególnie w przypadku pergaminowych obleczeń, co ułatwiło dostęp różnego rodzaju zanieczyszczeniom (il. 1). Na wewnętrznych stronach okładek i na kartach z nimi sąsiadujących w wielu przypadkach zaobserwowano czarny nalot kurzu. Brak klauzur przyczynił się również do zagniecień rogów, zwłaszcza na początkowych i końcowych kartach.

Na oprawach wszystkich kolekcji odnajduje się również zabrudzenia pochodzenia organicznego w postaci zwierzęcych odchodów (ptaki, owady), mineralnego (błoto, воск, kreda), a także tłuszczu. Oprawy zdobione tłoczeniami kumulują tych zabrudzeń więcej niż okładziny pokryte gładką skórą czy szlifowanym pergaminem. Stopień zakurzenia najbardziej uwidacznia się w tej części kolekcji księcia Jerzego Rudolfa, którą oprawiono w jasną świńską skórę bogato zdobioną ślepy mi tłoczeniami. W oprawach XV-wiecznych zabrudzeniu i utlenieniu, włącznie z pojawieniem się grynszpanu szwedzkiego (il. 2) lub korozji, uległy wszystkie metalowe elementy, takie jak: guzy, okucia, szczątki mocowań po inkatenacji oraz zapinki.

Stan mikrobiologiczny. Zarówno w kolekcji brzeskiej, jak i bibliotece Jerzego Rudolfa w dużych foliach sporadycznie napotyka się woluminy z kartami pokrytymi przebarwieniami na skutek zagrzybienia. Nie znaleziono przypadków zakażenia grzybem budowlanym (podstawczakiem). Skutkiem zalań kart są na ogół bardziej lub mniej rozległe zacieki, a procesy zbutwienia zdarzają się rzadko. Natomiast w części kodeksów biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła oraz w małych formatach pozostałych kolekcji piastowskich spotyka się miejscowo nadbutwiałe bloki. Zaobserwowano również woluminy wyraźnie zaatakowane destrukcją puszystą. Wśród małych formatów występują liczne kodeksy zagrzybione, z przebarwieniami, nadbutwiałe, z ubytkami w blokach i oprawach oraz uszkodzonym z tego powodu szyciem.

3. Zadarcia skóry na oprawie; sygn. 400065, fot. Katarzyna Łabuz

W miarę dobrze zachowana zwarta struktura szycia kart na zwięzy здаwałoby się, że zagwarantuje ochronę przed zabrudzeniem w miejscach złożenia składek. Tymczasem w wielu książkach właśnie w tych punktach zmagazynowana jest ogromna ilość wszelkiego rodzaju zanieczyszczeń. Zastanawiająca jest obserwacja zabrudzenia wewnętrznej części we wszystkich składkach, jak to ma miejsce w jednym z inkunabułów z biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła⁵. Zgromadzona ilość oraz różnorodność zanieczyszczeń (m. in. kłębuszki kurzu, odchody gryzoni, ziarenka piasku, nasiona, zasuszone fragmenty roślin)

świadczą, że kodeks ten przez dłuższy czas pozostawał w formie rozłożonej w bardzo niekorzystnych warunkach. Wszystkie naniesione na otwarty kodeks luźne zanieczyszczenia przy każdorazowym jego zamykaniu migrują głębiej do jego wnętrza. Inny charakter zabrudzeń odnajduje się na kartach, a zwłaszcza na ich marginesach. Pojedyncze ślady wosku, warstwy ciemnego, tłustego nalotu w dolnych rogach kart to charakterystyczne cechy woluminów cieszących się szczególnym zainteresowaniem czytelnictwem. Nierzadko tego rodzaju zabrudzeniom towarzyszą plamy nieokreślonego pochodzenia przypominające swym kształtem niefortunnie rozlane różnego rodzaju płyny.

Zabrudzeniami destrukcyjnymi, niezwykle trudnymi do usunięcia czy choćby zminimalizowania podczas działań konserwatorskich, są wszelkiego rodzaju przypadki zabłocenia. Zawiesina powstała z mieszaniny mułu, gleby i gliny po wyschnięciu często nieodwracalnie zabarwia papier. W kolekcjach piastowskich zjawisko zanieczyszczenia kodeksów błotem, być może nawet w połączeniu z innego rodzaju nieczystościami, jest dość częste. Zaobserwować można je przede wszystkim w inkunabułach z biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła. Ucierpiały przede wszystkim początkowe i końcowe składki. Zjawisko to dotyczy szczególnie woluminów pozbawionych jednej lub obu okładek. Narażone na kontakt z błotem były również druki z obluźowanymi okładzinami. Niejednokrotnie ślady wspomnianego zanieczyszczenia odnajduje się w kilku partiach bloku. Tego typu zniszczenie pojawia się także w kodeksach brzeskich.

Uszkodzenia mechaniczne opraw i bloków. Wiele kodeksów w każdej z omawianych kolekcji nosi ślady rozmaitych urazów o zróżnicowanym pochodzeniu.

Nadwerżenia opraw mogą wynikać zarówno z niewłaściwego obchodzenia się z kodeksem przez użytkowników, jak i z racji niesprzyjających okoliczności. Naderwana skóra na grzbiecie w okolicy górnej kapitałki świadczy najczęściej o nieprawidłowym chwytaniu woluminu przy zdejmowaniu go z półki. Dolna część grzbietu bywa mniej zmacerowana, o ile ranty oprawy są wystarczającej szerokości. Zabezpiecza to nie tylko skórę na oprawie, lecz jednocześnie dolną kapitałkę przed wytarciem lub wystrzępieniem. Występujące jedynie na inkunabułach wyplatane rzemieniem ozdobne kapitałki zdają się być trwalszą formą. Inaczej jest w przypadku kapitałek

⁵ *Hortus sanitatis*. Mainz 1491, sygn. XV.F.1155.

wyszywanych wielobarwnymi nitkami na pergaminowych paskach. Jeżeli są doklejane tylko do grzbietu i okładek, w wyniku zwietrzenia klejów mają tendencję do wysuwania się z grzbietu. Dotyczy to zarówno opraw skórzanych, jak i pergaminowych XVI-wiecznych kodeksów. Skóra na oprawach wszystkich kodeksów w każdej kolekcji jest bardzo przesuszona. Na zjawisko to ma wpływ zarówno wiek, jak i warunki termohigrometryczne pomieszczeń, w których lokowano zbiory. Niestabilne parametry, takie jak temperatura, wilgotność powietrza, a także długotrwała ekspozycja słoneczna, przyspieszają naturalny proces starzenia się włókien kolagenowych. Skóra staje się krucha, lico ulega spękaniu i w efekcie zaczyna przypominać spieczoną suszą ziemię. Taki skrajny stan zachowania często pojawia się na oprawach inkunabułów biblioteki kościoła św. św. Piotra i Pawła, sprowadzonych w latach 60. XX wieku do Biblioteki Uniwersyteckiej. Na skórzanych oprawach często odnajduje się liczne zadarcia, odspojenia, a w grzbietach nierzadko spore ubytki odsłaniające szyć bloku (il. 3).

Innego rodzaju uszkodzenia spotyka się w przypadku miękkich (tzw. włoskich) okładek pergaminowych, występujących obficie w kolekcji księcia Jerzego Rudolfa i gimnazjum brzeskiego.

Pergaminowe okładziny pozbawione troków uległy z czasem odkształceniu i pofałdowaniu. Pergamin, z wiekiem, stał się sztywny i podatny na pęknięcia w miejscach złożenia. Najintensywniej pracował na zawiasach oprawy i właśnie w tych miejscach uległ niejednokrotnie uszkodzeniu. Pęknięte są również pergaminowe paseczki, stanowiące zwięzy bloku i jednocześnie element, przy pomocy którego mocuje się pergaminową oprawę. Zjawisko to w połączeniu z licznymi ubytkami w pergaminowych grzbietach występuje bardzo często zarówno w kolekcji księcia Jerzego Rudolfa, jak i kolekcji brzeskiej. Sporadycznie napotyka się pergaminy malowane na zielono (tzw.

4. Zachowane troczki; sygn. 411515, fot. Andrzej Malenda

oprawy malachitowe), pomarańczowo lub czarno. Ten typ opraw charakteryzuje się wyraźnie widocznym wytarciem warstwy malarskiej na brzegach bądź pofałdowaniach pergaminu. Kodeksy, które uległy zagrzybieniu na skutek zalania, posiadają niejednokrotnie oprawy zdefektowane przez infekcję, nierzadko luźno połączone z równie zbutwiałym blokiem.

Klauzury. Niemal wszystkie druki XV-wieczne oraz znaczna liczba XVI-wiecznych oprawnych w skórę posiadały niezależnie od formatu paski spinające blok. Był to istotny element oprawy idealnie zabezpieczający karty. Klauzury chroniły wnętrze woluminu przed kurzem, broniły dostępu szkodnikom, w razie pojawienia się wody ograniczały zacieki do brzegów bloku, a także chroniły przed wahaniami temperatur. Zwarcie bloku uniemożliwiała fałdowanie się kart i deformację samych opraw. Klauzury stanowiły również zabezpieczenie w przypadku niefortunnego upadku woluminu. Przez ograniczenie dostępu światła, wilgoci i powietrza nie pozwalały także na szybkie utlenianie warstwy malarskiej w iluminacjach, inicjałach i floraturach. Paski wraz z zapinkami tworzą ruchomy element oprawy. Skonstruowane ze skór, często juchtowych, lub sklejo-

5. Wyłamany fragment deski po usunięciu inkatenacji; sygn. 400065, fot. Katarzyna Łabuz

nych kilku warstw, wzmocnionych niekiedy wewnątrz paskiem pergaminowym, musiały wykazywać elastyczność i odporność na zerwanie przy każdorazowym spinaniu bloku. W miarę upływu czasu uległy zmacerowaniu, przesuszeniu i ostatecznie zerwaniu lub ukruszeniu. W przypadku utraty jednej z klauzur ściąganie kodeksu jednym paskiem daje nierównomierne zwarcie bloku. Powstaje też ryzyko zerwania ocalałego paska. Karty w woluminach zapinanych nieregularnie uległy lekkiemu rozpuszeniu. Sztwyne, sprężynujące paski utrudniają rozłożenie bloku i stwarzają możliwość uszkodzenia kart zaczepami samych zapinek. Cechę tę obserwuje się w mniejszych formatach kolekcji brzeskiej. Brak zachowanych pasków z zapinkami to częste zjawisko w każdej z opisywanych kolekcji. Częściej zachowały się natomiast zapinki na przednich oraz blaszki ze szczątkami pasków na tylnych okładzinach. W przypadku jedwabnych bądź skórzanych troków są to najczęściej niewielkie strzępki, czasem z trudem umożliwiające identyfikację pierwotnego koloru (il. 4).

Stan drewnianych okładzin. Najstarsze kodeksy z opisywanych kolekcji cechują się masywniejszym typem oprawy. Inkunabuły i postinkunabuły, z zasady, w swej oprawie posiadają deski bukowe lub dębowe. W zależności od powierzchni okrytej skórą są to oprawy skórzane bądź tzw. mnisze, w których skóra naciągnięta na grzbiet okrywa deskę jedynie w połowie lub 1/3. W przypadku oprawy mniszej okładzina jest bardziej narażona na uszkodzenia. Większość XV-wiecznych kodeksów, bez względu na format, poddawano inkatenacji, czasem nawet dwukrotnej. Świadczą o tym otwory w górnych i dolnych marginesach tylnych okładzin. Jeśli łańcuch usunięto zbyt gwałtownie okolice otworów są wyłamane (il. 5), czasem deska jest pęknięta pionowo na całej długości lub po prostu odłamana. Wokół otworów zawsze pozostaje wyraźny odcisk po mocowaniu łańcucha, niekiedy pokryty korozją, którą napotkać można również na margine-

6. *Liber chronicarum*, germanice a Georgio Alt Hartmanna Schedla (stan przed konserwacją); sygn. 406936, fot. Małgorzata Kruk

7. *Liber chronicarum*, germanice a Georgio Alt Hartmanna Schedla (stan po konserwacji); sygn. 406936, fot. Małgorzata Kruk

8. Grzbiet starodruku uderzony prawdopodobnie białą bronią; sygn. 400289, fot. Andrzej Malenda

sach końcowych kart. We wszystkich kolekcjach odnajduje się przykłady zarówno powierzchniowych, jak i głębokich uszkodzeń desek oraz oklein skórzanых dokonanych przez owady. Przykładem oprawy stoczonej przez szkodnika żerującego w drewnie jest jeden z inkunabułów z kolekcji księcia Jerzego Rudolfa⁶. Obecność kołatka domowego w oprawie tego dzieła spowodowała nie tylko jej znaczne osłabienie, lecz wręcz utratę niektórych fragmentów.

Stan metalowych elementów ochronnych opraw. Charakterystyczną cechą oprawy książki XV-wiecznej jest zabezpieczenie, a niekiedy wręcz dekoracja okładzin metalowymi guzami, okuciami bądź listwami.

Kodeksy średniowieczne poprzez swój ciężar i format zawsze były szczególnie narażone na uszkodzenia mechaniczne. Toteż starano się zabezpieczyć skórzaną okleinę poprzez mocowanie na okładzinach narożników bądź guzów. Okucia, niemal w każdym przypadku, ozdobne, z elementami floralnymi i zwierzęcymi, niekiedy zaopatrzone dodatkowo we własne niewielkie guzy, miały zabezpieczać i zdobić kodeks. Te elementy oprawy przetrwały do naszych czasów w różnej kondycji. Część uległa odkształceniu, ukruszeniu, obłuzowaniu lub zaginęła bezpowrotnie, ale odnajduje się i woluminy z zachowanym kompletem okuć.

Stan zachowania bloków. Kondycja papierowych bloków w poszczególnych kolekcjach jest bardzo zróżnicowana. Pod tym względem najkorzystniej prezentują się woluminy z Rudolphiny. Wyjątek stanowią kodeksy o charakterze popularnym, do których bardzo czę-

sto sięgano, tak jak wspomniany już choćby inkunabuł *Liber chronicarum* [...] (il. 6, 7) czy muzykalia. Stopień zniszczenia kart jest powierzchowny, charakterystyczny dla książki intensywnie użytkowanej, lub zaawansowany, obfitujący w liczne przedarcia, zagniecenia, deformacje i ubytki, na obszernych defektach kart kończąc. Typową cechą książki „zaczytanej” są silne zabrudzenia

⁶ Hartmann Schedel: *Liber chronicarum, germanice a Georgio Alt*, Nürnberg 1493, sygn. 406936.

9. Zidentyfikowana tylna okładzina inkunabułu; sygn. XV.F.1203, fot. Małgorzata Kruk

w dolnych rogach i zewnętrznych marginesach, zagniecione rogi kart czy odkształcony (wywinięty) trwale na zewnątrz grzbiet bloku.

Dewastacja. Kolekcja brzeska zawiera również dzieła cieszące się dużą popularnością w minionych epokach. Uwagę przyciągają jednak bardziej woluminy okaleczone ostrymi narzędziami. Z analizy urazów zadanych blokom wynika, że są to skutki bezmyślnej dewastacji, która miała miejsce najprawdopodobniej w XVIII wieku w trakcie oblężenia Brzegu przez wojska pruskie (il. 8). Na grzbietach pojedynczych kodeksów widnieją głębokie, wąskie wcięcia niewątpliwie zadane ostrzem szabli lub bagnietem. Urazy te powodują nienaturalne, sztywne wgniecenia grzbietów składek do wnętrza bloku i uniemożliwiają dotarcie do druku w okolicach wewnętrznego marginesu. W tej sytuacji jakkolwiek digitalizacja tak uszkodzonych obiektów jest całkowicie niemożliwa⁷. Z rozciętych skór na grzbiecie zwisają resztki sznurkowych związków i nici, odsłaniając grzbiety składek. Bardzo specyficzne są razy zadane blokom przy użyciu szabli. Głębokie cięcia ostrzem na brzegach zwartej bryły bloku momentami utrudniają swo-

⁷ Erasmus Desiderius Roterodamus, *Adagiorum chiliades quatuor cum secquicenturia, ex postrema authoris reognitione...*, Basel 1574, sygn. 400289.

bodne odwracanie kart. Tego typu uszkodzenia charakteryzują się najczęściej nieregularnością oraz skośną linią cięcia, powodując zazębienie się przy każdorazowym ruchu uszkodzonych w tym miejscu kart. W wyniku tego następuje dalsze pogłębianie uszkodzenia przechodzące w przedarcie papieru. Tego rodzaju zniszczeniom bardzo często towarzyszą wgniecenia kart, dodatkowo utrudniające swobodne przeglądnięcie kodeksu⁸. Cięciom na oprawach i blokach towarzyszą również cięcia kart zadane na otwartym bloku. Widoczne najczęściej w centralnych miejscach kart, w formie krzyża, pojawiają się na kilku kolejnych kartach.

Błędne przyporządkowanie opraw. W kolekcji biblioteki św. św. Piotra i Pawła notuje się jeszcze jedno zjawisko, niespotykane w pozostałych zbiorach. Są to liczne przypadki błędnie przyporządkowanych opraw. Przyczyny tego stanu rzeczy upatruje się w burzliwej historii czasów II wojny światowej. Przemieszczanie księgozbioru w Legnicy, w wyniku którego nastąpiło rozdzielanie kolekcji i pomieszanie oderwanych opraw, a następnie sprowadzanie w partiach zbioru po wojnie do Biblioteki Uniwersyteckiej, pociągnęło za sobą utrwalenie błędów. Efekt nieopatrznie przyłożonych okładek obserwuje się już na etapie analizy opisu w *Katalogu inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej B. Kocowskiego*⁹. Prace konserwatorskie przeprowadzone w minionych latach na woluminach z mylnie przyłożonymi oprawami – utrwaliły te pomyłki (il. 9). Dopiero zgromadzenie w 1998 r. w Pracowni Konserwacji Zbiorów Specjalnych wszystkich fragmentów i kompletów opraw umożliwiło podjęcie sukcesywnych działań identyfikacyjnych. Na przestrzeni lat 1998-2015 zidentyfikowano 40 opraw inkunabułów. Było to możliwe dzięki wnikliwej analizie katalogu inkunabułów, dokumentacji konserwatorskiej, mikrofilmów, dzięki wielu rekonesansom w magazynie OSD oraz ścisłej współpracy starodrucznika i konserwatora.

Stan zachowania piastowskich kolekcji wymaga jeszcze wielu żmudnych zabiegów konserwatorskich. Wielkość, różnorodność, wiek tego zasobu oraz rodzaj i stopień zniszczeń siłą rzeczy uniemożliwiają stuprocentowe zabezpieczenie kolekcji w najbliższej przyszłości. Pozytywnym aspektem jest fakt, że nastąpiła epoka zgoła odmiennych działań w konserwacji dawnej książki. Kodeksy poddawane są skrupulatnym pracom renowacyjnym, które poprzedza szczegółowa opisowa i fotograficzna dokumentacja konserwatorska, a każdy detal jest traktowany z należną zabytkowi pieczołowitością. Przywrócone do dawnej świetności, znowu mogą zachwycać kunsztem sztuki typograficznej, iluminatorskiej, graficznej i introligatorskiej.

Summary

State of preservation of the Piast books collections

State of preservation of the historical Piast books collections, namely King's Gymnasium of Brieg, George Rudolf of Liegnitz's, and the library of St. Peter and St. Paul Church in Liegnitz contained in the Wrocław University Library, Old Prints Department, was conditioned by many factors. A general examination allows for determining its state as that which still requires much working, financial and time expenditure necessary to perform the essential restorations. The age of the books in question, their extensive use, translocations and, unfortunately, devastation, have left marked traces on their pages and covers.

The state of scarcely few volumes can be claimed ideal. The range of works carried out to date stretches over a small group of prints selected for conservations, and the volumes were selected mostly for the needs of expositions.

Conservation is also carried out in a normal course in connection with cataloging, microfilming, and search queries. The current preservative profile of conservations allows for saving the old prints with painstaking

⁸ Leonardus de Utino, *Sermones aurei de sanctis*, Köln 1474, sygn. 400096, *Biblia complutensis*, sygn. 400001.

⁹ B. Kocowski w części I katalogu pod nr. 2770 opisuje przednią okładzinę sygn. XV.F.39. Analiza opisu i odnalezionej okładziny uświadomiła, że autor w chwili opisu widział błędnie przyłożoną okładkę, zob. Kocowski, cz. 1, 1959, s. 831.

attention paid to the antique matter. This aspect speaks to the advantage of the Piast collections regardless of their state of preservation.

Résumé

Stav zachovaných piastovských sbírek v univerzitní knihovně ve Vroclavi

Na stav zachovaných sbírek z piastovských kolekcí Královského gymnázia v Břehu, knížete Jiřího Rudolfa z Lehnice a knihovny kostela sv. Petra a Pavla v Lehnici přechovávaných v oddělení starých tisků univerzitní knihovny ve Vratislavi mělo vliv mnoho činitelů. Na základě všeobecného pohledu lze konstatovat, že k dosažení příslušné úrovně by bylo třeba zaměstnat další síly, zvýšit finanční náklady a čas potřebný k provedení nutných konzervátorských prací. Stáří uvedených kodexů, jejich intenzivní využívání, přemísťování a bohužel i ničení, zanechaly trvalé stopy na kartách a obalech mnoha starých tisků. Stav jen nevelkého počtu kusů lze označit jako znamenitý. Rozsah v minulosti provedených konzervátorských zásahů totiž zahrnuje jen malou skupinu tisků, které byly svěřeny do rukou konzervátorů; byly to zejména kusy určené pro expozici. Konservace je prováděna rovněž paralelně se zpracováváním, převáděním sbírky na mikrofilmy nebo s realizací rešerší. Současný profil konservace zaměřený na uchování tisků umožňuje jejich záchranu jako památkové hodnoty. Tento aspekt, zdá se, vyhovuje piastovským sbírkám přes jejich stav, v jakém se nalézají.

Zusammenfassung

Der Zustand der Piasten-Sammlungen in den Beständen der Universitätsbibliothek Wrocław

Der Erhaltungszustand der in der Abteilung für Altdrucke der Universitätsbibliothek Wrocław aufbewahrten historischen Buchbestände der Piasten, d.h. des Königlichen Gymnasiums in Brieg, des Herzogs Georg Rudolf aus Liegnitz und der St. Peter und Paul-Kirchenbibliothek in Liegnitz, ist durch viele Faktoren bedingt. Durch eine allgemeine Begutachtung konnte festgestellt werden, dass die Bücher noch große Aufwendungen für Vollzeitarbeit, finanzielle Mittel und Zeit zur Durchführung wesentlicher Restaurierungsarbeiten erfordern. Das Alter der erwähnten Buchkollektionen, ihre intensive Nutzung, Verlagerung und leider auch Zerstörung verursachten dauerhafte Spuren auf Karten und Einbänden vieler Altdrucke. Lediglich von wenigen Bänden kann der Erhaltungszustand als perfekt bezeichnet werden. Der Umfang der in den vergangenen Jahren durchgeführten Konservierungsarbeiten umfasst nur eine kleine Gruppe von Druckwerken, die meist für Ausstellungen renoviert wurden. Die Restaurierungsarbeiten werden auch laufend wegen der Erschließung der Werke, der Mikroverfilmung oder auch der Abfragen durchgeführt. Die aktuelle zurückhaltende konservatorische Behandlungsstrategie ermöglicht die Rettung der alten Druckwerke mit akribischer Bewahrung von historischem Material. Dieser Aspekt scheint den Piasten-Sammlungen trotz ihres Erhaltungszustandes zugute zu kommen.

KATALOG DZIEŁ

CATALOGVS LIBR. THEOLOGICOR. IN OCTAVO.

Libri theologici

Biblia, germanice

Nürnberg, Anton Koberger, 17 II 1483. 2°

Ilustracje w tekście (drzeworyty kolorowane)

Sygn. 406356

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Wizja Nierządnicy Babilońskiej i Anioła Śmierci to jeden z drzeworytów zdobiących dziewięć z 18 Biblii, jakie zostały wydane w języku niemieckim przed przełomowym tłumaczeniem Marcina Lutra. W przeciwieństwie do łacińskich wersji Pisma Świętego, przeznaczonych dla wąskiej grupy uczonych, Biblia Antona Kobergera (ok. 1440/1445-1513) skierowana była do szerokiego kręgu odbiorców, czemu

sprzyjało użycie licznych ilustracji. Drzeworyty, zajmujące całą szerokość strony, nie są jedynie obrazowym dodatkiem, lecz tworzą równoprawną do tekstu własną narrację. Zostały odbite z klocków, użytych wcześniej w Kolonii (1478). Jednak właśnie wydanie Kobergera, największego drukarza i wydawcy XV w., który utrzymywał powiązania handlowe w całej Europie, rozpowszechniło te znakomite anonimowe dzieła sztuki graficznej. Prawdopodobnie tymi drzeworytami inspirował się Albrecht Dürer – syn chrzestny Kobergera – tworząc ilustracje wydanej w roku 1498 *Apokalipsy*. DCL

Lit.: Schramm, t. 8, 1924; Kunze 1975

**Biblia Das ist, Die gantze Heilige Schrift, Deudsch.
D. Mart. Luther**

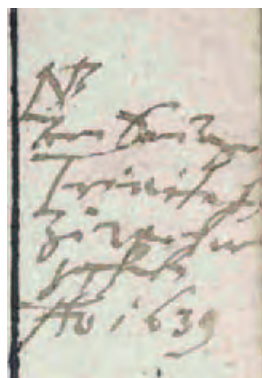
Wittenberg, Lorenz Säuberlich, 1599. 2°

Strona tytułowa, portret, ilustracje w tekście (drzeworyty kolorowane)

Sygn. 406430

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Wśród wielu wydań Biblii z kolekcji Jerzego Rudolfa na uwagę zasługuje luterkańska edycja z 1599 r. wydrukowana przez Lorenza Säuberlicha w Wittenberdze, bogato ilustrowana drzeworytami Johanna Teufela, Hansa Brosamera i innych. Jest to bowiem księga, która służyła księciu do osobistej lektury.

W egzemplarzu znajdują się liczne podkreślenia, a także marginalia Jerzego Rudolfa. Biblia została oprawiona i oznaczona inicjałami władcy w 1611 r., ale noty pochodzą z lat 1639-1646.

Wpis widoczny na początku Biblii

sporządził książę w Wołowie w Niedzielę Trójcy Świętej [19 czerwca] 1639 r. („Am Sontage Trinitatis zu Wohlau geschrieben A[nn]o 1639”). Wolumin zamyka zapiska z 1 czerwca 1646 r.: „Cor Mundum Crea in me Deus [...]” (Stwórz, o Boże, we mnie serce czyste) [Psalm 51,12]. MT

Lit.: Schmidt 1962

Calvin, Jean

Der Heylig Brotkorb Der Heil. Römischen Reliquien

Christlingen [tj. Strasbourg], Ursinus Gutwinus

[tj. Bernhard Jobin, Dziedzice], 1606. 8°

Strona tytułowa (drzeworyty)

Sygn. 409769

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Jan Kalwin (1509-1564), teolog i kaznodzieja, twórca ewangelicyzmu reformowanego. Jego fundamentalnym dziełem jest *Institutio christianae religionis* – pierwszy traktat teologiczny systematyzujący teologię protestancką. Wśród licznych pism Kalwina na uwagę zasługuje *Traité des reliques*, potępiający kult relikwii jako bałwochwalstwo odciągające ludzi od żywego Chrystusa, którego należy szukać w sferze duchowej. Wyliczając czczone w Europie relikwie (m.in. kilkanaście gwoździ z krzyża czy kawałek ryby, którą Jezus jadł po zmartwychwstaniu), autor udowadnia, że adoracja tych przedmiotów jest absurdem. Traktat napisany był dla szerokiej publiczności w błyskotliwym, ironicznym stylu, tłumaczony na wiele języków szybko zdobył ogromną popularność. JZ

Lit.: Cottret 2000

Crespin, Jean

***Grosz Martyrbuch und Kirchen-Historien,
darinnen herrliche und in Gottes Wort
gegründte glaubensbekandnussen, Gespräch
und Disputationen***

Hanaw, Wilhelm Antonius, 1606. 2°

Strona tytułowa (miedzioryt)

Sygn. 406811

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

W roku 1554 Jean Crespin (ok. 1520-1572), prawnik i uchodźca religijny z Francji, wydał w Genewie *Księgę Męczenników*. W oparciu o opowieści świadków, listy pisane z więzień, protokoły sądowe

i inne niedrukowane źródła, autor upamiętnił protestantów, którzy zginęli za wiarę w okresie zaostrenia konfliktów wyznaniowych w połowie XVI wieku. Ukazując współczesną martyrologię jako kontynuację cierpień pierwszych chrześcijan i propagując wzory heroicznych postaw, *Księga* odegrała wielką rolę w kształtowaniu tradycji wyznania reformowanego. Była często czytana w domach, wykorzystywana w homiletyce i szkolnictwie. Niemieckie tłumaczenie Paula Crociusa opiera się na edycji z 1597 r., uzupełnionej o najnowsze wydarzenia. Egzemplarz tej książki (wyd. z 1617 r.) znajdował się też w Bibliotece Brzeskiej (sygn. 401108), obok utrzymanej w duchu luterzańskim *Martyrologii* Ludwiga Rabusa (sygn. 403332). DCL

Lit.: Schulz 1985; Burschel 2004

Drexel, Jeremias

***Zodiacus Christianus locupletatus Seu Signa
XII. divinae Praedestinationis***

Monachii, Johannes Hertztroy, 1625. 24°

Strona tytułowa (miedzioryt)

Sygn. 402680

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Jezuita Jeremias Drexel (1581-1638) był kaznodzieją na dworze bawarskim. Jego traktaty ascetyczne, opatrzone przyciągającymi uwagę tytułami, były czytane niezależnie od podziałów konfesyjnych, wielokrotnie wznawiane i tłumaczone, w tym na język polski, a nawet walijski. W *Zodiaku chrześcijańskim* autor wymienił dwanaście „znaków predestynacji”, jak świeczka, czaszka, ołtarz czy kotwica. Niczym gwiazdozbiory na niebie miały one wskazywać czytelnikowi właściwy kierunek na drodze życia, prowadzący do zbawienia. Ta emblematyczna książka odpowiadała ukierunkowanej wizualnie duchowości jezuickiej. W *editio princeps* każdy z rozdziałów otwierała rycina Rafaela Sadelera. W rzadkiej, trzeciej edycji obrazy z emblematów umieszczono jako miniatury na karcie tytułowej. DCL

Lit.: Crowe 2013

Hozjusz, Stanisław

Confession

Jngolstat, Alexander i Samuel Weyssenhorn, 1560.
2°

Sygn. 406381

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Biskup warmiński, kardynał, delegat papieski na ostatnią sesję Soboru Trydenckiego, zdeklarowany wróg reformacji i przeciwnik liturgii w językach narodowych, Stanisław Hozjusz (1504-1579) był autorem traktatu łacińskiego pt. *Confessio catholicae fidei christiana* (pierwodruk: cz. 1 – Kraków 1553, całość – Moguncja 1557). Treść dzieła zawierała systematyczny wykład dogmatyki katolickiej, który precyzował stosunek do innowierców i formułował

program odnowy w Kościele katolickim. Ciesząca się uznaniem w krajach katolickich rozprawa miała ogółem 39 wydań, w tym przekłady na język niemiecki, francuski i hiszpański. Prezentowany druk przetłumaczył na niemiecki teolog Johannes a Via (Johann zu Wege). Nie było polskiego przekładu dzieła, ponieważ jak twierdził Hozjusz, język polski nie nadawał się do precyzyjnego wyrażania treści religijnych. *LB*

Lit.: Kardynał Stanisław Hozjusz 2005

Luther, Martin

**Disputatio pro declaratione virtutis
indulgentiarum [Tezy]**

[Inc.:] Amore et studio elucidande veritatis

Leipzig, Jakob Thanner, 1517. pl.

Druk jednokartkowy

Sygn. 405255

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Pierwszy druk Lutra przeciwko praktyce sprzedaży odpustów, bardziej znany jako *Tezy Lutra*, był wezwaniem do publicznej dysputy na temat ich istoty i skuteczności. Dokument, ogłoszony 31 października 1517 r., zawierał 95 tez, które wg przekazu miały zostać przybite do drzwi katedry zamkowej w Wittenberdze. Powielony drukiem szybko rozposzechnił się w całych Niemczech, a po miesiącu znany był w całej Europie. Edycje z 1517 r. w wydaniu plakatowym są rzadkością. Egzemplarz z Biblioteki Brzeskiej posiada dodatkową wartość, ponieważ w wyniku pomyłki przy składaniu tekstu, a może z braku miejsca przeznaczonego na druk, drukarz umieścił na karcie – zamiast oczekiwanych 95 – tylko 87 tez, łącząc niektóre z nich. Drugi egzemplarz tej edycji posiada jeszcze tylko Biblioteka Michaeliskirche w Zeitz. Co ciekawe, w kapitule tego kościoła zasiadał syn Marcina Lutra, Paul. WK
Lit.: Todd 1970; Benzing, Claus 1998, t. 1

Magna Bibliotheca Veterum Patrum Et Antiquorum Scriptorum Ecclesiasticorum, Primo Quidem A Margarino De La Bigne [...] collecta

Coloniae Agrippinae, Anton Hierat, 1618-1622.
2°

Strona tytułowa (miedzioryt)

Sygn. 406357

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Monumentalne dzieło w duchu kontrreformacji, gromadzące pisma Ojców Kościoła, opracowane dla obrony wiary i tradycji katolickiej. Zapoczątkował je francuski teolog Marguerin de La Bigne (1546-1595), wydając w latach 1575-1578 w Paryżu zbiór *Sacra Bibliotheca Sanctorum Patrum*. Opublikował tam dokumenty dwustu Ojców Kościoła, kładąc szczególny nacisk na wyjaśnienie tekstów wypaczonych przez interpretację protestancką. Praca była następnie kontynuowana przez grupę profesorów Sorbony, wzbogacana i rozbudowywana doczekała się wielu edycji pod nieznacznie różnymi tytułami. JZ

Lit.: *Biographie*, t. 4, 1843; Biron 2006

Melanchthon, Philipp

Confessio Fidei Exhibita Invictiss. Imp. Carolo V. Caesari Aug. In Comicijs Augustae. Anno M.D.XXX

Vitebergae, Georg Rhau, 1542. 8°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 401072

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Filip Melanchton (1497-1560), filozof i teolog, reformator religijny, podjął trud sformułowania zasad wiary w duchu reformacji luteranńskiej. Jest autorem *Konfesji Augsburskiej*, książki wyznaniowej, która stanowi urzędowe świadectwo wiary Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego. Tekst książki został napisany równolegle w języku łacińskim i niemieckim, a następnie przedstawiony cesarzowi Karolowi V na sejmie w Augsburgu w 1530 roku. Księga liczy 28 artykułów, artykuły 1-21 zawierają podstawowe tezy wiary luteranizmu, w artykułach 22-28 przedstawiono praktyki, od których należy odstąpić, m.in. w artykule 23. postuluje się zniesienie celibatu. EK

Lit.: ECH 2001; Grane 2002

Missale Wratislaviense

Mainz, Peter Schöffler, [28 XI] 1499. 2°

Ilustracja w tekście (drzeworyt kolorowany), miniatury

Sygn. XV.F.236

Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis

Mszał dla diecezji wrocławskiej z 1499 r. jest trzecim wydaniem tej liturgicznej księgi pochodzącym z oficyny Petera Schöffera w Moguncji. Prezentowany egzemplarz z księgozbioru Biblioteki Kościoła św. św. Piotra i Pawła w Legnicy zwraca uwagę bogatym ręcznym zdobnictwem. Wyróżnia się dekoracja kanonu mszalnego z wstępnym figuralnym inicjałem „T(e igitur)” obrazującym Mszę św. Grzegorza oraz veraikonem na karcie czwartej.

Kanon poprzedzony jest całostro-
nicowym drzeworytem ze sceną

Ukrzyżowania ręcznie kolorowanym i złożonym. Na iluminację mszału składają się też wielobarwne złożone inicjały i floratury. Egzemplarz posiada ręcznie dopisane modlitwy oraz rękopiśmienną wkładkę nutową. MT

Lit.: Tronnier 1908

Oertel, Hieronymus

***Ein schön nutzlich Tractetlein Darinnen Erstlichen
Gründlicher bericht von den Heiligen Gottes Engeln
Ihrem Ursprung Ampt und verrichtung gegen Gott unnd
dem Menschen***

Nürnberg, Georg Leopold Fuhrmann, 1609. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (miedzioryty)

Sygn. 409198

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Traktat o aniołach jest dość rzadkim przykładem ilustrowanej luterńskiej literatury dewocyjnej. Dziewięć miedziorytów przedstawia anioły w antykizujących szatach, a w tle, zgodnie z protestanckim językiem obrazowym, odpowiednie historie biblijne. Hieronymus Oertel (1543-1614), eksulant z Austrii, przeciwstawiając się katolickiemu kultowi aniołów, opisuje je jako bożych wysłanników, którzy służą człowiekowi i chronią go przed złem. Dzieło zawiera też fragmenty Pisma Św., ich wierszowane parafrazy oraz modlitwy na różne okoliczności. Zostało zadedykowane Annie Heugel von Polockwitz, wdowie po Abrahamie Jenckwitzu, staroście generalnym Śląska, którego Oertel widywał podczas swoich wizyt we Wrocławiu, gdy ów „z niezmierną pobożnością, powagą i pilnością” przysłuchiwał się głoszeniu słowa bożego. DCL

Lit.: ADB, t. 24, 1886; RDK, t. 5, 1967

Schwenckfeld, Caspar
Ermanung Des misszbrauchs
Bresslaw, Kaspar Libisch, 1524. 4°

Strona tytułowa (drzeworyt)
Sygn. 409729
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Caspar Schwenckfeld (1489-1561), śląski reformator religijny, początkowo zwolennik Lutra, pełnił funkcję radcy na dworze księcia legnicko-brzeskiego Fryderyka II. Pod jego wpływem książę przeszedł w 1523 r. na protestantyzm. Wkrótce Schwenckfeld wypracował własną oryginalną doktrynę. W prezentowanym dziele zawarł krytykę ewangelików, dał wyraz rozczarowaniu, że nowe idee nie przyczyniły się do odnowy moralnej. W wyniku konfliktu z luteranami i księciem legnickim grupa zwolenników reformatora funkcjonowała potajemnie w jego majątku w Osieku. Schwenckfeld wkrótce wyjechał do Strasburga, głosił też swoje nauki m.in. w Palatynacie i Szwabii. W 1. połowie XVIII wieku szwenckfeldyści byli obecni na Dolnym Śląsku m.in. w Twardocicach i Proboszczowie. Dziś jedyne grupy wyznaniowe istnieją w Pensylwanii w Stanach Zjednoczonych. *EK*

Lit.: Wąs 2005

Suevus, Sigismund
Kreuter Buch Der wolbestellten Apotheken des Heiligen Geistes

Leipzig, Zacharias Bärwald, 1587. 2°
Strona tytułowa (drzeworyt)
Sygn. 406553
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Dzieło z zakresu wczesnobarokowej homiletyki autorstwa, zasłużonego dla kultury Śląska, ewangelickiego teologa Sigismunda Suevusa (właściwe nazwisko: Schwabe, Schwab, Schwob, 1526-1596). Urodzony w Koźuchowie, pełnił funkcję kaznodziei m.in. we Frankfurcie nad Odrą, w Żarach, w Toruniu i we Wrocławiu. Powołany na stanowisko superintendenta został pastorem w Lubaniu, gdzie wysławił się inicjatywą założenia pierwszej śląskiej biblioteki publicznej. Zbiory od podstaw tworzyli sami mieszkańcy miasta, przy wsparciu darczyńców z innych regionów. Lubańska biblioteka należała do najstarszych w Europie ogólnodostępnych księgozbiorów. Suevus był także uznanym autorem licznych kazań, traktatów teologicznych, opracował kompletny rejestr prac Lutra oraz tworzył pieśni religijne. *LB*

Lit.: Biały 2010

Tauler, Johann

Predig, fast fruchtbar zu eim recht christlichen leben

Basel, Adam Petri, 1521. 2°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 401904

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Johann Tauler (ok. 1300-1361), niemiecki dominikanin, przedstawiciel mistyki nadreńskiej, był utalentowanym kaznodzieją. Swoje kazania głosił dla mniszek z klasztorów dominikańskich oraz wśród beginek i begardów. Przekaz duchowości Taulera zawdzięczamy jego słuchaczkom, które sporządzały notatki z kazań. Główny motyw doktryny to zjednoczenie mistyczne, czyli zjednoczenie duszy z Bogiem. Duchowny wskazuje drogę do połączenia z Bogiem przez praktykowanie cnoty pokory, otwartość na Boga, a przede wszystkim przez samopoznanie, dzięki któremu możemy dotrzeć do głębi naszej duszy. Wpływ mistyki nadreńskiej jest widoczny u innych mistyków katolickich, m.in. u Tomasza à Kempis i Teresy z Ávila. EK

Lit.: Tauler 1985; EK, t. 19 2013

Zwingli, Ulrich

Uflegen und gründ der schluszreden oder Artickel[n]

Zürich, Christoph Froschauer, 1523. 4°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 409724

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Dzieło zawiera 67 tez, w których szwajcarski reformator religijny Ulrich Zwingli (1484-1531) zawarł swoje poglądy na temat wiary. Różniły się one od Lutera m.in. w kwestii interpretacji obecności Chrystusa podczas Wieczery Pańskiej. Tezy zostały przedstawione podczas debaty, którą zorganizowała Rada Miejska w Zurychu 29 stycznia 1523 r. w celu rozstrzygnięcia sporu między katolikami a nowym ruchem reformatorskim zapoczątkowanym przez Zwinglię. W debacie uczestniczyło 600 osób, zarówno świeckich, jak i duchownych. W wyniku dyskusji miasto Zurych podjęło decyzję o przyjęciu reformy Zwinglię. Powstała wspólnota protestancka, a Zwingli został założycielem pierwszego reformowanego kościoła ewangelickiego w Europie. EK

Lit.: ECH 2001

Libri juridici

Albrecht V Bawarski

Bairische Lanndtßordnung 1553

Ingoldtsstat, Samuel und Alexander Weißenhorn II, 1553. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 400176

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Bawarski porządek krajowy z roku 1553 z regulacjami dotyczącymi wielu dziedzin życia zawiera m.in. zakazy celebrowania „szewskiego poniedziałku” przez rzemieślników, konkubinatu oraz powtórzo-

ne „prawo czystości” (*Reinheitsgebot*) z 1516 r. – nakaz warzenia piwa jedynie ze słodu jęczmiennego, wody i chmielu. Zakaz kłusownictwa i odstrzału zwierzyny, która weszła w szkodę (dozwolone było jedynie szczucie jej psem własnym lub sąsiada), to przykłady zarządzeń chroniących zasoby wód i lasów. Przedstawienia jedenastu wodnych gatunków (m.in. rak, szczupak, kleń i leszcz) w naturalnych rozmiarach służyły jako miara minimalnej wielkości do odłowu. DCL

Lit.: Nissen 1969

Beust, Joachim von
Tractatus De Sponsalibus
Et Matrimonii Ad Praxin
Forensem Accommodatus

Witebergae, Zacharias Krafft,
 1588. 4°

Strona tytułowa, ilustracja
 w tekście (drzeworyty)
 Sygn. 400806
 Bibliotheca Piastorum
 Bregensis

Joachim von Beust (1522-
 1597), niemiecki prawnik,
 nauki pobierał w Lipsku,
 następnie w Bolonii i Sienie.

Wykładał prawo na uniwersy-

tecie w Wittenberdze. Wśród jego licznych prac na uwagę zasługuje dzieło *Tractatus de sponsalibus et matrimoniis ad praxin forensem accommodatus*, dotyczące prawa małżeńskiego w ujęciu protestanckim. Traktat ten miał być pomocą dla sędziów. Opisane są w nim sprawy dotyczące narzeczeństwa, małżeństwa, rozwodów, podane są wyroki sądowe w konkretnych procesach. W części dotyczącej małżeństwa w rozdziale XXV opisany jest przypadek cudzołóstwa, zgodnie z protestancką interpretacją Biblii strona pokrzywdzona otrzymała rozwód. EK

Lit.: ADB, t. 2, 1875

Bodin, Jean

De Magorum Daemonomania

Straßburg, Bernhard Jobin, 1591. 2°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 407285

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Traktat francuskiego prawnika, teoretyka prawa państwowego, twórcy idei suwerenności, filozofa, członka Ligi Katolickiej i zwolennika tolerancji religijnej Jeana Bodina (1529-1596), uzasadniający polowania na czarownice. Autor wierzył w realne istnienie demonów oraz w skuteczność czarów, które precyzował jako rezultat paktu z diabłem. Uznawał, że najlepszy sposób na udowodnienie przestępstwa stanowiło zmuszenie obwinionej do wyznania winy, dlatego właściwymi metodami śledczymi miało być stosowanie różnego rodzaju tortury, w tym pławienia. Właściwą i jedyną karą za czary było spalenie na stosie, a celem przedłużenia męki polecał używać do palenia czarownic mokrego drewna. Bodin uważał, że torturując i skazując na stos setki czarownic, przysłużył się powszechnemu dobru ludzkości. LB

Lit.: Callejo 2011

Chasseneux, Barthélemy de
Consuetudines Ducatus Burgundiae Fereque Totius Galliae

Frankofurti, Nikolaus Basse, 1574. 2°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 402756

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Francuski prawnik Barthélemy de Chasseneux (1480–1541) w swoim najważniejszym dziele *Commentaria in consuetudines ducatus Burgundiae* po raz pierwszy w sposób naukowy skomentował francuskie prawo zwyczajowe. Dzieło to było często cytowane przez innych autorów, stanowiło też podstawę do interpretacji *Kodeksu Napoleona*. Ciekawostką z życia Chasseneux jest wydarzenie, przez które zyskał sławę znakomitego adwokata. Otóż w 1508 r. w Autun wyznaczono go na obrońcę w procesie wytoczonym szczyrom. Gdy oskarżeni nie stawili się na rozprawie, prawnik usprawiedliwił ich nieobecność faktem, że nie zapewniono im ochrony w drodze do sądu i zwierzęta mogły obawiać się ataku ze strony kotów. JZ

Lit.: Thou 1740; Pignot 1880

Corpus iuris civilis

Göbler, Justinus

Keyserlicher und des H. Reichs Rechten die Vier Bücher der Institutionen und Underweisung Keyser Justiniani

Frankfort, Christian Egenolff, 1552. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 400736

Bibliotheca Piastorum Bregensis

W XVI w. rozpowszechniona była praktyka opatrywania traktatów prawniczych ilustracjami. Te same grafiki pojawiały się w różnych dziełach, swobodnie nawiązując do tematyki poszczególnych zagadnień. Scena spisywania testamentu w obliczu choroby pochodzi z niemieckiej wersji *Instytucji* Justyniana, opracowanej przez Justinusa Göblera. Tę, jak i kilka innych z 12 ilustracji tego dzieła odbito z klocków drzeworytniczych, wykonanych pierwotnie dla niemieckiej wersji *De remediis utriusque fortunae* Petrarke, wydanej u Heinricha Steinera w Augsburgu w 1532 roku. Autorem wzorów do nich jest Mistrz Ilustracji Petrarke, utożsamiany czę-

sto z Hansem Weigelem, który uchodzi za jednego z najwybitniejszych grafików swego czasu. Frankfurcki drukarz Egenolff zakupił klocki oficyny Steinera i używał ich wielokrotnie w swych słynących z bogatych ilustracji edycjach. DCL

Lit.: Scheidig 1955; Röhl 2005; Prinz 2006

Corpus iuris civilis
Ubaldis, Baldus de
In primum [-nonum] Codicis librum
praelectiones

Lugduni, s.n., 1556. 2°
 Strona tytułowa (drzeworyt)
 Sygn. 406020
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Jednym z najważniejszych dzieł w piśmiennictwie prawniczym jest *Corpus iuris civilis*. Nazwę tę przyjęto dla kodyfikacji prawa rzymskiego podjętej przez cesarza Justyniana w latach 528-534, na którą składają się: *Institutiones*, *Digesta* oraz *Codex Iustinianus*, a uzupełniają ją *Novellae*, czyli nowe ustawy wydane po 535 roku. *Corpus* wywarł ogromny wpływ na instytucje prawa cywilnego, przez stulecia studiowali go i komentowali wybitni prawnicy, a jego niezliczone edycje niejednokrotnie były prawdziwymi arcydziełami sztuki edytorskiej. Na uwagę zasługują m.in. szesnastowieczne wydania *Corpusu* z Lyonu, wśród nich *In primum [-nonum] Codicis librum praelectiones* Baldusa de Ubaldisa (1327?-1400) z roku 1556, z renesansową ramką drzeworytową na stronie tytułowej oraz bogactwem inicjałów figuralnych i ornamentalnych. JZ

Lit.: Kamiński 1986

Damhouder, Joost de
Practica, Gerichtlicher Handlungen in
Bürgerlichen Sachen

Franckfurt am Mayn, Nikolaus Basse, 1591. 2°
 Strona tytułowa, ilustracje w tekście
 (drzeworyty)
 Sygn. 406099
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Drzeworyt z wyobrażeniem prowadzonych do więzienia kobiety i mężczyzny pochodzi z niemieckiego tłumaczenia *Praxis rerum civilium* Joosta de Damhoudera (1507-1581). Autor był pierwszym flamandzkim prawnikiem, który w swoich publikacjach systematycznie wykorzystywał ilustracje, co przyczyniło się do popularności jego prac. Jego dwa traktaty na temat prawa karnego oraz cywilnego zdobyły przedstawienia zbrodni, technik przesłuchiwania, tortur – wymierzonych zwłaszcza w czarownice – oraz sceny procesowe. Wydane pierwotnie po łacinie opracowania Damhoudera były plagiatami

niderlandzkich tekstów prawnika Filipa Wielanta (1441/1442-1520), uzupełnionymi o doświadczenie praktyczne i odniesienia do współczesnej literatury. Tłumaczone na francuski i niemiecki wywarły duży wpływ na praktykę prawną w XVI i XVII wieku. DCL

Lit.: Monballyu, Dauwe 1999; Bauer 2000; Röhl 2005; Prinz 2006

Herburt, Jan

Statuta Regni Poloniae

Dantisci, Balthasar Andreas; Francofurti, Gottfried Tambach, 1620. 2°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 401959

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Zbiór aktów prawnych obowiązujących w Polsce, zebrany i opracowany przez prawnika, historyka, kasztelana sanockiego, wielokrotnego posła sejmowego oraz dyplomata Jana Herburta (po 1524-1577). Pierwodruk dzieła ukazał się w 1563 r. w krakowskiej drukarni Łazarza Andrysowica.

Oryginalność pracy zapewniał, zastosowany przez autora, nowatorski układ, w którym ustawy zostały podzielone według treści na części, a te uszeregowane alfabetycznie. Praktyczność i łatwość korzystania spowodowały, że pomimo braku sejmowej akceptacji, dzieło posiadało liczne wznowienia i było używane w sądach przez ponad dwa wieki. Kodyfikacja praw z woli króla Zygmunta II Augusta została przez Herburta przetłumaczona na język polski i wydana pt. *Statuta y Przywileje Koronne* (Kraków, 1570). LB

Lit.: PSB, t. 9, 1960-61

Jerzy III, książę brzeski

Oratio De Legum Dignitate, Necessitate, Et Auctoritate In Omnes

Francofurti Ad Oderam, Friedrich Hartmann, 1623. 4°
Sygn. 411414

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

23 kwietnia 1621 r. synowie księcia brzeskiego Jana Chrystiana – Jerzy, Ludwik, Rudolf i Chrystian zostali wpisani na Uniwersytet we Frankfurcie nad Odrą, w dwa lata później Jerzego wybrano rektorem. 6 marca 1623 r. przy okazji zwyczajowego publicznego odczytywania praw Akademii książę wygłosił mowę o godności, niezbędności i autorytecie praw w odniesieniu do wszystkich stanów. Podjął w niej tematykę związku prawa i wolności, stwierdzając m.in. „Vera libertas est, legibus parere” (prawdziwa wolność to posłuszeństwo prawom). Do wydanej drukiem oracji dodany został m.in. wiersz prorektora Christopha Neandra sławiący młodych Piastowiczów. MT

Lit.: Biermann 1664; *Matrikel Frankfurt a.d.O.* 1887

Łaski, Jan

**Co[m]mune incliti Polonie
Regni privilegium**

Cracouie, Jan Haller, 27 I 1506. 2°

Strona tytułowa, ilustracje

w tekście (drzeworyty)

Sygn. 401097

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Najstarsze opracowanie zawierające kodyfikację całego polskiego prawodawstwa, dokonane przez kanclerza wielkiego koronnego, arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa Jana Łaskiego (1456-1531). W skład dzieła weszły prawa i przywileje wydane przez władców Korony Polskiej, m.in. statuty Kazimierza Wielkiego, przywileje ziemskie, konstytucje sejmowe, unie polsko-litewskie, traktaty pokojowe z Zakonem

Krzyżackim, przywilej żydowski. Pierwsza część zbioru objęta została potwierdzeniem królewskim i stała się obowiązującym prawem. Kanclerz dołączył tu też traktat Mikołaja Kotwicza o interdiktach kościelnych. Część druga, bez mocy formalnoprawnej, zawierała m.in. prawo magdeburskie i traktat o prawie rzymskim. We wstępie dzieła zamieszczony został po raz pierwszy wydrukowany polski tekst *Bogurodzicy*. Nakład *Statutu* ocenia się na 12 egzemplarzy pergaminowych i ponad 150 wydanych na papierze. LB

Lit.: Uruszczak 2005

Meurer, Noe

Jag und Forstrecht

Franckfurt, Peter Schmidt, 1581. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

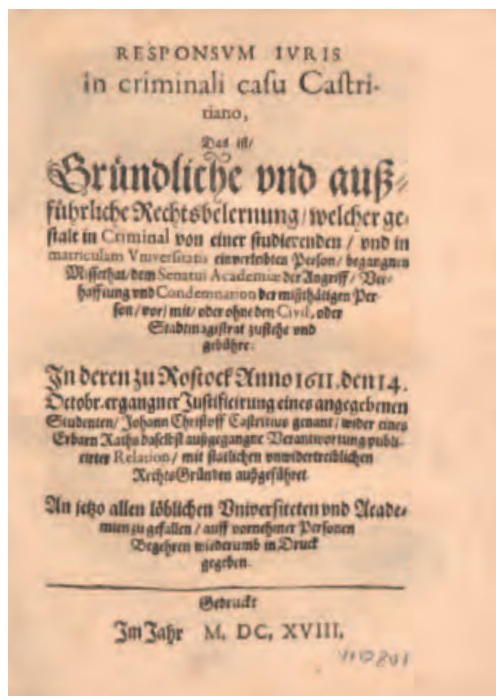
Sygn. 403368

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Noe Meurer (1525-1583), adwokat, radca Sądu Najwyższego w Heidelbergu, jeden z najbardziej cenionych prawników niemieckich XVI wieku. Jest autorem pierwszych w języku niemieckim opracowań na temat prawa spadkowego i wodnego. Zajmował się także problematyką lasów i łowiectwa, traktując te zagadnienia po raz pierwszy odrębnie, niezależnie od rolnictwa. W pracach *Von Forstlicher Oberherrlichkeit unnd Gerechtigkeit* oraz *Jag und Forstrecht* nie ograniczył się tylko do aspektów prawnych. Krytykował wyrządzające szkody w lasach ekscesy towarzyszące polowaniom, zalecał też stosowanie trzebieży dla dobrego utrzymania drzewostanu i zalesianie obszarów jałowych. Zwracając uwagę na potrzebę rozsądnego korzystania z zasobów leśnych, Meurer wywarł duży wpływ na niemiecką gospodarkę leśną XVI wieku. JZ

Lit.: Mantel 1980

Responsum iuris in criminali casu Castritiano, Das ist [...] Rechtsbelehrung, welcher gestalt in Criminal von einer studierenden [...] Person, begangnen Missethat, dem Senatui Academiae der Angriff, Verhaftung und Condemnation der mißthätigen Person vor, mit oder ohne den Civil oder Stadtmagistrat zustehe und gebühre

S.l.; s.n., 1618. 4°

Sygn. 410801

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

W październiku 1611 r. w Rostocku student tamtejszego uniwersytetu Johann Christoph Castritius za kradzież, których się dopuścił, został skazany na śmierć przez powieszenie. Szubienica była karą przeznaczoną dla pospolitych przestępców, a Castritius jako syn kaznodziei i student powinien był zostać ścięty mieczem. Wokół tego przypadku rozgorzała dyskusja, w której głos zabrali profesorowie uniwersytetu w Rostocku Johann Simonius i Ernst Cothmann oraz prawnik miejski Johann Domann. JZ

Lit.: Hofmeister 1892

Tractatus Universi Iuris, Duce & Auspice Gregorio XIII Pontifice Maximo, in unum congesti [...] XVIII. materias, XXV. Voluminibus comprehendentes. Tomus 1-7

Venetii, Società dell'Aquila che si rinnova, 1584. 2°
Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 406313

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Monumentalny zbiór traktatów prawniczych, wydany w Wenecji przez Francesca Zilettiiego pod auspicjami papieża Grzegorza XIII, gromadzi w 18 tomach (25 woluminach) teksty ponad 350 autorów od średniowiecza po czasy współczesne publikacji. Dzieło to posiadał książę Jerzy Rudolf w całości wraz z czterema tomami indeksów, co poświadczały historyczne katalogi biblioteki. Obecnie zachowało się siedem tomów (dziewięć woluminów). Dla śląskiego kronikarza Friedricha Lucae, wzmiankującego bogaty księgozbiór prawniczy Jerzego Rudolfa, to dzieło, zwane „Tractatus tractatum”, świadczy o wysokiej randze książęcej kolekcji. MT

Lit.: Lucae 1689; Lessico, t. 23, 1980

Libri politici

Boillot, Joseph
New Termis Buch von allerley
grossen vierfüßigen Thieren
zugerichtet

Strasbourg, Antoine Bertram (?), 1604. 2°
 Strona tytułowa, ilustracje w tekście
 (drzeworyty i miedzioryty)
 Sygn. 406249
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Niemieckie tłumaczenie wydanego w 1592 r. wzornika Josepha Boillota (1546-ok. 1603). Hermy, figuratywne podpory architektoniczne, rozpowszechnił w Europie Sebastiano Serlio, we Francji też Hugues Sambin, a w Niemczech Wendel Dietterlin (w Rudolfinie sygn. 407066). Boillot zastąpił w podporach figurę ludzką motywami zwierzęcymi. 55 miedziorytów i drzeworytów w alternacji przedstawia rzeczywiste i mityczne zwierzęta, uszeregowane od najsilniejszych (słoń, nosorożec) do najsłabszych (jeżozwierz, małpa), dobrane w pary, zgodnie z antyczną tezą

o animozji gatunków. I tak jednorożcowi towarzyszy lew, koniowi wielbłąd, a tygrys, rzekomy wróg muzyki, został przedstawiony w otoczeniu dzwonków, tamburynów i trąbek. Tekst z informacjami o poszczególnych zwierzętach czerpie z opracowań historii naturalnej i medycyny ludowej. DCL

Lit.: Boillot 1995

Castiglione, Baldassare

Il Cortegiano

In Lyone, Guillaume Rouillé, 1550. 16°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 401227

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Il Cortegiano, autorstwa Baldassare Castiglione (1478-1529), pisarza i dyplomaty włoskiego, przebywającego na wielu dworach, wyznawcy idei neoplatonickich i propagatora nowych zasad współżycia towarzyskiego i kultury bycia. Jest to traktat w czterech księgach ujętych w formie rozmów dam, panów, księży i artystów, odzwierciedlających wzorce renesansowego dworzanina. Dzieło po raz pierwszy zostało wydane w 1528 r., doczekało się wielu przekładów, w tym na język polski przez Łukasza Górnickiego w 1566 roku. *Dworzanin* jako dokument obyczajów i ideałów kultury renesansu zyskał europejski rozgłos. AK

Lit.: *DBdI*, t. 22, 1979

Caus, Salomon de

Les Raisons Des Forces Mouuantes

Francfort, Jan Norton, 1615. 2°

Strona tytułowa, tablice (miedzioryty i akwaforty), ilustracje w tekście (drzeworyty i miedzioryty)

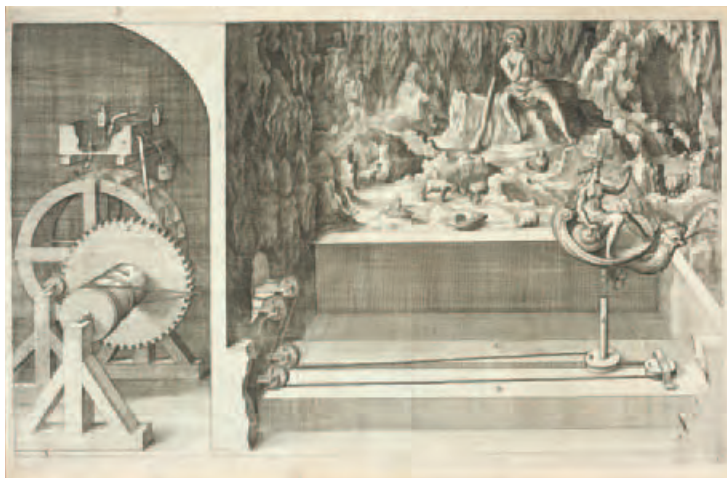
Sygn. 407051

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Salomon de Caus (1576?-1626) architekt i inżynier francuski, zatrudniony przez Ludwika XIII, od roku 1612 przebywał na emigracji z powodów religijnych. Projektował ogrody i ich wyposażenie, m.in. w Somerset House i *Hortus Palatinus* w Heidelbergu. Dzieło w trzech księgach zawiera opisy i wizerunki urządzeń hydraulicznych wykorzystywanych w ogrodowych grotach, fontannach i organach wodnych. Niektóre z nich konstruowane przez Causa. Ilustracje prawdopodobnie

autorstwa Jacoba van der Heydena (1573-1645), którego sygnatura widnieje w 2. księdze na 2. tablicy. W bibliotece Jerzego Rudolfa jedno z nielicznych przykładów dzieł poświęconych sztuce ogrodowej, które mogło służyć jako inspiracja dla ogrodu książęcego przy rezydencji w Legnicy od 1614 roku. IB

Lit.: *Wunder und Wissenschaft* 2009; Jagiełło, Brzezowski 2014

Erasmus Roterodamus *Institutio Principis Christiani*

Apud inclytam Basileam, Johann Froben, 1516. 4°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)
Sygn. 400586
Bibliotheca Piastorum Bregensis

Traktat O wychowaniu księcia chrześcijańskiego Erazm z Rotterdamu (1467-1536) zadedykował swojemu podopiecznemu Karolowi V. Dzieło to miało być przewodnikiem dla młodego księcia. Autor przedstawia w nim władcę jako człowieka pełnego cnót chrześcijańskich, respektującego zasady moralne, prowadzącego pokojową politykę. Ideał władcy według Erazma to pacyfista, wzorowy chrześcijanin, kierujący się sprawiedliwością i miłością wobec poddanych. Erazm stawia na wykształcenie i rozwój moralny przyszłego monarchy. Jest to przeciwieństwo sylwetki księcia nakreślonej przez Machiavellego, dla którego ważna jest skuteczność władzy, a przy jej utrzymaniu dozwolone jest łamanie zasad etyki, dopuszczalne są tyraństwo i przemoc. EK

Lit.: Huizinga 1964; Erazm z Rotterdamu 1970

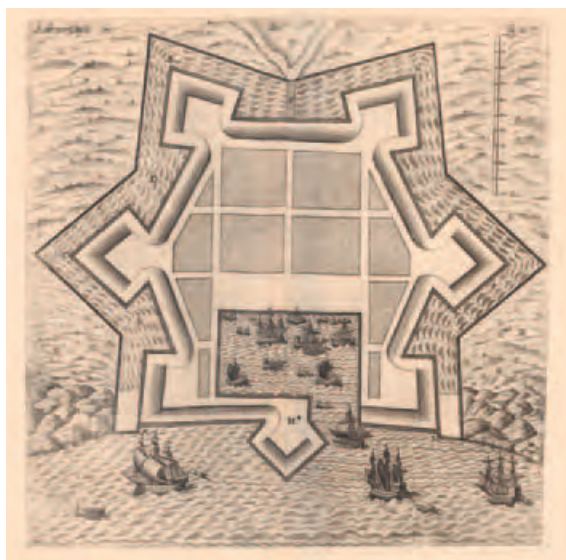
Errard de Bar-le-Duc, Jean *Fortificatio, Das ist: Künstliche und wolgegründete Demonstration un(d) Erweisung, wie und welcher Gestalt gute Festungen anzuordnen, un(d) wider den Feind [...] zu verwahren*

Franckfurt am Mayn, Wolfgang Richter, 1604. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty, miedzioryty)
Sygn. 407035

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Wydany w Paryżu w 1600 r. traktat Jeana Errarda (1554-1610) uchodzi za pierwsze francuskie dzieło o sztuce fortyfikacji. Autor, matematyk i inżynier, był również praktykiem – towarzyszył królowi Henrykowi IV w walkach ze Świętą Ligą o tron Francji. Errard opisał zagadnienia systemu bastionowego, proponując nieregularne założenia poligonalne. Kładł nacisk na dostosowanie umocnień do warunków topograficznych, zwłaszcza morskich i górskich. Prezentowane tu niemieckie tłumaczenie, wydane – bez odpowiedniego pozwolenia –

przez frankfurcką oficynę de Bry, jest jednym z kilkudziesięciu dzieł dotyczących umocnień i sztuki wojennej, które znajdowały się w obu książących księgozbiorach. DCL

Lit.: Jähns 1889; Lepage 2010; Bürger 2013

Freitag, Adam

Architectura Militaris Nova Et Aucta Oder Neue Vermehrte Fortification

Leyden, Abraham i Bonaventura Elzevier, 1631. 2°
Strona tytułowa, tablice (drzeworyty i miedzioryty)
Sygn. 401928
Bibliotheca Piastorum Bregensis

Adam Freitag z Torunia, matematyk, inżynier, lekarz i filozof, poddany króla Polski i Szwecji Władysława IV, zadedykował mu pierwszą księgę traktatu o starych i nowych, regularnych i nieregularnych twierdzeniach niderlandzkich, ich architekturze oraz funkcjach. Druga księga jest dedykowana radzie Torunia, a trzecia burmistrzowi Gdańska. Dzieło zawiera matematyczne i inżynierskie omówienie taktyki obronnej, jest ilustrowane miedziorytami w części sygnowanymi przez Wilhelma Hondiusa. Freitag skupił się na nowoczesnych fortyfikacjach z wałami rawelinowymi i fosami o planach wielokątnych (m.in. Antwerpia), szczegól-

nie pentagonalnych, prezentując teorię oblężniczą i obronną oraz wizerunki artylerii, urządzeń, machin i akcesoriów militarnych. Brzeski egzemplarz jest współoprawny z dziełem poety Daniela Heinsiusa (sygn. 401929), który napisał dedykację (wstęp) do traktatu Freitag. *RL*

Lit.: *PSB*, t. 7, 1958

Huge, Alexander

Rhetorica und Formulare Teutsch, dergleichen nie gesehen ist

Tübingen, Ulrich Morhart, 1548. 2°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 406170

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Alexander Huge (ok. 1455-1529) był pisarzem miejskim w Bazylei. Jego dzieło *Rhetorica und Formulare Teutsch*, opublikowane po raz pierwszy w roku 1528, w wyczerpujący sposób gromadziło wzory różnego rodzaju dokumentów i pism urzędowych. Każdy urzędnik mógł tu znaleźć wskazówki, jak należy zwracać się do osób czy urzędów, do których pismo jest kierowane, a także jak prawidłowo podpisywać dokumenty. Praca w przejrzysty sposób uczyła konstruować listy, prowadzić dokumentację procesową wraz ze wszystkimi załącznikami, sporządzać testamenty, akty darowizny, umowy kupna-sprzedaży czy najmu. Dzieło cieszyło się dość dużym uznaniem, o czym świadczą nie tylko jego kolejne edycje, ale i fakt, że stanowiło wzór dla późniejszych tego typu opracowań. *JZ*

Lit.: Stobbe 1860

Hundt, Michael

***Ein new kuenstliches Fechtbuch im Rappier,
Zum Fechten und Balgen***

Leipzig, Nicolaus Nerlich, 1611. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 411456

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

1 kwietnia 1611 roku Michael Hundt, obywatel i wolny szermierz w Zeitz w Saksonii, zadedykował księciu Christianowi II traktat instruktażowy fechtunku na rapiery „dla szlachty i nie szlachty”, otwarty herbem Saksonii i kołowym podziałem doby na kwarty. Zawiera wierszowany łaciński wstęp dla czytelników

podpisany przez C. B. oraz sto manierystycznych figur z wariantami fechtunku, opisanych w języku niemieckim na odwrocie karty poprzedzającej, a poniżej w łacińskiej wersji poetyckiej, zapewne autorstwa C. B., podobnie jak tegoż czterowiersz panegiryczny pod herbem Hundta. Poza rapiierami w wolnych dłoniach używane są sztylety (fig. 58, 70, 93), płachta na przedramieniu prawego szermierza (64), drugie rapiery (81), pistolet i sztylet (100), zamiast rapiera cep (88), dzida (89-92), szabla (96, 97). Ukazano sceny walki z indywidualnymi lub wieloma, pięcioma i sześcioma, przeciwnikami (94, 98). RL

Lit.: VD17 39:124330U

Kreutzberger, Hans

***Warhafftige und eygentliche
Contrafactur und Formen der Zeümung
und gebisz zu allerley maengeln unnd
underrichtung der Pferd***

Lauingen (?), s.n., 1562. 2°

Ilustracje w tekście (drzeworyty)

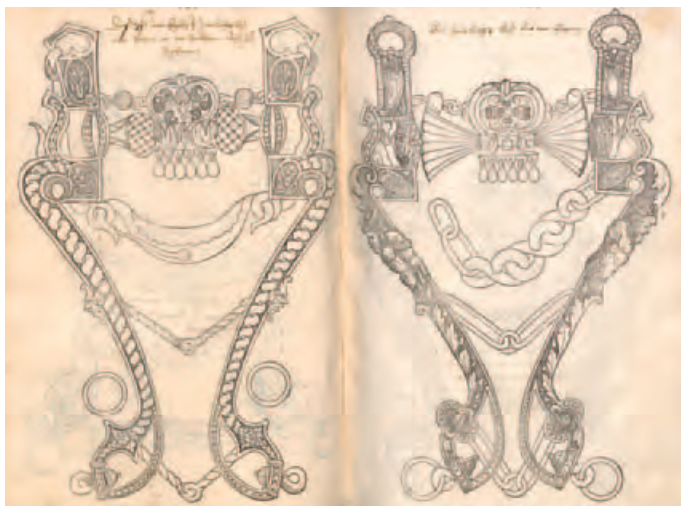
Sygn. 407116

*Bibliotheca Rudolphina
Legnicensis*

W kolekcji Jerzego Rudolfa znajdowały się najważniejsze książki epoki poświęcone hipologii i jeździectwu. Jedna z okazałych zawiera 412 wzorów dekoracyjnych uprząży i innych części rzędu końskiego. Autor, wytwórca ostróg i wędzideł z Augsburga, wskazuje, dla jakich koni przeznaczone są poszczególne elementy, by mogły korygować wady anatomiczne lub charakter zwierząt. Pierwsza edycja książki

zawiera jedynie drzeworyty opatrzone przez wydawcę rękopiśmiennymi podpisami. Na kanwie popularności tego dzieła Kreutzberger został zaproszony przez Maksymiliana III do Wiednia, gdzie w 1591 r. ukazała się druga edycja, już uzupełniona tekstem (w Rudolfinie sygn. 407114). DCL

Lit.: Mayer 1883-1887

Geoffroi de la Tour Landry

Ritter vom Thurn. Zuchtmeister der Weiber und Jungfrauen

Franckfurt am Mayn, Nikolaus Basse, 1581. 8°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 403570

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Rzadkie wydanie niemieckiego przekładu bardzo popularnego czternastowiecznego dzieła *Le livre pour l'enseignement de ses filles*, którego autorem jest francuski szlachcic Geoffroi de La Tour Landry. W trosce o właściwe wychowanie swoich córek napisał on rodzaj podręcznika, z którego dziewczęta mogły nauczyć się zasad cnoty, przyzwoitości i pobożności. Autor zaleca, jak młode damy powinny zachowywać się, by uniknąć hańby, a swoje pouczenia wzbogaca o liczne historie, anegdoty i przykłady z życia. W tekście wspomina też o podobnej księdze napisanej dla swoich synów, niestety tekst ten nie zachował się. JZ

Lit.: Loba 2004

Machiavelli, Niccolò

Historie

Venetia, Comin da Trino, 1540. 8°

Il Principe

Vinegia, s.n., 1538. 8°

Portret (drzeworyt)

Sygn. 400957-400957,1

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Prezentowane dwa współoprawne dzieła należą do sztandarowych prac Niccolò Machiavello (1469-1527), pisarza, historyka, teoretyka państwa i urzędnika Republiki Florencji. *Historie florenckie* (*Istorie Fiorentine*; *Historie*) stanowią rodzaj kroniki z wyeksponowaną analizą wątków politycznych i pewną dozą krytyki Kościoła. Zawierają też nieszablonowe charakterystyki czołowych florentyńczyków, zwłaszcza Medyceuszy. Zleceniodawcą dzieła, powstałego w latach 1520-1525, był kardynał Giulio de Medici, późniejszy papież Klemens VII. W traktacie *Książe* (*Il Principe*, pierwodruk 1532) autor, zainspirowany postacią Cezarego Borgii, przedstawił teorię skutecznego sprawowania władzy. Dzieło stało się źródłem pojęcia „makiawelizm” określającego koncepcję polityczną sankcjonującą stosowanie przemocy i podstęp oraz zasadę „cel uświęca środki”. W 1564 r. *Książe* znalazł się na *Indeksie Ksiąg Zakazanych*. LB

Lit.: Heistein 1979

Rumpolt, Marx

Ein new Kochbuch

Franckfort am Mayn, Johannes Saur, 1604. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 407235

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Dzieło autorstwa mistrza Marxa Rumpolta, kucharza nadwornego elektora mogunckiego, ukazało się w 1604 r., jako trzecie wydanie (pierwodruk w 1581 r.). Pracę, należącą do nurtu książek poświęconych kuchni wykwintej, rozpoczynały porady dotyczące zasad przestrzegania dworskiego ceremoniału i sposobów urządzania uczt. Na bankiety mistrz proponował zestawy potraw z podziałem na „dni mięsne” oraz posty. W dalszej kolejności zamieszczonych zostało ok. 2 tys. krótkich przepisów kulinarnych, ilustrowanych często odpowiednim drzeworytem. Najbardziej eksponowane były dania przyrządzane z mięsa różnorakich zwierząt hodowlanych, dzikich i ptactwa. Niewątpliwą zasługę Rumpolta stanowiło podanie, po raz pierwszy w dziejach książek kucharskich, przepisów na potrawy z ziemniaków – „Erdteppfel” (Erdapfel). *LB*

Lit.: Biały 2015

Siebmacher, Johann

New Wappenbuch

Norimbergae, Christoph Lochner, 1605. 4° obl.
Strona tytułowa, tablice, portret (miedzioryty)
Sygn. 400805
Bibliotheca Piastorum Bregensis

Wywodzący się ze stanu mieszczańskiego Johann Ambrosius Siebmacher (Hans Sibmacher, 1561-1611), norymberski miedziorytnik, rysownik i malarz zainteresowany sztuką heraldyczną, był autorem oraz wydawcą znanego herbarza. Pierwszy tom opublikowany w 1605 r. zawierał 226 tablic miedziorytowych z 2400 herbami: królewskimi, elektorskimi, książęcymi, arcybiskupimi i biskupimi oraz arystokracji i szlachty, jak też wybranych rodów miejskich patrycjuszów w poszczególnych regionach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Drugi tom z 1609 r. posiadał 164 tablice. Trzecie, pośmiertne wydanie obu tomów z 1612 r. zaopatrzone zostało w kolorowane tablice. Dzieło stanowiące podsta-

wowe źródło heraldyki regionów niemieckojęzycznych było kontynuowane przez następców. Herbarz z lat 1605-1806, zwany *Alter Siebmacher*, rozszerzony został do sześciu tomów z suplementami. Tak zwany *Neuer Siebmacher* wydawany był w latach 1854-1967. LB

Lit.: Nagler, t. 18, 1924

Wickram, Jörg

Der jungen Knaben Spiegel

Leipzig, Nikolaus Nerlich, 1604. 8°
Strona tytułowa (drzeworyt dwubarwny), ilustracje w tekście (drzeworyty)
Sygn. 412490
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

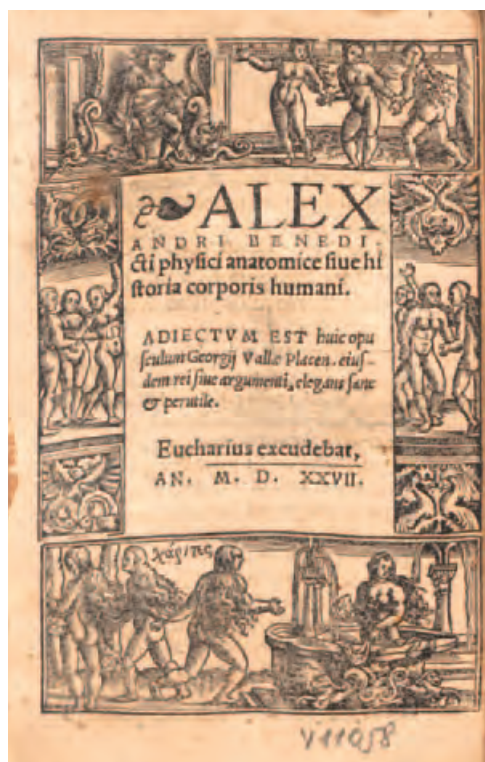
Jörg Wickram (ok. 1505-ok. 1562), pisarz i poeta, nazywany ojcem niemieckiej powieści popularnej. Był pierwszym znanym z nazwiska autorem, który sam wymyślał fabułę do swoich książek, podczas gdy do tej pory niemiecka proza opierała się na znanych już anonimowych historiach. Dzieła Wickrama miały zawsze cel edukacyjny, co szczególnie widać w powieści *Der jungen Knaben Spiegel*. Jest to historia dwóch chłopców: Fridberta i Willibalda. Fridbert jest chłopskim dzieckiem, adoptowanym przez rycerza Gottlieba, którego rodzonym synem jest Willibald. Chłopcy wychowują się i uczą razem. Willibald wpada w złe towarzystwo i kończy na ulicy, a wykształcony Fridbert zostaje wysokim urzędnikiem. Dzieło cieszyło się dużą popularnością, było wielokrotnie wydawane i usceniczniane. JZ

Lit.: ADB, t. 42, 1897; Sammel 2009

Libri medici

Benedetti, Alessandro

Anatomice sive historia corporis humani

Köln, Eucharius Cervicornus, 1527. 8°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 411058

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Alessandro Benedetti (ok. 1450-1512), włoski lekarz, chirurg, profesor w Padwie, uczył medycyny praktycznej. Organizował teatr anatomiczny, w którym odbywały się sekcje zwłok. W prezentowanej pracy jako pierwszy opublikował opis takiego spektaklu. Na wstępie pierwszej książki dzieła podaje instrukcje, jakie ciało należy wybrać, jak usadzić publiczność, nakazuje też powołanie straży dla utrzymania porządku i dwóch kwestorów do zbierania pieniędzy niezbędnych do pokrycia kosztów. Prawdziwy teatr anatomiczny wybudowano w Padwie w 1594 r., jest to najstarszy taki obiekt na świecie. *EK*

Lit.: *DBdI*, t. 8, 1966; Benedetti 1998

Bucella, Mikołaj

Refutatio Scripti Simonis Simonii

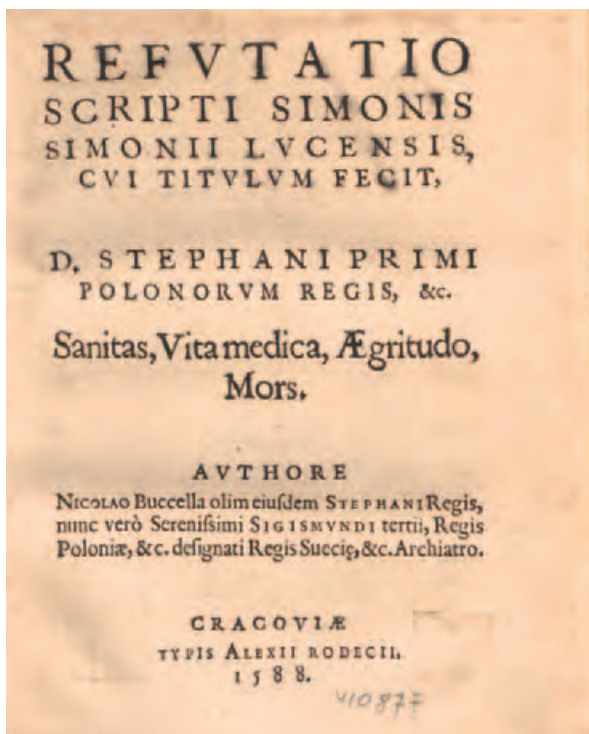
Cracoviae, Aleksy Rodecki, 1588. 4°

Sygn. 410877

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Mikołaj Bucella (1520-1599), pochodzący z Włoch lekarz Stefana Batorego oraz Zygmunta III Wazy. Praca jest odpowiedzią Bucelli na pismo innego lekarza Stefana Batorego, Simone Simoniego (1532-1602), mające wyjaśnić okoliczności i przyczyny nagłej śmierci króla w grudniu 1586 roku. Simoni twierdził, że Batory zmarł na skutek astmy, Bucella uważał, że przyczyną zgonu była epilepsja. Tak rozpoczął się i trwał kilka lat zażarty spór Bucelli i Simoniego, w którym lekarze, nie przebiegając w słowach, wzajemnie obwiniali się o śmierć króla. Dziś wiadomo, że żaden z nich nie miał racji, a Batory zmarł prawdopodobnie z powodu uremii. JZ

Lit.: PSB, t. 3, 1937; Besala 1992

Cordus, Valerius

Dispensatorium Pharmacorum omnium, quae in usu potissimum sunt

Noribergae, Paul Kauffmann, 1612. 2°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 406600

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Valerius Cordus (1515-1544), niemiecki lekarz, chemik i botanik, był autorem pierwszej urzędowej farmakopei w krajach niemieckich. Praca powstała na zlecenie Rady Miejskiej Norymbergi i ukazała się drukiem w 1546 roku. Zawarte w niej recepty poszczególnych medykamentów zawierają skład leku, sposób wyko-

chętnie stosowany w innych miastach, także w Holandii i we Francji. W Polsce Rada Miejska Gdańska w ustawie aptekarskiej z 1597 r. zaleciła aptekarzom stosowanie zasad farmakopei norymberskiej. EK

Lit.: ADB, t. 4, 1876; Rembieliński, Kuźnicka 1972

Cortese, Isabella

I Secreti Della Signora Isabella Cortese

Venetia, Giovanni Bariletti, 1565. 8°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 403566

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Dzieło podpisane przez Isabellę Cortese, niezidentyfikowaną włoską alchemiczkę i humanistkę. Zawierało informacje z pogranicza alchemii, chemii, farmakologii i medycyny. Stanowiło zbiór praktycznych porad i przepisów dotyczących wyrobu domowych medykamentów, środków czystości,

tuszu i farb do barwienia tkanin oraz mikstur służących kobiecej urodzie (wybielenie skóry i zębów, farbowanie włosów itp.). W procesie produkcji zalecane było przestrzeganie czterech faz eksperymentu alchemicznego: dekompozycji, oczyszczenia, redukcji i utrwalenia. Ciesząca się uznaniem praca miała 17 wydań weneckich (pierwodruk – 1561 r.) i dwa tłumaczenia na język niemiecki. Istnieją przypuszczenia, że prawdziwym autorem dzieła był lekarz i alchemik Timotheo Rossello. *LB*
Lit.: Pietrzak-Thébault 2009

Crato, Johannes

Consiliorum & Epistolarum Medicinalium [...] liber primus

Frankfurti, Claude de Marne, Johann Aubry, 1595. 8°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 402455

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Wrocławianin Johannes Crato, po nobilitacji von Krafftheim (właściwie Johann Krafft, 1519-1585), erudyta, doktor medycyny, zasłużony w walce z epidemią dżumy we Wrocławiu, lekarz przyboczny trzech cesarzy z rodu Habsburgów, należał do najwybitniejszych postaci swojej epoki. Pozostawił liczne pisma i rozległą korespondencję z europejskimi uczonymi. Spuścizną naukową zajął się medyk, przyrodnik i założyciel pierwszego wrocławskiego ogrodu botanicznego Laurentius Scholtz von Rosenau (1552-1599). Zredagował, opracował i wydał zbiór prac medycznych Cratona. Dzieło, stanowiące unikalne źródło z dziejów śląskiej medycyny doby renesansu, wydane zostało w pięciu tomach w latach 1591-1594 we Frankfurcie nad Menem. Druga, siedmiotomowa edycja, z której pochodzi prezentowany druk, ukazała się w latach 1595-1611. *LB*

Lit.: Gillet 1860-1861

Dioscorides Pedanius, Braunschweig

Hieronymus

Kräuterbuch

Franckfurt am Mayn, Erasmus Kempfer, 1614. 2°

Strona tytułowa (miedzioryt kolorowany),

ilustracje w tekście (drzeworyty kolorowane)

Sygn. 406610

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Połączone dzieła Pedaniusa Dioscoridesa (ok.

40-90) *De Materia medica* o leczniczych i trują-

cych właściwościach roślin oraz ekstraktów pochodzenia zwierzęcego (7 ksiąg) z tekstem Hieronima Braunschweiga (ok. 1450-1512) o destylacji. Dzieła przetłumaczone na język niemiecki przez Johanna Dantza, opracowane przez chirurga i alchemika Petera Uffenbacha. Strona tytułowa (1610) Georga Kellera (1568-1634) – drzeworytnika, rytownika, akwaforzysty niemieckiego, ucznia Josta Ammana. W Rudolfinie znajdowało się także wydanie z roku 1610 (sygn. 406611), ilustrowane miedziorytami, oraz wersja łacińska Dioscoridesa wydana w roku 1557 w Bazylei (sygn. 406646). *IB*

Lit.: Nissen 1966; Saur, t. 80, 2014

Dryander, Johann

Arztenei Spiegel

Zu Franckfort am Meyn, Christian Egenolff

Dziedzice, 1557. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 406609

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Johann Dryander (1500-1560), profesor medycyny i matematyki w Marburgu, przykładał wielką wagę do poznania anatomii człowieka i był jednym z pierwszych lekarzy przeprowadzających sekcje zwłok na terenie Niemiec. Drzeworyty dokumentujące sekcje wykonał Georg Thomas z Bazylei. Prezentowane dzieło ma charakter poradnikowy. Oprócz opisu budowy ciała ludzkiego podaje szereg zaleceń dotyczących zdrowia i stylu życia. Twierdzi, że kąpiel na czczo sprzyja odchudzaniu, a jeśli chce się zachować dobrą pamięć, nie należy jeść czosnku i cebuli oraz nie wolno spać po jedzeniu.

Estienne, Charles

De Dissectione Partium corporis Humani libri tres

Parisiis, Simon de Colines, 1545. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 406708

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Charles Estienne (1504-1564), lekarz pochodzący ze słynnej rodziny paryskich wydawców, przygotował

wraz z chirurgiem i rysownikiem Étienne'em de La Rivière monumentalny atlas anatomiczny. Dzieło, ukończone w 1539 r., ukazało się drukiem dopiero w 1545 r., dwa lata po *De humanis corporis fabrica* Andreasa Vesaliusa. É. de La Rivière, Jean Jollat i Geoffroy Tory współpracowali przy wykonaniu drzeworytowych ilustracji. Ukazują one ludzkie ciała eksponujące, niczym podczas dysekcji, poszczególne partie anatomii. Szkielety na tle wy-

imaginowanych widoków miast czy postaci, uwięzione w nienaturalnych pozach, usadowione w pustym pejzażu to przykład enigmatycznego świata manierystycznej fantazji. Dla przedstawień anatomii kobiet wzorem była seria erotycznych miedziorytów Giana Giacoma Caraglia według Rossa Fiorentina i Perina del Vagi, z serii *Miłość bogów*. DCL

Lit.: Choulant 1852; Kellet 1955; Kellet 1957; Talvacchia 1999

Galenus, Claudius

Omnia, Quae Extant, In Latinum Sermonem Conversa

Basileae, Hieronymus Froben, Nicolaus

Episcopus, 1562. 2°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 406635

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Claudius Galenus (ok. 130-200 n.e.), jeden z najsłynniejszych medyków starożytności, pracował na dworze cesarzy rzymskich. W poglądach medycznych kontynuator dzieła Hipokratesa. Twierdził, że zdrowie wymaga równowagi między czterema składnikami organizmu: śluzem, czarną żółcią, żółtą żółcią oraz krwią. Wprowadził wiele nowych leków, w tym preparaty galenowe. Dowiódł, że przez tętnice także przepływa krew. Galen nie ustrzegł się błędów. Medyk był przekonany o tym, że ludzki organizm zawiera zbyt dużo krwi i tylko jej upuszczenie może doprowadzić do stabilizacji organizmu. AK

Lit.: Brzeziński 2000

Hildebrand, Wolfgang
New augirte weitverbesserte und
vielvermehrte Magia Naturalis

Erffurd, Jakob Sachse, 1614. 4°

Sygn. 411451

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

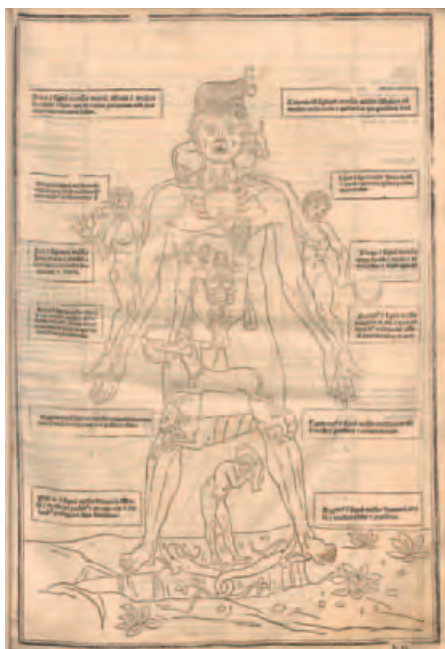
Magia naturalis Wolfganga Hildebranda (ok. 1570-1635), notariusza z miejscowości Gebesee w Turyngii, to praktyczny poradnik przeznaczony dla szerokiej publiczności. Składa się z czterech ksiąg zawierających szereg wskazówek i recept opartych głównie na medycynie ludowej. Oprócz porad medycznych znajdziemy tu mnóstwo ciekawych, mniej lub bardziej przydatnych w życiu codziennym rad, m.in. jak farbować włosy, jak odnowić perły, piekąc je w chlebie, a także jak ugotować jajka w zimnej wodzie z dodatkiem... palonego wapna. Praca ta stanowi jednocześnie przystępne, inspirowane myślą Paracelsusa, wprowadzenie do filozofii hermetycznej, objaśnia i przybliża sztukę opartą na tajemnych siłach natury. JZ

Lit.: Bütikofer 2009

Johannes de Ketham
Fasciculus medicinae

Venezia, Ioannes et Gregorius de Gregoriis, 15 X 1495. 2°

Ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 406666

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Fasciculus medicinae to pierwsze drukowane dzieło zawierające ilustracje anatomiczne. Jest to zbiór krótkich traktatów medycznych stanowiących świadectwo średniowiecznej wiedzy z zakresu medycyny, dokumentujących ówczesne metody diagnostyczne i terapeutyczne. Dzieło jest znane głównie dzięki zamieszczonym w nim całostronicowym drzeworytom, które oprócz ilustracji anatomicznych przedstawiają m.in. scenę rodzajową dotyczącą pielęgnacji chorego, scenę z sekcji zwłok, ilustrację ukazującą kobietę w piątym miesiącu ciąży oraz człowieka zodiakalnego, którego wizerunek odzwierciedla stosowaną wówczas powszechnie astrologię medyczną, czyli przekonanie o wpływie położenia ciał niebieskich na poszczególne części ciała. Książka po raz pierwszy ukazała się drukiem w Wenecji w roku 1491. EK

Lit.: ADB, t. 15, 1882; Kruse 2007

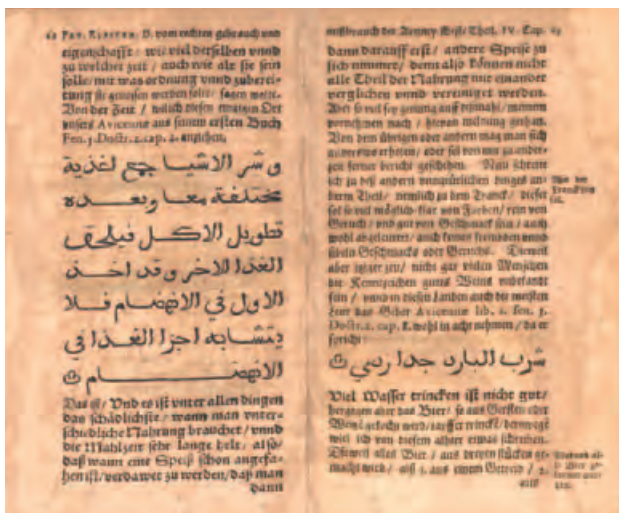
Kirstenius, Peter Trewre Warnung Von rechten Gebrauch und Mißbrauch der Artzney

Bresslaw, Georg Baumann st. (Wdowa),
1610. 8°

Sygn. 411181

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Peter Kirstenius (1577-1640), lekarz i arabista urodzony we Wrocławiu, rektor tamtejszego Gimnazjum św. Elżbiety, a od 1636 r. nadworny lekarz królowej szwedzkiej Krystyny oraz profesor medycyny w Uppsali. Już w czasie swoich zagranicznych studiów zainteresował się arabistyką, a poznanie języka arabskiego stało się dla niego kluczem do zgłębiania dzieł medycznych Avicenny. Po powrocie do Wrocławia rozpoczął wydawanie dzieł arabistycznych, wśród których znalazła się część *Kanonu medycyny* Avicenny. Kirstenius posiadał własne czcionki arabskie, którymi drukował

w oficynie Baumanna, a wydane przez niego książki były pierwszymi w Europie Środkowej wydrukowanymi za pomocą oryginalnych znaków alfabetu arabskiego. JZ

Lit.: Migoń 1966

Maier, Michael Symbola Aureae Mensae

Francofurti, Anton Humm, 1617. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście, portret (miedzioryty)

Sygn. 402162

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Dzieło, będące swoistym kompendium historycznej wiedzy alchemicznej, autorstwa Michaela Maiera (1568–1622), lekarza, alchemika, poety, apologety różokrzyżowców i doradcy cesarza Rudolfa II Habsburga. Autor w chronologicznym ujęciu przedstawił dokonania 12 „mędrców”, związanych z duchowymi tradycjami 12 narodów, których byli reprezentantami. Poczet alchemików otwierał Hermes Trismegistos, a dalej omawiane były zasługi m.in.: Demokryta z Abdera, Awicenny, Arnaldusa de Villanova, Tomasza z Akwinu i Rogera Bacona, a kończyły dokonania Sarmaty Sendivogiusa, czyli znakomitego polskiego lekarza i alchemika Michała

Sędziwoja. Portret Maiera oraz 12 alegorycznych rycin, ze scenami odnoszącymi się do alchemicznych dokonań omawianych postaci, wykonał wybitny miedziorytnik szwajcarski Matthaeus Merian. LB

Lit.: Hollstein's German, t. 26 A, 1999; NDB, t. 15, 1987

Paracelsus

Chirurgische Bücher und Schrifften

Straßburg, Lazarus Zetzner Erben, 1618. 2°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście, portret
(drzeworyty)
Sygn. 406722
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Lekarz, botanik, chemik, alchemik i astrolog Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, znany jako Paracelsus (1493-1541), był czołowym przedstawicielem kierunku naturalistyczno-magicznego w nurcie renesansowej filozofii przyrody. Odrzucał obowiązujące wtedy poglądy Hipokratesa, Galena i Avicenny. Stworzył system medyczny będący konglomeratem alchemii, astrologii, mistycyzmu i badań empirycznych. Uważał, że konstytucja człowieka składa się z ciała, duszy i astralnego ducha, dlatego chory musi zostać leczony na trzy sposoby. Sukcesy lecznicze i badawcze miały wpływ na pogłoski, że zawarł pakt z diabłem. Paracelsus pozostawił wiele niepublikowanych prac, których wydaniem zajął się lekarz i radca dworu elektora kolońskiego Johannes Huser. LB

Lit.: Mirkiewicz 2004

Wier, Johannes

De Praestigiis Daemonum

Frankfurt am Mayn, Nikolaus Basse, 1586. 2°
Strona tytułowa (drzeworyt)
Sygn. 407283
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Wybitny holenderski lekarz Johannes Wier (Weyer, Wierus, pseud. Piscinarius, 1515-1588) był uczniem medyka, znawcy magii i okultyzmu Heinricha Corneliusa Agrippy von Nettesheim (pierwowzór Fausta). Wier stał się zdeklarowanym przeciwnikiem polowań na czarownice. Stwierdzał na podstawie praktyki medycznej, że większość przyznających się do uprawiania czarów kobiet cierpiała na choroby psychiczne. Opisywane przez nie kontakty z demonami mogły być złudzeniami wywołanymi przez szatana lub też stanowiły skutek używania środków halucynogennych, zawartych w popularnych lekarstwach. Wyjaśniał związki pomiędzy psychiczną niestabilnością

i podatną na sugestie osobowością, opisał zjawisko rozprzestrzeniania się masowej hysterii. Postulował, by czarownice oddawać pod opiekę medykom, a nie skazywać na stos. Dzieło Wiera znalazło się na *Indeksie Ksiąg Zakazanych*. LB

Lit.: ADB, t. 42, 1897

Libri historici

Adrichem, Christiaan van *Theatrum Terrae Sanctae Et Biblicarum Historiarum*

Coloniae Agrippinae, Officina Birckmannica, 1593.

2°

Strona tytułowa, tablice, mapy (miedzioryty)

Sygn. 406755

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Christiaan van Adrichem (1533-1585), holenderski duchowny katolicki i teolog, znany jest głównie ze swego dzieła *Theatrum Terrae Sanctae et Biblicarum Historiarum*, w którym opisał Palestynę, zrekonstruował topografię Jerozolimy z czasów życia Chrystusa, zidentyfikował i zaznaczył święte miejsca. Do opisu dołączył wiele map. Dzieło doczekało się licznych edycji i było tłumaczone na różne języki, również na język polski. Popularność swą zawdzięcza dokładności opisu miejsc historycznych, podaniu odległości między poszczególnymi obiektami, dlatego większość kalwarii europejskich zbudowano na podstawie tekstu Adrichema. Także Kalwaria Zebrzydowska powstała w oparciu o dzieło tego autora. *EK*

Lit.: *EK*, t. 1, 1995

Agricola, Johann
Warhafftige Abcontrafactur
und Bildnues aller
Groshertzogen Chur und
Fuersten

Dresden, Gimel Bergen, 1587.
 4°

Strona tytułowa, ilustracje
 w tekście (drzeworyty
 kolorowane)

Sygn. 403464

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Johannes Agricola

(zlatynizowany Spremberg),

humanista i teolog jest

autorem wierszowanych

biografii z roku 1563 w zbiorze 34 (numerów 35)
 popiersi książąt Saksonii oraz 33 (numerów 35)
 popiersi i kilku całopostaciowych wizerunków
 cesarzy rzymsko-niemieckich, władców
 europejskich, w tym Polski, arcybiskupów
 mogunckich, humanistów, m.in. według obrazów
 Lucasa Cranacha, z biblijnym Dawidem na końcu.
 Wszystkie strony w typograficznych bordiurach
 ze zróżnicowanymi winietami drzeworytowymi,

a także herbami Cesarstwa, Saksonii i Drezna.

Autorem panegirycznego wprowadzenia dla
 księcia Christiana był drukarz drezdeński Gimel
 Bergen z Lubeki, a przedmowy do czytelników
 Daniel Walberus. Dzieło we wspólnej oprawie
 z analogicznym *Bidnues und Abcontrafactur etzlicher*
vornemer gelerten Menner Agricoli (Dreßden, Gimel
 Bergen, 1588, sygn. 403465). RL

Lit.: VD 16 A 1037

Amati, Scipione
Histori deß Haydnischen Königreichs Voxu in
Japania

Rottweil, Johann Maximilian Helmlin, 1617. 4°

Sygn. 410800

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Włoski prawnik Scipione Amati w latach 1615-
 1616 uczestniczył jako tłumacz w pierwszej
 japońskiej podróży dyplomatycznej do Europy.
 Misja zorganizowana została w 1613 r. przez
 przychylnego chrześcijaństwu Masamune
 Date, władającego prowincją Mutsu. Japońskim
 ambasadorem był Tsunenaga Hasekura, a wyprawą
 kierował franciszkański misjonarz Ludwik Sotelo.
 Posłowie odwiedzili m.in. Hiszpanię, gdzie Hasekura
 został ochrzczony, oraz Rzym, gdzie otrzymał
 honorowe obywatelstwo. W dedykowanym
 papieżowi Pawłowi V dziele *Historia del regno*
di Voxu del Giapone Amati opisał nie tylko tę
 wyjątkową podróż, ale i kraj, z którego przybyli
 posłowie. Praca cieszyła się dużą popularnością,
 była wielokrotnie wydawana i tłumaczona. JZ

Lit.: Endō 1997

**Artikel welche in aller Dreyer Herren Stände
des Königreichs Bohemb aufm Präger Schloß
gehaltenen Zusammenkunfft [...] berathsclaget
und geschlossen worden sein**

In der Newen Stadt Prag, Daniel Carolides
z Karlsperka, 1619. 4°

Ilustracja w tekście (drzeworyt)

Sygn. 408614

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Liczne dzieła z książęcych kolekcji dotyczyły wydarzeń współczesnych. Jednym z nich było powstanie w Czechach w obronie wolności religijnych, które wybuchło w 1618 roku. Zapoczątkowane defenestracją praską, kulminowało zawiązaniem konfederacji 31.07.1619, do której dołączył też Śląsk. Ustanowione wówczas artykuły, wydane niedługo potem drukiem, głosiły m.in. detronizację króla,

przekazanie rządów stanom oraz uznanie religii ewangelickiej za państwową. Po klęsce konfederacji pod Białą Górą, książęta i stany śląskie zmuszeni byli prosić cesarza o okazanie łaski. Śląsk zdołał uzyskać potwierdzenie przywilejów religijnych i uniknąć dramatycznej pacyfikacji, jaka miała miejsce w Czechach. DCL

Lit.: Roepell 1856; Palm 1863; Palm 1874

Benzoni, Girolamo

**Das sechste Theil der neuwen Welt
oder Der Historien Hieron. Benzo [...] Das dritte Buch [...]. Alles [...] geben
Durch Dieterich von Bry**

Franckfurt am Mayn, Johann Feyerabend, 1597. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście, mapa (miedzioryty)

Sygn. 406795

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Girolamo Benzoni (1519-1570), kupiec i podróżnik włoski, uczestnik wyprawy do Ameryki w latach 1541-1565. Odwiedził m.in. Kubę, Haiti i Peru, a owocem podróży było trzyczęściowe dzieło *Historia del mondo nuovo*. Opisuje w nim historię odkrycia Ameryki, podkreślając włoskie pochodzenie Krzysztofa Kolumba i podaje wiele informacji geograficznych i etnograficznych. Opowiada również o podboju Peru, i nie kryjąc niechęci do hiszpańskich konkwistadorów,

pokazuje ich okrucieństwo. Popularne, często wznawiane i tłumaczone dzieło Benzoniego weszło też w skład cyklu *America* wydawanego i bogato ilustrowanego przez Theodora de Bry. JZ

Lit.: DBdI, t. 8, 1966

Beyer, Valentin

Diarium Historicum Das ist, Historisch Hauß Buch Darin Viel gedeenckwürdige Geschichte, die sich nun so manches Jar auff einen jrdn Tag zugetragen [...] zusammen gezogen, unnd bis auff gegenwertiges 1603 Jahr continuirt

Wittenberg, Georg Müller, 1603. 4°

Ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 402317

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Kalendarz historyczny Valentina Beyera

(1548-1604), pastora z Lößnitz

w Saksonii, podobnie jak inne tego

typu publikacje w układzie dziennym

notuje wybrane wydarzenia

z historii powszechnej oraz urodzenia i zgony

znanych ludzi. Egzemplarz Biblioteki Brzeskiej

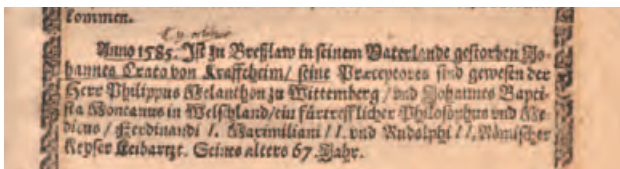
należał do Jana Chrystiana i zawiera ślady lektury

księcia – pokreślenia oraz korekty tekstu. Władcę

interesowały głównie dane biograficzne postaci

ze Śląska. Podkreślił m.in. nazwiska takich osób, jak

reformator Caspar Schwenckfeld, lekarz Johannes

Crato, rektor w Złotoryi i Brzegu Laurentius Circlerus, pastor legnicki Leonhard Krenzheim, biskup wrocławski Martin Gerstmann. Ręcznie dokonał poprawek błędnych informacji, np. datę śmierci Cratona podaną pod 24 października zweryfikował na 19 października. *MT*

Lit.: Pohlig 2007

Braun Georg, Hogenberg Franz
Civitates Orbis Terrarum, liber 1-6

Köln, Petrus a Brachel i in. Liber 1 – 1612; 2 – 1597;

3 – 1606; 4, 5 – b. m. i r.; 6 – 1617. 2°

Strona tytułowa, tablice (miedzioryty kolorowane)

Sygn. 400681

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Georg Braun (1541-1622) był podróżnikiem,

teologiem i duchownym w Kolonii. 1. tom

Civitates z 1572 r. miał tytuł *Koelner Cosmographia*.

Tłumaczami 2. tomu byli jego bracia – Melchior

i Augustin. Przy najstarszych niderlandzkich

widokach pracował Jakob von Deventer, niektóre

z nich wzorowano na wcześniejszych

drzeworytach. Tomy od 1. do 4. i 6. zawierają po

58 tablic dwustronicowych, z jednym dużym do

kilkunastu mniejszych widoków, tom 5. 69 tablic

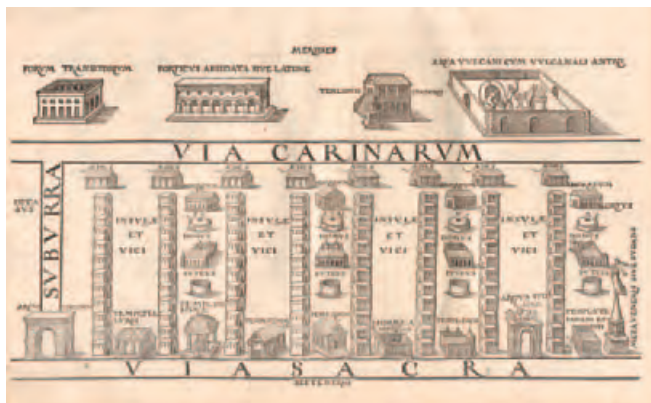
(późniejsze wydania 1. tomu 59 tablic). Ostatni tom w 1617 r. kończył Abraham Hogenberg. Poza łacińskim ukazało się wydanie niemieckie (1574 r.) i francuskie (1575 r.). Księgi zawierają frontispisy, przedmowy Brauna, dedykacje, poetyckie objaśnienia alegorycznych tytułów, tablice i register. Informacje i rysunki do 4. tomu dostarczał hr. Heinrich Rantzau von Breitenburg. Poza tekstami historyczno-geograficznymi, treścią są wedyuty Franza Hogenberga i Simona Neuvela (Novellanusa). Rytowali też Georg Hufnagel, współpracujący z Abrahamem Orteliusiem, a przy ostatnim tomie jego syn Jakob. Wedyuty z płyt wydawali w wariantach Johannes Jansson i Frederic de Wit. *RL*

Lit.: Bachmann 1939; Fauser, t. 1, 1978

*Antiquae urbis Romae Cum
Regionibus Simulachrum*

Basileae, Hieronymus Froben,
Nicolaus Episcopius, 1558. 2°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście
(drzeworyty)
Sygn. 406869
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Pierwsza wizualizacja rozwoju antycznego Rzymu zawiera cztery plany ukazujące etapy rozbudowy miasta, od legendarnych początków po epokę augustiańską, a także plany przebiegu ulic w 14 *regiones*. Starożytnik Calvo (ok. 1450-1527) nie dążył do wiernego oddania topografii, lecz dostosował swoją wizję do wyobrażeń o idealnym mieście. *Simulachrum* powstało w oparciu o antyczne źródła oraz o doświadczenia zyskane podczas współpracy z Rafaelem. Calvo tłumaczył dla malarza na język włoski traktat Witruwiusza i współdziałał z nim przy zleconej przez papieża Leona X rysunkowej rekonstrukcji starożytnego Rzymu. Podobnie jak *Antiquitates urbis* Andrei Fulvia, książka stanowi kulminacyjny punkt w renesansowych badaniach nad archeologią Rzymu, wydany kilka tygodni przed jego zniszczeniem w 1527 roku. Dzieło przetrwało Sacco di Roma jedynie w trzech egzemplarzach i zostało ponownie wydane w 1532 r. przez siostrzeńca autora, a następnie dwukrotnie w bazylijskiej oficynie Frobenia. DCL

Lit.: Jacks 1990

Caoursina (ok. 1430-1501)
Obsidionis Rhodiae urbis descriptio
(pierwodruk 1481). Jest to historia
oblężenia wyspy Rhodos przez
wojska tureckie w 1480 roku.
Dzieło wielokrotnie wznawiane
i tłumaczone na języki narodowe
służyło propagowaniu idei obrony
przed imperium osmańskim m.in.
poprzez wykup odpustów w tej
intencji. Tłumaczenia dokonał
niemiecki humanista, lekarz
i pisarz – Johannes Adelphus.
Egzemplarz w księgozbiorze
Jerzego Rudolfa jest współprawnym
z innym dziełem Adelphusa

Caoursin, Guillaume
Historia Von Rhodis

Straßburg, Martin Flach, 1513. 2°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)
Sygn. 406748
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Niemieckie tłumaczenie dzieła wicekanclerza
zakonu kawalerów maltańskich – Guillaume’a

o zbliżonej tematyce, *Die Türkisch Chronica* (sygn. 406749). Oba dzieła zostały wydane w 1513 r. przez oficynę Martina Flacha jun., bogato ilustrowane jednorodnymi stylistycznie drzeworytami nieustalonego autorstwa. Są to wczesne wizerunki ukazujące m.in. stroje i broń żołnierzy tureckich. *IB*

Lit.: *Johannes Adelphus* 1980

Carion, Johann

Chronica

Wittenberg, Georg Rhau, 1532. 4°
Strona tytułowa, mapa (drzeworyty)
Sygn. 403461
Bibliotheca Piastorum Bregensis

Johann Carion (1499-1537), niemiecki astrolog, matematyk i historyk, zdobył sławę jako autor dzieła, którego był właściwie tylko pomysłodawcą. W 1531 r. przesłał do korekty Filipowi Melanchtonowi rękopis swojej kroniki świata

w języku niemieckim. Melanchtonowi dzieło nie spodobało się, więc opracował je na nowo i w 1532 r. w Wittenberdze wydał jako pracę Cariona. *Chronica* opisuje dzieje świata do roku 1532 i dzieli je na cztery monarchie według schematu zaczerpniętego z *Księgi Daniela*. Dzieło szybko zdobyło wielką popularność, w 1537 r. zostało przetłumaczone na łacinę, a z czasem na inne języki. Wielokrotnie wydawane, a także przerabiane i uzupełniane przez Melanchtona oraz jego zięcia, Kaspara Peucera, stało się ważnym podręcznikiem do nauczania dziejów świata. *JZ*
Lit.: ADB, t. 3, 1876; Jaroszyńska 1962

Clüver, Philipp

Germaniae antiquae libri tres

Lugduni Batavorum, Officina Elzeviriana, 1631. 2°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście (miedzioryty)
Sygn. 406813
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Philipp Clüver (1580-1622) pochodził z Gdańska i kształcił się m.in. na dworze Zygmunta III oraz dworze cesarskim w Pradze. Zwiedził wiele krajów Europy, od Anglii i Szkocji po Włochy, często poruszając się pieszo. W swojej pracy naukowej stworzył podwaliny geografii historycznej. Przenikliwe obserwacje z podróży, dokonane dzięki znajomości wielu języków, w tym polskiego i węgierskiego, łączył z dogłębną znajomością źródeł antycznych. Opisał starożytną Holandię, Italię wraz z wyspami, a książka o Germanii przyniosła mu rozgłos i tytuł „Geographus academicus” uniwersytetu w Lejdzie. Jako pierwszy autor włączył obszar Wielkiego Księstwa Moskiewskiego do Europy, a granice kontynentu przesunął dalej na wschód niż ówczesnie sądzono. *DCL*

Lit.: ADB, t. 4, 1876; NDB, t. 3, 1957; Aa, t. 3, 1858; Partsch 1891

Heidenstein, Reinhold

Reinoldi Heidensteinii Secr: Regii, De Bello Moscovitico Commentariorum Lib: Sex

Cracoviae, drukarnia Łazarzowa, 1584. 2°

Strona tytułowa z rękopiśmienną dedykacją autora dla księcia Jerzego II

Sygn. 403355

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Heidenstein (1553-1620) - prawnik, historyk, kronikarz, sekretarz kancelarii Stefana Batorego. Jako królewski dyplomata realizował antyhabsburską politykę kanclerza Jana Zamoyskiego. Ponoć właśnie na zlecenie króla i jego kanclerza napisał swoje panegiryczne dzieło – wzorowany na Cezarze opis przebiegu wyprawy moskiewskiej i zadedykował je bratankowi Stefana Batorego – Zygmuntowi, księciu Siedmiogrodu. Brzeski egzemplarz posiada odręczną dedykację Heidensteina dla księcia Jerzego II. Być może stały za tym względy polityczne – chodziło o pozyskanie sojusznika. Jerzy II gościł w Brzegu cesarza Rudolfa II, ale utrzymywał także kontakty z dworem polskim. Marszałek Andrzej Opaliński twierdził, że unormowanie wielu spraw spornych między Koroną Polską a Śląskiem było zasługą tego brzeskiego księcia. WK

Lit.: Kocowski 1939; PSB, t. 9, 1961; Dziewulski 1975; Ożóg, t. 1, 1988

Kromer, Marcin

Polonia Sive De Origine Et Rebus Gestis Polonorum

Coloniae Agrippinae, Officina Birckmannica, 1589.

2°

Strona tytułowa, mapy, portret (drzeworyty)

Sygn. 406808

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Dzieło Marcina Kromera (1512-1589), historyka, pisarza kontrreformacyjnego, pierwszego polskiego prozaika, dyplomaty i biskupa warmińskiego, adresowane było w zamyśle do obcokrajowców. Praca, prezentująca dzieje Polski od czasów najdawniejszych do 1506 r., oparta została na kronikach Jana Długosza. Głosiła chwałę i potęgę państwa polskiego, przez co posiadała znaczenie propagandowe. Napisana doskonałą łaciną z wykorzystaniem zasad humanistycznej metodologii przyniosła autorowi ogólnoeuropejskie uznanie i sławę „polskiego Liwiusza”. Kronika do końca XVI w. miała pięć łacińskich edycji (pierwodruk – Bazylea 1555) i przekład na język niemiecki. Polskie tłumaczenie dokonane przez Marcina Błażewskiego ukazało się w 1611 r. w Krakowie. Prezentowane wydanie przygotowane przez Tomasza Plazę uchodziło za najpełniejsze. LB

Lit.: PSB, t. 15, 1970; *Staropolskie kompendia* 2009

Titus Livius, Lucius Florus

Von Ankunfft und Ursprung des Römischen Reichs

Strasburg, Theodosius Rihel, 1598. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty kolorowane)

Sygn. 401991

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Pośród dzieł o historii starożytnego Rzymu, cieszących się w epoce Renesansu wielkim zainteresowaniem, w krajach niemieckojęzycznych popularna była kompilacja opracowana przez Zacharias Müntzera, oparta na przekazach Tytusa Liwiusza i Lucjusza Florusa. Strasburskie wydawnictwo Rihela wydało ją w latach 1574-1637 aż 13 razy. Dzieło zdobiły liczne ilustracje, wykonane m.in. przez Tobiasa Stimmera i Christoffela van Sichema Starszego. Ten ostatni autor sygnował drzeworyty ukazujący zniszczenie ksiąg, należących rzekomo do Numy Pompiliusza, legendarnego drugiego króla Rzymu. Odkryte niemal 500 lat

po jego śmierci dzieła miały zawierać objawioną mądrość bogów. Senat uznał je za niebezpieczne dla stabilności państwa i zdecydował o jednym z pierwszych znanych aktów publicznego spalania ksiąg. DCL

Lit.: Rupprich 1973

Franckfurt, Theodor de Bry, 1596. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (miedzioryty)

Sygn. 402321

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Roksolana (1500-1558), żona Sulejmana Wspaniałego, urodziła się zapewne jako Aleksandra Anastazja Lisowska w zachodniej Ukrainie. Na dworze osmańskim odegrała ważną rolę, wpływając na decyzje polityczne swego męża. Korespondowała z władcami i artystami, a malował ją m. in. Tycjan. Portret w medalionie, ujęty w ramę z motywami owadów, żółwi, koni i kwiatów, pochodzi z dzieła zawierającego biografie i portrety sułtanów od Osmana I do Murada III. Książka jest przejawem zainteresowania Turkami, ich obyczajami i historią, jakie towarzyszyło w XVI w. ekspansji Imperium Osmańskiego w Europie. *Turcica* – zarówno druki ulotne i pamflety, podkreślające tureckie zagrożenie, jak i kroniki oraz ilustrowane genealogie były licznie reprezentowane w obu książkowych kolekcjach. DCL

Lit.: Smith 2014; *Ottomania* 2015

Boissard, Jean Jacques

Leben und Contrafeiten der Tuerckischen un[d] Persischen Sultanen

Magnus, Olaus

Historia Delle Genti Et Della Natura Delle Cose Settentrionali

In Vinegia, Domenico Nicolini da

Sabbio, 1565. 2°

Strona tytułowa, ilustracje
w tekście (drzeworyty), mapa
(miedzioryt)

Sygn. 406940

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Olaus Magnus (1490-1557),
szwedzki humanista i kartograf,
arcybiskup Uppsali, z powodu
szerzącej się w Szwecji reformacji
opuścił swój kraj i w latach 1526-
1537 przebywał w Gdańsku,
a od roku 1537 we Włoszech. Był

autorem pierwszej mapy przedstawiającej Półwysep Skandynawski i wybrzeże Morza Bałtyckiego, znanej jako *Carta Marina*, opublikowanej w Wenecji w roku 1539. Inna praca Olausa Magnusa *Historia de gentibus septentrionalibus* to etnograficzne dzieło o ludach Północy przedstawiające ich życie codzienne, wierzenia i obyczaje, a także zawierające informacje geograficzne i historyczne dotyczące tych terenów. W książce zawarte są nieliczne wiadomości o Polsce, autor podaje krótki opis kopalni soli w Wieliczce, chwali też gdańskie piwo. *EK*

Lit.: Szacherska 1972

Orlers, Jan Jansz.

Warhafftige Beschreibung und Eigentliche Abbildung aller Züge und Victorien [...] des [...] Maurits von Nassau

Leyden, Jan Jansz. Orlers, Henrick Lodewijcxsoon
van Haestens, 1612. 2°

Strona tytułowa, tablice, mapa, portret
(miedzioryty)

Sygn. 406930

*Bibliotheca Rudolphina
Legnicensis*

Dzieło Orlersa, wydane po raz pierwszy w 1610 r., opisuje początek wojny między nowo powstałą Republiką Zjednoczonych Prowincji Niderlandzkich a Hiszpanią. Reprodukowana ilustracja (Bartholomeus Willemsz. Dolendo) przedstawia zdobycie Bredy przez Stany Generalne w marcu 1590 r., kiedy żołnierze dostali się do ufortyfikowanego zamku podstępem, ukryci na statku

przewożącym torf. Sukcesy militarne Maurycego Orańskiego, wielkiego stratega swoich czasów, jego reforma armii i zastosowanie nowoczesnej techniki wojennej budziły zainteresowanie innych panujących. Późniejsze wydanie książki znajdowało się też w brzeskiej kolekcji Jana Chrystiana (sygn. 402009). *DCL*

Lit.: Aa, t. 14, 1867; *NNBW*, t. 1, 1911

**Prado, Jerónimo de,
Villalpando, Juan Bautista
*In Ezechielem explanationes
et apparatus urbis, ac Templi
Hierosolymitani, pars 1-3***

Romae, Alfonso Ciaccone, Luigi
Zanetti, Carlo Vullietti, 1596-1604. 2°
Strona tytułowa, tablice (miedzioryty),
ilustracje w tekście (drzeworyty)
Sygn. 406397
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Monumentalny trzytomowy
komentarz do biblijnej *Księgi Ezechiela*
powstał we współpracy hiszpańskich
jezuitów: Jerónima de Prado (1547-
1595) i Juana Bautisty Villalpando
(1552-1608), przy finansowym
wspieraniu króla Filipa II. Po śmierci pierwszego
współautora, Villalpando, matematyk i architekt,
kończył projekt sam. Opublikowany w 1604
roku 2. tom dzieła zawiera próbę rekonstrukcji
świątyni Salomona, z detalicznymi projektami
architektonicznymi: rzutami, przekrojami
i wizualizacjami fasad. Koncepcja została utrzymana

w klasycznym języku formalnym, w oparciu
o zasady muzycznej harmonii Platona i antyczną
naukę o proporcjach Witruwiusza. Projekty
Villalpando, kopiowane i rozpowszechniane wśród
budowniczych XVII wieku, miały wpływ na praktykę
i teorię architektury aż do XIX stulecia. DCL

Lit.: Lechner 1977; Kravtsov 2005; Morrison 2008

**Pyrard, François
*Voyage De François Pyrard de Laual***
Paris, Samuel Thiboust, 1619. 4°
Sygn. 403530
Bibliotheca Piastorum Bregensis

Francuski żeglarz François Pyrard
(1570-1621) w 1601 r. wyruszył
w podróż do Indii. W lipcu 1602
roku jego statek rozbił się u wy-
brzeży jednej z wysp Malediwów.
Pyrard i garstka marynarzy zostali
wzięci do niewoli i spędzili na
Malediwach pięć lat. Dopiero
w 1607 r. udało im się uciec, wyko-
rzystując chaos wywołany atakiem
bengalskich piratów. Mimo okrut-
nego traktowania i przebytych
chorób Pyrard wykorzystał ten
czas na naukę tamtejszego języka
oraz na poznanie lokalnej kultury.
Wszystkie obserwacje skrupulatnie
notował, a po powrocie do Europy
opublikował relację z całej dzie-
sięcioletniej podróży, dołączając

wyjątkowy opis kultury i historii Malediwów wraz
z niewielkim słownikiem języka diwehi. JZ

Lit.: *Biographie*, t. 5, 1843

Libri philosophici

Agricola, Georgius

Vom Bergwerck XII Bücher

Basel, Hieronymus Froben, Nicolaus Episcopus, 1557. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 400241

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Fundamentalny łaciński traktat *De re metallica* autorstwa Georgiusa Agricoli (wł. Georg Bauer, 1494-1555), humanisty, lekarza, znawcy górnictwa, metalurgii, geologii i prekursora mineralogii, wydany został w 1556 r.

w Bazylei. Rok później dzieło przetłumaczył na niemiecki profesor bazylejskiego uniwersytetu Philipp Bech.

W dwunastu księgach zawarty został całokształt ówczesnej wiedzy dotyczącej górnictwa i hutnictwa, poszukiwania złóż, technologii oraz inżynierii mechanicznej, obróbki rud, produkcji szkła, siarki, jak też alunu. Opisane były też wypadki i choroby nękające górników oraz stosowane środki zapobiegawcze. Pracę ilustruje ponad 270 drzeworytów, do których szkice przygotowali Basilius Wefring z Jáchymova i szwajcarski rysownik Hans Rudolph Manuel zwany Deutsch. *LB*

Lit.: Georgius Agricola, 1957; Cernajsek 2005

Aguilon, François d'
Opticorum libri sex

Antverpiae, Officina Plantiniana, 1613. 2°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście (miedzioryty)
Sygn. 407014
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Traktat o optyce antwepskiego jezuitę François d'Aguilona, architekta i twórcy uznanej szkoły

matematycznej, powstał we współpracy z zaprzyjaźnionym z nim Peterem Paulem Rubensem. Malarz inspirował wiele naukowych ustaleń i zaprojektował sześć miedziorytów zdobiących książkę, sztychowanych przez Theodora Gallego. D'Aguilon opisując sposób, w jaki oko postrzega obiekty, badał widzenie bezpośrednie, percepcję refleksu na gładkich powierzchniach oraz refrakcji przez ciała przezroczyste.

Analizując zagadnienie projekcji przedmiotów sferycznych na płaszczyznę, wprowadził pojęcie rzutu stereograficznego. Dzieło, wydane w słynnej oficynie, założonej przez Christophe'a Plantina, jest świadectwem ówczesnego rozkwitu Antwerpii, który objął naukę, sztukę i typografię. DCL

Lit.: Jaeger 1976; Ziggelaar 1983; Kemp 1990

Alciati, Andrea
Emblemata

Lugduni, Guillaume Rouillé, 1564. 8°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)
Sygn. 411763
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Lyon'skie wydanie z 1564 r. znanego dzieła Andrei Alciati (1492-1550), twórcy emblematyki, w zbiorach Rudolfiny współoprawne jest ze zbiorem emblematów *Emblemata* Jánoša Zsámboky'ego (1531-1584) wydrukowanym w tym samym roku przez Christophe'a Plantina

w Antwerpii (sygn. 411764). Cały wolumin wyposażony w interfolia posłużył za sztambuch dla Johanna Reimanna (1544-1597), prawnika rodem z Lwówka Śląskiego, radcy książąt legnicko-brzeskich. Sztambuch założony przez Reimanna w czasie studiów zawiera 53 wpisy z lat 1567-1576 opatrzone zazwyczaj malowanymi herbami. Z grona wpisanych osób można wymienić wrocławskiego patrycjusza Thomasa Rehdigera (1540-1576), który złożył swój autograf w Padwie 5 marca 1568 r., a także lekarza i filologa Martina Rulanda (1532-1602) oraz astronoma i matematyka Cypriána Karáska Lvovickiego (1514-1574), którzy wpisali się w 1569 roku. MT

Lit.: Borys 2012

Boccaccio, Giovanni

Il Decamerone

Vinegia, Gabriele Giolito de Ferrari, 1546. 4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 401006

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Sztandarowy utwór Giovanniego Boccaccia (1313-1375), jednego z najwybitniejszych przedstawicieli włoskiego Trecento, dzięki któremu nowela uzyskała artystyczny kształt, stanowiący wzorec dla przyszłych pokoleń literatów. Brzeska publikacja wydana została w weneckiej drukarni zwanej „Libreria della Fenice” (Księgarnia Feniksa). Sygnet drukarski Gabriele’a Giolito de Ferrariego (czynny 1536-1578), przedstawiający feniksa powstającego z płomieni, uzupełniało łacińskie motto „Sempre eadem” i włoska sentencja „Della mia morte eterna vita in vivo”. Egzemplarz posiada na wklejkach i końcowych kartach rękopiśmienne zapiski w języku włoskim, nosi też ślady częstego używania, co poświadcza,

że dzieło Boccaccia znajdowało w Brzegu licznych czytelników. W 1559 r. *Dekameron* znalazł się na *Indeksie Ksiąg Zakazanych*. LB

Lit.: *DBdI*, t. 10, 1968; Heistein 1979

Boissard, Jean Jacques

Emblematum liber

Francofurti ad Moenum, Theodor de Bry, 1593. 4°
Strona tytułowa, ilustracje w tekście (miedzioryty)
Sygn. 403470
Bibliotheca Piastorum Bregensis

W odróżnieniu od większości autorów emblematów, francuski humanista Jean Jacques Boissard (1528-1602) tworzył nie tylko teksty, ale też wzory ilustracji do swoich dzieł. Miedzioryty do drugiego cyklu jego emblematów wykonał słynny wydawca i rytownik Theodor de Bry. W scenie uczty w renesansowym wnętrzu najważniejsze znaczenie mają pies i małpa siedzące pośrodku komnaty; wskazują na nie dodatkowo gesty kobiety i dziecka z pierwszego planu. Jak objaśnia tetrastych poniżej *imago*, małpa posłużyła się łapą śpiącego szczeniaka, by wydobyć pieczone kasztany z kominka. Utwór jest krytyką osób, które krzywdzą innych, dążąc do realizacji własnych celów. Huguenot Boissard zadeedykował ten

emblemat Janowi Łaskiemu, cenionemu w Europie działaczowi Reformacji. DCL

Lit.: Adams 2003

Brahe, Tycho

Astronomiae Instauratae Mechanica

Noribergae, Levinus Hulsius, 1602. 2°
Ilustracje w tekście, tablice, portret (drzeworyty,
miedzioryty)
Sygn. 407038
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Duński astronom Tycho Brahe (1546-1601) zyskał uznanie dzięki precyzyjnym pomiarom położenia ciał niebieskich. W 1572 r. odkrył supernową w gwiazdozbiornie Kasjopei, nazwaną Gwiazdą Tychona. Sława, którą osiągnął dzięki temu odkryciu, skłoniła króla Danii Fryderyka II do wspierania finansowo astronoma. Na подарowanej mu przez króla wyspie Ven Brahe zbudował obserwatorium Uranienborg. Były tam też pracownie, w których wykonywano przyrządy według pomysłu uczonego. Jednym z nich był wielki kwadrant ścienny. Konstrukcje i zastosowanie instrumentów opisał w pracy *Astronomiae instauratae mechanica*. Portret astronoma na karcie tytułowej wykonał Jacob de Gheyn II (1593-97), prawdopodobnie też jego autorstwa są ilustracje miedziorytnicze. EK

Lit.: Singer, t. 2, 1930; Rybka 1987; Saur, t. 53, 2007

Crescenzi, Pietro de
Vom Ackerbau, Erdtwücher, und Bawleüte[n]
 Straßburg, Johann Knobloch jun., 1531. 2°
 Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)
 Sygn. 407049
 Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

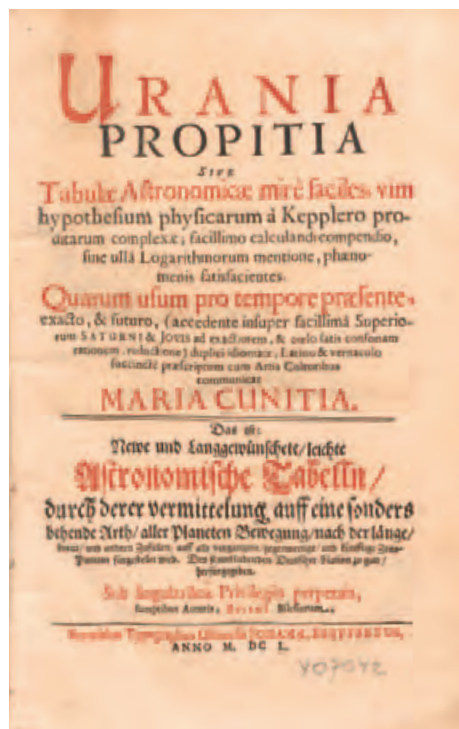
Pietro de Crescenzi (ok. 1233-ok. 1320), włoski prawnik i lekarz, sławę zyskał jako autor bardzo popularnego dzieła z zakresu rolnictwa *Ruralia commoda*. Połączył teorię wcześniejszych epok z doświadczeniem właściciela majątku Villa dell'Olmo. Dzieło, powstałe w latach 1304-1309, ze względu na podręcznikowy charakter oraz liczne praktyczne porady było wielokrotnie wydawane i tłumaczone na różne języki. Pierwszy polski przekład ukazał się w 1549 r. w Krakowie. Praca bogato ilustrowana drzeworytami podzielona jest na 12 ksiąg dotyczących różnych aspektów pracy w gospodarstwie, także uprawy roślin w celach medycznych, łowiectwa i rybołówstwa, gospodarki leśnej. Ostatnia księga zawiera kalendarz prac z podziałem na miesiące. EK

Lit.: Wimmer, Lauterbach 2003; Rajman 2006

Cunitz, Maria
Urania Propitia
 Bicinii Silesiorum, Maria Cunitz, Olsnae, Johann Seyffert, 1650. 2°
 Sygn. 407042
 Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Wybitna Ślązaczka Maria Cunitz (Cunitia, Cunitzin, Kunic 1604/1610-1664), córka pochodzącego z Legnicy lekarza Heinricha Cunitza, żona matematyka Eliasa Kretschmayera (po nobilitacji von Löwen), erudytki i poliglotki, jako pierwsza kobieta od czasów Hypatii z Aleksandrii wniosła znaczny wkład w rozwój astronomii. W swoim dziele, którego część teoretyczna celem popularyzacji zamieszczona została w językach łacińskim i niemieckim, poprawiła i udoskonaliła tzw. *Tabulae Rudolphinae* Johanna Keplera. Prowadziła też korespondencję z astronomami Janem Heweliuszem i Ismaëlem Boulliau. *Opus vitae*, wydane nakładem autorki, nigdy nie doczekało się wznowienia. Dla kobiety astronoma nie było miejsca w ówczesnym świecie nauki, a praca jej popadła w zapomnienie. Doceniona w XX w. doczekała się wreszcie uznania, nazwiskiem Cunitz nazwano krater wenusjański i jedną z planetoid. LB

Lit.: Liwowsky 2007; *Astronom Maria Kunic* 2008

**Dictionario Coloquios, O Dialogos En Quatro
Lenguas, Flamenco, Frances, Español y Italiano**

Anvers, Hieronymus Verdussen, 1608. 16° obl.

Sygn. 412535

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Prezentowane rozmówki niderlandzko-francusko-hiszpańsko-włoskie z kolekcji Jerzego Rudolfa są jedną z wielu wersji językowych powstałych w oparciu o popularną publikację *Vocabulare Noëla* de Berlaimonta (zm. 1531). Dzieło nauczyciela

z Antwerpii, wydane po raz pierwszy w 1527 r., opracowane było dla języka niderlandzkiego i francuskiego. Edycja z 1608 r. posiada kieszonkowy format i zawiera oprócz dialogów także słownik, reguły gramatyki i wymowy. Być może z tego poręcznego woluminu korzystał Jerzy Rudolf w czasie swej podróży po Europie. Egzemplarz posiada kilka marginalnych not sporządzonych przez księcia. MT

Lit.: Niederehe 1999; *Grammaire* 2000

Gerard, John

The Herball Or Generall Historie of Plantes

London, John Norton, Edmund Bollifant, 1597. 2°

Strona tytułowa (miedzioryt), ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 406641

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Pierwsze wydanie zielnika angielskiego lekarza i botanika Johna Gerarda (1545-1612) – superintendenta ogrodów Williama Cecila – lorda Burghley i kuratora ogrodu medycznego Royal College of Physicians w Londynie. Dzieło zawiera opisy ok. 3000 roślin rodzimych i egzotycznych. Frontispis sztycharza Williama Rogersa (ok. 1545-1604) oddaje hołd królowej Elżbiecie I ukazanej symbolicznie pod postacią Flory – Matki Ziemi z motywem heraldycznym *fleur-de-lis* (stylizowanej lilii) na szyi. U dołu nieidealizowane przedstawienia rezydencji z ogrodem ozdobnym i użytkowym. Jerzy Rudolf – sam twórca zielnika z ponad 200 roślinami – posiadał prace m.in.

Ottona Brunfelsa, Hieronima Bocka, Leonharda Fuchsa, Adama Lonitzera. IB

Lit.: Thieme, Becker, t. 28, 1934; Nissen 1966; Corbett 1977; Laroche 2009

Helwig, Martin

Grammatices Compendium, auctum

Wratislaviae, Georg Baumann st., 1597. 8°

Strona tytułowa (drzeworyt)

Sygn. 402582

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Podręcznik do nauki gramatyki języka łacińskiego dla młodszych uczniów, autorstwa wrocławskiego pedagoga Martina Helwiga (1516-1574), był z racji przejrzystego wykładu popularny na Śląsku i kilkakrotnie wydawany. Pierwsze wydanie ukazało się prawdopodobnie ok. 1566 roku. Prezentowany

egzemplarz służył do nauki Janowi Chrystianowi. Notatki księcia znajdują się na kilku interfoliach i dołączonych na końcu czystych kartach, a także przy tekście. Podstaw gramatyki uczył się młody władca także z książki Aeliusa Donatusa *Declinationum et coniugationum paradigma* (Gorlicii 1595) w opracowaniu Laurentiusa Ludovicusa dla Gimnazjum w Görlitz (sygn. 402583). Z takiego samego podręcznika Donata, wydanego w Görlitz w 1597 r., poznawał łacinę książę Jerzy Rudolf (sygn. 411879). MT

Lit.: Burbianka 1968; Burbianka 1977; Budzyński 2003

Jonston, Jan

Historiae Naturalis de Insectis Libri III

Francofurti ad Moenum, Matthaeus Merian

(Dziedzice), 1653. 2°

Strona tytułowa, tablice, portret (miedzioryty)

Sygn. 406650 (tekst); 406654 (tablice)

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Jan Jonston (1603-1675), syn szkockiego imigranta i Niemki, urodzony w Szamotułach, mieszkał w Lesznie, gdzie pełnił funkcję lekarza miejskiego. Mimo obcego pochodzenia czuł się Polakiem, o czym świadczą jego wpisy na uczelni we Franecker: „Polonus, medicinae studiosus” oraz „Scoto-Polonus, medicinae, philosophiae et artium collentissimus”. Jego najbardziej znane dzieło *Historia naturalis* ma charakter encyklopedyczny, jest bogato ilustrowane i przez długie lata funkcjonowało jako podręcznik zoologii. Wykorzystał w nim prace szwajcarskiego przyrodnika Conrada Gesnera i włoskiego

zoologa Ulissesa Aldrovandiego. Miedzioryty wykonano w pracowni Merianów. Strona tytułowa jest sygnowana przez Matthaeusa Meriana młodszego. EK

Lit.: PSB, t. 11, 1964

Libaldus, Tobias

Methodus docendi pueros

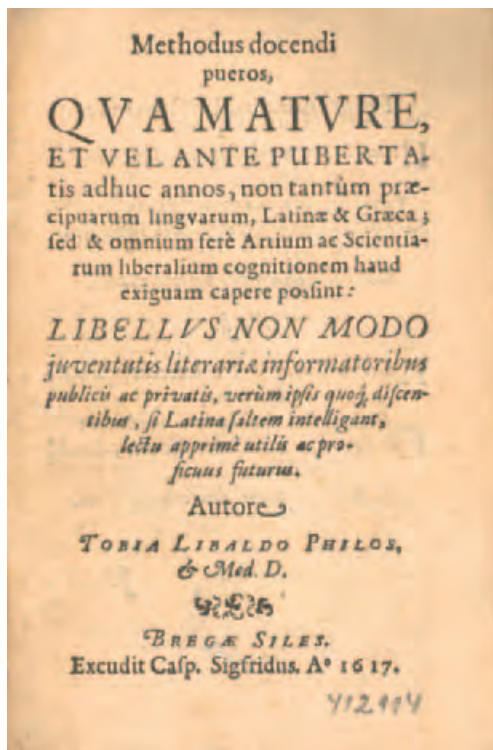
Bregae Siles., Kaspar Siegfried, 1617. 8°

Sygn. 412114

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Tobias Libaldus (ok. 1573-1633), doktor filozofii i medycyny, jest autorem pracy z zakresu metodyki nauczania dzieci i młodzieży, która uwzględnia najnowsze ówczesne prądy dotyczące pedagogiki. W dziele tym, zadedykowanym księciu Janowi Chrystianowi i księciu Jerzemu Rudolfowi, wykorzystuje osobiste doświadczenia jako ucznia Gimnazjum Brzeskiego, a także własne obserwacje z prywatnej praktyki nauczycielskiej. Książka przeznaczona jest dla dzieci od 5-7 do 14-17 roku życia, oprócz nauki czytania i pisania, gramatyki i języków klasycznych obejmuje również podstawy nauk przyrodniczych, historii, etyki, a także malarstwa i gry na instrumentach. Autor przypisuje też duże znaczenie językom nowożytnym. *EK*

Lit.: Budzyński 2003

Maurolico, Francesco

Theoremata De Lumine, Et

Umbra [...] Diaphanorum

Partes, Seu Libri tres

Lugduni, Ludovicus Hurillion, 1613. 4°

Ilustracje w tekście

(drzeworyty)

Sygn. 411563

Bibliotheca Rudolphina

Legnicensis

Francesco Maurolico (1494-1575), astronom, optyk, jeden z wybitniejszych

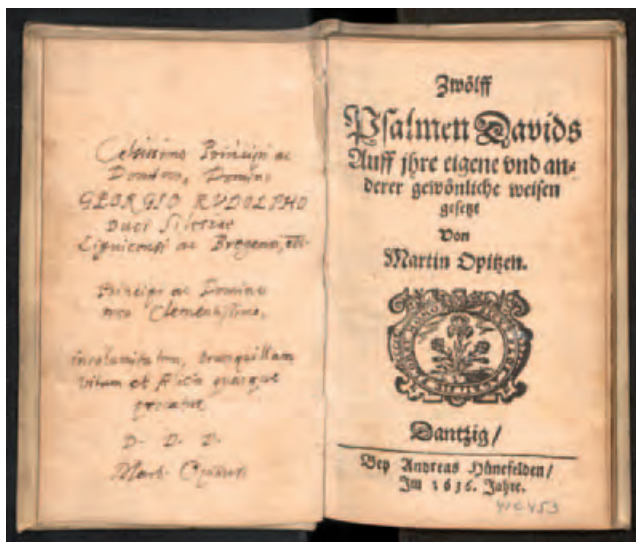
matematyków XVI w.,

pochodził z greckiej rodziny.

Urodził się w Mesynie, był wykładowcą na tamtejszym uniwersytecie. Jest autorem przekładów prac starożytnych uczonych, m.in. Euklidesa i Archimidesa. Dokonał wielu odkryć z zakresu geometrii i optyki. W 1575 r. w pracy *Arithmeticon libri duo* pierwszy zastosował indukcję matematyczną jako metodę dowodzenia twierdzeń. W pracy *Photismi de lumine et umbra* zajmuje się załamaniem światła oraz bada zjawisko tęczy. Na cześć uczonego jeden z kraterów księżycowych został nazwany Maurolycus. *EK*

Lit.: *DBdI*, t. 72, 2008

Opitz, Martin

Zwölff Psalmen Davids

Dantzig, Andrzej Hünefeld, 1636. 12°

Strona tytułowa (drzeworyt), nuty

Sygn. 410453

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Pochodzący z Bolesławca Martin Opitz, po nobilitacji von Boberfeld (1597–1639), wybitny poeta barokowy, teoretyk literatury, autor pierwszej w języku niemieckim poetyki, późniejszy nadworny historiograf króla Władysława IV Wazy, związany był z książętami piastowskimi Janem Chrystianem i mecenasem sztuki Jerzym Rudolfem. Dokonana przez Opitza literacka adaptacja części psalmów Dawida wraz z nutami wydana została po raz pierwszy w gdańskiej oficynie Andrzeja Hünefeldta. Na stronie tytułowej widnieje sygnet drukarski z dewizą: „Sicut flos agri sic floret homo”. Prezentowany egzemplarz

rzadkiego druku posiada odręcną dedykację autora dla księcia legnickiego Jerzego Rudolfa. Adresatem drukowanej dedykacji był książęcy radca i kanclerz Gottfried Baudis. Wydany w 1637 r. okazały i pełny zbiór psalmów dedykowany już był obu książętom legnicko-brzeskim. *LB*

Lit.: Szyrocki 1974

Ovidius Naso, Publius

P. Ovidii Metamorphosis, Oder: Wunderbarliche und seltzame Beschreibung von der Menschen, Thieren und anderer Creaturen Veränderung

Franckfurt am Mayn, Caspar Rötzel, 1631.

4°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty, częściowo kolorowane)

Sygn. 411602

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Przemiany Owidiusza (43 p.n.e.-17/18 n.e.) – ponad 250 mitów, sugestywnie oddających pełną gamę ludzkich emocji i namiętności – wielokrotnie inspirowały literaturę i sztukę, w tym ilustrację książkową. Od pierwszej opatrzonej drzeworytami drukowanej wersji tego epickiego poematu (Colard Mansion w Brugii, 1484) do połowy XVII w. ukazało się ponad 100 ilustrowanych wydań. Około 25 z nich, również prezentowany egzemplarz, zdobyły drzeworyty

Virgila Solisa (1514-1562), użyte po raz pierwszy w 1563 roku. Dzieło Owidiusza było w epoce nowożytnej najchętniej czytany klasyczny utwór literacki. W obu książęcych bibliotekach zachowało się aż dziewięć egzemplarzy tekstu. *DCL*
Lit.: Henkel 1930; Stahlberg 1984

Pittori, Mario

***Oratio In Funere [...] Salome Ducis Munsterbergi,
Et Olssenii in Silesia, Comitis & liberae Baroniſſae
a Turri***

Venetis, Vincenzo Valgrisi, 1568. 4°

Ilustracja w tekście (drzeworyt)

Sygn. 400949

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Liczne w kolekcjach piastowskich druki okolicznościowe reprezentuje tu piękna edytorsko publikacja poświęcona zmarłej w Padwie 16 maja 1567 r. hrabinie Salome von Thurn, z domu księżniczce ziebicko-oleśnickiej, córce Henryka II Podiebrada. Druk zawiera mowę pogrzebową Maria Pittoriego z Udine oraz łacińskie i włoskie wiersze różnych autorów. Adresatem zbioru jest mąż zmarłej Georg von Thurn. Ozdobę tekstu stanowi drzeworyt, na którym Abraham, uosabiający hrabiego Thurna opłakuje w otoczeniu niewiast zmarłą żonę Sarę. Scena przedstawiona w realiach renesansowych została ujęta w kartuszną ramę z elementami herbów hrabiego i jego małżonki oraz pierścieniem w kształcie splecionych dłoni z ich inicjałami. Eg-

zemplarz posiada odręczną dedykację Georga von Thurna dla Jerzego II. MT

Lit.: Andreoli 2006

Rabelais, François

Pantagruel

Le Navigations de Panurge

La vie treshorricque du grand Gargantua

Lyon, François Juste; Pierre de Tours, 1542-1543. 16°

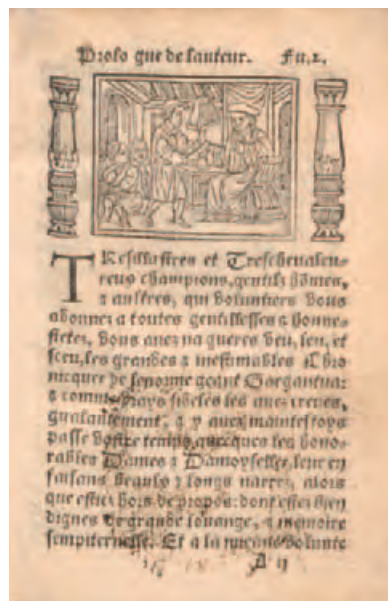
Ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 400974-400974,2

Bibliotheca Piastorum Bregensis

François Rabelais (1494?-1553), zakonnik, lekarz, wykładowca anatomii i jeden z prekursorów przeprowadzania sekcji zwłok, stworzył cykl pięciu fantastyczno-satyrycznych opowieści, które weszły do kanonu literatury światowej pt. *Gargantua i Pantagruel*. Zainspirowany jarmarczną opowieścią na temat wielkoludów, Rabelais w 1532 r. pod pseudonimem Alcofribas wydał I księgę epopei o olbrzymie Pantagruelu, synu Gargantui. Księga II, opublikowana w 1534 r., dotyczyła chronologicznie wcześniejszych przygód Gargantui. Brzeski wolumin, zawierający późniejsze edycje, odzwierciedla kolejność wydawniczą ksiąg. Znajdujący się w nim tekst o Panurgu wszedł później w skład III księgi cyklu (1546 r.). Księga IV wydana została w 1552 r., a V dziewięć lat po śmierci autora. LB

Lit.: *Literatura francuska* 1974

Serres, Olivier de

Le Théâtre D'Agriculture Et Mesnage Des Champs

Paris, Abraham Saugrain, 1605. 2°

Strona tytułowa (miedzioryt), ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 411701

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Trzecie, rozszerzone wydanie podręcznika francuskiego agronoma Oliviera de Serresa (1539-1619), pierwodruk z 1600 roku. Osiem ksiąg, z tytułowymi winietami, omawiających rolnictwo, ogrodnictwo, winiarstwo, leśnictwo i łowiectwo oraz przetwórstwo spożywcze.

W bibliotece Jerzego Rudolfa jedno z wielu dzieł poświęconych prowadzeniu majątku ziemskiego

(P. de Crescenzi, Ch. Estienne). W części VI, poświęconej ogrodom użytkowym i ozdobnym, drzeworytnicze wzory kompartyméntów i parterów m.in. z Tuilerie i Fontainebleau. Także wzory ogrodów medycznych z propozycjami rozmieszczenia roślin. Strona tytułowa z symbolicznym wizerunkiem tronującego Henryka IV (?). Rycina flamandzkiego sztycharza i wydawcy Carela van Mallery'ego (1571-1635?) – ucznia (prywatnie zięcia) Philippa Gallego. /B

Lit.: Thieme, Becker, t. 23, 1929; Gourdi 2001

Sickius, Petrus

Illustris Scholae Bregensis Constitutiones In Duas Partes Digestae, Quarum Prior Doctrinae, Posterior Disciplinae Rationem complectitur

Vratislaviae, Johann Scharffenberg, 1581. 4°

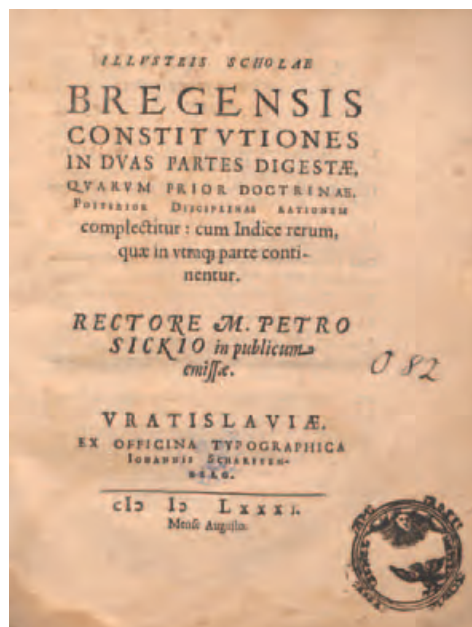
Sygn. 401197

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Petrus Sickius (1530-1588), pedagog, profesor na Uniwersytecie w Królewcu, rektor kilku gimnazjów, w Brzegu w latach 1579-1582. Na polecenie Jerzego II opracował ordynację szkolną dla *Gymnasium Illustre*. W zakresie nowego programu i regulaminu wzorował się na *Leges*, które wcześniej dla gimnazjum w Złotorii opracował Valentin Trozendorf, a dla wrocławskiego Elisabethanum Petrus Vincentius. Widać w nich wszystkich dydaktyczne, teologiczne i socjalne podstawy oparte na nauce Melanchtona. *Constitutiones* składają się z dwóch części. W pierwszej przejawia się troska władz kościelnych i świeckich o dobre wykształcenie młodzieży w szkole i moralne jej wychowanie. Część druga zawiera przepisy dotyczące porządku i dyscypliny szkolnej. Do

egzemplarza dołączono *Constitutiones* z roku 1586 oraz dokumenty rękopiśmienne z roku 1596. WK

Lit.: Budzyński 2003; Absmeier 2011

Sweert, Emanuel

Florilegium [...] Tractans De Variis Floribus Et Aliis Indicis Plantis

Francofurti ad Moenum, Erasmus Kempfer, 1612. 2°

Strona tytułowa, portret, tablice (miedzioryty kolorowane)

Sygn. 406699

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Pierwsze wydanie zbioru wizerunków kwiatów (ok. 560) Emanuela Sweerta (1572-1612) – właściciela ogrodniczej firmy produkcyjnej w Amsterdamie. Publikacja była katalogiem – ofertą handlową Sweerta, który wykonał 110 ilustracji, wzorując się na *Florilegium Novum* Johanna Theodora de Bry z 1612 r. (egzemplarz tego dzieła z 35 miedziorytami również znajdował się w bibliotece Jerzego Rudolfa – sygn. 406592). Na stronie tytułowej przedstawienie *hortus conclusus* poprzedzone czterema roślinami symbolizującymi Europę, Azję, Afrykę i Amerykę oraz portrety botaników Remberta Dodoensa i Charlesa de l'Escluse'a (Carolusa Clusiusa). *Florilegia* (również Pierre'a Valleta, Basiliusa Beslera, Crispyna van de Passe), kładące nacisk na importowane rośliny cebulkowe, przyczyniły się do rozpowszechnienia zjawiska tulipomanii. *IB*

Lit.: Nissen 1966; Thieme, Becker, t. 32, 1938

Śmiglecki, Marcin

Logica Martini Smigleccii [...] in duos Tomos distributa

Ingolstadii, Elisabeth Angermaier, 1618. 4°

Sygn. 411657

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Marcin Śmiglecki (1563-1618), polski filozof i teolog, jezuita, urodził się we Lwowie. Jako zdolny uczeń został objęty patronatem Jana Zamoyskiego. Studiował w Rzymie w Collegium Romanum, gdzie nauczycielami byli m.in. Robert Bellarmin i Francisco Suárez, a po powrocie do Polski wykładał filozofię i teologię na Akademii w Wilnie. Jego najbardziej znane dzieło *Logica* ukazało się drukiem w Ingolstadt w 1618 roku. Pracę tę zadedykował Tomaszowi Zamoyskiemu, synowi swojego zmarłego mecenasa Jana Zamoyskiego. Dzieło doczekało się wielokrotnych wydań, zdobyło uznanie jako podręcznik logiki na uniwersytetach europejskich w XVII w., m.in. w Oksfordzie było używane do końca XVII wieku. *EK*

Lit.: Voisé 1994

Urfé, Honoré d'

La Conclusion Et Dernière Partie D'Astrée

Paris, François Pomeray, 1628. 8°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście, portrety (miedzioryty)

Sygn. 403551

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Arystokrata, żołnierz, erudyta, bibliofil i pisarz Honoré d'Urfé (1567-1625) był autorem sielankowej powieści pt. *L'Astré*, która odniosła ogromny sukces czytelniczy. Przez stulecie pełniła rolę podręcznika wykwinnych manier i subtelnych uczuć. Dzieło, będące pierwowzorem powieści rzeki, wydane zostało w latach 1607-1628 w pięciu częściach (ponad 5000 stron).

Akcja powieści, opisującej przygody pasterek i pasterzy poszukujących idealnej miłości, rozgrywała się w mitycznej Galii. Opowieści o perypetiach głównych bohaterów, Astrei i Céladona, towarzyszyło szereg wątków pobocznych. Prezentowaną piątą część powieści, w której następuje szczęśliwy finał, na podstawie notatek pozostawionych przez autora spisał jego sekretarz Balthazar Baro. Strona tytułowa i ilustracje Léonarda Gaultiera (1561-1641), portrety Isaaca Briota (1580-1670) i Michela Lasnego (1590-1667). *LB*

Lit.: *Literatura francuska*, t. 1, 1974; Thieme, Becker, t. 22, 1928; Saur, t. 14, 1996; Saur, t. 50, 2006

Witelo

Peri Optikēs, id est de natura, ratione, & proiectione radiorum visus, luminum, colorum atq[ue] formarum, quam vulgo Perspectivam vocant, Libri X

Norimbergae, Johann Petreius, 1535. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście (drzeworyty)

Sygn. 407278

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Witelo (ok. 1230-ok. 1280), urodzony na Dolnym Śląsku matematyk, filozof, optyk, „Witelo filius Thuringorum et Polonorum”, czyli syn Turynków i Polaków, jak pisze o sobie w swoim głównym dziele *Perspectiva*. Praca ta przyniosła mu światowy rozgłos. Jest to kompendium ówczesnej wiedzy na temat optyki. Dzieło podzielone jest na 10 ksiąg, w których autor omawia m.in. budowę oka i proces widzenia, złudzenia optyczne, opisuje różne zwierciadła. W ostatniej księdze zajmuje się optyką meteorologiczną, podjął się wyjaśnienia w sposób naukowy, jak powstaje tęcza i zjawisko halo, które wcześniej były uznawane za zjawiska nadprzyrodzone. Praca powstała ok. 1270 r., pierwszy raz ukazała się drukiem w Norymberdze w roku 1535. *EK*

Lit.: Witelo 1979

Libri musici

Wacław z Szamotuł

Ego sum pastor bonus [w:] Thesauri musici tomus quintus, et ultimus, continens sacras harmonias, quatuor vocibus compositas. Quatuor vocum.

Tenor

Noribergae, Johann vom Berg, 1564. 4°

Nuty

Sygn. 51412 Muz.

Bibliotheca Piastorum Bregensis

Motet 4-głosowy *Ego sum pastor bonus*. Jedna z trzech zachowanych do dziś kompozycji,

autorstwa Wacława z Szamotuł (ok. 1524–ok. 1560), określanego najwybitniejszym polskim kompozytorem epoki odrodzenia. Gruntownie wykształcony filozof, matematyk i poeta, był zatrudniony jako śpiewak i nadworny kompozytor Zygmunta Augusta w Krakowie, później jako muzyk na dworze księcia Mikołaja Radziwiłła w Wilnie. Utwór zamieszczony w antologii *Thesaurus musicus*, obok dzieł najwybitniejszych kompozytorów europejskich tamtego okresu. MO

Lit.: *Encyklopedia muzyczna PWM*, t. 12, 2012

**Hymnor[um] Et Threnodiarum Sanctae Crucis
In Devotam Passionis Iesu Christi Dei Et Hominis
Commemorationem Fasciculus Ad Hebdomadam
Magnam Sua Cuique Melodia Afficta**

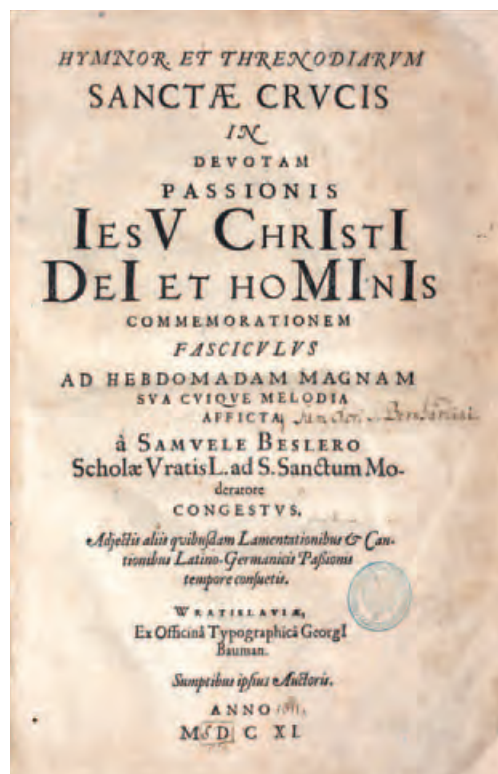
Wratislaviae, Georg Baumann st. (Wdowa), 1611. 2°

Nuty

Sygn. 51112 Muz.

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Druk pochodzący z biblioteki Akademii Rycerskiej w Legnicy. Autorem zbioru utworów jest Samuel Besler (1574-1625), wrocławski muzyk i nauczyciel

związany z kościołem św. Bernardyna i gimnazjum św. Ducha. Był synem Franza Beslera – pierwszego rektora gimnazjum brzeskiego i bratem Simona, muzyka działającego na legnickim dworze księcia Jerzego Rudolfa. Jego kompozycje to przeważnie pieśni kościelne, z których szczególnie cenione są wielogłosowe opracowania pasji. MO

Lit.: Schlesisches Musiklexikon 2001

Schelbach, Esaias

Fünff Christliche Predigten. Von der Edlen und löblichen Kunst der Musica

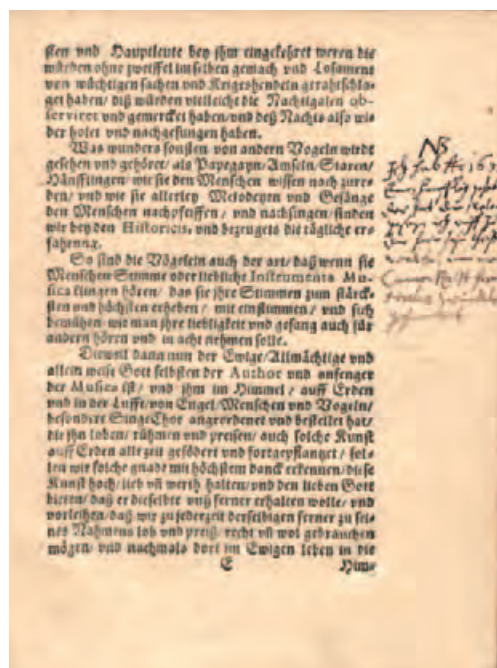
Liegnitz, Fürstliche Druckerei, Georg Springer, 1624.

4°

Sygn. 409497

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

W 1624 r. legnicka Drukarnia Książęca wydrukowała zbiór pięciu kazań na temat muzyki wygłoszonych przez Esaiasa Schelbacha (1580-1630), wówczas pastora w Świebodzicach. Autor dedykował to wydanie Jerzemu Rudolfowi. Książka była przez księcia czytana, o czym świadczą podkreślenia w tekście, a także ciekawa zapiska na jednej z kart. Jerzy Rudolf odnosi się w niej do fragmentu tekstu, w którym Schelbach wymienia ptaki naśladujące usłyszane melodie i pieśni. Książkę wspomina, że w 1633 r. miał makolągwę, ofiarowaną mu przez radcę Nikolausa Wincklera, która śpiewała melodię „Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ” („Ich hab A[n]no

1633 Einen Hänffling gehabt der hat die Melodey gesungen ich ruff zu dir Herr Jesu Christ, welchen mir mein Cammer Rath Herr Niclas Winckler geschencket"). MT

Lit.: Ehrhardt, cz. 3/2, 1784

Negri, Cesare

Nuove Inventioni di Balli

Milano, Girolamo Bordone, 1604. 2°

Strona tytułowa, ilustracje w tekście, portret

(miedzioryty z akwafortą), nuty

Sygn. 407202

Bibliotheca Rudolphina Legnicensis

Figury taneczne wraz z przykładem nutowym pochodzą z publikacji z zakresu teorii tańca autorstwa Cesare Negriego, zwanego Il Trombone (ok. 1535-ok. 1604). Wybitny tancerz, choreograf

oraz teoretyk tańca z Mediolanu, był zatrudniony na tamtejszym dworze. Negri zawarł w swoim dziele, prawdopodobnie pierwszym opracowaniu o tej tematyce, podstawowe wiadomości o technikach i krokach tańca towarzyskiego i teatralnego.

W formie instruktarzu przedstawiono 43 przykłady choreografii zilustrowane tabulaturowym i menzuralnym zapisem nutowym. Ilustracje według wzorów Giovanniego Mauro Rovere wykonał Leone Palavicini, w tym również portret autora. MO

Lit.: *International*, t. 4, 1998

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

- Catalogus 1617
[*Catalogus Bibliothecae Lignicensis*], rps, 1617-1618, sygn. 407058
- Catalogus 1622
Catalogus Librorum Illustris Bibliothecae, rps, 1622. Muzeum Piastów Śląskich w Brzegu
- Catalogus 1636A
Illustris Bibliothecae Lignicensis hactenus, ex Dei gratia, in presentissimo periculo conservatae, Catalogus. [...] Conscriptus a Christo. Prellero, rps, 1636, sygn. 407060
- Catalogus 1636B
Catalogus derer Bücher, welche bey erbrech- und Plinderung der Fürstl. Bibliothek, beides alhier und zu Parchwitz wegkommen und nicht mehr vorhanden sind, rps, 1636, sygn. 407061
- Catalogus 1657A
Ducalis Bibliothecae quae est Lignici ad D. Johannis catalogus secundum ordinem alphabeticum [...], rps, 1657, sygn. 407062
- Catalogus 1657B
Ducalis Bibliothecae quae est Lignici ad D. Johannis catalogus secundum ordinem alphabeticum [...], rps, 1657, sygn. 407063
- Catalogus 1664
[Katalog dawnej Biblioteki Brzeskiej, sporządzony przez rektora Johanna Lucasa w 1664 roku], rps, na k. ochronnej: *Catalog ausgefertigt 1664 von M. Johannes Lucas Rector [...]*; sygn. 405261
- Catalogus 1687
Bibliotheca ad Divi Johannis, quae Sereniss. Ducum Piasteorum Munificentiae Ortum et Incrementum Invictiss. Leopoldo I. Conservationem et ulterius Augmentum debet Jussu Illustrissimi Domini Dn. Joh. Christoph. L. B. a Zierowa Zierovsky [...] Revisa A. Orb. Red. M. D. LXXXVII. a Gotff. Baudisen, et Georg. Assmannen, Advocatis Juratis, rps, 1687, sygn. 407064
- Catalogus 1691
[Gottfried Thilo]: *Catalogus Universalis librorum comprehensorum in Ducalis Gymnasii Brigensis Bibliotheca, factus et scriptus Anno Christi 1664 [...]* per M. Johannem Lucam Rectorem. Nunc vero [...] Anno Christi 1691 noviter recognitus atque revisus, rps, sygn. 405263
- Catalogus po 1698A
Catalogus librorum theologicorum acatholicorum [...], rps, [po 1698] sygn. 407292
- Catalogus po 1698B
Catalogus librorum theologicorum catholicorum [...], rps, [po 1698], sygn. 407293
- Catalogus 1773
[*Universal-Catalog [...]* aufgestellt nach Rektor Sternenheim], rps, ca 1773, sygn. 405260
- Dehn 1854
Siegfried Wilhelm Dehn, *Catalog: 1. der in Königlichen Ritterakademie zu Liegnitz befindlichen gedruckten und Handschriftlichen Musikalien des XVI und XVII Jahrhunderts, 2. Der daselbs vorhandenen hymnologischen und musikalisch-theoretischen Werke*, rps, 1854, sygn. 64006 Muz.
- Jan Chrystian 1647
[Katalog książek z biblioteki księcia Jana Chrystiana], rps, 1647, sygn. 405258
- Kodeks Hornigowski 1451
[*Legende der hl. Hedwig*] (Legenda o św. Jadwidze), Kodeks Hornigowski, rps, [1451], OR sygn. IV F 192
- Lauban 1637
[*Catalogus librorum Laubanianorum*], rps, ca 1637, sygn. 405257
- Sebottendorff 1647
[Bibliotheca Sebottendorfiana - wykaz książek z biblioteki P. von Sebottendorffa], rps, sygn. 405259
- Sebottendorff 1660
[dokumenty dotyczące zakupu księgozbioru Sebottendorffa], rps, 1660, sygn. 405265-405266

BIBLIOGRAFIA

- Aa
Abraham Jacob van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, Haarlem 1852-1878
- Abicht 1909
Maximilian Abicht, *Das städtische Gymnasium zu Liegnitz in seiner geschichtlichen Entwicklung von 1309-1909. Ein Beitrag zur Gedenkfeier*, Liegnitz 1909
- Absemer 2007
Christine Absemer, *Herzog Georg II. von Brieg – ein Bild von einem Mäzen. Funktion und Nutzen frühneuzeitlichen Bildungsmäzenatentums am Beispiel eines schlesischen Renaissancefürsten* [w:] Jonas Flöter, Christian Ritz, *Bildungsmäzenatentum. Privates Handeln, Bürgersinn und kulturelle Kompetenz seit der Frühen Neuzeit*, Köln 2007, s. 107-123
- Absemer 2011
Christine Absemer, *Das schlesische Schulwesen im Jahrhundert der Reformation. Ständische Bildungsreformen im Geiste Philipp Melanchthons*, Stuttgart 2011
- Adams 2003
Alison Adams, *Webs of Allusion. French protestant emblem books of the sixteenth century*, Genève 2003
- ADB
Allgemeine Deutsche Biographie, t. 1-56, Leipzig 1875-1912
- Akademia 1993
Akademia Rycerska w Legnicy, red. Ryszard Badoń, Legnica 1993
- Andreoli 2006
Ilaria Andreoli, *Ex officina erasmiana. Vincenzo Valgrisi e l'illustrazione del libro tra Venezia e Lione alle metà del '500*, [dysertacja doktorska], Lyon 2006, [on-line] theses.univ-lyon2.fr/documents/getpart.php?id=896&action=pdf [dostęp: 05.10.2015]
- Art of natural history 2008
The art of natural history: illustrated treatises and botanical paintings, 1400-1850, red. Therese O'Malley, Amy R. W. Meyers, Washington 2008

- Astronom Maria Kunic 2008
Astronom Maria Kunic (Cunitia)
1610-1664. *Życie i dzieło*, Świdnica
2008
- Bachmann 1939
Friedrich Bachmann, *Die alten
Städtebilder. Ein Verzeichnis der
graphischen Ortsansichten von
Schedel bis Merian*, Leipzig 1939
- Bahlow 1908
Ferdinand Bahlow, *Die
Kirchenbibliothek von St. Peter und
Paul in Liegnitz*, „Mitteilungen
des Geschichts- und Altertums-
Vereins für die Stadt und das
Fürstentum Liegnitz” 2.1908
- Bahlow 1972
Hans Bahlow, *Erinnerungen an
die Kirchenbibliothek [w:] Die
Peter-Paul-Kirche zu Liegnitz*, red.
Ferdinand Bahlow [i in.], Lorch
1972, s. 155-159
- Bauer 2000
Andreas Bauer, Joos de
Damhouder und seine „Practica
Gerichtlicher Handlungen in
Bürgerlichen Sachen [w:] Jörg
Hausmann, Thomas Krause,
*Zur Erhaltung guter Ordnung.
Festschrift für Wolfgang Sellert
zum 65. Geburtstag*, Köln 2000,
s. 269-318
- Benedetti 1998
Alessandro Benedetti, *Historia
corporis humani sive Anatomice*,
ed. Giovanna Ferrari, Florence
1998
- Benzing, Claus 1989
Josef Benzing, Helmut Claus,
*Lutherbibliographie: Verzeichnis der
gedruckten Schriften Martin Luthers
bis zu dessen Tod*, Baden-Baden
1989
- Bernhofer 1939
Georg Bernhofer, *Das Kollegiatstift
zu Brieg in seiner persönlichen
Zusammensetzung von den
Anfangen bis zur Säkularisation
(1534)*, Berlin 1939
- Besala 1992
Jerzy Besala, Stefan Batory,
Warszawa 1992
- Bezold 1596
Georg Bezold, *Drey Christliche
Predigten Nach dem Seligen
absterben I. F. G. [...] Fridrichs des
vierden, Herzogen in Schlesien zur
Liegnitz, Brig und Goldberg [...]*,
Liegnitz [1596]
- Biały 2015
Lucyna Biały, *Najstarsze książki
kucharskie w zbiorach Biblioteki
Uniwersyteckiej we Wrocławiu*
[w:] *Kulinárni kultura Slezska a
středni Evropy. Východiska, metody,
interdisciplinarita*, Opava 2015,
s. 127-138
- Biały 2010
Lucyna Biały, *Z dziejów książki
w Lubaniu (od XVI do początków
XVIII w.)*, „Litteraria”, 38.2010
- Biographie
*Biographie universelle ancienne
et modern [...]*, t. 1-45, Paris 1843-
1865
- Biermann 1664
Johann Walther Biermann,
*Geistliche Ritterschaft. Das ist
Christen-Ritter Lehre und Ehre [...]*,
Brieg [1664]
- Bilder
*Bilder aus der deutschen
Vergangenheit*, red. Gustav Freytag,
t. 1-4, Leipzig 1859-1867
- Biron 2006
Johanne Biron, *La Sacra
Bibliotheca Sanctorum Patrum
(1589) de Marguerin de La Bigne et
la Compagnie de la Grand-Navire*,
„Figura” 15.2006
- Boillot 1995
Joseph Boillot, *Nouveaux Pourtraitz
et figures des Termes pour user en
l'architecture*, red. Paulette Choné,
Georges Viard, Paris 1995
- Breslau 2007
Breslau Universitätsbibliothek,
cz. 4: *Bestände aus Liegnitz
und Brieg*, red. Stefan Anders,
Sabine Beckmann, Klaus Garber,
Hildesheim, Zürich, New York
2007 (Handbuch des Personalen
Gelegenheitsschrifttums in
europäischen Bibliotheken und
Archiven, t. 19)
- Brzeg 1975
Brzeg. Dzieje, gospodarka, kultura,
red. Władysław Dziewulski, Opole
1975
- Brzeziński 2000
Tadeusz Brzeziński, *Dawna
medycyna i lekarze. Studium
kształtowania zawodu [w:] Historia
medycyny*, red. Tadeusz Brzeziński,
Warszawa 2000, s. 25-69
- Brzezowski 2013
Wojciech Brzezowski, *Ślązacy
a teoria sztuki ogrodniczej od XVI do
XVIII w. w świetle zbiorów Biblioteki
Uniwersyteckiej we Wrocławiu*,
„Architectus” 33.2013, nr 1
- Boras 1978
Zygmunt Boras, *Książęta
piastowscy Śląska*, Katowice 1978
- Borys 2012
Alicja Borys, *Album Amicorum*
Johanna Reimanna (1544-1597).
*Najstarszy znany sztabmarch
w zbiorach Biblioteki
Uniwersyteckiej we Wrocławiu*
[w:] *Śląska Republika Uczonych.
Schlesische Gelehrtenrepublik.
Slezká vědecká obec*, red. Marek
Hałub, Anna Mańko-Matysiak, t. 5,
Dresden, Wrocław 2012, s. 109-128
- Budzyński 2003
Józef Budzyński, *Paideia
humanistyczna, czyli wychowanie
dla kultury. Studium z dziejów
klasyknej edukacji w gimnazjach
XVI-XVIII wieku (na przykładzie
Śląska)*, Częstochowa 2003
- Bürger 2013
Stefan Bürger, *Architectura
Militaris. Festunsbauaktate des
17. Jahrhunderts von Specklin bis
Sturm*, Berlin, München 2013
- Bütikofer 2009
Kaspar Bütikofer, *Der frühe Zürcher
Pietismus (1689-1721). Der soziale
Hintergrund und die Denk- und
Lebenswelten im Spiegel der
Bibliothek Johann Heinrich Lochers
(1648-1718)*, Göttingen 2009
- Burbianka 1968
Marta Burbianka, *Produkcja
typograficzna Scharffenbergów we
Wrocławiu*, Wrocław 1968
- Burbianka 1977
Marta Burbianka, *Z dziejów
drukarnstwa śląskiego w XVII wieku
– Baumannowie i ich spadkobiercy*,
red. Helena Szwejkowska,
Wrocław 1977
- Burschel 2004
Peter Burschel, *Sterben und
Unsterblichkeit. Zur Kultur des
Martyriums in der frühen Neuzeit*,
München 2004
- Callejo 2011
Jesús Callejo, *Historia czarów
i czarownic*, Warszawa 2011
- Cernajsek 2005
Tillfried Cernajsek, *Das Leben von
Georgius Agricola (1494-1555)*,
„Berichte der Geologischen
Bundesanstalt”, 62.2005, [on-line]
[http://www.landesmuseum.at/
pdf_frei_remote/BerichteGeol-
Bundesanstalt_67_0033-0035.pdf](http://www.landesmuseum.at/pdf_frei_remote/BerichteGeol-Bundesanstalt_67_0033-0035.pdf),
[dostęp: 23.09.2015]
- Choulant 1852
Ludwig Choulant, *Geschichte und
Bibliographie der anatomischen
Abbildung nach ihrer Beziehung
auf anatomische Wissenschaft und
bildende Kunst*, Leipzig 1852
- Cohn 1892
Ferdinand Cohn, *Das Herbar von*

- Georg Rudolph, *Herzog in Schlesien zu Liegnitz und Brieg, aus dem Jahre 1612*, „Jahres-Bericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur“ 70.1892
- Conrads 2005
Norbert Conrads, *Książęta i stany. Historia Śląska (1469-1740)*, Wrocław 2005
- Corbett 1977
Marjorie Corbett, *The Engraved Title-page to John Gerard's Herball or Generall Histoire of Plants, 1597*, „Journal of the Society for the Bibliography of Natural History“ 8.1977, nr 3
- Cottret 2000
Bernard Cottret, *Kalwin*, Warszawa 2000
- Crowe 2013
Nicholas J. Crowe, *Jeremias Drexel's Christian Zodiac. Seventeenth-Century Publishing Sensation. A Critical Edition, Translated and with an Introduction & Notes*, Farnham 2013
- Curaeus, Schickfuss 1625
Joachim Curaeus, *New Vermehrete Schlesische Chronica unnd Landes Beschreibung, darinnen Weyland H. Joach. Curaeus [...] Einen Grundt geleget. Itzo Biß an das 1619 Jahr, da sich dero Oesterreichischen Wienerischen Linien Regierung gantz endet. Mit sehr vielen Nothwendigen Sachen vermehret unnd gebessert. Auch in Vier unterschiedlich Bücher abgetheylet, Von Jacobo Schickfusio [...]*, Leipzig [ca 1625]
- Cubrzyńska-Leonarczyk, Wiencel 2014
Maria Cubrzyńska-Leonarczyk, Izabela Wiencel, *Grafika polska w starych drukach – terra incognita? Z problemów rejestracji i opracowania* [w:] *Metodologia, metoda i terminologia grafiki i rysunku. Teoria i praktyka*, red. Jolanta Talbierska, Warszawa 2014
- Czapliński, Kaszuba, Wąs, Żerelik 2010
Marek Czapliński, Elżbieta Kaszuba, Gabriela Wąs, Rościśław Żerelik, *Historia Śląska*, red. Marek Czapliński, Wrocław 2010
- Damhouder 1999
Joost de Damhouder, *„Practycke in civile saecken: seer nut, profijtelijck ende nodigh allen schouten, borghemeesteren, magistraten ende andere rechteren*, red. Jos Monballyu, Jozef Maria Dauwe, Antwerpen 1999
- DBdI
Dizionario Biografico degli Italiani, t. 1- , Roma 1960- [on-line] www.treccani.it
- Dewerdeck 1711
Gottfried Dewerdeck, *Silesia Numismatica Oder Einleitung zu dem Schlesischen Müntz-Cabinet [...]*, Jauer 1711
- Doede 1958
Werner Doede, *Bibliographie deutscher Schreibmeisterbücher von Neudörffer bis 1800*, Hamburg 1958
- Dolny Śląsk 2006
Dolny Śląsk. Monografia historyczna, red. Wojciech Wrzesiński, Wrocław 2006
- Dziedzictwo 2007
Dziedzictwo reformacji w księstwie legnicko-brzeskim. Das Erbe der Reformation in den Fürstentümern Liegnitz und Brieg. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 8-10 grudnia 2005 r. w Muzeum Miedzi w Legnicy, Legnica 2007
- Dziewulski 1972
Władysław Dziewulski, *Dzieje ludności polskiej na Śląsku Opolskim od czasów najdawniejszych do Wiosny Ludów*, Opole 1972
- Ehrhardt
Siegismund Justus Ehrhardt, *Siegismund Justus Ehrhardts [...] Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, cz. 1-4, Liegnitz 1780-1790
- ECH 2001
Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność 2000 lat nadziei, Kielce 2001
- EK
Encyklopedia katolicka, t. 1-20, Lublin 1973-2014
- Encyklopedia muzyczna PWM
Encyklopedia muzyczna PWM. Część biograficzna, red. Elżbieta Dziębowska, t. 1-12, Kraków 1979-2012
- Endo 1997
Shūsaku Endō, *The samurai*, New York 1997
- Enzyklopädie Medizingeschichte
Enzyklopädie Medizingeschichte, red. Werner Gerabek, t. 1-3, Berlin; New York 2007
- Erazm 1970
Erazm z Rotterdamu, *Pisma moralne*. Wybór, przełożyła i opracowała Maria Cytowska, Warszawa 1970
- Erkenntnis 2000
Erkenntnis, Erfindung, Konstruktion. Studien zur Bildgeschichte von Naturwissenschaften und Technik vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, red. Hans Holländer, Berlin 2000
- Ewok 1971
Encyklopedia wiedzy o książce, red. Aleksander Birkenmajer, Bronisław Kocowski [i in.], Wrocław, Kraków [i in.] 1971
- Fauser 1978
Alois Fauser, *Repertorium älterer Topographie. Druckgraphik von 1486 bis 1750*, t. 1-2, Wiesbaden 1978
- Ford 1992
Brian J. Ford, *Images of Science. A History of Scientific Illustration*, London 1992
- Földener 1731
Johann Jakob Földener, *Bio- et Bibliographia Silesiaca, das ist schlesische Bibliothec und Bücherhistorie*, Lauban 1731
- Garber 2005
Klaus Garber, *Bücherhochburg des Ostens. Die alte Breslauer Bibliothekslandschaft, ihre Zerstörung und ihre Rekonstruktion im polnischen Wrocław* [w:] *Kulturgeschichte Schlesiens in der Frühen Neuzeit*, red. Klaus Garber, Tübingen 2005, s. 539-653
- Garber 2007
Klaus Garber, *Zur Theorie und Geschichte der europäischen Nationalliteratur-Bewegung* [w:] *Literatur und Kultur im Europa der Frühen Neuzeit*, red. Klaus Garber, München 2007
- General-Register 1909
General-Register zu Deutsches Leben der Vergangenheit in Bildern und Monographien zur deutschen Kulturgeschichte, Jena 1909
- Georgius Agricola 1957
Georgius Agricola, 1494-1555. *Górník, metalurg, mineralog, chemik, lekarz*, red. Eugeniusz Olszewski, Wrocław 1957
- Gillet
J. F. A. Gillet, *Crato von Crafftheim und seine Freunde. Ein Beitrag zur Kirchengeschichte. Nach handschriftlichen Quellen*, t. 1-2, Frankfurt a. M. 1860-1861
- Gollmert 1856
Louis Gollmert, *Stammbuch der Herzogin Anna von Meklenburg*, „Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde“, 21.1856

- Goske 1593
Martin Goske, *Leichpredigt Bey der Fürstliche[n] Beygrufft und Begräbnis, der [...] Frauen Dorothea, Herzogin in Schlesien zur Lignitz und Brig [...]*, Liegnitz [1593]
- Gottschalck 1954
Joseph Gottschalck, *Beiträge zur Hedwigverehrung*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte“ 12.1954
- Gourdi 2001
Henri Gourdi, *Olivier de Serres: „Science, expérience, diligence“ en agriculture au temps de Henri IV*, Arles 2001
- Grabski 2003
Andrzej Feliks Grabski, *Dzieje historiografii*, Poznań 2003
- Grammaire 2000
Grammaire et enseignement du français, 1500-1700, red. Jan De Clercq, Nico Lioce, Pierre Swiggers, Leuven 2000
- Grane 2002
Leif Grane, *Wyznanie augsburskie. Wprowadzenie w podstawowe myśli Reformacji luteranńskiej*, Bielsko-Biała 2002
- Graphische Porträts 1995
Graphische Porträts in Büchern des 15. bis 19. Jahrhunderts, red. Peter Berghaus, Wiessbaden 1995
- Haebler 1923
Konrad Haebler, *Deutsche Bibliophilen des 16. Jahrhunderts. Die Fürsten von Anhalt, ihre Bücher und ihre Bucheinbände*, Leipzig 1923
- Harasimowicz 1996
Jan Harasimowicz, *Kunst als Glaubensbekenntnis. Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte der Reformationszeit*, Baden-Baden 1996
- Heck 1975
Roman Heck, *Piastowie śląscy a Królestwo Polskie w XIX-XV w.* [w:] *Piastowie w dziejach Polski*, Wrocław [i in.] 1975, s. 69-95
- Heistein 1979
Józef Heistein, *Historia literatury włoskiej. Zarys*, Wrocław [i in.] 1979
- Heller 1931
Joseph Heller, *Monogrammen-Lexikon*, Bamberg 1831
- Henkel 1930
Max Ditmar Henkel, *Illustrierte Ausgaben von Ovids Metamorphosen im XV, XVI. und XVII. Jahrhundert*, „Vorträge der Bibliothek Warburg“ 6.1926/27 (1930)
- Herzig, Ruchniewicz, Ruchniewicz 2012
Arno Herzig, Krzysztof Ruchniewicz, Małgorzata Ruchniewicz, *Śląsk i jego dzieje*, Wrocław 2012
- Heuser 1801
J. H. J. Heuser, *Kurzgefasste Geschichte des Königlichen Gymnasii illustris zu Brieg von einem an dieser Schule stehenden Lehrer*, Brieg 1801
- Hilchen 2012
Michał Hilchen, *Tradycyjne znakowanie książek*, „Cenne, Bezcenne, Utracone”, 3.2012
- Hildebrandt 1903
Adolf Mathias Hildebrandt, *Eintragungen brandenburgischer Fürsten und Fürstinnen in Stammbüchern des 16. und 17. Jahrhunderts*, „Hohenzollern-Jahrbuch”, 7.1903
- Historia Śląska
Historia Śląska, t. 1-3, Wrocław 1960-1985
- Hofmeister 1892
Adolph Hofmeister, *Der Fall Castritius*, „Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock”, 2.1892
- Hollstein's Dutch and Flemish
Hollstein's Dutch and Flemish engravings, etchings and woodcuts ca. 1450-1700, t. 1-, Amsterdam, Roosendaal 1949-
- Hollstein's German
Hollstein's German engravings, etchings and woodcuts 1400-1700, t. 1-, Amsterdam, Roosendaal 1954-
- Hossmann 1622
Elias Hossmann, *Fürstliche Leichpredigt, Der [...] Frawen Sophien Elisabet, Hertzogin in Schlesien, zur Liegnitz, Brieg und Goldberg [...]*, Liegnitz 1622
- Huizinga 1964
Johan Huizinga, *Erazm*, Warszawa 1964
- International 1998
International encyclopedia of dance, red. Selma Jeanne Cohen, t. 1-6, New York, Oxford 1998
- Jacks 1990
Philip J. Jacks, *The Simulacrum of Fabio Calvo. A View of Roman Architecture all'antica in 1527*, „The Art Bulletin”, 72.1990, nr 3
- Jaeger 1976
Wolfgang Jaeger, *Die Illustrationen von Peter Paul Rubens zum Lehrbuch der Optik des Franciscus Aguilonius*, Heidelberg 1976
- Jähns 1889
Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, t. 1: *Altertum, Mittelalter, XV. und XVI. Jahrhundert*, München, Leipzig 1889
- Jagiello, Brzezowski 2014
Marzanna Jagiello, Wojciech Brzezowski, *Ogrody na Śląsku*, t. 1: *Od Średniowiecza do XVII wieku*, Wrocław 2014
- Jahrtausend 1929
Ein Jahrtausend Deutscher Kultur im Bilde 800-1800, red. Walther Hofstaetter, Hans Reimann, Johannes Schneider, Leipzig 1929
- Jaroszyńska 1962
Maria Jaroszyńska, *Biblioteka Jana Góry, rajcy krakowskiego z XVI w.*, „Roczniki Biblioteczne” 2. 1962
- Johannes Adelphus 1980
Johannes Adelphus. Ausgewählte Schriften, red. Bodo Gotzkowsky, t. 2 *Historia von Rhodis. Die Türkisch Chronica*, Berlin, New York 1980
- Jujeczka 2000
Stanisław Jujeczka, *Trzy źródła do dziejów kościoła św. Piotra i Pawła w Legnicy*, Legnica 2000
- Kamiński 1986
Janusz Kamiński, *Corpus iuris civilis* [w:] *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. Witold Wołodkiewicz, Warszawa 1986
- Kardynał Stanisław Hozjusz 2005
Kardynał Stanisław Hozjusz (1504-1579). Osoba, myśl, dzieło, czasy, znaczenie, red. Stanisław Achremczyk, Jan Guzowski, Jacek Jezierski, Olsztyn 2005
- Karlak 2013
Weronika Karlak, *„Hic liber Ducali Bibliothecae offerebatur a Fratribus Moravis...” – brzeski epizod z dziejów Jednoty po pożarze Leszna* [w:] *Libri magistri muti sunt: pocta Jaroslavě Kašparové*, red. Alena Čiřářová, Smitková, Andrea Jelínková, Milada Svobodová, Praha 2013, s. 153-194
- Karlak 2015
Weronika Karlak, *Bibioteka kościoła w Legnicy – dzieje i księgozbiór*, „Spotkania z Zabytkami” 2015 nr 5-6
- Katalog der Lehrerbibliothek
Katalog der Lehrerbibliothek des königlichen Gymnasiums zu Brieg, cz. 2-5, Brieg 1902-1907
- Kellet 1955
Charles E. Kellet, *Perino del Vaga et les illustrations pour l'anatomie d'Estienne*, „Aesculape” 37.1955

- Kellet 1957
Charles E. Kellet, *A Note on Rosso and the Illustrations to Charles Estienne's De Dissectione*, „Journal of the History of Medicine and the Allied Sciences” 12.1957
- Kemp 1990
Martin Kemp, *The science of art. Optical themes in western art from Brunelleschi to Seurat*, New Haven 1990
- Kocowski 1955
Bronisław Kocowski, *Historyczne podstawy organizacji zbioru starych druków w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Wrocław 1955
- Kocowski
Bronisław Kocowski, *Katalog inkunabułów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, cz. 1-3, Wrocław 1959-1977
- Kolbuszewska 1973
Aniela Kolbuszewska, *Cenne muzykalia w bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Legnicy*, „Szkice Legnickie”, 7.1973
- Kolbuszewska 1975
Aniela Kolbuszewska, *Legnicki zbiór muzyczny księcia Jerzego Rudolfa* [w:] *Kultura artystyczna Renesansu na Śląsku w dobie Piastów*, Opole 1975, s. 97-105
- Kolbuszewska 1992
Aniela Kolbuszewska, *Katalog zbiorów muzycznych legnickiej biblioteki księcia Jerzego Rudolfa „Bibliotheca Rudolphina”*, Legnica 1992
- Kolbuszewska 1995
Aniela Kolbuszewska, *Katalog mikrofilmów druków muzycznych Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu ze zbioru Królewskiego Gimnazjum w Brzegu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1733. 1995
- Korta 2003
Wacław Korta, *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa 2003
- Kravtsov 2005
Sergey R. Kravtsov, *Juan Bautista Villalpando and Sacred Architecture in the Seventeenth Century*, „Journal of the Society of Architectural Historians”, 3.2005
- Kultura artystyczna 1991
Kultura artystyczna dawnej Legnicy, red. Jan Harasimowicz, Opole 1991
- Kumor 1998
Bożena Kumor, *Organizacja zasobu dawnej Biblioteki Miejskiej we Wrocławiu (Stadtbibliothek Breslau) w latach 1865-1945*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 2053.1998
- Kundmann 1741
Johann Christian Kundmann, *Academiae et scholae Germaniae, precipue Ducatus Silesiae, cum Bibliothecis*, in Nummis, Breslau 1741
- Kunze 1975
Horst Kunze, *Geschichte der Buchillustration in Deutschland. Das 15. Jahrhundert*, Leipzig 1975
- Laroche 2009
Rebecca Laroche, *Medical Authority and English Women's Herbal Texts, 1550-1650*, Surrey 2009
- Lauban 1602
Melchior Lauban, *De Vita & Morte [...] Principis Ioachimi Friderici Ducis Silesiae Lignic. Et Bregens. [...]*, Lignicii 1602
- Lechner 1977
Gregor Martin Lechner: *Villalpandos Tempelrekonstruktion in Beziehung zu barocker Klosterarchitektur* [w:] *Festschrift Wolfgang Braunsfelds*, red. Friedrich Piel, Jörg Traeger, Tübingen 1977, s. 223-237
- Len 2005
Ryszard Len, *Inkunabuły graficzne Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, „Roczniki Biblioteczne” 49.2005
- Lepage 2010
Jean-Denis G.G. Lepage, *Vauban and the French military under Louis XIV. An illustrated history of fortifications and strategies*, Jefferson NC 2010
- Lessico
Lessico universale italiano, t. 1-24, Roma 1968-1981
- Leszczyński 1975
Józef Leszczyński, *Nowożytni Piastowie śląscy* [w:] *Piastowie w dziejach Polski*, red. Roman Heck, Wrocław [i in.] 1975, s. 100-114
- Literatura francuska 1974
Literatura francuska pod red. Antoine Adam, Georges Lerminier, Édouard Morot-Sir, t. 1, *Od początków do końca XVIII wieku*, Warszawa 1974
- Liwowsky 2007
Klaus Liwowsky, *Einige Neuigkeiten über die Familie der Schlesierin Maria Cunitz*, Koblenz 2007
- Loba 2004
Anna Loba, *Kobiectym głosem – wokół Księgi ku pouczeniu córek rycerza de La Tour Landry* [w:] *Głos kobiety, głos mężczyzny – Obcy w dawnych literaturach romańskich*, red. Maja Pawłowska, Wrocław 2004, s. 9-19
- Löbe 1883
Max Löbe, *Wahlsprüche. Devisen und Sinnsprüche deutscher Fürstengeschlechter des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Leipzig 1883 [reprint Berlin 1984]
- Lucae 1689
Friedrich Lucae, *Schlesiens curiose Denckwürdigkeiten oder vollkommene Chronica Von Ober- und Nieder Schlesien [...]*, Frankfurt am Mayn 1689
- Maleczyńska 1957
Kazimiera Maleczyńska, *Papiernictwo na Śląsku do końca XVI w.*, Wrocław 1957
- Maleczyńska 1961
Kazimiera Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław 1961
- Mantel 1980
Kurt Mantel, *Forstgeschichte des 16. Jahrhunderts unter dem Einfluß der Forstordnungen und Noe Meurers*, Hamburg 1980
- Materiały 2004
Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Miedzi w Legnicy w dniach 21-23 listopada 2002 r. Protokollband der internationalen Fachtagung veranstaltet am 21.-23. November 2002 im Kupfermuseum zu Liegnitz, Legnica 2004
- Matrikel Frankfurt a.d.O. 1887
Ältere Universitäts-Matrikeln. I. Universität Frankfurt an der Oder, red. Ernst Friedländer, t. 1 (1506-1648), Leipzig 1887
- Mau 1905
Hans Mau, *Katalog der mit der Lehrerbibliothek des Königlichen Gymnasium Johanneum vereinigten Bibliotheca Rudolphina*, cz. 1. *Libri philosophici et philologici*, Schulprogramme der Ritterakademie, nr 235, Liegnitz 1905
- Mau 1907
Hans Mau, *Katalog der mit der Lehrerbibliothek des Königlichen Gymnasium Johanneum vereinigten Bibliotheca Rudolphina*, cz. 2. *Libri historici*, Schulprogramme der Ritterakademie, nr 244, Liegnitz 1907
- Mau 1908
Hans Mau, *Katalog der mit*

- der Lehrerbibliothek des
Königlichen Gymnasium
Johanneum vereinigten
Bibliotheca Rudolfini, cz. 3. *Libri
medici*, Schulprogramme der
Ritterakademie, nr 260, Liegnitz
1908
- Mau 1911
Hans Mau, *Katalog der mit
der Lehrerbibliothek des
Königlichen Gymnasium
Johanneum vereinigten
Bibliotheca Rudolfini*, cz. 4. *Libri
iuridici*, Schulprogramme der
Ritterakademie, nr 281, Liegnitz
1911
- Mau 1913
Hans Mau, *Katalog der mit der
Lehrerbibliothek des Königlichen
Gymnasium Johanneum
vereinigten Bibliotheca Rudolfini*,
cz. 5. *Libri theologi et acatolici*.
Erste Hälfte, Schulprogramme der
Ritterakademie, nr 284, Liegnitz
1913
- Mau 1914
Hans Mau, *Katalog der mit der
Lehrerbibliothek des Königlichen
Gymnasium Johanneum
vereinigten Bibliotheca Rudolfini*,
cz. 5. *Libri theologi et acatolici*.
Zweite Hälfte – Nachträge,
Schulprogramme der
Ritterakademie, nr 290, Liegnitz
1914
- Mayer
Anton Mayer, *Wiens Buchdrucker-
Geschichte 1482-1882*, t. 1-2, Wien
1883-1887
- Mende 1941
Richard Mende, *Katalog der
Leichenpredigten-Sammlungen
der Peter-Paul-Kirchebibliothek und
anderer Bibliotheken in Liegnitz*,
Marktschellenberg 1938-1941
- Metodologia 2014
*Metodologia, metoda
i terminologia grafiki i rysunku*,
Teoria i praktyka, red. Jolanta
Talbierska, Warszawa 2014
- Migoń 1966
Krzysztof Migoń, *Z dziejów recepcji
piśmiennictwa arabskiego. Lekarz-
arabista Piotr Kirsten*, „Kwartalnik
Historii Nauki i Techniki”, 11.1966,
nr 3
- Migoń 1994
Krzysztof Migoń, *O początkach
wrocławskiej Biblioteki
Uniwersyteckiej*, „Studia i Materiały
z Dziejów Uniwersytetu
Wrocławskiego”, 3.1994
- Milde 1970
Wolfgang Milde, *Zur
Frühgeschichte der Bibliothek zu
Wolfenbüttel*, t. 1: *Der Beginn und
Bibliotheksordnung von 1572*,
„Braunschweigisches Jahrbuch”,
51.1970
- Mirkiewicz 2004
Jakub Mirkiewicz, *Kategorie
filozoficzno-naukowe systemu
Paracelsusa*, „Roczniki Antropologii
Wiedzy”, 1.2004
- Morrison 2008
Tessa Morrison, *Juan Battista
Villalpando: Solomon's Temple
and the architectural metaphor*,
„The International Journal of the
Humanities”, 6.2008
- Mosbach 1860
August Mosbach, *Wiadomości
do dziejów polskich z Archiwum
Prowincji Szląskiej*, Ostrów 1860
- Musik Geschichte 1
*Die Musik Geschichte und
Gegenwart. Allgemeine
Enzyklopädie der Musik*, t. 1-17,
wyd. 1, Kassel, Stuttgart 1949-
1986
- Musik Geschichte 2
*Die Musik Geschichte und
Gegenwart. Allgemeine
Enzyklopädie der Musik*, t. 1-17,
wyd. 2, Kassel, München 1994-
2008
- Nagler
Georg Caspar Nagler, *Die
Monogrammisten und diejenigen
bekannten und unbekannten
Künstler aller Schulen*, t. 1-5,
München 1858-1879
- Nagler 1924
Georg Caspar Nagler, *Neues
allgemeines Künstler-Lexicon*,
t. 1-25, wyd. 3, Leipzig 1924
- Nahotko 2000
Marek Nahotko, *Metadane
„Biuletyn EIBB”* [online] 2000, nr 6
(14) [dostęp 12 sierpnia 2015]:
- NDB
Neue Deutsche Biographie, t. 1-
Leipzig 1953-
- Niederehe 1999
Hans-Josef Niederehe, *Bibliografía
cronológica de la lingüística, la
gramática y la lexicografía del
español (BICRES). Desde el año 1601
hasta el año 1700*, Amsterdam,
Philadelphia 1999
- Nieländer 1914
Franz Nieländer, *Wiegendrucke auf
der Brieger Gymnasial-Bibliothek*.
*Beilage zum Jahresberichte Ostern
1914* [Progr. Nr 272], Briege 1914
- Nieländer 1922
Franz Nieländer, *Die
Piastenbibliothek des Brieger
Gymnasiums und ihre
bemerkenswertesten Schätze*,
„Brieger Zeitung” 1922, nr 69
Unterhaltungsbeilage 16; nr 72
Unterhaltungsbeilage 17; nr 75
Unterhaltungsbeilage 18
- Nieländer 1928
Franz Nieländer, *Die
Piastenbibliothek des Brieger
Gymnasiums. Ein Denkmal
altschlesischer Kultur*,
„Schlesisches Jahrbuch für
deutsche Kulturarbeit im
gesamtschlesischen Raume”,
1.1928
- Nieländer 1930
Franz Nieländer, *Die Brieger
Piasten-Bibliothek*, „Briegische
Heimatblätter. Beilage der Brieger
Zeitung” 1930
- Nissen 1953
Claus Nissen, *Die Illustrierten
Vogelbücher. Ihre Geschichte und
Bibliographie*, Stuttgart 1953
- Nissen 1966
Claus Nissen, *Die botanische
Buchillustration. Geschichte und
Bibliographie*, wyd. 2, Stuttgart
1966
- Nissen 1969
Claus Nissen, *Die zoologische
Buchillustration. Ihre Bibliographie
und Geschichte*, t. 1-2, Stuttgart
1969
- NNBW
*Nieuw Nederlandsch biografisch
woordenboek*, red. Philipp
Christiaan Molhuysen, Petrus
Johannes Blok, Leiden 1911-1937
- Onder
Onder den Oranje Boom.
*Niederländische Kunst und Kultur
im 17. und 18. Jahrhundert an
deutschen Fürstenhöfen*, red. Horst
Lademacher, t. 1-2, München 1999
- Oszczanowski, Gromadzki 1995
Piotr Oszczanowski, Jan
Gromadzki, *Theatrum vitae et
mortis. Grafika, rysunek i malarstwo
książkowe na Śląsku w latach ok.
1550-ok. 1650*, Wrocław 1995
- Otto
Gottlieb Friedrich Otto, *Lexikon
der seit dem funfzehenden
Jahrhunderte verstorbenen und
jetzt lebenden Oberlausizischen
Schriftsteller und Künstler [...]*,
cz. 1-3, Görlitz 1800-1803
- Ottomania 2015
*Ottomania. Osmariski Orient
w sztuce renesansu*, red. Robert

- Born, Michał Dziewulski, Guido Messling, Kraków 2015
- Ożóg
Jan Ożóg, *Katalog poloników XVI w. Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, t. 1-2, Wrocław 1988-1991
- Ożóg 1995
Jan Ożóg, *Zarys historii Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Wrocław 1995
- Palm 1863
Hermann Palm, *Das Verhalten der schlesischen Fürsten und Stände im ersten Jahre der böhmischen Unruhen*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 5.1863
- Palm 1874
Hermann Palm, *Schlesiens Antheil am dreißigjährigen Kriege von Juli bis Dezember 1620*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, 12.1874
- Pantin 2014
Isabelle Pantin, *Analogy and difference – a comparative study of medical and astronomical images in books, 1470-1550 [w:] Observing the world through the images. Diagrams and figures in the early-modern arts and sciences*, red. Nicolas Jardine, Isla Fay, Leiden, Boston 2014, s. 9-44
- Partsch 1891
Joseph Partsch, *Philipp Clüver. Der Begründer der historischen Länderkunde*, Wien, Olmütz 1891
- Peter-Paul-Kirche 1972
Die Peter-Paul-Kirche zu Liegnitz, red. Ferdinand Bahlow [i in.], Lorch 1972
- Pfudel 1876
Ernst Pfudel, *Mittheilungen über die Bibliotheca Rudolfini der Königl. Ritter-Akademie zu Liegnitz*, cz. 1. Schulprogramme der Ritterakademie, nr 153, Liegnitz 1876
- Pfudel 1877
Ernst Pfudel, *Mittheilungen über die Bibliotheca Rudolfini der Königl. Ritter-Akademie zu Liegnitz*, cz. 2. Schulprogramme der Ritterakademie, nr 157, Liegnitz 1877
- Pfudel 1878
Ernst Pfudel, *Mittheilungen über die Bibliotheca Rudolfini der Königl. Ritter-Akademie zu Liegnitz*, cz. 3. Schulprogramme der Ritterakademie, nr 159, Liegnitz 1878
- Pfudel 1908
Ernst Pfudel, *Die Geschichte Königl. Ritter-Akademie zu Liegnitz. Ein Beitrag zu ihrem 200 jährigen Jubiläum*, Liegnitz 1908
- Piastowie 1999
Piastowie. *Leksykon biograficzny*, red. Stanisław Szczur, Krzysztof Ożóg, Kraków 1999
- Piastowie śląscy 2007
Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach, red. Antoni Barciak, Katowice 2007
- Pieper 1844
Gustav Pieper, *Grundlinien evangelischer Erziehungslehre für Haus und Schule bei Luther*, Düsseldorf 1844
- Pietrzak 1985
Ewa Pietrzak, *Das kulturelle und literarische Leben im Bereich der schlesischen Piastenhöfe im 17. Jahrhundert*, „Acta Universitatis Wratislaviensis”, 1164.1985
- Pietrzak, Schilling 2004
Ewa Pietrzak, Michael Schilling, *Der Brieger Rektor Melchior Laubanus (1568-1633) und seine „Thermocrena Schafgotschia” (1630) als Seitenstück zur „Nimfe Hercine” des Martin Opitz [w:] Śląska Republika Uczonych. Schlesische Gelehrtenrepublik. Slezská vědecká obec*, red. Marek Hałub, Anna Mańko-Matysiak, t. 2, Wrocław 2004, s. 146-174
- Pietrzak-Thébault 2009
Joanna Pietrzak-Thébault, *Isabella Cortese – czyli alchemia urody. Kobiece piękno w traktatach włoskich XVI w.*, „Colloquia Litteraria”, 6.2009
- Pignot 1880
Jean-Henri Pignot, *Un jurisconsulte au seizième siècle. Barthélemy de Chasseneux, premier commentateur de la coutume de Bourgogne [...]*, Paris 1880
- Piotrowicz, Kalota, Kotyńska 2017
Grażyna Piotrowicz, Tomasz Kalota, Edyta Kotyńska, *E-publikacje BUWr jako wsparcie dydaktyki akademickiej i promocja dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska*. Biblioteka Cyfrowa UWr. [online] [dostęp 17 sierpnia 2015]. Dostępny w: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/doccontent?id=22302&dirids=1>
- Pirożyński 1996
Jan Pirożyński, *Biblioteka księcia Augusta w Wolfenbüttel. Przeszłość – terażniejszość – perspektywy*, „Roczniki Biblioteczne”, 40.1996
- Pirożyński 2004
Jan Pirożyński, *Zofia Jagiellonka (1522-1575) i jej księgozbiór*, Kraków 2004
- Pohlig 2007
Matthias Pohlig, *Zwischen Gelehrsamkeit und konfessioneller Identitätsstiftung. Lutherische Kirchen- und Universalgeschichtsschreibung 1546-1617*, Tübingen 2007
- Pokora 1996
Jakub Pokora, *Nosce te ipsum. Studium z ikonografii błazna*, Warszawa 1996
- Praesent 1929
„Minerva - Handbücher”, cz. 1. *Die Bibliotheken*, t. 1. *Deutsches Reich*, oprac. Hans Praesent, Berlin, Leipzig 1929
- Prints 2011
Prints and the Pursuit of Knowledge in Early Modern Europe, red. Susan Dackerman, Cambridge, New Haven, London 2011
- Prinz 2006
Franziska Prinz, *Der Bildgebrauch in gedruckten Rechtsbüchern des 15. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*, Münster, Hamburg 2006
- PSB
Polski Słownik Biograficzny, t. 1-, Kraków 1935-
- Rajman 2006
Jerzy Rajman, *Encyklopedia średniowiecza*, Kraków 2006
- RDK
Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte, red. von Otto Schmitt, t. 1-, Stuttgart 1937-
- Rembéliński, Kuźnicka 1972
Robert Rembéliński, Barbara Kuźnicka, *Historia farmacji*, Warszawa 1972
- Reusner 1608
Nikolaus Reusner, *Nicolai Reusneri [...] Symbolorum Heroicorum Liber Singularis [...]*, Jenae 1608
- Richtsteig 1942
Eberhard Richtsteig, *Ungehobene Schätze der Piastebücherei zu Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” 76.1942
- Röhl 2005
Klaus F. Röhl, *Bilder in gedruckten Rechtsbüchern [w:] Recht vermitteln. Strukturen, Formen und Medien der Kommunikation im Recht*, red. Kent D. Lerch, Berlin i in. 2005, s. 267-348

- Roepell 1856
Richard Roepell, *Das Verhalten Schlesiens zur Zeit der böhmischen Unruhen. März bis Juli 1618*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens“, 1.1856
- Rössler 1614
Christoph Rössler, *Celsiss. Et Augustiss. Principi Ac Domino, Dn. Georgio Rudolpho, Duci Silesiae, Lignic. et Breg. [...] Peregrinatione laboriosa, periculosa[ue], per Italiam, Galliam & Belgium, cœlestis Archiducis, Promachi providentiss. præsidio, ac exoptatiss. comitatus sanctiss. Angelorum adjumento tutiss. confecta, Ad basilicam suam [...] revertenti, & Principissam [...] Sophiam-Elizabetham [...] Joannis Georgii, Princip. Anhalt. Comit. Ascan. Filiam [...] in matrimonium ductam, domum deduciti [...] Monumentum hoc epibaterion & epithalamion [...] statuit Christoph. Rössler D.*, Brieg 1614
- Rupprich 1973
Hans Rupprich, *Die deutsche Literatur vom späten Mittelalter bis zum Barock. Zweiter Teil. Das Zeitalter der Reformation 1520-1570*, München 1973
- Rybka 1987
Przemysław Rybka, *Instrumentarium astronomiczne Heweliusza. (Geneza i rozwój konstrukcji)*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź 1987
- Sammel 2009
Eva K. Sammel, Jörg Wickrams „Der Jungen Knaben Spiegel“ – Ein Erziehungsroman, Analyse und Interpretation, München 2009
- Saur
Saur allgemeines Künstlerlexikon: die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker, t. 1-, München, Leipzig 1992-
- Scheidig 1955
Walther Scheidig, *Die Holzschnitte des Petrarca-Meisters zu Petrarcas Werk „Von der Artzney bayder Glück des guten und widerwärtigen“*, Augsburg 1532, Berlin 1955
- Schlesisches Musiklexikon 2001
Schlesisches Musiklexikon, red. Lothar Hoffmann-Erbrecht, Augsburg 2001
- Schmidt 1962
Philipp Schmidt, *Die Illustration der Lutherbibel 1522-1700. Ein Stück abendländische Kultur- und Kirchengeschichte*, Basel 1962
- Schönwälder
Karl Friedrich Schönwälder, *Die Piasten zum Briege. Geschichte der Stadt und des Fürstenthums Brieg*, t. 1-3, Brieg 1855-1856
- Schönwälder, Guttman 1869
Karl Friedrich Schönwälder, Johann Julius Guttman, *Geschichte des Königlchen Gymnasium zu Brieg*, Breslau 1869
- Scholz 1941
Wolfgang Scholz, *Beiträge zur Musikgeschichte der Stadt Liegnitz von ihren Anfängen bis etwa zum Jahre 1800*, [dysertacje Uniwersytetu Wrocławskiego], Breslau 1941
- Scholz 1969
Wolfgang Scholz, *Das musikalische Leben in Liegnitz bis ca. 1800*, „Musik des Ostens. Sammelbände der J.G. Herder-Forschungsstelle für Musikgeschichte“, 5.1969
- Schramm
Albert Schramm, *Der Bilderschmuck der Frühdrucke*, t. 1-23, Leipzig 1920-1943
- Schultze 1822
Friedrich August Siegmund Schultze, *Ueber die Bibliothek der Königl. R. Akademie zu Liegnitz [w:] Cicero's Prolog zur ersten Tusculanischen Disputation, verdeuscht. Zur Ankündigung der öffentlichen Schulprüfung, welche in der hiesigen Königl. Ritter-Akademie Montags den 30. September 1822 Vor- und Nachmittags abgehalten werden soll. Von Christian Fürchtegott Becher [...]*, Liegnitz 1822, s. 26-34
- Schulz 1985
Frieder Schulz, *Hagiographie. IV: Protestantische Kirchen [w:] Theologische Realenzyklopädie*, t. 14, Berlin, New York 1985, s. 377-380
- Schweinitz 1653
David von Schweinitz, *Abdankung bey denen käyserl. und. königl. wie auch chur-fürstl., fürstlicher durchlauchter Gräfl., frey-herrl. und anderer vornehmen Standes-Personen herren und Frauen abgesandten [...]*, Liegnitz 1653
- Schwenke 1893
Paul Schwenke, *Adressbuch der Deutschen Bibliotheken*, Leipzig 1893
- Sinapius 1720
Johann Sinapius, *Schlesischer Curiositäten Erste Vorstellung*, Leipzig 1720
- Singer
Hans Wolfgang Singer, *Allgemeiner Bildniskatalog*, t. 1-14, Leipzig 1930-1936
- Singer Neuer
Hans Wolfgang Singer, *Neuer Bildniskatalog*, t. 1-5, Leipzig 1937-1938
- Sipayłto 1988
Maria Sipayłto, *Polskie superexlibrisy XVI-XVIII wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1988
- Słownik 1969
Słownik terminologiczny sztuk pięknych, red. Stefan Kozakiewicz, Warszawa 1969
- Smith 2014
Charlotte Colding Smith, *Images of Islam, 1453-1600. Turks in Germany and Central Europe*, London 2014
- Stachowska-Musiał 1999
Ewa Stachowska-Musiał, *Polityka ochrony zbiorów we współczesnym świecie*, „Notes Konserwatorski“, 3.1999
- Stahlberg 1984
Karl Stahlberg, *Virgil Solis und die Holzschnitte zu den Metamorphosen des Ovid*, „Marginalien“, 95.1984
- Standardy 2008
Standardy w procesie digitalizacji obiektów dziedzictwa kulturowego, red. Grzegorz Płoszajski, Warszawa 2008
- Staropolskie kompendia 2009
Staropolskie kompendia wiedzy, red. Iwona M. Dacka-Górzyńska, Joanna Partyka, Warszawa 2009
- Stobbe 1860
Otto Stobbe, *Geschichte der deutschen Rechtsquellen*, cz. 1-2, Braunschweig 1860-1864
- Strieder 1783
Friedrich Wilhelm Strieder, *Grundlage zu einer hessischen Gelehrten- und Schriftsteller-Geschichte*, t. 3, Göttingen 1783
- Struve, Jugler 1754
Burkhard Gotthelf Struve, Johann Friedrich Jugler, *Bibliotheca historiae litterariae*, Jena 1754
- Szacherska 1972
Stella Maria Szacherska, *Uczeni szwedzcy na emigracji w Polsce*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce“, 17.1972
- Szala 2015
Marcin Szala, *Digitalizacja cennych kodeksów w konserwatorskim stylu*, „Przegląd Uniwersytecki“ 2015, nr 4

- Szala, Raczyński 2015
Marcin Szala, Rafał Raczyński, *Biblioteka Cyfrowa – nowy interfejs prezentujący zbiory*, „Przegląd Uniwersytecki” 2015, nr 3
- Szlachta 2014
Szlachta na Śląsku. Średniowiecze i czasy nowożytne. Katalog wystawy „Ryczerze wolności, strażnicy praw”, red. Jan Harasimowicz, Dresden 2014
- Sztuka i dialog 2000
Sztuka i dialog wyznań w XVI i XVII wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Wrocław, listopad 1999, Warszawa 2000
- Sztuka miast 1990
Sztuka miast i mieszczaństwo XV-XVIII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, Warszawa 1990
- Szwejkowska 1963
Helena Szwejkowska, *Z dziejów biblioteki kościoła Św. Piotra i Pawła w Legnicy jako księżnicy miejskiej i szkolnej*, „Sobótka”, 18.1963
- Szyrocki 1974
Marian Szyrocki, *Martin Opitz*, wyd. 2, München 1974
- Śląsk – perła 2006
Śląsk – perła w koronie czeskiej. Trzy okresy świetności w relacjach artystycznych Śląska i Czech, red. Mateusz Kapustka, Jan Klipa [i in.], Praha, Legnica 2006
- Śląsk – perła 2007
Śląsk – perła w koronie czeskiej. Historia, kultura, sztuka, red. Mateusz Kapustka, Jan Klipa [i in.], Praha, Legnica 2007
- Talvacchia 1999
Bette Talvacchia, *Taking Positions. On the Erotic in Renaissance Culture*, New Jersey 1999
- Tauler 1985
Jan Tauler, *Kazania*, przeł. i oprac. Wiesław Szymonia, Poznań 1985
- Thieme, Becker
Ulrich Thieme, Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, t. 1-37, Leipzig 1907-1950
- Thou 1740
Jacques-Auguste de Thou, *Histoire Universelle [...]*, La Haye 1740
- Tilesius 1602
Melchior Tilesius, *Oratio Parentalis Reverendiss. & Illustriss. Principi [...] Ioachimo Friderico Duci Lign. Ac Bregensi [...] Habita Bregae Altero Die Exequiarum Illustrium VIII. Maii Anno 1602 [...]*, Lignicii 1602
- Todd 1970
John M. Todd, *Marcin Luter. Studium biograficzne*, Warszawa 1970
- Tonkünstler 1830
Die Tonkünstler Schlesiens. Ein Beitrag zur Kunstgeschichte Schlesiens vom Jahre 960 bis 1830, Breslau 1830
- Tronnier 1908
Adolph Tronnier, *Die Missaldrucke Peter Schöffers und seines Sohnes Johann*, „Veröffentlichungen der Gutenberg-Gesellschaft”, 5-7.1908
- Uruszczak 2005
Wacław Uruszczak, „*Sejm walny wszystkich państw naszych*”. *Sejm w Radomiu z 1505 roku i konstytucja „Nihil novi”*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 57.2005
- VD 16
Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts [online].
Dostępny w: <http://www.vd16.de/>
- VD 17
Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts [online].
Dostępny w: <http://www.vd17.de/>
- Voisé 1994
Waldemar Voisé, *Marcin Śmiglecki: Logica (1618), Zamość, Oxford i perspektywy*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki”, 39.1994, nr 3-4
- Voit 2013
Petr Voit, *Český knihtisk mezi pozdní gotikou a renesancí. I. Severinskokošická dynastie 1488-1557*, Praha 2013
- Wąs 2005
Gabriela Wąs, *Kaspar von Schwenckfeld. Myśl i działalność do 1534 roku*, Wrocław 2005
- Weinschenk 1764
Johann Gottfried Weinschenk, *Historische Nachricht von der Stiftung und den Schicksalen des Königlichen Gymnasii Illustris zu Brieg wie auch von dessen Rectoribus und Professoribus. Bey dem Andenken der vor zweyhundert Jahren geschehenen Grundlegung desselben*, Brieg 1764
- Więcek 1956
Adam Więcek, *Dawid i Jan Tscherningowie oraz ich ryciny o polskiej tematyce*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 18.1956, nr 3
- Więcek 1957
Helena Więcek, *Z dziejów gimnazjum piastowskiego w Brzegu*, „Kwartalnik Opolski” 4.1957
- Wimmer, Lauterbach 2003
Clemens Alexander Wimmer, Iris Lauterbach, *Bibliographie der vor 1750 erschienen deutschen Gartenbücher*, Nördlingen 2003
- Witcombe 2008
Christopher L.C.E. Witcombe, *Print Publishing in Sixteenth-Century Rome*, London 2008
- Witelo 1979
Witelo – matematyk, fizyk, filozof, red. Jan Trzynałowski, Wrocław 1979
- Woźniak, Rams 2003
Maria Woźniak, Danuta Rams, *Aktualne tendencje ochrony i konserwacji zbiorów bibliotecznych*, „Notes Konserwatorski”, 7.2003.
- Wunder und Wissenschaft 2009
Wunder und Wissenschaft: Salomon de Caus und die Automatenkunst in Gärten um 1600, red. Gabriele Uerscheln, Düsseldorf 2009
- Zepken 1626
Gynaecium Silesiacum Ligo-Bregense: Kurtze Historische Beschreibung [...] der Stammlinien von den Hochlöblichen Ahnen-ettlicher Fürstlicher Frewlin in Schlesien [...], Gestellet durch Danielem Zepken [...], Lipsk, Wrocław 1626
- Ziggelaar 1983
August Ziggelaar, *François de Aguilón S.J. (1567-1617). Scientist and architect*, Roma 1983

INDEKS

- Aa, Abraham Jacob van der 187, 191, 209
Aachen, Johann 133
Abicht, Maximilian 209
Abraham, postać biblijna 202
Absmeier, Christine 48, 203, 209
Achremczyk, Stanisław 212
Adam, Antoine 213
Adam, Nathanaël 114
Adams, Alison 196, 209
Adelphus, Johannes 186, 212
Adrichem, Christiaan van 182
Agnes zob. Agnieszka
Agnieszka Jadwiga anhalcka 95, 102, 119-120
Agricola, Georgius 193, 210-211
Agricola (Spremborg), Johann 131, 134, 136, 183
Agrippa von Nettesheim, Heinrich Cornelius 181
Aguilon, François d' 194, 212, 217
Akademia Jagiellońska zob. Kraków Uniwersytet Jagielloński
Akademia Leopoldyńska zob. Wrocław Uniwersytet
Wrocławski
Akademia Muzyczna im. K. Szymanowskiego zob. Katowice
Akademia Rycerska zob. Legnica
Albrecht, Andreas 135-137
Albrecht Hohenzollern, książę pruski 39
Albrecht V, książę bawarski 118, 159
Alcalá de Henares 128, 135
Alciati, Andrea 194
Alcofribas zob. Rabelais, François
Aldrovandi, Ulisses 199
Altenstaig, Johannes 136
Amati, Scipione 183
Ambroży, święty 134
Ameryka 63, 184, 204
Amman, Jost 131-133, 177
Amsterdam 93, 136, 204
Andreae, Johannes 137
Andreae, Nicolaus 137
Andreas, Balthasar 163
Andreoli, Ilaria 202, 209
Andrysowic, Łazarz 163
Andrzej, święty 122
Angermaier, Elisabeth 204
Anglia 64, 108, 187
Anhalt, księstwo 71, 106
Anna, żona Jana Jerzego, księcia oławskiego i Fryderyka IV,
księcia legnickiego 95, 99, 105-107
Anna Czeska, błogosławiona, księżna śląska 33-34
Anna Jadwiga von Sitsch, żona Jana Chrystiana, księżna
brzeska 107
Anna Maria, żona Joachima Fryderyka, księcia brzeskiego 71,
95, 102, 104-105, 107, 109, 119
Anna Maria brandenburska 105
Anna Zofia, żona Ludwika IV legnickiego 44
Antonius Florentinus 84, 136
Antonius, Wilhelm 153
Antwerpia (Antorff, Antverpia, Anvers) 97, 104, 109, 112-113,
169, 188, 194, 198
Archimedes 200
Argentina zob. Strasburg
Argentoratium zob. Strasburg
Arnaldus de Villanova 63, 180
Atcze, Sigismundus 84, 87
Aubry, Johann 176
Augsburg (Augusta Vindelicorum) 124, 126-127, 131, 133-
134, 136, 155, 161, 170, 188
August, elektor saski 98, 119, 136
August, książę anhalcki 105, 109
August Młodszy, książę brunswicko-lüneburski 134
Austria 55, 77, 156
Autun 161
Avicenna 79, 180-181
Bach, Jan Sebastian 43
Bachmann, Friedrich 185, 210
Bacon, Roger 180
Badoń, Ryszard 209
Bärwald, Zacharias 157
Bahlow, Ferdinand 84-89, 93, 210, 215
Bałtyk 191
Barbara, żona Jerzego II, księcia brzeskiego 96, 102, 105
Barby, Agnieszka von 104
Barciak, Antoni 215
Bariletti, Giovanni 176
Barnaud, Nicolas 108
Baro, Balthazar 205
Bartsch, Jakob 134, 137
Basse, Nikolaus 161-162, 171, 181
Basta, Giorgio 133
Baudart (Baudaert), Willem 129, 131, 136
Baudis, Gottfried 201, 209
Baudis, Laurentius 88
Baudisius, Andreas 73, 77
Bauer, Andreas 162, 210
Bauer, Georg zob. Agricola, Georgius
Baumann, Georg st. 199, 210
Baumann, Georg st. (Wdowa) 180, 207, 210
Baumgarten, Siegmund Jakob 93
Bawaria 159
Bazylea (Basel, Basilea) 56, 60, 81, 86-87, 93, 97-98, 108-109,
114, 116, 127, 129-137, 147, 158, 168-169, 177-178, 186,
189, 193
Bech, Philipp 193
Becker, Felix 135, 177, 198, 203-205, 217
Beckmann, Sabine 210
Beham, Hans Sebald 133
Belser, Andreas 84, 87
Benedetti, Alessandro 174, 210
Benzing, Josef 154, 210
Benzoni, Girolamo (Benzo Hieronymus) 184
Berg, Johann vom 206
Bergen, Gimel 183
Berghaus, Peter 212
Berlaimont, Noël de 198
Berlin 78, 101
Bernard, Samuel 109
Bernard Staceczny, książę jaworsko-świdnicki 35
Bernhofer, Georg 57, 210
Bertold z Ratyzbony 34
Bertram, Anton (Antoine) 166
Besala, Jerzy 175, 210
Besler, Basilius 204
Besler, Franz 207
Besler, Laurentius 49
Besler, Samuel 74-75, 207
Besler, Simon 77, 207
Beust, Joachim von 135, 160
Beyer, Valentin 185
Bêze (Beza), Théodore de 62, 108
Bezold, Georg 99, 101, 210
Biała Góra zob. Praga
Biały, Lucyna 157, 172, 210
Biblia 55, 67, 79, 91, 99, 107-110, 113, 116, 128, 131, 136, 148,
151-152, 156, 160, 192
Bibliander, Theodor 83
Biblioteka Brzeska zob. Brzeg *Bibliotheca Piastorum Bregensis*
Biblioteka Gimnazjum Brzeskiego zob. Brzeg *Bibliotheca*

- Piastorum Bregensis*
 Biblioteka Jagiellońska zob. Kraków
 Biblioteka księcia Jerzego Rudolfa zob. Legnica
 Biblioteka kościoła św. św. Piotra i Pawła zob. Legnica
Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis
 Biblioteka Miejska im. Raczyńskich zob. Poznań
 Biblioteka Miejska w Legnicy zob. Legnica *Bibliotheca Rudolphina Legnicensis*
 Biblioteka Miejska we Wrocławiu zob. Wrocław
 Biblioteka Narodowa zob. Warszawa
 Biblioteka Schaffgotschów w Cieplicach-Zdroju zob. Jelenia Góra
 Biblioteka Uniwersytecka zob. Wrocław
Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis zob. Legnica
Bibliotheca Piastorum Bregensis zob. Brzeg
Bibliotheca Rudolphina Legnicensis zob. Legnica
 Bicinium Silesiorum zob. Byczyna
 Bielski (Bilscius), Joachim 51
 Biermann, Johann Walther 114, 163, 210
 Birckmannica Officina 182, 189
 Biron, Johanne 155, 210
 Bischoff, Nicolaus zob. Episcopus, Nicolaus
 Bitschen, Peter zob. Piotr z Byczyny
 Blok, Petrus Johannes 214
 Błażewski, Marcin 189
 Boccaccio, Giovanni 195
 Bock, Hieronymus 134, 136, 198
 Bocksberger, Hans 133
 Bodin, Jean 160
 Boillot, Joseph 166, 210
 Boissard, Jean Jacques 131, 135, 133, 190, 196
 Bolesław III Hojny, książę legnicko-brzeski 36-37
 Bolesław III Krzywousty 33
 Bolesław Łysy Rogatka, książę śląski 33-35
 Bolesław Wysoki, książę śląski 46
 Bolesławiec 201
 Bolko I Surowy, książę jaworsko-świdnicki 35
 Bollifant, Edmund 198
 Bolonia (Bononia) 136, 160
 Villa dell'Olmo 197
Pseudo-Bonawentura 86
 Bonfini, Antonio 132-133, 136
 Boras, Zygmunt 33, 40-46, 210
 Bordone, Girolamo 208
 Borgia, Cesare 171
 Born, Robert 215
 Bornmann, Zacharias 133-134
 Borys, Alicja 194, 210
 Bouelles, Charles de 136
 Boulliau, Ismaël 197
 Bracia Czeszy (Fratres Bohemi, Fratres Moravi) 60-61
 Brahe, Tycho 134, 196
 Brandenburgia 36, 110
 Brandis, Marcus 122
 Brant, Sebastian 56, 127, 129
 Braun, Augustin 185
 Braun, Georg 112, 123, 134, 185
 Braun, Melchior 185
 Braunschweig, Hieronymus 177
 Breda 191
 Brema (Bremen) 136
 Breslau (Bresslaw) zob. Wrocław
 Bretschneider, Andreas 125, 130, 133
 Breuner, Johann, baron 55
 Briot, Isaac 205
 Brosamer, Hans 152
 Brotuff, Ernst 96-97
 Brugia 201
 Brunfels, Otto 198
 Brunsenius, Anton 66
 Bry, Johann Theodor de (Dietrich von) 63, 128, 133, 184, 190, 196, 204
 Bry, de (oficyna wydawnicza) 168
 Brzeg (Brega Siles., Brieg) 14-15, 23, 38-47, 72, 80, 105, 112, 117, 147, 185
Bibliotheca Piastorum Bregensis 41, 48-70, 95-98, 102, 107, 109, 111, 117-119, 122-123, 127, 138, 147, 152-155, 158-161, 163-164, 167-169, 171, 173, 176, 180, 185, 187, 189, 190, 192-195, 199, 202, 293
 Gimnazjum 42, 48-70, 96, 102, 109, 112, 127, 200, 205, 207
 kolegiata św. Jadwigi 38, 48-49, 51-55, 57-58, 66, 70, 85
 Muzeum Piastów Śląskich 68-69, 96, 209
 Zamek Piastów Śląskich 41, 53, 67-68
 Brzezińska, Barbara 80
 Brzeziński, Tadeusz 178, 210
 Brzezowski, Wojciech 72, 167, 210, 212
 Bucella, Mikołaj 175
 Buchwälder, Johann 60
 Budziszyn (Budissin, Budissina) 98, 100
 Budzyński, Józef 49, 51, 102, 199-200, 203, 210
 Bunting, Heinrich 106, 112, 132, 136
 Bürger, Stefan 168, 210
 Bütikofer, Kaspar 179, 210
 Büttner, Wolfgang 111-112
 Buis, Paulus 134
 Bunel, François 133
 Burbianka, Marta 199, 210
 Burgkmair, Hans 133
 Burschel, Peter 153, 210
 Busbecq, Ogier Ghislain de 135
 Buxtorf, Johann 116
 Byczyna (Bicinium Silesiorum), pow. kluczborski 37, 55, 197
 Bzowski, Stanisław Abraham
 Caesar, Gaius Iulius 189
 Calagius, Andreas 65, 104
 Calchum, Wilhelm von 136
 Callejo Jesús 160, 210
 Calvin (Kalwin), Jean 62, 152, 211
 Calvo, Marco Fabio 186, 212
 Cambi, Bartolomeo 135
 Camerarius, Joachim 136
 Camerarius, Philipp 113
 Caraglio, Gian Giacomo 178
 Carion, Johann 131, 187
 Carolides z Karlsperka, Daniel 184
 Castiglione, Baldassare 103, 113, 167
 Castritius, Johann Christoph 165, 212
 Cataneo, Pietro 118
 Caus, Salomon de 134, 167, 217
 Cecchi, Giovanni Maria 64
 Centralna Biblioteka Śląska zob. Katowice Biblioteka Śląska
 Cerceau, Jacques Andruet du 133
 Cervicornus, Eucharius 174
 Ceulen, Ludolf van 134
 Chasseneux, Barthélemy de 161, 215
 Chojnów, pow. legnicki 40
 Chokier de Surlet, Jean de 134
 Choulant, Ludwig 178, 210
 Christlingen zob. Strasburg
 Chrystian I, książę saski 183
 Chrystian II, książę legnicko-wołowski-brzeski 43-45, 50, 62-66, 107, 115, 117, 120, 163, 170, 183
 Chrystian III, król Danii 102
 Chrystian IV, król Danii 102
 Chwalibozyce (Frauenhain), pow. olawski 52
 Chytraeus, David 64, 99
 Ciaccone, Alfonso 192
 Cicero, Marcus Tullius 133, 136, 216
 Cieplice-Zdrój zob. Jelenia Góra
 Circlerus, Laurentius 50, 52, 54, 58, 70, 102, 185
 Claus, Helmut 154, 210
 Clercq, Jan de 212
 Clüver, Philipp 134, 187, 215

- Clusius, Carolus zob. l'Ecluse, Charles de
 Codazzi, Angela 184
 Cölln zob. Kolonia
 Cohen, Selma Jeanne 212
 Cohn, Ferdinand 74, 210
 Coler, Johannes 135-137
 Colines, Simon de 178
 Colonia Agrippina zob. Kolonia
 Comin da Trino 171
 Conrads, Norbert 211
 Contarini, Gaspare 137
 Cordus, Valerius 175, 215
 Cortese, Isabella 176
 Cothmann, Ernst 165
 Cottret, Bernard 152, 210
 Cracovia zob. Kraków
 Cranach, Lucas 134, 183
 Crato, Johannes (Crato von Krafftheim, Krafft) 176, 185, 211
 Crescenzi, Pietro de 197, 203
 Crespini, Jean 129, 153
 Crocius, Paul 153
 Crowe, Nicholas J. 153, 211
 Cubrzyńska-Leonarczyk, Maria 210, 211
 Cunitz, Heinrich 197, 213
 Cunitz (Cunitia, Kunic), Maria 197
 Cunradus (Cunradi), Caspar 64, 109
 Curaeus, Joachim 48, 98, 103, 109, 211
 Custos, Dominicus 124, 131, 133, 136, 188
 Cytowska, Maria 211
 Czapliński, Marek 37, 211
 Czechy (Królestwo Czeskie, Korona Czeska) 35-36, 38-42, 46, 50, 55, 184, 188, 217
 Czeplowice (Tschöplowitz), pow. brzeski 59
 Czepko, Daniel 37
 Czirn (Czyrn de Tirpitz, Tschirn), Henricus 59
 Czocha zob. Leśna-Czocha
- Dacka-Górzyńska, Iwona M. 216
 Dackerman, Susan 215
 Damhouder, Joost de (Damaderiusz, Jost) 162, 210-211
 Dantiscum zob. Gdańsk
 Dantz, Johann 177
 Darmstadt (Darmbstat) 113
 Dasypodius, Petrus 64,
 Date, Masamune 183
 Dauwe, Jozef Maria 162, 211
 Dawid, postać biblijna 183, 201
 Decio, Filippo 135, 137
 Decker, Adolf 131
 Dehn, Siegfried Wilhelm 78, 80, 209
 Della Porta, Giambattista 112
 Demokryt z Abdery 180
 Dessau 71, 104, 110
 Deutsch zob. Manuel, Hans Rudolf
 Deventer, Jakob von 185
 Dewaterdeck, Gottfried 108, 111, 211
 Dietrich, Veit 99-101
 Dietterlin, Wendel 166
 Dilich, Johann Wilhelm 128, 134
 Dionysius Carthusianus 137
 Dioscorides, Pedanius 177
 Dittrich (Ditterich, Dithrich de Sprotavia), Johann 56-57
 Długosz, Jan 189
 Dodoens, Rembert 204
 Doede, Werner 117, 211
 Döring, Daniel 134
 Dolendo, Bartholomaeus Wilemsz. 191
 Dom Opatów Lubińskich zob. Legnica
 Dom Oświaty Ludowej zob. Legnica
 Domann, Johann 165
 Donatus, Aelius 102, 107, 111, 199
 Dornau, Johann Gottfried 60
- Dorota, żona Fryderyka IV, księcia legnickiego 95, 99-102, 105, 119-120
 Dorota Elżbieta, córka Jerzego III, księcia brzeskiego 64-65, 96, 114
 Dorota Sybilla, żona Jana Chrystiana, księcia brzeskiego 44, 107, 109, 114-115
 Dorothea zob. Dorota
 Drexel, Jeremias 135, 153, 211
 Drezno (Dresden, Dreßden) 108, 125, 131, 136, 183
 Drukarnia Książęca (Fürstliche Druckerei) w Legnicy 207
 Drukarnia Łazarzowa 163, 189
 Dryander, Johann 100, 177
 Dürer, Albrecht 133, 151
 Dulcis, Catharinus 109
 Dziwulski, Michał 215
 Dziwulski, Władysław 44, 48-50, 55, 60, 189, 211
 Dziębowska, Elżbieta 211
- Eberlen, Leonhardus 85
 l'Ecluse, Charles de (Clusius Carolus) 204
 Edynburg (Edimburg) 108
 Egenolff, Christian 161
 Egenolff, Christian (Dziedzice) 177
 Ehrhardt, Siegmund Justus 100, 207, 211
 Elbląg 49
 Eleonora wirtemberska 104, 119
 Elisabethanum zob. Wrocław Gimnazjum św. Elżbiety
 Elsbeth, Thomas 75
 Elzevier, Abraham 169
 Elzevier, Bonaventura 169
 Elzeviriana Officina 187
 Elżbieta I, królowa Anglii 198
 Elżbieta Magdalena, żona Jerzego Rudolfa, księcia legnickiego 72, 109
 Elżbieta brunswicka 101
 Endō, Shūsaku 183, 211
 Engel, Andreas 106
 Episcopius, Nicolaus 178, 186, 193
 Erasmus Roterodamus (Erasmus z Rotterdamu) 147, 168, 211-212
 Erfurt (Erfurd) 179
 Ernest Fryderyk, margrabia Badenii-Durlach 103
 Errard de Bar-le-Duc, Jean 168
 Estienne, Charles 178, 202, 212
 Estienne, Henri 109, 114
 Euclides 134, 200
 Eyb, Albrecht von 111
- Faber, Basilius 109
 Faber, Elias 51
 Fabris, Salvator 134, 137
 Faulhaber, Johann 136
 Fauser, Alois 185, 211
 Faust, postać literacka 181
 Feige, Theophilus 77
 Felinus, Joannes 60-61
 Fendt, Tobias 58, 134
 Ferdynand I, cesarz rzymski narodu niemieckiego 37, 39, 188
 Feyerabend, Johann 184
 Feyerabend, Sigmund 134
 Figulus, Petrus 61
 Filip II, król Hiszpani 192
 Fiorentino, Rosso 178
 Flavius, Josephus 131, 133-137
 Flöter, Jonas 209
 Florus, Lucius Annaeus 125-126, 133, 135-135, 190
 Fludd (Fluctibus), Robert 77, 135
 Fontainebleau 203
 Ford, Brian J. 132, 211
 Franciscus de Platea 56
 Francja 71, 153, 166, 168, 175
 Franckenberg, Abraham von 50
 Francus, Valentinus 104

- Franeker 199
 Frankfurt nad Menem (Franckfort am Mayn, Franckfort am Meyn, Franckfurt am Mayn, Franckfurt am Meyn, Francofurtum ad Moenum) 58, 93, 98-100, 106, 109-110, 117, 125, 129, 131-133, 135-136, 161-164, 168, 171-172, 176, 177, 180-181, 184, 190, 194, 196, 199, 201
 Frankfurt nad Odrą (Francofurtum ad Oderam) 22, 28, 43, 45, 51, 60, 71, 103, 109, 110, 114, 157, 163
 Europejski Uniwersytet Viadrina 22, 163
 Frauenhain zob. Chwalibóżyce
 Frederiksborg (Friderburch) 102
 Freitag, Adam 134, 169
 Frenzel von Friedenthal, Salomon 104
 Friederich (Friedrich) zob. Fryderyk
 Friedländer Ernst 213
 Friedrich, Johann 88
 Fritsch, Marcus 100
 Fritsch, Thomas 75
 Froben, Hieronymus 178, 186, 193
 Froben, Johann 168
 Froschauer, Christoph 158
 Fryderyk I, książę legnicko-brzeski 38
 Fryderyk II, król Danii 37, 102, 196
 Fryderyk II Hohenzollern, król Prus 37
 Fryderyk II, książę legnicki 36, 38-40, 51, 82-83, 85, 96, 103
 Fryderyk III, książę legnicki 39, 85, 99-100
 Fryderyk IV, książę legnicki 95, 99-102, 105-106
 Fryderyk Ulryk, książę brunswicki 117
 Fryderyk Wilhelm I Hohenzollern, książę elektor brandenburski 45
 Fryderyk Wilhelm III Hohenzollern, król Prus 22
 Fuchs, Leonhard 130, 132, 134-135, 198
 Földener, Johann Jacob 88, 211
 Füllmaurer, Heinrich 130, 132, 134
 Fuhrmann, Georg Leopold 156
 Fulvio, Andrea 186

 G. R. H. Z. L. V. B. zob. Jerzy Rudolf, książę legnicki
 Galenus, Claudius (Galen) 178, 181
 Galgemair, Georg 134
 Galle, Philipp 203
 Galle, Theodore 194
 Garber, Klaus 210-211
 Garzoni, Tommaso 133, 135
 Gatti, Oliviero 134
 Gaultier, Léonard 204
 Gdańsk (Dantiscum, Dantzig, Dantzig) 112, 135, 163, 175, 169, 187, 191, 201
 Gebesee (Niemcy) 179
 Genewa (Genève) 108, 113-114, 153
 Geoffroi de La Tour Landry 98, 171
 Georg (Georgius) zob. Jerzy
 Gerard, John 198, 211, 235
 Gerlach, Teodor 76
 Gerstmann, Martin 185
 Gesen, Georg 105
 Gesen, Johannes 105
 Gesner, Conrad 97, 109, 199
 Geylekerck, Nicolaes 134
 Gheyn, Jacques de (II) 134, 196
 Gillet, J.F.A. 176, 211
 Gimnazjum (Brzeg) zob. Brzeg
 Gimnazjum Królewskie zob. Brzeg Gimnazjum
 Gimnazjum Miejskie zob. Legnica
 Gimnazjum św. Ducha zob. Wrocław
 Gimnazjum św. Elżbiety zob. Wrocław
 Gimnazjum św. Marii Magdaleny zob. Wrocław
 Giolito de Ferrari, Gabriele 195
 Giovio, Paolo 132, 133, 136
 Glaser, Hans Heinrich 134
 Göbler (Goebler), Justin (Justinus) 126-127, 129, 132, 161
 Görlitz (Gorlicium) Zgorzelec 23, 51, 100, 102, 105, 107, 112, 199
 Gimnazjum 199
 Górnołużyckie Towarzystwo Naukowe 29
 Goldast von Haimensfeld, Melchior 93
 Gollmert, Louis 95, 211
 Goske, Martin 100, 102, 105, 212
 Gottschalck, Joseph 55, 212
 Gourdi, Henri 203, 212
 Górnicki, Łukasz 167
 Grabski, Andrzej Feliks 188, 212
 Graf, Urs 134
 Grane, Leif 155, 212
 Grasse, Nicolaus 87
 Grasser, Johann Jacob 131, 134
 Gregori, Giovanni de 179
 Gregori, Gregorio de 179
 Greuter, Matthäus 134
 Gromadzki, Jan 123, 133-135, 214
 Grotius, Hugo 93
 Grünpeck, Joseph 127
 Grunaeus (Grynaeus), Simon 60, 88
 Grunwald, pow. ostródzki 188
 Grynaeus, Johann Jakob 60
 Grynaeus, Simon zob. Grunaeus Simon
 Grzegorz I (Grzegorz, święty), papież 156
 Grzegorz XIII (Gregorius), papież 165
 Günther, Johann 62
 Guevara, Antonio de 108
 Guldenmund, Hans 134
 Gumńska (Tarnów-Gumńska) 23
 Gutenberg, Jan 122
 Guttman, Johann Julius 48-50, 52, 54, 61, 102, 216
 Guzowski, Jan 212
Gymnasium Illustre zob. Brzeg Gimnazjum

 Habermann, Johann 100-101
 Habsburgowie, dynastia 38, 40, 42, 51, 66, 176
 Haebler, Konrad 120
 Haestens, Henrick Lodewijcxsoon van 191
 Haga 134
 Haguneau (Hagenau; Francja)
 Haiti 184
 Hájek z Libočan (Hagecius), Václav 93, 188
 Halbeeck, Johann (Jan) 134
 Halle an der Saale (Hall in Sachsen) 93, 106
 Haller, Jan 164
 Hanau (Hanaw, Hanovia) 108, 115, 129, 153
 Hanke, Gottfried 55
 Hanke, Martin 55
 Hans zob. Jan
 Harasimowicz, Jan 212-213, 216
 Harriot, Thomas 128, 135
 Hartmann, Friedrich 163
 Hasekura, Tsunenaga 183
 Hauer, Johann (Hans) 134
 Haus für Volksbildung zob. Legnica Dom Oświaty Ludowej
 Hayer, Georg 134
 Heck, Roman 37, 212-213
 Hedwig zob. Jadwiga
 Heermann, Johann 50-51
 Heidelberg 62, 109, 137, 164, 167
 Heidenreich, Esaias 98
 Heidenreich (Hedericus), Johannes 59
 Heidenstein, Reinhold 65, 98, 189
 Heinrich zob. Henryk
 Heinsius, Daniel 128
 Heistein, Józef 171, 195, 212
 Helmlin, Johann Maximilian 183
 Helmstedt (Helmstatt) 100
 Uniwersytet 117
 Helwig, Martin 53, 102, 107, 199
 Hempel, Michael 136

Henkel, Max Ditmar 201
 Henricpetri, Sebastian 60
 Henryk I Brodaty, książę śląski 33
 Henryk II, książę brunszwicki 117
 Henryk II, książę ziebicko-oleśnicki 202
 Henryk II Pobożny, książę śląski 33
 Henryk III, książę glogowski 35
 Henryk III Biały, książę wrocławski 33-34
 Henryk IV, król Francji 168
 Henryk IV Probus, książę wrocławski 35, 48
 Henryk V Gruby, książę legnicki i wrocławski 35-36
 Henryk VI Dobry, książę wrocławski 36
 Henryk XI, książę legnicki 39, 85, 87, 95, 99
 Henryk Juliusz, książę brunszwicki 117
 Herbut, Jan 163
 Herlitz, David 63
 Hermann, Zacharias 112
 Hermes Trismegistos 180
 Herodot 77
 Hertzroy, Johannes 153
 Herzig, Arno 36, 212
 Herzog August Bibliothek zob. Wolfenbüttel
 Hessen (Ostervieck-Hessen) 117
 Heugel von Polockwitz, Anna zob. Jenckwitz, Anna
 Heuser, J.H.J. 51, 212
 Heweliusz, Jan 197, 216
 Heyden, Jakob van der 134, 167
 Heyden, Jan van der 134
 Hierat, Anton 155
 Hieronim, święty 92
 Hilchen, Michał 95, 212
 Hildebrand, Wolfgang 179
 Hildebrandt, Adolf Mathias 95, 212
 Hildesheim (Hildeßheim) 108
 Hipokrates 79, 178, 181
 Hiszpania 183, 191
 Hoë von Hoënegg, Matthias 112
 Hofmeister, Adolph 165, 212
 Hofstaetter, Walther 212
 Hogenberg, Abraham 134, 185
 Hogenberg, Franz 112, 123, 134, 185
 Hohenheim, Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus
 von zob. Paracelsus
 Hohenzollernowie, dynastia 36, 39, 42, 44
 Holandia (Republika Zjednoczonych Prowincji Niderlandów,
 Stany Generalne) 71, 175, 187, 191
 Holbein, Hans 133
 Holländer, Hans 211
 Hondius, Wilhelm 128, 169
 Hossman, Elias 112-113, 212
 Hozjusz, Stanisław 154, 212
 Hünefeld, Andrzej 201
 Hufnagel, Georg 185
 Hufnagel, Jakob 185
 Hüge, Alexander 169
 Huizinga, Johan 168, 212
 Hulsius, Levinus 103, 196
 Humm, Anton 180
 Hundt, Michael 170
 Hunnius, Aegidius 101
 Hurillion, Ludovicus 200
 Hus, Jan 127
 Huser, Johannes 181
 Hypatia z Aleksandrii 197

 Ilg (Ilgesius, Ilgus), Fabian 59
Indeks Ksiąg Zakazanych 171, 181, 195
 Indie 192
 Ingolstadt (Ingolstat, Ingolstadium) 118, 134, 136-137, 154,
 159, 204
 Ioachim zob. Joachim
 Ioannes (Iohann) zob. Jan

Isselburg, Peter 134
 Iulius zob. Juliusz
 Iustinus, Marcus Iulianus 135-136

Jáchymov (Czechy) 193
 Jacks, Philip J. 186, 212
 Jadwiga, święta, królowa Polski 34, 38
 Jadwiga, święta, księżna śląska 33-34, 41, 48, 51, 54-55, 85
 Jadwiga brandenburska 117-118
 Jaeger, Wolfgang 194, 212
 Jähns, Max 168, 212
 Jagiellonowie, dynastia 36, 38-39
 Jagiełło, Marzanna 72, 167, 212
 Jakub I, król Anglii 64, 108
 Jan, książę szleszwicko-holsztyński 101-102, 119
 Jan II Szalony, książę glogowsko-żagański 38
 Jan III Sobieski, król Polski 33
 Jan Chrystian, książę brzeski 42-44, 50, 55, 62-64, 69, 95-97,
 102, 104-105, 107-109, 114-115, 163, 185, 191, 199, 200-
 201, 209
 Jan Jerzy, elektor brandenburski 103
 Jan Jerzy, książę oławski 49, 95-96, 99, 105-107
 Jan Jerzy I, książę anhalcki 112
 Jan Luksemburski, król Czech 36
 Jansson, Johannes 185
 Japonia 183
 Jaroszyńska, Maria 187, 212
 Jelenia Góra 89
 Cieplce-Zdrój 23
 Jena (Iena, Jehna) 50, 97, 101
 Jenckwitz, Abraham 156
 Jenckwitz, Anna 156
 Jennis, Lucas 180
 Jerozolima 39, 182
 Jerzy I, książę brzeski 38
 Jerzy II Czarny lub Wspaniały, książę brzeski 14, 40-42, 48-54,
 57-59, 64-65, 67-69, 95-98, 102, 105, 114, 117-119, 127,
 189, 202
 Jerzy III, książę brzeski 43-44, 52, 54, 63, 65, 69, 95-97, 102,
 107, 109, 114-115, 117, 163
 Jerzy Rudolf, książę legnicki (Georgius Rudolphus) 14, 42-43,
 53, 60, 64-65, 71-76, 80, 87, 95, 100, 102, 104-105, 107, 109-
 112, 114, 123, 143, 152, 165, 170, 198-201, 207
 Jerzy Wilhelm, książę legnicko-brzesko-wołowski 33, 35-36,
 65, 120
 Jerzy z Podiebradów, król Czech 38
 Jezierski, Adam 9
 Jezierski, Jacek 212
 Joachim Ernest, książę anhalcki 104-105, 119,
 Joachim Fryderyk, książę brzeski 49, 52-54, 58, 65, 69, 71, 95-
 96, 102-104, 107, 109
 Joachim II Hektor, elektor brandenburski 103, 117
 Joannes zob. Jan
 Joannes de Turrecremata 92
 Jobin, Bernhard 160
 Jobin, Bernhard, Dziedzice 152
 Johannes zob. Jan
 Johannes de Ketham 179
 Jollat, Jean "Mercure" 134, 178
 Jonston, Jan 117, 199
 Józef I Habsburg, cesarz rzymski narodu niemieckiego 88
 Judyta, postać biblijna 110
 Jujeczka, Stanisław 84-85, 87, 212
 Juliusz, książę brunszwicki 95, 117-119
 Juste, François 202
 Justynian I Wielki, cesarz bizantyński 114, 161-162

 Kaiser- Wilhelm- Bibliothek zob. Poznań Biblioteka
 Uniwersytecka
 Kaliningrad (Königsberg, Królewiec) 49, 97, 203
 Kalota, Tomasz 26, 212
 Kalwaria Zebrzydowska, pow. wadowicki 182

- Kalwin, Jan zob. Calvin, Jean
 Kamiński, Janusz 162, 212
 Kandel, David 134
 Kapustka, Mateusz 217
 Karlak, Weronika 9, 61, 82, 123, 139, 212
 Karlstadt, Andreas 136
 Karol II, książę oleśnicki 71
 Karol V, cesarz rzymski narodu niemieckiego 135, 155, 168
 Karolina, córka księcia Chrystiana II brzeskiego 46, 120
 Kaszuba, Elżbieta 37, 211
 Katarzyna, żona Fryderyka III, księcia legnickiego 99
 Katarzyński, Jerzy 12-13
 Katolicki Uniwersytet Lubelski zob. Lublin
 Katowice
 Akademia Muzyczna im. K. Szymanowskiego 81
 Biblioteka Śląska 22
 Kauffmann, Paul 175
 Kazimierz III Wielki, król Polski 33, 46, 164
 Keller, Georg 134, 177
 Kellet, Charles E. 178, 212, 213
 Kemp, Martin 194, 213
 Kempfer, Erasmus 177, 194
 Kepler, Johannes 197
 Kerger, Martin 115
 Kilian, Lucas 133-134
 Kilian, Wolfgang 133-134
 Kinner, Cyprianus 60
 Kirchenbibliothek von St Peter und Paul in Liegnitz zob.
 Legnica *Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis*
 Kirstenius, Peter 112, 180
 klasztor dominikanów przy kościele św. Krzyża zob. Legnica
 klasztor Męki Pańskiej (klasztor kartuzów) zob. Legnica
 Klemens VII, papież 171
 Klipa, Jan 217
 Klüpfel, Johann Conrad 135
 Kłodzko 23, 65
 Knobloch, Johann 197
 Knoefel, Johann 76
 Koberger, Anton 84, 91-92, 151
 Kochanowski, Jan 42
 Kocowski, Bronisław 55, 68, 78, 89-91, 95-96, 109, 112, 140, 148, 189, 213
Kodeks Hornigowski 34, 209
Kodeks Lubiński (Ostrowski) 34, 37, 41, 54, 85
 Köppe, Joachim 63
 Kolbuszewska, Aniela 63, 68, 75, 80, 95, 213
 kolegiata św. Grobu zob. Legnica
 kolegiata św. Jadwigi zob. Brzeg
 Kolonia (Colonia Agrippina, Cölln, Köln) 56, 112, 134, 148, 151, 155, 174, 182, 185, 189
 Kolumb, Krzysztof 184
 Komeński, Jan Amos 60-61
 Komisja Europejska 21, 22
 Konrad I, książę głogowski 34
 Konrad I, książę oleśnicki 36
 Kopenhaga 134
 Korona Polska (Królestwo Polskie) zob. Polska
 Korta, Waław 213
 kościół Marii Panny zob. Legnica
 kościół św. Bernardyna zob. Wrocław
 kościół św. Elżbiety zob. Wrocław
 kościół św. Jana zob. Legnica
 kościół św. Jadwigi Brzeg zob. Brzeg kolegiata św. Jadwigi
 kościół św. Marii Magdaleny zob. Wrocław
 kościół św. św. Piotra i Pawła zob. Legnica
 Kotwicz, Mikołaj 164
 Kotyńska, Edyta 26, 215
 Kozuchów, pow. nowosolski 157
 Krafft, Zacharias 160
 Kraków 35, 39, 98, 154, 163-164, 175, 189, 197
 Biblioteka Jagiellońska 89
 Uniwersytet Jagielloński 57
 Krantz, Albert 93
 Krautwald, Valentin 83, 87, 92
 Kravtsov, Sergey R. 192
 Krebs 71, 110
 Kreckwitz, Friedrich von 112
 Krenzheim (Krenzheim), Leonhard 87, 105, 185
 Kretschmayer (Kretschmayer von Löwen), Elias 197
 Kreutzberger, Hans 170
 Kromer, Marcin 41, 189
 Królewiec zob. Kaliningrad
 Kruk, Małgorzata 145, 147
 Kruse, Brita Juliane 179
 Krystyna, królowa Szwecji 180
 Krzeszowice, pow. krakowski 23
 Krzysztof, książę wirtemberski 105, 137
 Książnica Pomorska zob. Szczecin
 Kuba 184
 Kubeš ze Žipů, Ondřej 188
 Kuhn, Friedrich 68
 Kumor, Bożena 23, 213
 Kundmann, Johann Christian 58, 66, 87, 213
 Kunic, Maria zob. Cunitz, Maria
 Kunze, Horst 151, 213
 Kurzbachowie, rodzina 39
 Kuthen ze Šprinsberka, Martin 188
 Kuźnicka, Barbara 175, 215
 La Bigne, Marguerin de (Margarinus de) 155, 210
 Lademacher, Horst 214
 Lange, Georg 59
 Lange, Kaspar Sigismund (Lange C.S.) 88, 91
 La Rivière, Étienne de 135, 178
 Lasne, Michel 205
 Lassota, Georg 59
 La Treille, François de 119
 Lauban, Melchior 50, 54, 61-62, 70, 102, 112, 209, 215
 Lauingen (Laugingen; Niemcy) 170
 Lauterbach, Iris 197, 217
 Lechner, Gregor Martin 192
 Legnica (Legnitium, Liegnitz, Lignicz, Lignitz, Lygnicium),
 Republica Legnicensis 14-15, 23, 33, 37-40, 43, 45-47, 71-73, 76-77, 79-81, 85, 95, 103-105, 110, 116, 148, 207
 Akademia Rycerska 73, 78, 81, 207
 Biblioteka Miejska 79, 89,
 Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis 51, 82-95, 109, 123, 138-143, 156
 Bibliotheca Rudolphina Legnicensis 53, 71, 80, 87-88, 94-96, 99, 101-102, 104, 107, 109, 116, 122-123, 127, 138, 139-141, 143, 146, 148, 151-158, 160, 162-163, 165-166, 168-170, 172-175, 177-184, 188-192, 194, 196-201, 204-205, 207
 Dom Opatów Lubińskich 71
 Dom Oświaty Ludowej 89
 Gimnazjum Miejskie 89
 klasztor dominikanów przy kościele św. Krzyża 85
 klasztor Męki Pańskiej (kartuzów) 84-85, 87, 90
 kolegiata św. Grobu 85-87, 90, 94
 kościół Marii Panny 83, 85, 89, 100
 kościół św. Jana 72, 74, 76, 78, 86,
 szkoła przy kościele św. św. Piotra i Pawła 84
 Towarzystwo Przyjaciół Nauk 80
 Wojewódzki Dom Kultury 80
 Lejda (Leyden, Lugdunum Batavorum) 128, 131, 134, 136, 137, 162, 169, 187, 191, 194, 200
 Len, Ryszard 122, 213
 Leon I, papież 92
 Leon X, papież 186
 Leonardus de Utino 56, 148
 Leopold I, cesarz rzymski narodu niemieckiego 46
 Lepage, Jean-Denis G.G. 168, 213
 Lermnier, Georges 213
 Leszczyński, Józef 39-40, 42, 44, 72, 116, 213

Leszno (Lesna) 61, 70, 115, 199
 Leśna-Czocha, pow. lubański 23
 Letzner, Johann 108
 Leubuser Haus zob. Legnica Dom Opatów Lubiąskich
 Leyser, Polycarp 106
 Libaldus, Tobiasz 72, 200
 Libisch, Kaspar 157
 Liga Święta 168
 Lioce, Nico 212
 Lipsk (Leipzig, Lipsia) 50, 57-58, 97-98, 100, 102, 104, 108-109, 111-112, 137, 154, 157, 160, 173
 Lisowska, Aleksandra Anastazja zob. Roksolana
 Livius, Titus Patavinus 125-126, 133, 135-137, 190
 Liwowsky, Klaus 197, 213
 Loba, Anna 171, 213
 Lochner, Christoph 173
 Löbe, Max 96, 100, 103, 105-106, 108, 115, 118, 120, 213
 Löbnitz (Niemcy) 185
 Löwen, Elias von zob. Kretzschmayer, Elias 197
 Löwenstern, Matthäus Apelles von 50
 Logau, Friedrich von 42, 50
 Lohe, Dietrich von 101
 Lohenstein, Daniel Caspar von 46
 Londerseel, Assuerus van 135
 Londyn
 Royal College of Physicians 198
 Somerset House 167
 Lonitzer, Adam 198
 Lopes, Eduart (Duarte) 133
 Lorhard, Jacob 110
 Lorch (Lorichs), Melchior 135
 Lorini, Buonauro 125
 Lubań 100, 157
 Lubeka (Lübeck) 101, 119-120
 Lubin 115
 Lubin, Arnold 113
 Lublin
 Katolicki Uniwersytet Lubelski 80
 Lucae, Friedrich 48, 51-52, 58, 62, 64, 66, 74, 77, 88, 165
 Lucas, Johann 50, 52, 54, 209
 Ludovicus, Kaspar 51
 Ludovicus, Laurentius 199
 Ludwik I Sprawiedliwy, książę brzeski 37-38, 51, 54, 55, 85
 Ludwik II, książę brzeski 38
 Ludwik IV, cesarz rzymski narodu niemieckiego 36
 Ludwik IV, książę legnicki 43-44, 52, 62-64, 76, 95, 107, 114-117, 163
 Ludwik VI, palatyn reński 135-136
 Ludwik XIII, król Francji 167
 Ludwik Węgierski, król Polski 38
 Ludwik Sotelo, błogosławiony 183
 Ludwika von Anhalt, żona Chrystiana II brzeskiego 45, 65, 120
 Lugdunum zob. Lyon
 Lukrecja, postać legendarna 110
 Luksemburg 21, 97-99, 120
 Luksemburgowie, dynastia 38
 Lund 21
 Luther, Martin 57, 62, 82, 85, 92-94, 97-99, 131, 151-152, 154, 157, 158
 Luther, Paul 154
 Lvovický, Cyprián Karásek 194
 Lwów 204
 Lwówek Śląski 194
 Lyndner, kanonik kolegiaty Brzeskiej 55
 Lyon (Lugdunum) 113-114, 119, 128, 134, 136-137, 162, 167, 194, 200

 Łabuz, Katarzyna 12, 141-142, 144
 Łaski, Jan, arcybiskup gnieźnieński, prymas Polski 164
 Łaski, Jan mł., teolog ewangelicko-reformowany 196
 Łużyce 26, 38, 50

 Machiavelli, Niccolò 168, 171
 Maciej Korwin, król Węgier 38
 Magdeburg 63, 106, 112, 132
 Magdeburg, Hiob 135
 Magini, Giovanni Antonio 131, 134
 Magnus, Olaus 135-136, 191
 Maier, Michael 131, 133, 180
 Majewski, Piotr 9, 106
 Maksymilian I, cesarz rzymski narodu niemieckiego 106
 Maksymilian II, cesarz rzymski narodu niemieckiego 40
 Maksymilian III, arcyksiążę 170
 Maleczyńska, Kazimiera 110, 213
 Malediwy 192
 Malenda, Andrzej 10, 31, 140, 143, 146
 Mallery, Karel van (Carel de) 135, 203
 Małopolska 23
 Mang, Christoph 188
 Manger, Michael 188
 Mansfeld, Dorota von 112
 Mansion, Colard 201
 Mantel, Kurt 164, 213
 Manuel, Hans Rudolf (Deutsch) 193
 Mańko-Matysiak, Anna 210, 215
 Marburg 140, 177
 Margraf, Hermann 89
 Maria wirtemberska 117
 Maria Sydonia, żona Fryderyka IV, księcia legnickiego 99, 105
 Marne, Claude de 176
 Marolois, Samuel 133-135
 Martini, Henricus 51
 Massarius, Hieronimus 104
 Mau, Hans 78, 213-214
 Maurolico, Francesco 200
 Maurycy Orański, książę Oranii-Nassau 191
 Mayer, Anton 170
 Mazowsze 33
 Medici, Giulio de zob. Klemens VII papież
 Meklemburgia 44
 Melanchthon (Melanchton), Philipp 62, 155, 187, 203, 209
 Mencil, Hiob 59
 Mende, Richard 88, 214
 Mercator, Gerard 136
 Merian, Matthaeus 133, 135, 180, 210
 Merian, Matthaeus (Dziedzice) 199
 Merian, Matthaeus mł. 199
 Messling, Guido 215
 Mesyna 200
 Meurer, Noe 164, 213
 Meyer, Albert 130, 132, 135
 Meyers, Amy R.W. 209
 Michaeliskirche (kościół św. Michała) zob. Zeitz
 Michał Korybut Wiśniowiecki, król Polski 44
 Mieszko I, książę Polski 33, 45
 Migoń, Krzysztof 22, 180, 214
 Milde, Wolfgang 118, 214
 Milich, Johann Gottlieb 23
 Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Kulturowego RP 9-10, 13-14, 19
 Ministerstwo Kultury i Sztuki 68
 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji RP (MSWiA) 18
 Mirkiewicz, Jakub 181, 214
 Misocacus, Wilhelm 135
 Mistrz Ilustracji Petrarki 161
 Moguncja (Mainz) 90, 135, 136, 142, 154, 156, 183
 Molhuysen, Philipp Christiaan 214
 Moller, Johann 115
 Moller, Martin 100-102
 Molsdorf, Wilhelm 122
 Monachium 153
 Monballyu, Jos 162, 211
 Monogramista 135-137

- Montagnana, Bartholomaeus 60
 Morawy 38, 50
 Morhart, Ulrich 169
 Morot-Sir, Édouard 213
 Morrison, Tessa 192
 Mosbach, August 40, 214
 Müller, Georg 185
 Müller, Maria 112
 Münster, Sebastian 108, 123, 135-137
 Müntzer, Zacharias 190
 Murad III 190
 Mutsu 183
 Muzeum Piastów Śląskich zob. Brzeg
- Nagler, Georg Caspar 125, 133-137, 214, 173
 Namsler, David 64
 Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów (NIMOZ) 9
 Natitius, Johannes 60
 Neander, Christoph 109, 163
 Negri, Cesare zw. Il Trombone 208
 Nerlich (Nehrlich), Nicolaus 170, 173
 Neustadt an der Weinstraße (Newstadt an der Hardt) 103, 109
 Neuvel (Novellanus), Simon 185
 Niceforus, Gregoras 93
 Nicolaus de Tudeschis 86
 Nicolini da Sabbio, Domenico 191
 Niederehe, Hans-Josef 198, 214
 Nieländer, Franz 52, 55, 57-58, 61-62, 64-65, 67-68, 95-96, 107-108, 114, 120, 214
 Niemcy (Germania, Rzesza Niemiecka) 36, 55, 39, 71, 126, 154, 166, 173, 177, 188
 Nissen, Claus 159, 177, 198, 204, 214
 Norton, John (Jan) 167, 198
 Norymberga (Noriberga, Nuereenberg, Nürnberg) 76, 84, 91, 100, 103, 126, 127, 134-135, 146, 151, 156, 173, 175, 196, 205-206
 Nostitz, Johann Hartwig von 55
 Nüssler, Bernhard Wilhelm 114
 Numa Pompiliusz 190
 Nysa (Neisse) 55
- Obermann, Valentin 51
 Odra 40, 101
 Oecolampadius, Johannes 60
 Oertel, Hieronymus 135, 156
 Olaus Magnus zob. Magnus, Olaus
 Olearius, Johann 106,
 Oleśnica (Olsna Siles.) 52, 109
 Olszewski, Eugeniusz 211
 Olawa, miasto 38, 44, 65, 71, 110, 120,
 O'Malley, Therese 209
 Opaliński, Andrzej 189
 Opawa, miasto 112
 Opitz (von Boberfeld), Martin 42, 112, 201, 215, 217
 Opole 38, 135
 Orlers, Jan Jansz. 131, 191
 Ortelius, Abraham 97, 112-113, 185
 Osiek, pow. lubiński 157
 Osman I 190
 Osowski, Mirosław 9
 Oszczanowski, Piotr 123, 133-135, 214
 Otto, Gottlieb Friedrich 100, 214
 Ovidius Naso, Publius 201
 Ożóg, Jan 23, 55, 95, 189, 215
- Padwa 56, 174, 194, 202
 Pahr (Bahr, Parr), Jacob 41, 49
 Palatynat 157
 Palestyna 182
 Palm, Hermann 184, 215
- Pansa, Martin 111
 Pantin, Isabelle 177, 215
 Paracelsus 63, 77, 135, 179, 181, 214
 Partsch, Joseph 187, 215
 Partyka, Joanna 216
 Paryż (Paris) 113, 133-136, 155, 168, 178, 192, 205
 Tuilerie 203
 Passe, Crispyn van de 71, 204
 Passel, Konrad 71
 Paul Getty Museum (Kalifornia) 55
 Pausanias Periegetes 58
 Paweł V, papież 183
 Pelka, arcybiskup gnieźnieński 34
 Pensylwania 157
 Perister, Wolfgang 101
 Perkins, William 62, 115
 Perret, Jacques 113
 Peru 184
 Pestalozzi, Herkules Nikolaus von 50
 Peters, O. 93, 94
 Petit, Jean 135
 Petrarca, Francesco 161, 216
 Petrejus, Johann 205
 Petri, Adam 158
 Petro-Paulinische Kirchen-Bibliothek zob. Legnica *Bibliotheca Ecclesiae SS. Petri et Pauli Legnicensis*
 Petzold, Daniel 52
 Peucer, Kaspar 187
 Pezel, Christoph 104
 Pfudel, Ernst 72-74, 76-78, 215
 Piast, legendarny protoplasta rodu 45
 Piastowie, dynastia 33-50, 65, 69
 Pieper, Gustav 85, 215
 Pietrzak, Ewa 50, 215
 Pietrzak-Thébault, Joanna 176, 215
 Pignot, Jean-Henri 161
 Piotr z Byczyny (Bitschen, Peter) 37, 55
 Piotrowicz, Grażyna 9, 215
 Pirożyński, Jan 117-118, 215
 Pistorius, Johann (Niddanus) 81
 Pitiscus, Theophilus 88
 Pittori, Mario 97, 202,
 Plantin, Christophe 104, 194
 Plantiniana Officina 194
 Platon 192
 Platter, Felix 98
 Plutarch z Cheronei 77
 Plaza, Tomasz 189
 Płoszajski, Grzegorz 216
 Pohl, Matthias 185, 215
 Pokora, Jakub 131, 215
 Polanica-Zdrój 122
 Polska 22, 33-45, 50, 79, 164, 175, 188-189, 191
 Polybius 137
 Pomeray, François 205
 Pomorze 50
 Porcacchi, Tommaso 124, 129
 Potoccy, rodzina 23
 Poznań
 Biblioteka Miejska im. Raczyńskich 79
 Biblioteka Uniwersytecka 89
 Towarzystwo Przyjaciół Nauk 81
 Prado, Jerónimo de (Hieronymus) 128, 131, 192
 Praesent, Hans 89, 215
 Praetorius, Johannes (Schultes, Hans st.) 188
 Praetorius, Paul 103
 Praga (Neue Stadt Prag) 39, 93, 135, 184, 187-188
 Biała Góra 61, 186
 Preller, Christoph 73
 Prinz, Franziska 161-162, 215
 Proboszczów, pow. złotoryjski 157
 Prochowice, pow. legnicki 72, 75, 77-78

- Prokop, Krzysztof R. 116
 Provinzial-Schulkollegium 67
 Prusy 51
 Przemysł II, król Polski 35
 Przemysł Ottokar II, król Czech 35
 Pucker, Joannes 87
 Pyrard, François 192
- Rabelais, François 202
 Rabus, Ludwig 153
 Raczyński, Rafał 14, 216
 Rada Unii Europejskiej 21
 Radziwiłł, Bogusław 43
 Radziwiłł, Mikołaj 206
 Rafael (Raffaello Santi) 186
 Rajman, Jerzy 197, 215
 Ramelli, Augustin de 125, 130
 Rams, Danuta 17, 217
 Rantzau, Heinrich Breitenburg von 185
 Rappold (Rappoltus), Daniel 59-60
 Rauwolf, Leonhard 125, 135
 Reh diger, Thomas 55, 194
 Rehdigeranum zob. Wrocław kościół św. Elżbiety
 Reimann, Hans 212
 Reimann, Johann 194
 Reimann, Johannes Baptista 87-88, 93-94, 194, 210
 Reimann, Kaspar Siegmund 88, 91, 93-94
 Reinhartt (Reinhard), Lucas 59
 Rembieliński, Robert 175, 215
 Republica Legnicensis zob. Legnica
 Reusner, Nikolaus 100-101, 215
 Rhau, Georg 155, 187
 Rhenisch, Maria zob. Müller, Maria
 Richter, Wolfgang 168
 Richtsteig, Eberhard 68, 215
 Rihel, Theodosius 190
 Risch, Michael 135
 Ritter, Kaspar 87
 Rittershausen, Konrad 110
 Ritzi, Christian 209
 Rivière, Stephanus de la zob. La Rivière, Étienne de
 Robert Bellarmin, święty 204
 Rodecki, Aleksy 175
 Röhl, Klaus F. 161-162, 215
 Roepell, Richard 184, 216
 Rössler, Christoph 71-72, 216
 Rößlin, Eucharis 136
 Rötzel, Caspar 201
 Rogers, William 135, 198
 Rohr von Medzibor, Hans 103
 Roksolana (Aleksandra Anastazja Lisowska) 190
 Rossello, Timotheo 176
 Rostock 101, 165
 Roth, Friedrich 55
 Rothmann, Martin 77
 Rottweil (Niemcy) 183
 Rouillé, Guillaume 167, 194
 Royal College of Physicians zob. Londyn
 Rubens, Peter Paul 194, 212
 Ruchniewicz, Krzysztof 36, 212
 Ruchniewicz, Małgorzata 36, 212
 Rudolf, syn Jana Chrystiana, księcia brzeskiego 163
 Rudolf II, cesarz rzymski narodu niemiecki 180, 189
 Rudolphina (*Rudolphina*) zob. Legnica *Bibliotheca Rudolphina Legnicensis*
 Rürsdorf, Bartholomäus (Rhürstorfius, Bartholomaeus) 85, 87-88
 Ruland, Martin 194
 Rumpolt, Marx 172
 Rupert (Ruprecht), książę legnicki 37
 Rupprich, Hans 190, 216
 Rybka, Przemysław 196, 216
- Ryczeń, pow. górowski 37
 Rysicheus, Theodoricus 127, 131
 Rzeczpospolita Polska zob. Polska
 Rzym (Rom) 67, 79, 92, 111, 128, 131, 162, 164, 178, 183, 186, 188, 190, 192, 204
- Sachse, Jakob 179
 Sadeler, Aegidius 135
 Sadeler, Johann 135
 Sadeler, Philipp 135
 Sadeler, Rafael 135, 153
 Säuberlich, Lorenz 152
 Saksonia 110, 170, 183, 185
 Salome (Salomea) zob. Thurn, Salome von
 Salomon, postać biblijna 192
 Sambin, Hugues 166
 Sammel, Eva K. 173, 216
 Sanguszkowie, rodzina 23
 Sankt Gallen (Sangallum) 110
 Sara, postać biblijna 202
 Sartorius, Andreas 60
 Sattler, Basilius 100
 Sattler Wissenburg, Johann Heinrich 135
 Saugrain, Abraham 203
 Saur, Johann 216
 Saur, Johannes 172
 Saurma-Jeltsch, Hugo von 49
 Schaffgotschowie, rodzina 23
 Scharffenberg, Johann 49, 203, 210
 Schedel, Hartmann 123, 126, 137, 145-146
 Scheidig, Walther 161, 216
 Schelbach, Esaias 207
 Scherffer von Scherffenstein, Wenzel 60
 Schickfuss (Schickfus, Schickfuß), Jakob 48-50, 103, 109, 211
 Schiller, Michael 59
 Schilling, Michael 50, 215
 Schmidt, Peter 164
 Schmidt, Philipp 152, 216
 Schmieder, Friedrich 67
 Schneider, Johannes 212
 Schoefer, Johann 135
 Schöffner, Peter 90, 156, 217
 Schönwälder, Karl Friedrich 48-50, 52, 54, 61, 102, 216
 Scholtz (Schultissius lub Schultiss), Ambrosius 52-53, 57, 59-60, 111
 Scholtz, Kaspar 55
 Scholtz von Rosenau, Laurentius 176
 Scholz, Wolfgang 74-75, 112, 216
 Schramm, Albert 151, 216
 Schreiber, Georg 117, 135
 Schütz, Heinrich 43, 75
 Schütz von Pock, Heinrich 104
 Schultes, Hans St., zob. Praetorius, Johannes
 Schultze, Friedrich August Siegmund 75, 77-78, 95, 112, 216
 Schulz, Frieder 153, 216
 Schulz, Gottfried 77
 Schwartz, Wilhelm 116, 117
 Schweinitz, David von 76, 216
 Schwenckfeld, Caspar 63, 82-83, 157, 185, 217
 Schwenke, Paul 68, 216
 Schwenter, Daniel 134, 136
 Scultetus, Abraham 62
 Scultetus, Johannes 77, 88
 Sebis, Melchior Mł. 134
 Sebottendorf, Petrus (Peter von) 58, 64-66, 70, 209
 Seidel, Friedrich 112
 Seneca, Lucius Annaeus (Seneka) 114
 Serlio, Sebastiano 166
 Serreius, Johannes 113
 Serres, Jean de 135
 Serres, Olivier de 135, 203, 212
 Severin, Jan mladší 188, 217

- Seyffert, Johann 197
 Seyler, Franciscus 136
 Sędziwój (Sendivogius), Michał 63, 180
 Sichem, Christoffel van, st. 135, 190
 Sickius, Petrus (Peter) 49, 97, 203
 Siebmacher, Johann Ambrosius (Sibmacher, Hans) 173
 Siedmiogród 50, 189
 Siegfried, Kaspar 200
 Siena 160
 Sigonio, Carlo 112
 Simone da Cascia (Szymon Fidati z Cascii) 134
 Simoni, Simone (Simonius, Simon) 175
 Simonius, Johann 165
 Singer, Hans Wolfgang 196, 216
 Sipaylo, Maria 95, 216
 Skandynawski Półwysep 191
 Skura, Adam 80
 Smith, Charlotte Colding 190, 216
 Società dell'Aquila che si rinnova 165
 Solis, Virgil 201, 216
 Somerset House zob. Londyn
 Sommersberg, Friedrich Wilhelm 88
 Sophie zob. Zofia
 Spangenberg, Johann 99
 Speckle, Veit Rudolf 130, 132, 135
 Specklin, Daniel 63, 103, 133-134, 210
 Springer, Georg 207
 Staats- und Universitätsbibliothek zob. Wrocław Biblioteka Uniwersytecka
 Stachowska-Musiał, Ewa 16, 216
 Staffort (Wielka Brytania) 103
 Stahlberg, Karl 201, 216
 Stang, Adam von 109
 Stanisław, święty 126
 Stany Zjednoczone Ameryki Północnej 157
 Stefan Batory, król Polski 40, 175, 189, 210
 Steiner, Heinrich 161
 Stelbogen, Sebastian 100
 Stevens, Pieter 135
 Stevin, Simon 135
 Stimmer, Tobias 135, 190
 Stobbe, Otto 169, 216
 Strachwitz, Hans Georg 64
 Strasburg (Argentina, Argentorum, Edimburg, Strasbourg, Straßburg) 103, 108-109, 111-112, 114, 125-126, 133-134, 136, 152, 157, 160-161, 166, 181, 190, 197
 Strieder, Friedrich Wilhelm 177, 216
 Struve, Burkhard Gotthelf 216
 Stubenberg, Johann Wilhelm von 115
 Suárez, Francisco 204
 Sudermann, Daniel 136
 Suetonius Tranquillus, Caius 131
 Suevus (Schwabe, Schwab, Schwob), Sigismund 157
 Sulejman Wspaniały 190
 Sweert, Emanuel 129, 133, 204
 Sweerts (Sweertius), François (Franciscus) 131
 Swiggers, Pierre 212
 Szacherska, Stella Maria 191, 216
 Szala, Marcin 11, 14, 216-217
 Szamotuły 199, 206
 Szczecin
 Książnica Pomorska 81
 Szczur, Stanisław 215
 Szkocja 187, 199
 Szkoła św. św. Piotra i Pawła zob. Legnica
 Szwabia 157
 Szwecja 21, 169, 191
 Szejmowska, Helena 85, 88-89, 210, 217
 Szyrocki, Marian 201, 217
 Śląsk 14, 23, 26, 33-48, 50-51, 53, 55, 66-67, 71, 77, 82-84, 88, 92-93, 110, 112, 156-157, 184-185, 189, 199, 205
 Śmiglecki, Marcin 204, 217
 Świebodzice 207
 Talbierska, Jolanta 211, 214
 Talvacchia, Bette 178, 217
 Tambach, Gottfried 163
 Tauler, Johann (Jan) 158, 217
 Terentius Afer, Publius (Terencjusz) 109
 Teresa od Jezusa (Teresa z Ávila) 158
 Teti, Carlo 113
 Teufel, Johann 152
 "Tezy" Lutra 57, 154
 Thanner, Jakob 57, 154
 Thebesius, Georg 82, 88
 Theune, Carl Heinrich 51, 67
 Thiboust, Samuel 192
 Thieme, Ulrich 135, 177, 198, 203-205, 217
 Thilo von Thilau, Gottfried 53-54, 56, 65-68, 209
 Thomas, Georg 177
 Thomas à Kempis (Tomasz z Kempis) 158
 Thou, Jacques-Auguste de 161, 217
 Thurn, Georg von 97, 202
 Thurn, Salome von 202
 Tigurum zob. Zurych
 Tilesius, Melchior 102-103, 109, 114, 217
 Tiraqueau, André 135-136
 Todd, John M. 154, 217
 Tomasz I, biskup wrocławski 34
 Tomasz II, biskup wrocławski 35
 Tomasz z Akwinu 180
 Torgau (Torga, Niemcy) 108
 Toruń 157, 169
 Tory, Geoffroy 178
 Tours, Pierre de 202
 Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Legnicy zob. Legnica
 Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Poznaniu zob. Poznań
 Tribauer, Esaias 119
 Troilo, Franz Gottfried von 55
 Tronnier, Adolph 156, 217
 Troschel, Hans 135
 Trozendorf (Trotzendorf), Valentinus (Valentin) 48, 83, 203
 Trzynadłowski, Jan 217
 Tscherning, David 117, 217
 Tuilerie zob. Paryż
 Turcja 39, 104, 112, 186, 190
 Turowska, Małgorzata 81, 123
 Turri, Salome a zob. Thurn, Salome von
 Turyngia 179
 Turzon, Jan 39
 Twardocice, pow. złotoryjski 157
 Tybinga (Tübingen) 169
 Tycjan 200
 Ubaldis, Baldus de 162
 Udine 202
 Uerscheln, Gabriele 217
 Uffenbach, Peter 177
 Ukraina 190
 Ullrich, Hans 135
 Ulm 86, 136
 Uppsala 180, 191
 Uranienborg (Szwecja) 196
 Urfé, Honoré d' 205
 Ursinus, Benjamin 64
 Ursinus Gutwinus zob. Jobin, Bernhard, Dziedzice
 Ursinus, Zacharias 62
 Uruszcak, Wacław 164, 217
 Vaga, Perino del 212
 Valgrisi, Vincenzo 202, 209
 Vallet, Pierre 204

- Vechner, Georg 115
 Veen, Gysbrecht (Gisbert) van 135
 Ven (wyspa w Szwecji) 196
 Verdussen, Hieronymus 198
 Vesalius, Andreas 178
 Vetter, Daniel 61
 Via, Johannes a (Wege, Johann zu) 154
 Viadrina zob. Frankfurt nad Odrą
 Villa dell'Olmo zob. Bolonia
 Villalpando, Juan Bautista 128, 131, 192, 213-214
 Villanova, Arnaldus de zob. Arnaldus de Villanova
 Vincentius (Vietz), Petrus 49, 203
 Vögelin, Ernst 58
 Voisé, Waldemar 204, 217
 Voit, Petr 188, 217
 Voxu zob. Mutsu
 Vredeman de Vries, Hans 135
 Vredeman de Vries, Paul 135
 Vullietti, Carlo 192

 Wacław II, król Czech 35
 Wacław II legnicki, biskup lubuski i wrocławski 37
 Wacław z Szamotuł 206
 Wagner, Christoph 55
 Walberus, Daniel 183
 Wallhausen, Johann Jacob von 133-134, 137
 Warmia 154, 189
 Warszawa
 Biblioteka Narodowa 13, 74, 80
 Wazowie, dynastia 43
 Wąs, Gabriela 37, 82, 157, 211, 217
 Weffring, Basilius 193
 Weigel, Hans 161
 Weinschenk, Johann Gottfried 49-50, 52, 83, 217
 Weissenhorn (Weißhorn, Weyssenhorn), Alexander 154, 159
 Weissenhorn (Weißhorn, Weyssenhorn), Samuel 154, 159
 Weller, Hieronymus 104,
 Wenecja (Venetia, Venezia, Vinetia) 97, 113, 118, 137, 165,
 171, 176, 179, 191, 195, 202,
 Wentzky, Johannes von 112
 Werner (Wernher), Friedrich Bernhard 54, 83
 Wickram, Jörg 173, 216
 Wiedeń (Vienna) 46, 50, 115, 170
 Wielant, Filip 162
 Wieliczka 191
 Wielkie Księstwo Moskiewskie 187
 Wiencel, Izabela 211
 Wier, Johannes (Weyer, Wierus, pseud. Piscinarius) 181
 Więcek, Adam 117, 217
 Więcek, Helena 48-49, 217
 Willenberger, Bartholomäus 87
 Wilno 204, 206
 Wimmer, Clemens Alexander 197, 217
 Wincenty z Lerynu, święty 62
 Winckler, Christoph 112
 Winckler, Daniel 60
 Winckler, Nikolaus 207
 Winkler von Sternenheim, Bernhard 66-68, 70
 Wiśniowski, Feliks 80
 Wit, Frederic de 185
 Witelo (Witelon) 84, 205, 217
 Witruwiusz (Marcus Vitruvius Pollio) 186, 192
 Wittenberga (Viteberga, Witteberga, Wittemberg) 82, 92,
 101, 103-106, 110, 115, 131, 136-137, 152, 155, 160, 185,
 187, 194
 Witzstat, Hans 134
 Wleń, pow. lwówecki 35
 Władysław, książę legnicki 36
 Władysław I Łokietek, król Polski 35-36
 Władysław II Jagiellończyk, król Czech i Węgier 38
 Władysław II Jagiełło, król Polski 38

 Władysław IV Waza, król Polski 169, 201
 Władysław Wygnaniec, polski książę senior 33
 Włochy 38, 42, 71, 187, 191
 Woeiriot, Pierre 136
 Wojewódzki Dom Kultury zob. Legnica
 Wolfenbüttel 117-118
 Herzog August Bibliothek 117, 119, 214-215
 Wołów (Wohlau) 46, 152
 Woźniak, Maria 17, 217
 Wrocław (Breslau, Bresslaw, Vratislavia) 23, 33-43, 48-49, 68,
 76-79, 89-90, 102, 107, 112, 116, 119, 133-134, 139-140,
 156-157, 180, 199
 Biblioteka Miejska 22, 23, 29, 55, 89
 Biblioteka Uniwersytecka 9, 16, 67-68, 70-71, 79-80, 90,
 95-96, 122, 139, 143, 148
 Gabinet Śląsko-Łużycki 29
 Oddział Komputeryzacji 29
 Oddział Naukowej Dokumentacji Dziedzictwa
 Kulturowego 10, 27
 Oddział Rękopisów 55, 122
 Oddział Starych Druków 9-11, 31, 65, 68, 80, 123, 148
 Oddział Zbiorów Graficznych 122, 138
 Oddział Zbiorów Kartograficznych 10
 Oddział Zbiorów Muzycznych 10, 68, 80
 Pracownia Konserwacji Zbiorów Specjalnych 10-11, 24,
 140, 148
 Pracownia Reprografii i Digitalizacji 10, 24-25,
 Gimnazjum św. Ducha 207
 Gimnazjum św. Elżbiety 48-49, 203
 Gimnazjum św. Marii Magdaleny 65
 kościół św. Bernardyna 23, 89, 207
 kościół św. Elżbiety 23, 42, 89
 kościół św. Marii Magdaleny 23, 89
 Uniwersytet Wrocławski 9, 14, 22, 27, 29

 Zamek Piastów Śląskich zob. Brzeg
 Zamłyński, Tadeusz 140
 Zamoyski, Jan 188-189, 204
 Zamoyski, Tomasz 204
 Zanetti, Luigi 192
 Zedlitz, Christoph von 77
 Zeitz (Niemcy) 170
 Michaeliskirche (kościół św. Michała) 57, 154
 Zerbst (Niemcy) 104
 Zetzner, Lazarus 181
 Zgorzelec zob. Görlitz
 Ziegler, Bernhard 83
 Zierowsky von Zierowa, Johann Chrystian 78
 Ziggelaar, August 194, 217
 Ziletti, Francesco 165
 Zimmermann, Christoph 104
 Złotoryja 34, 39, 42, 48-49, 83, 185, 203
 Zofia, żona Fryderyka II, księcia legnickiego 96
 Zofia, żona Henryka XI, księcia legnickiego 99
 Zofia Elżbieta, żona Jerzego Rudolfa, księcia legnickiego 71,
 95, 109-110, 112-114,
 Zofia Jagiellonka 117-118, 215
 Zsámboky, János 194
 Zum Winkel, Arnold 89
 Zurych (Tigurum, Zürich) 97, 104, 158
 Związek Kompozytorów Polskich 80
 Zwinger, Theodor 87
 Zwingli, Ulrich 158
 Zygmunt II August, król Polski 163, 206
 Zygmunt III Waza, król Polski i Szwecji 175, 187
 Zygmunt Luksemburski, cesarz rzymski narodu niemieckiego
 38
 Zygmunt Batory, książę Siedmiogrodu 189

 Żerelik, Rościśław 37, 211
 Żary 157

ISBN 978-83-910595-9-3

Uniwersytet
Wrocławski

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego.**

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego